דוד ישעיהו זילברבוש

מִפִּנְקַס-זִכְרוֹנוֹתַי

הוצאת ועד יובל השמונים

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

תל-אביב תשנ"ו

Printed in Palestine

נדפס בארץ־ישראל

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

דפוס קואופרטיבי „תפוצות“ ,הצעיר“, תל־אביב.

מ ג ש

לְגַדִּיב הַלֵּבָב וְאֵצֶיל רָזִים.
הַתּוֹמֵךְ גּוֹרָלִי לְעֵת וְקֵנָתִי.
רַבִּי יִשְׂרָאֵל מֵץ שליט״א.

התוכן:

דברים אחדים 6

א. מזכרונות ימי בחרותי, בששה עשר פרקים:

א) אני וקרובי ממשפחת אבי, ב) הישיש הזלוויצאי, ג) לראות ולהראות, ד) הא לך פגישה, ה) תחן האדון הרי הוא כאדון, ו) מי שתציו מלמד ותציו מורה, ז) אני ומורה החצר, ח) תיחני נוח לרצות, ט) מעשיה שאין מקשין ואין משיבין עליו, י) ספק תסיר וספק משכיל, י"א) צמרים חדשות וזמירות עתיקות, י"ב) נסתלקה ממני השכינה, י"ג) פגישתי הראשונה עם אברהם גולדפדן, י"ד) אברהם גולדפדן ווואב אהרנקרנץ, ט"ו) גילוי אליהו הצ'רנוביצאי, ט"ז) קלקלה שלא מדעת . . . . . 1—106

ב. אישים ומאורעות, בעשרים וששה פרקים:

א) הבחור פרץ בחצר האדמו"ר מליובאוויץ, ב) פרץ סמולנסקין באודיסה, ג) פרץ סמולנסקין במראג, ד) פרץ סמולנסקין ורבי אלעזר הלוי איש הורוביץ, ה) אדמו"רים בבית סמולנסקין, ו) פרץ סמולנסקין ואליעזר בן־יהודה, ז) סמולנסקין, בר דרורא וי. ע. סלקינסון, ח) פרישמן עליך סמולנסקין, ט) שני פרץ בן משה שהם אחד, י) פגישותי עם פרופיסור זלמן שכטר, י"א) היינו כחולמים, י"ב) נתן בירנבוים המנהיג הראשון לציוני אוסטריה, י"ג) ויהי כאשר בא הרצל אל אחיו, י"ד) הרצל ובירנבוים, ט"ו) וכיון ראדתי אדתי, ט"ז) אישיותו של בירנבוים, י"ז) פגישתי הראשונה עם אשר גינצבורג, י"ח) במעון הקיץ של אחד העם, י"ט) רבי שמואל מוהילובר ואגודת «בני משה», כ) הרצל ואחד העם נפגשו, כ"א) פגישתי האחרונה עם אחד העם, כ"ב) הופעתו של תיאודור הרצל, כ"ג) לדמותו של אלעזר רוקח, כ"ד) לדמותו של דוד פרישמן, כ"ה) ד"ר מיכאל ברקוביץ, כ"ו) אותיות דרבי זרח . . . . . 107—304

דברים אחדים

א) לפני הועד ליובל השמונים עלה במחשבה להוציא את פרי רוחי לעת זקנתי בשלשה כרכים. והועד עודנו עומד במחשבתו זו, המחשבה הטובה אשר עליה ראוי הוא לברכה. בכל זאת מצאתי לנכון לבלי לציין את הכרך הזה, במספר "ראשון". באחת כי ראשון מכלל ראיכא שני, והשני עוד ל י כ א — אחרי אשר, בעונותינו הרבים, אוחזים עוד המרפים מעשי הקודמים לפנידם בידיהם ואינם מחויקים במרותיו של הקב"ה לצרף את המחשבה הטובה של הועד למעשה — ואני אמרתי לנפשי כי אך את הטוב אעשה אם אשנה הפעם את הסדר, כי זה כשאוכה, וזאת אומרת כשיזכני הועד או כשיזכונו הקוראים, בקנותם את הכרך הזה ב כ ס ף מ ל א, להוציא את הכרכים הבאים, אז, רק אז, אציין את הכרך הבא במספר "שני". וידע כל איש כי שני מכלל ד א י כ א ראשון. וזאת שנית כי על דעתי קובע כל כרך וכרך ברכה לעצמו ואינני זקוק לא לקודם לפניו ולא לבא אחריו — וכשהוא לעצמו יהי למפר שלם בידי הקוראים.

ב) לא כותב תולדות אנכי אבל רושם שרטוטים כן לדמותי אני וכן לדמויותידם של האנשים אשר נפגשתי עמדם בימי חיי. כי על כן כשסדרתי את שלשת הכרכים למחלקותידם עשיתי כן במחשבה תחלה לדלג לפעמים על דברים שבכרך האחד קצר להם המצע ואינם יכולים להיות בלתי אם עניים וזה בכרכים האחרים, כשימצאו להם מקומם הראוי להם. עשירים הם, ואז יש בהם גם שרטוטים המצטרפים מאליהם לנספים על הרמויות הללו, ולמשלימים אותן.

א

מִזְכְּרוֹנוֹת יְמֵי בַּחֲרוּתִי.

א

אֲנִי וּקְרוֹבַי מִמִּשְׁפַּחַת אָבִי.

ו

כָּל „מְלִיצָה קָשָׁה" יְבִיאוּן אֵלַי

... עיירת מולדתי, העיירה זלישציק אשר במזרח גליציא, היתה בימי בחרותי עיירה שרובה יהודים־חסידים.

ואלה החסידים שונים היו למיניהם. היו בהם חסידים גמורים וחסידים שאינם גמורים. לחסידים גמורים נחשבו אלה אשר נפרדו ל„קלויזיהם" והם נוסעים פעם או פעמים בשנה, מי לסדיגורה, מי לטשורטקוב, מי להוסיאטין ומי לוויזניצה, לקבל פני רבם, לראות וליראות. ולחסידים שאינם גמורים נחשבו אלה היהודים „התמימים והישרים" המתפללים בבתי כנסיותיהם ובתי מדרשיהם והם אינם מן „הנוסעים". אבל בסור אחד הצדיקים, אנשי שם, יהי מי שהוא, אל עיירתם, לחוג בה אחד מימי שבתות השנה, משכימים גם הם לפתחו ו„פתקא" בצירוף „פדיום כסף" בידיהם.

אלה האחרונים היו נקראים בפי חסידים גמורים בשם „בעלי בתים".

אולם אחרי בעלי־בתים האלה נגררו גם רוב האנשים ה„פשוטים" שבעיירה, עגלונים וטבחים, חייטים וסנדלרים, נגרים ונחתומים. ואלה האנשים הפשוטים לא נדחקו לעמוד במקום גדולים והיו בונים במה לעצמם. להם היו רביים ש ל ה ם. רביים פעוטים, „נכדים" ארחי־פרחי הנוסעים בעגלתם מעיירה לעיירה. ויהי בהתגלגל אחד מן הרביים האלה אל עיירתם ויתאכסן בביתו של אחד מן ה„פני" שלהם, אם בביתו של יוחנן העשיר שבנחתומים ואם בביתו

של אהרן יוסי האמן שבנגרים. נקבצו גם הם ובאו אל „שלחנו" ביום השבת „לחטוף שיריים", וממחרת השבת הביאו לו גם את פתקאותיהם גם את פרוטותיהם.

מלבד אלה היו בימים ההם בעיירת מולדתי עוד יהודים מיהודים שונים.

היתה כנופיה קטנה של גוברין יהודאין שהיו נקראים בפי בני העיירה בשם „חצאי אשכנזים". וגם אלה האשכנזים־למחצה לא „מעור אחד" היו. היו בהם אשר קרוא וכתוב אשכנזית לא ידעו. וכל „אשכנזיותם" נראתה בהיותם מקצרים מעט בעליונים ומאריכים מעט בתחתונים, בהיות הצוארון אשר על פי כתנתם מקשה ועניבה תענדהו וגם המנעלים אשר ברגליהם מגהצים הם. והיו בהם אשר ספרי אשכנזים נושרים מחיקם. ולא זו אף זו כי ספרו של ביכנר בשם „הכח והחומר", המלא כפירה בכל עיקרי האמונות, היה להם לתורה שלימה. — בכל זאת ראה הרואה גם את ה„אשכנזים" הראשונים גם את ה„אשכנזים" האחרונים הולכים בימי השבתות והחגים אל בית המדרש הגדול להתפלל, והם לבושים קפוטאות־משי ושטריימיליהם בראשיהם. ולא זו אף זו כי בערבי תשעה־באב ראה אותם הרואה בלכתם לפנות ערב אל בית הכנסת לאמירת ה„קינות" ואנפילאות של בד על רגליהם ושקים למושב־אבלות בידיהם.

היו בימים ההם בעיירת מולדתי גם שני דוקטורים־יהודים, האחד לרפואה והשני למשפטים, אשר עמהם אין איש בא בחשבון.— להם הכל שרי, הכל מחול, כי על כן דוקטורים הם.

היו גם מתי מספר של „אנשי הפקר". זאת אומרת של יהודים פוחזים אשר לא רק להם ניחא „בהפקירא" אבל גם יהודי העיירה כבר ה פ ק י ר ו אותם. — בם אין מתגרים. לפניהם פתוח הפתח בבתיהם של התקיפים הנכרים...

זואת להגיד כי גם החסידות של הרוב וגם האשכנזיות של המועט היו לא חמימות ולא קרירות.

החסידות אשר במזרח גליציא, החסידות של מעריצי בני הריזשינאי, היא מאז שקטה ואיננה קנאית. — ובעיירת מולדתי עוד

חסר בימים ההם „הצד שכנגד אשר עמו יקשרו מלחמה". לא היה בכל העיירה אף אחד מן הלומדים המתנגדים, הנכונים לרדת עם האומרים „ויצמח פורקניה" עד לחייהם.

והאשכנזיות של „חצאי האשכנזים" גם היא היתה אשכנזיות לתיאבון ולא להכעיס. הן גם אלה האשכנזים למחצה אשר הגיונותיו המחמיצים של ביכנר באו כשמנים ממוחים בעצמותיהם לא שמו את לבם אל הנצנים הראשונים של הספרות העברית החדשה, שכבר עלו בימים ההם כפורחת — ולא היו שייכים לאותו המין של משכילים־עברים אשר כל ישעם וכל חפצם וכל תכליתם בחיים לפקוח „עיני עורים".

לא היתה בימים ההם בעיירת מולדתי „אתערותא דלעילא" אף לא „אתערותא דלתתא". רק שלשה בחורי־חמד, בני עשירים שבעיירה, „הריחו פתאום פיח־גפרית" ויזוררו פעמים לאין ספורות עד אם יעצוהם כליותיהם לבקש, זה אחר זה, ממערכת „המגיד" אשר בליק גליון גליון לדוגמא, ואחרי קבלם שבועות מספר את הגליונות חנם אספו את שארית כחם לצרף פרוטה לפרוטה עד אשר תעלינה הפרוטות לחשבון של דמי חתימה לרבע־שנה — על גליון אחד של המגיד לשלשתם יחד.

ואלה שלשת בני העשירים לא רק ק ר א ו את הגליון המשותף להם אבל ל מ ד ו אותו בעיון רב מהחל ועד כלה, מהחל במאמר הראשי „ועל המדינות בו יאמר" ועד כלה בשורה האחרונה של „המודעות". ואז בהיות אחת המליצות קשה להם הביאו אותה אם אל אותו היהודי הזקן, יליד בוצץ, ואליעזר שמו, אשר יצא לו שם בעיירה כי בעל תנ"ך הוא, ואם — אלי, הצעיר בבחורים תופשי תורה הלומדים בקלויז לחסידי סדיגורה.

והיה כי ישאלני השואל לאמר מאין נמצא כל הכבוד הזה לך ואגיד לו כי אחד משלשת בחורי חמד אלה היה קרוב אלי ממשפחת אבי — והוא הוא אשר „הוציא עלי דבה" כי „מומחה אנכי לכל מליצה קשה".

II

דְּבָה וְאֵינְגָּה דְּבָה

... הרי זו דבה:

מלמדי־דרדקי המשנים לתלמידיהם, היודעים כבר לצרף אותיות, את הפסוקים הראשונים לסדר השבוע, אינם באים בחשבון. אבל גם מלמדי־גפ"ת הגליצאים היו יוצאים ידי חובתם ללימוד „המקרא" בהקדישם לו שעות מספר אחר הצהרים של יום החמשי לשבוע, אחרי אשר תלמידיהם כבר גמרו את ה„שיעור". אז גם אז היו מתרגמים באזניהם את סדר השבוע תרגום ערבי, תרגום הפסוקים כצורתם — וכמו בהעברה בעלמא סגי. ואף גם זאת כי ה„סדרות" של „בין־הזמנים", זאת אומרת של השבועות הראשונים והאחרונים לימות החורף ולימות הקיץ, שבהם התלמידים חפשים מלמודים נשארו חתומות וסתומות לפניהם בהעדר גם אותו התרגום השטחי.— ודוקא בסדרות הללו, כמו „בראשית", „האזינו" ו„ברכה", נמצא שפע רב של מליצה ושירה הזקוקות לביאור מדויק...

אמנם לי קרה פעם בימי נערותי מקרה יוצא מן הכלל, כי בימי חורף אחד הייתי לתלמיד בחדרו של אחד המלמדים יליד ברודי, וזה המלמד גמרא לנערים שונה היה מבני גילו, שונה — גם בחיצוניותו גם בפנימיותו.

הוא היה גבה־קומה ורחב־כתפים. כולו אומר חוסן. גם שער זקנו ושפמו העב והשחור גם השער העב והשחור שממעל לגבות עיניו נתנו לו פני דוב־מיער.

וראה זה פלא:

בכל ימות השבוע, מדי שננו לתלמידיו את השיעור בגמרא, קשים כל רשמי פניו כגידים וכמו זועם הוא על כל העולם כולו. אולם ביום הששי לפני הצהרים לובשים פתאום פניו צורה חדשה, צורה מלאה מחמאות, והוא כולו רך כילד. באותה שעה משנן הוא לתלמידיו את הטעמים והנגינות ל„קריאת־התורה" — וכדאי היה לכל באי עולם לבוא לשמוע אל הטעמתו החדה ל„מרכא־טפחא־אתנחתא" ואל התגלגלות קולו סובב סובב בנגינת „שלשלת".

ופעמיים בשנה כמו נהפך זה האיש כולו לאחר. הפעם האחת בהגיעו בסדר „ויחי" אל הפסוק „ואני" וקול נגינתו מתפשט ומתרחב בהטעימו „ואני, יעקב, ל א כ ך הייתי נוהג עם רחל אמך. אלא מאין? בבואי מפדן ארם..." והפעם השניה בשננו לפני חג הפסח לתלמידיו „מגלת שיר השירים" וקולו מלא רוך, עדנה וחנינה בהשמיעו את הנגינה המקובלת וכמו גם נפשו משתפכת — בהשתפך נפש כביכול אל חיק כנסת־ישראל אהובתו כי תתרצה ללכת אחריו...

והוא, המלמד הברודאי, אמנם שונה הוא מבני אומנותו כי הוא קובע יום יום שעה אחת ללמד לתלמידיו סדר השבוע, בכל זאת יש קוץ גם באליה זו. הנה כל בני העיירה אומרים עליו כי יד ושם לו ב„דקדוק", והוא מכביד על כל מלה ומלה תלי תלים של פירושים. והוא ממעך כל כך והוא צובט כל כך את כל פסוק ופסוק עד אם יצא מלפניו פצוע וכתות ומראהו לא יהיה לו עוד.

ואף גם זאת כי בלבבי, בלבב נער בן תשע שנים, היתה מבצבצת פתאום משטמה־מסותרת אל אותו האיש — משום מעשה שהיה:

הלא הוא גם רך כקנה גם קשה כארז. הלא הוא על תלמידיו לא יניף שבטו. ונהפוך הוא כי לפעמים, ועל הרוב בסופי ה„זמנים", ישית גם בחלקות למו, אולם הוא גם נוח לכעוס ואת כל חמתו הוא מכלה באשתו ויוצאי חלציו. היה מעשה באחד הימים ואני ראיתי בהתנפלו פתאום בחמה שפוכה על אסתר'ל בתו, הילדה היפה, בת עשר שנה, שראשה נמלא תלתלים צהובים ולחייה מלאות ואדומות כתפוחים, והוא מכה אותה הכה ופצוע. והנה זאת הילדה מכוננת אלי מבטיה מבעד לעיניה המלאות דמע וכמו מתחננת היא מלפני להצילנה מתגרת ידי אביה. ואנכי נער קטן חסר אונים. רק לבבי בקרבי התחמץ וגו נצנצה משטמה עזה אליו. וככלות התורף התעקשתי והתעקשתי לבלי תת לאבי לשלחני עוד אל „חדרו".

•

הנה כי כן מתהלך אנכי ממלמד אל מלמד, ותהי ההוראה ב„חמשה חומשי תורה" כמו שהיתה, אם הוראה מספקת ואם הוראה שאיננה מספקת. האחד היה מרבה בתרגומים ופירושים והשני ממעט.

אבל לא היה אף אחד מהמלמדים הגליצאים אשר ישנן לתלמידיו „פסוק". זאת אומרת ספרי נביאים וכתובים. „לימוד נ"ך" — היה מרגלא בפומיהו — „הוא ענין למטומטמי המות אבל לא לנערים חריפים המתעתדים להיות מופלגים בתורה".

זאם בחדרי המלמדים כך בקלויז אשר לחסידים לא כל שכן. הבחורים הלומדים גפ"ת לא מצאו את שעתם פנויה אף „להעברת סדר השבוע שנים מקרא ואחד תרגום". היו בהם אשר גם אל „קריאת התורה" לא הקשיבו.

— כל רגע ורגע יקר הוא מפו. באתרא דליעול י ר ק א ליעול ב ש ר א ו כ ו ר א. יותר טוב ויותר נחוץ ללמוד באותה שעה פרק ב„שער המלך" על ה„יד החזקה" להרמב"ם או לעיין בספר „שאגת אריה".

ובכן הרי זו דבה.

ובכל זאת איננה דבה.

אם לאמת לא חשבתי גם אנכי בימים ההם את ה„תנ"ך" ל י מ ו ד. אבל בנפשי כבר התנוססה גם אז איזו נטיה מיוחדת לניבי הנביאים ולנועם נאומיהם. בשעת קריאת התורה עיינתי אנכי בכונה יתרה ב„הפטרה" לסדר השבוע ועל כל מליצה יפה שמצאתי בה התענגתי מאד. אף יש אשר חזרתי וחזרתי עליה עד היותה חרותה וחקוקה בזכרוני.

אנכי נער בן עשר ולא ידעתי חקר, אבל היה מעשה ואחר הצהרים של אחת השבתות לימות החורף היה עובר פתאום בשעת אמירת „ברכי נפשי" חום משיב נפש בכל יצורי גוי. הנה לחיי מהבהבות ועד ארגיעה נושבת עליהן רוח צחה חרישית והיא משתעשעת בהן והיא מלטפת אותן...

זה אחרי ימים רבים בעשותי חשבון להלך נפשי בימי בחרותי נודע לי ברור כי מעודי שונה הייתי מכל חברי בני גילי הלומדים בקלויז אשר לחסידי סדיגורה. שונה מהם ס פ ג ת י א ל ק ר ב י את חמש המגלות הנקראות אחת אחת בעתים שונות של ימות השנה. שונה מהם „אמרתי" את „שירי ציון" לרבי יהודה הלוי ואת השיר

„כתר מלכות" לרבי שלמה בן גבירול. אף — שונה מהם הייתי קורא את ההקדמות המליציות לספרי הגאונים.

ואת זאת עלי להגיד כי עוד טרם למדתי את כתבי הקודש כבר הייתי די־בקי ב„פסוקים". אנכי ידעתי כי אותו ואותו פסוק נמצא באותה ואותה הפטרה לאותו ואותו סדר השבוע או כי אותו ואותו פסוק מובא באותו ואותו דף ובאותו ואותו עמוד של אותה ואותה מסכתא.

•

ואף גם זאת חושב אני לנכון לספר בזה כי בימים ההם, בעוד טרם מלאו לי ארבע עשרה שנה, קרני מקרה אשר אליו התפלאתי ועליו השתוממתי גם אני:

היה פעם וב„ליל ניתל", בלילה שבו אסור ללמוד, קראני זה הבחור, קרובי ממשפחת אבי, לבוא אל חדרו המיוחד לו בבית אביו העשיר ולבלות אותו ערב בחברתו. יושב הוא במסבת חבריו הבחורים בני העשירים, והם משחקים בקלפים. אולם אנכי מצאתי בארון הספרים אשר בחדרו את החזיון „מגדל עוז" לרבי משה חיים לוצטו. היה זה לי הספר הראשון מספרי־המליצה החדשים אשר ראיתי מעודי ואשר נחשבו בעיני לספק קודש ספק חול. מורה אני הלכה לעצמי כי על „חזיון" אין איסור הלימוד בליל ניתל חל כלל וכלל. מלבד שקדושתו מוטלת בספק הלא עוברים עליו ב„קריאה חטופה" ואין לומדים בו. — מתבודד אני באחת הפנות ואני קורא וקורא בו. ולא סתם־קריאה אבל אנכי בולע את המליצות „כבכורה בטרם קיץ" ופני נוהרים. — רואה אותי קרובי ממשפחת אבי, זה הבחור בן־עשיר, בשעת הפסקה קטנה במשחק הקלפים, והחזיון „מגדל עוז" לפני. משתוקק הוא לדעת אם מבין אנכי כל משל וכל מליצה אשר בזה החזיון. ויהי בהחלי לתרגם לפניו ולבאר לו באר היטב דף אחר דף השתומם הוא. הן כל העקוב בעיניו היה לי מישור וכל חצץ אשר בו הגריס הוא שיניו לא רק כי היה לי לאבק פורח אבל כמו היה כלא היה... אז השתוממתי גם אני על עצמי. ומאז — הייתי אני האחד בעיירתנו אשר אליו הביא כל מליצה קשה.

ומבטחו בי, על הרוב, לא נכזב.

ב

הַיִשִיש הַזלוויצאי

1

... שנה שנה, והשנים זה שנים רבות, בימים האחרונים לחודש מנחם אב או בימים הראשונים לחודש אלול, סר יהודי ישיש, בדרכו מעיר מגורו לסדיגורה אל חצר הרבי לשהות במחיצתו ב„ימים הנוראים", אל העיירה זלישציק, עיירת מולדתי, ויתמהמה בה ימים אחדים, ולפעמים גם שבועות מספר.

בזלישציק העיירה לא ידע איש מספר שנותיו של אותו הישיש. יש לשער כי מכיריו הגזימו מעט. היו בהם יהודים באים בימים, יהודים שהם בעצמם כבר ראו בנים לבניהם ובנותיהם, והם מספרים כי כבר מכירים אותו מימי בחרותם באותה הצורה של היום, באותם הפנים הכמושים והקמוטים אשר כמו נחבאים הם בסבך השער הלבן המכסה את לחייהם ואת הזקן הרחב והעב, ובאותן העינים השוחקות הקטנטנות, שהוא עוצם אותן כשהוא תפוש במחשבותיו ובשובו לפקוח אותן מפיקים עפעפיהן ברק אי־מצוי.

בזלישציק העיירה לא היה לאותו היהודי הישיש כל קרוב וכל גואל. אף אין במכיריו־מאז אשר ידע או אשר בא בו החפץ לדעת מי הוא ומה הוא. די היה להם לדעת כי הוא זה ר׳ שמואל אברהם הזלוויצאי אשר עוד זכה להיות מרואי פני הרבי, רבי ישראל הריזשינאי, זכר צדיק לברכה, וכי רבי אברהם יעקב, ממלא מקומו של אביו, מקרבהו מאד.

היה זה הזלוויצאי, ושמואל אברהם שמו, ישיש נפלא בישישים. מלבד בקיאותו וחריפותו בתלמוד הנה סגולה מיוחדת לו לדבר גבוהה גבוהה. כחו חדש עמו וטעמו עומד בו להקסים כל שומעיו בספורי מעשיותיו המתובלים בפלפלא חריפתא של משלים ותדודים וכמו הוחדה אף לוטשה לשונו כל זמן שמזקין עד היות לה צלצול מרהיב כל אוזן.

ויהיו לאנשי הקלויז אשר לחסידי סדיגורה אותם הימים, שבהם

התמהמה זה הישיש בחברתם, כחגים. הן מרגלא בפומיה של אותו הישיש לאמר: „מים אינם קרויים משקה. אף הדגים הללו אשר בימים ובנהרות אלמלי היו גומאים אל קרבם יין שרף ולא מים לא היתה גם לשונם כל כך נאלמה"; הן הכל יודעים כי בגרון נחר אין בכחו להוציא אף הגה מפיהו. אז גם אליעזר דוד הכילי פותח בידים רועדות את כיסו לקנות „תיקון"...

ולאותו הישיש לא רק משתי מעליא אבל גם מיכלי מעליא. לא רק במשקה חריף מוצא הוא חפצו אבל גם בארוחה טובה ושמנה. ומדי שנה בשנה היתה אכסניתו אכסנית־תמיד בביתו של העשיר הגדול בעשירי העיירה, בביתו של ר' יוס'לה קופלר, שהוא גם הוא למדן מופלג ואחד היותר מצויינים בחסידי צ'ורטקוב. — וזאת לדעת כי אשת הגביר לא היתה מן ה„פורניות". אולם כמעט התאכסן הזלוזיצאי בביתה שכחה פתאום את קמצנותה ולפניו ערוכה יום יום ארוחה הטעימה מאד לחכו ואליה תשוקתו. הלא היא מרק של בשר עוף וכדורי קמח־מצה נתונים בתוכו. גם פשטידה ממולאה נתחי־ריאה, הטובה למאכל בהטבלה בעסיס השמן של בשר צלוי. — וחלף משמני הארוחות מעניק הזלוזיצאי מטעמי מעשיותיו לבני הגביר ולכל בני משפחתו. בהתאספם מדי ערב בערב אל בית אבותיהם.

מלבד לר' יוס'לה, אשר יראת כבודו על פניו, לא בגלל עשרו אבל בשביל חריפותו בתלמוד שיש בה גאוניות, ומלבד לאשת הגביר, מפני כבוד בעלה, מדבר הזלוזיצאי לכל באי הקלויז, לנער ולזקן, בלשון „אתה".

הן מה היא ה„זקנה" של יהודי הקלויז לגבי הזלוזיצאי והוא הלא מכיר כמעט את כולם עוד מימי בחרותם? ואף גם זאת: מאימתי מדברים יהודים־חסידים איש לרעהו בלשון „אתם"?! עובדה היא כי כשהואיל הזלוזיצאי באחד הימים להגיד לאחד היהודים מבאי הקלויז בלשון „אתם" היו פני היהודי הזה מלבינים ומתכרכמים מבושה... הן אות הוא לו כי ערך חסידותו קטן הוא בעיני הזלוזיצאי מערכם של אחיו־לחסידות...

II

זה דרכו בחול ועוד יותר נפלא דרכו בקודש. הלא זה דרך הזלוזיצאי משוש לו להראות חבה יתרה לבחורי הקלויז, תופשי תורה, להשתעשע בחברתם ולהתרועע עמהם. וזה מעשהו: בוחר הוא לו יום יום לשבת לפני אחד הבחורים שעות מספר בעינים עצומות ולהקשיב אל לקחו. אז שונה באזניו אותו הבחור משנה אחת ואחריה את השקלא והטריא שבגמרא לאותה המשנה, גם את פירוש רש"י ובעלי התוספות ואת חידושי מהרש"א, מהרש"ל ומהר"ם שיף, ואז ככלות הבחור את שיעורו, נפקחות כמו מאליהן העינים השוחקות של הזלוזיצאי והוא בסגנונו המיוחד לו ועל פי דרכו חוזר על כל הדברים אשר שמע, מעביר עליהם סקירה מקפת, והוא חורז ומסלסל אותם עד היותם לחטיבה אחת מיוחדה.

לעיני הישיש הזלוזיצאי נפל חייץ־הדורות. אין מוקדם ואין מאוחר לפניו. כותלי בית המדרש ביבנה, בנהרדעא ובפומבדיתא ככותלי בית המדרש בוולוזין, בלובלין ובפרסבורג, מוכיחים את אשר מוכיחים. והחידושים שבהם הם חידושי תורה אחת.

כשהזלוצאי מדבר על אדות התנאים והאמוראים, גאוני קדמאי וגאוני בתראי, נדמה כאלו הם נצבים לפניו חיים כולם היום הם כולם מכיריו־מאז.

אמנם בסגנונו המיוחד לו ובאופן דבורו על אדות אלה היהודים תופשי התורה שבכל דור ודור הנצבים לנגד עיניו כמו חיים לכל נדנודי רשמי פניהם ובכל ניצוצי הברק המתמלטים מעיניהם, בשעה שהם מביעים את מאמריהם המחוכמים, ספוגה קורבה כל כך עצומה ואהבה כל כך עזה אליהם עד כי נראה אותם עין בעין בהגדלם ובהשגשגם וגבהם גובה ענקים המרקיעים שחקים. — והוא, הזלוזיצאי, איננו כופף את גבו לפניהם אבל הוא מתרועע עמהם, מתרפק, מתענג אף מתגאה עליהם כי באורם גם לו אור...

ויהי בהסבר זה הישיש הזלוזיצאי את כל הסוגיא שזה הבחור היה שונה באזניו נדמה לכאורה כי אין בדבריו כל חידוש. אולם

אם מוחו של אותו הבחור איננו מטומטם ואם אזניו אינן אטומות ישתומם לראות בהתפשט פתאום לפניו כל עקמומיות — בהתברר הדברים ובהתלבנם עד להשתקף בם...

III

והיחס שביני, מי שהיה אז אחד אבחורים בבחורי הקלויז, ובין הזלוזיצאי, היה באחד הימים ליחס יוצא מן הכלל:

מעודי לא הייתי „עילוי". ידי לא היתה רבה לי לרתום בעגלתי יחד את חמורו של רבי פנחס בן יאיר, שהיה נוהר מאכילת סבל, ואת שורו של ראובן שנגח את פרתו של שמעון, ולהעפיל לעלות עמהם „ההרה". אבל בהיותי בן ארבע עשרה שנה כבר חשבוני בחורי הקלויז, הכבירים ממני לימים, כאחד מהם. הם הם היו הראשונים אשר הגידו תהלתי באזני הזלוזיצאי ויעוררהו לשים את לבו גם אלי. או, או, כשישב הוא בפעם הראשונה לנגדי להקשיב אל לקחי, וכשהואיל הוא, אחרי גמר שיעורי, לכונן מבטיו השוחקים אלי וללטף בלי אומר ובלי דברים בכף ידו הימנית את לחיי, בא פתאום בלבי רגש של חבה תמימה, מעין רגש של ילד־נכד לסבא־טבא שלו. וכמו עוד אחת מעט ועוד אחת מעט יושיבני הוא על ברכיו ואנכי אשא אליו את עיני המפיקות תום־ילדות לאהבה אותו ולדבקה בו...

אז התמהמה הזלוזיצאי בזלישציק העיירה שלשה שבועות תמימים ובכל הימים ההם הראה הוא ראשית לי. כמעט יום יום אתה לו מושב אל מול מושבי בשקדי על הלמודים. וכמו היו שיעורי חביבים עליו הרבה יותר משיעורי יתר הבחורים.

גם היו לו שעות שבהן בדחה דעתו עליו ובחברתי חמד שעשועים לו כאלו היה אחד מבני גילי.

הבחורים הכבירים ממני לימים כבר התלחשו על אדותינו בשחוק־עצור:

— זקן בזקנים וצעיר בצעירים נפגשו ומין מצא את מינו. כדאמרי אינשי: השתא דקשיש לדרדקי...

IV

בשנה שלאחריה, כששב הזלוזיצאי לבוא, היתה ראשית דרכו, כמעט שצעד על מפתן הקלויז, אל שלחני. ואחרי הגידי אנכי שלום לו והוא שלום לי הביע חפצו לדעת במה עסקתי ומה קראתי ושניתי בכל אותה השנה, מיום הפרדו ממני ועד שובו אלי. והוא התענג עלי מאד בהודיעי לו כי שמעתי לעצתו היעוצה לי אשתקד ומלבד למודי את מסכתות הש"ס כסדרן קבעתי עתים ללמוד סוגיא סוגיא לבדה, בהוספת חדושי ה„ראשונים" ו„האחרונים" עליה, למען תהי לפני כלולה בשלמותה.

אולם אחרי רגעים אחדים, אחרי התגוששי עם נפשי, לא יכולתי עוד להתאפק ובבושה־מסותרת ובתוגה־מגולה שופך אני לפניו את שיחי על דבר „אסון" אשר קרני זה לפני ימים מספר:

„עוד בימים הראשונים לימות החורף העבר, אחרי גמרי את הסוגיא הראשונה, קונה אני גליונות של נייר חלק. נותן אני את הגליונות האלה לכורך־ספרים לעשותם תבנית ספר־מכורך. כותב אני על ה„שער" באותיות גדולות ומרובעות את המלים „חידושי רד"ז (ראשי תיבות: רבי דוד ישעיה זילברבוש) ועל הדפים הראשונים שבתוך הספר רושם אני באותיות קטנות ועגולות את כל החידושים אשר אנכי „הצעיר באלפי יהודה והקטן ברבבות ישראל" חדשתי באותה סוגיא. עושה אני כזאת וכזאת אחרי גמר כל סוגיא וסוגיא. ורוב דפי הספר כבר היו ממולאים פנים ואחור חדושים מחדושים שונים".

„מונח ספרי, בין גמר הסוגיא האחת ובין גמר הסוגיא השניה, טמון במגרה־תחתית אשר לארון הבגדים. ויהי הפעם, לפני שבועות מספר, ואני נגש אל המגרה להוציא ממנה את ספרי ולרשום בו את הערותי והארותי לסוגיא אשר זה עתה גמרתי, והנה בלהה, וכמו חשך עולמי בעדי. הנה כל הדפים המכותבים — חוץ משער הספר הכתוב בכתב אשורית — חסרים. ודוקא באלה הדפים שהם עוד חלקים לא נגעה כל יד"...

„יש לי אחות־בתולה הקֹבֵרה ממני לשנתים ימים. אוהבת

אותי אחותי זו אהבה עזה בשל שקידתי על למודי התורה ואהבתי אליה גם היא עצומה בשביל תמימותה וצניעותה. משתתפת היא בצערי הגדול בלי דעת אל נכון בשלמה כל החרדה הזאת. ואני בהעיפי עליה הפעם עין, שלא במחשבה תחלה, משתומם לראות חלחלה קלה ברשמי פניה וכמו מתאמצת היא להסתיר איזה דבר. מעמיק אנכי להסתכל בה והיא נבוכה. ממהרת היא בעינים מלאות דמע להתודות לפני":

„— על ראשי כל חברותי תלתלים. ואלה התלתלים עשויים מעשה ידי אמן: מסביב לקווצות שער ראשה, קווצה קווצה לבדה, גוללת לה כל בתולה ובתולה פסי־נייר. את הגלילים האלה אוגדת היא אף מהדקת הדק־היטב, ואחרי הצפינה אותם ימים ולילות אחדים מתחת למטפחתה נמלא ראשה תלתלים להתפאר. ובכן חשקה גם נפשי לעשות כמתכונת כל חברותי. ובחשבי כי בדפים החלקים יש עוד צורך והדפים המכותבים לא יצלחו עוד למאומה... לקחתי לי את האחרונים".

שומע הזלוזיצאי והוא שוחק בקול גדול:

— בשער הספר לא נגעה ידה... בת ישראל כשרה וצנועה היא... יראת כבוד האותיות המרובעות כאותיות סדר התפלה אשר לה היתה על פניה... אילו היה ספרך „חידושי רד"ז" נדפס והיה נופל חלילה על הקרקע היתה היא, אחותך זו, נבהלה נחפזה להרים אותו והיתה ממטירה עליו עתרת נשיקותיה... מי יתן והיו גם לרבים ממחברינו אחיות כהנה וכהנה אשר אל תלתלים תשוקתן, כי עתה היינו עד היום נחלצים משטף מבול של ספרים העובר עלינו לבלענו חיים...

מסתכל אנכי בפניו בהשתוממות רבה. לובש הוא פתאום צורה של כובד ראש, והוא מוסיף לאמר:

— אתה מתפלא אף משתומם עלי. הנשמע כזאת כי יהודי כמוני יהי ח"ו „מלגלג על דברי חכמים", כי יהודי כמוני היום יזלזל בכבוד מחברי ספרים?!... לבחור אחר מבחורי הקלויז לא הייתי מגיד את זאת אבל לך רוצה אני ורשאי אני להגיד מה שאגיד; לא כל איש המביא גליונות־נייר כתובים פנים ואחור אל איזה

מדפיס וה„מסדר בקודש" יצרף אותיותיו, אם אותיות מרובעות ואם אותיות רש"י, עד היות להן תמונת ספר נקרא תכם... חי חי בתוכנו לפני שנים רבות איש יהודי יודע תורה ופקח בפקחים, ואברהם אבן עזרא שמו. אותו היהודי כתב פירוש על חמשה חומשי תורה. רבינו, רבי ישראל הריזשינאי, זכר צדיק לברכה, הוקיר במאד מאד את הפירוש הזה והעמיק חקור בו. ואותו היהודי הוא הוא שהיה בו אומץ לבב להניף חרב בקורתו החדה גם על אי־אלו „מדרשים מאוחרים". הוא הוא שאמר מפורש בספרו „יש מדרשים כמשי דקים ויש מדרשים עבים כשקים"... לבחור אחר מבחורי הקלויז לא הייתי מגיד זאת אבל לך ר ו צ ה אני ו ר ש א י אני להגיד כי בשעה שאתה מבטל את עצמך מלמדי התורה לכתוב בספר את „חידושיך" אך טוב תעשה אם תעיין ואם תעמיק הגות בספר המחוכם של אותו היהודי החכם, הנקרא אברהם אבן עזרא...

•

הדברים האחרונים של הזלוזיצאי בלבלו אז ימים רבים את מוחי. הריחותי בם ריח משונה. מלבד זאת קשה היה לי לברר לעצמי מה מצא בי אותו הישיש כי באזני הוא ר ו צ ה והוא ר ש א י להשמיע דברים אשר יסתירם מפני בחור אחר מבחורי הקלויז. אמנם כבר ידעתי אז כי ישנם דברים „שאין מגלים אלא לצנועים" אבל לבי נוקפי ורוחי בי ישתומם לדעת במה טוב אנכי ובמה צנוע אנכי מחברי.

בכל זאת מצאתי חפצי להפיק ממנו רצון, וכששב בשנה שלאחריה לבוא כבר מצא אותי די־בקי בפירושו של אבן עזרא על התורה ודי־נוקב עד תהום „סודותיו".

V

שנה הולכת ושנה באה ובכל פעם שובו לבוא ישנן בפיהו מלים שהוא ר ו צ ה והוא ר ש א י להגיד רק לי. פעם ישמיע עצתו לי ללמוד את הספר „ישעיה" עם פירושו של רבי דוד קמחי, ופעם כבר מצא א ו ת י ראוי ונאמן לפניו לעיין בספר „שפע טל" ובספר „פרי עץ חיים", ואנכי — כמו יחלתי כבר לכל מוצא שפתיו.

הנה כי כן שגשג ביניהו היחס ההדדי משנה לשנה כמעט עד כדי געגועים חזקים איש על רעהו. כשהיו ממשמשים ובאים ימי פגישתנו החל לבי דופק. אף כמעט ידעתי נאמנה, כי ב ש ב י ל י הוא מקדים ימים אחדים לבוא ומאחר ימים מספר לצאת.

כבר היתה זאת לשיחה בפי כל באי הקלויז וכבר ידעו את זאת גם אבא ואמא. היה מעשה כי באחד הנשפים אחרתי לבוא אל בית אבותי לארוחת הערב ואמי כבר חשבה להתרגז עלי. אז היה אבי קורץ אליה בעיניו וצחוק־קל על שפתיו. כמו יאמר לה: „אל תרגזי... הוא התמהמה בחברת דודו הולוויצאי... דברי תורה היו ביניהם...“ — ופני אמי שבו ונהרו.

עד כה ועד כה ולי כבר מלאו תשע עשרה שנה — והפעם היה ר ו צ ה והיה ר ש א י „דודי“ הולוויצאי לא רק ל ה ג י ד לי אבל גם ל ע ש ו ת עמדי דבר אשר לא היה עושה לבחור אחר מבחורי הקלויז. הוא היה רוצה ל ש ד ך אותי.

וזה הדבר:

בכפר קדיבישטש, הסמוך לזולישציק העיירה כמהלך שני מיל, נמצאה בימים ההם אכסניא, שהיתה מצוינה באכסניות הכפרים הסמוכים לא רק בתפארת חיצוניותה ובחדריה רחבי הידים אבל גם באכסנאי נפלא בבני גילו וכל יודעיו קוראים לו מכובד. הלא הוא: ר' אהרן הקדיבישטשאי.

ולר' אהרן, יהודי חסיד, בן תורה ומכניס אורח, היתה עוד זכיה מיוחדה: הנה שנה שנה, בימים הראשונים לחודש אלול, כשהרבי הצ'ורטקובאי או אחיו ההוסיאטינאי — שניהם בני הריזשינאי — נסעו לסדיגורה להשתטח על קבר אביהם זה דרכם להתכוון לבוא במרכבתם לעת ערב עד לאכסניא אשר בכפר קדיבישטש, ללון שם, ולעשות דרכם בבוקר עם הנץ החמה — בכדי שיגיעו עוד לפני תפלת שחרית אל ה„ציון“ אשר ב„בית החיים“ הסדיגוראי.

נקל לנבון דעת כי בערב אשר כזה נהרים רבים מן החסידים אשר בזולישציק אל האכסניא הקדיבישטשאית. ואף על פי שהכל יודעים זה מימים ימימה כי בדרך באכסניא הקדיבישטשאית אין

הרבי מקבל „פתקאות", אף אין נותנים לאיש להכנס אל חדרו, רק כי לרבע שעה מופיע הוא מעומד ומחריש על מפתן פתח החדר המיוחד לו, והוא מושיט את כף ידו הימנית אל מול כל אחד מהנאספים לתת לו לנגוע בראשי אצבעותיו, ולזה יקרא „נתינת שלום", בכל זאת באים ובאים הם לראות ולהראות.

ויהי זה לבחורי הקלויז אשר בזלישציק העיירה מנהג־„קודש־הלולים" לא לנסוע בעגלה אבל ללכת ביום ההוא לפנות ערב ר ג ל י ומקליהם בידיהם עד הכפר קדיבישטש.

והבחורים בחורים. גם בחורי הקלויז, תופשי תורה, צעירים לימים הם וגם בעורקיהם נוזל דם רענן־חם. היתה להם ההליכה כשהיא לעצמה בבין השמשות של יום קיץ דרך שדות ויערות לתגיגה משיבת נפש, על אחת כמה וכמה להסתופף כל הלילה בצאלי אילנות הכפר תחת כפת השמים — ואחורי חלונות חדר משכב רבם.

מובן מאליו כי מדי שנה בשנה גם אני בתוכם. בחור אני ככל הבחורים. אולם הפעם, בהיות עוד הזלוזיצאי בעיירתנו, התעקש פתאום לבל אלך רגלי עם יתר הבחורים אבל לנסוע עמו יחד לכפר קדיבישטש במרכבה אשר זואיל הגביר ר' יוס'לה להשאילנה לו. ולא זו אף זו כי אחליף בגדי — לכבוד קבלת פני הרבי.

מגיעים אנחנו אל האכסניא הקדיבישטשאית, במרכבת ר' יוס'לה הרתומה לשני סוסים דוהרים דהרות אבירים, בשעה החמשית אחר הצהרים. היינו אנחנו „הצפרים הראשונות", החלוץ העובר לפני המחנה. ממהרים כל בני הבית, ר' אהרן בכבודו ובעצמו, אשתו, שני בניהם ובתם יחידתם, והם כבר לבושים בגדי מועד, לצאת לקראתנו, לחזות באורחים ה„מכובדים". רואים הם את הזלוזיצאי והם ששים עליו משוש כעל מכירם־מאז אשר חבה יתרה נודעת לו מהם. ואנכי ברדתי מעל המרכבה ראיתי והנה הזלוזיצאי כבר התלחש עם ר' אהרן ועם אשתו והם מתבוננים אלי ביראת הכבוד וכמו בחנו אותי מקדקדי ועד כף רגלי. (משער אני כי הזלוזיצאי הוא זה מכבר אחד מבאי ביתם. כי בעברו בנסיעתו לסדיגורא דרך האכסניא הקדיבישטשאית מתארח הוא גם אצלם ימים אחדים, ואני

משער כי כבר דבר עמהם על אדותי ויהללני באזניהם פי שבע). ואני רואה גם את זאת כי אשת ר' אהרן מלחשת איזה דבר באזני בתה יחידתה. וזאת הבת מביטה אלי — ופניה מאדמים כתולע.

הייתי היום באכסניא זו, אשר בשנים הקודמות לא היה איש פונה אלי ואני שכבתי עם יתר הבחורים בני גילי כל הלילה בחוץ על מצע קש ותבן, ל„ילד שעשועים". לי ולזלוזיצאי הקציעו חדר מיוחד אף הציעו לנו משכבות רוזנים, לי ולזלוזיצאי הביאו אל חדרנו ארוחות ערב „כיד המלך". וממחרת בבוקר, אחרי אשר נסע הרבי לדרכו — שחר את פנינו ר' אהרן בכבודו ובעצמו אף האיצה בנו אשתו, גברת הבית, לבלי נסוע מזה עד אם נאכל עמהם ארוחת הצהרים.

•

אחרי תפלת הבוקר ואחרי אכילת פת שחרית הוציא הזלוזיצאי מארון הספרים אשר לבעל האכסניא ספר „תנ"ך", ובשבתנו, אני והוא, בחוץ, על הספסל שלפני האכסניא, הראני אחת מנפלאותיו: הוא היה עוצם את עיניו ואנכי דפדפתי בספר התנ"ך. או הייתי מקריא באזניו את הנקודות והטעמים אשר מתחת לאיזה פסוק והוא הגיד לפני את כל דברי הפסוק הזה, אף הגיד באיזה ספר ובאיזה פרק הפסוק הזה כתוב.

הייתי אנכי כולי משתומם: יהודי נוקב עד תהום התלמוד ונושאי כליו, וגם ספרי התנ"ך היו לו שעשועים!

מצטחק הוא.

אין מן הצורך עוד להגיד לו מפורש. הוא כבר מבין לרעי. לבו סמוך בטוח כי בשובו בשנה הבאה אל עיירתנו אפתיע אותו בבקיאותי בספרי תנ"ך — ואולי גם אנסה להראות לו כי גם ידי תמצא לקרוא אי־אלו פסוקים על פי נקודותיהם.

גורמת לו מחשבתו זו הנאה מרובה. מבין אנכי לרעו ואני מצטחק.

היתה לנו, לשנינו, השעה הזאת שעה של קורת־רוח. בלי אומר ובלי דברים התענגנו איש על רעהו...

•

אמנם דא עקא. פעם בפעם בהתפלאי על אותו הישיש למשמע דבריו המחוכמים, ולבי חם בקרבי בהגיני בם. ההחום מתגבר ועוד אחת מעט ויהי ללהבה המתמרת ועולה. שופך הוא בעצמו, אולי שלא במתכוון, מים קרים על קדקדי. אם בהתמלט מפיהו אי־אלו מלים אשר אנכי חושב אותן לאי־מתאימות לו ואם בעשותו פתאום „מעשה־נערות" אשר רוחי איננה נוחה ממנו.

הנה תקפתהו גם עתה לפתע פתאום תשוקה להשתובב מעט: בכל עת שבתנו על הספסל שלפני האכסניא סובבת הולכת גם בת האכסנאי בחוץ. הנה היא יוצאת ונכנסת, נכנסת ויוצאת.

היא מכירה את הזלוזיצאי והזלוזיצאי מכיר אותה עוד מימי ילדותה. ואף על פי שברוב הימים כבר גדלה ותהי לבתולה שהגיעה לפרקה מוצאת היא גם היום חפצה להשתובב בשעשועים עם אותו „הישיש הנפלא", כשעשועיה השובבים בעודה ילדה קטנה. כמעט יכונן אליה אותו הישיש את מבטי עיניו הקטנטנות והשחורות כבר מתפרץ מפיה שחוק בקול גדול.

מימים ימימה בסור אותו הישיש, בדרכו לסדיגורא, אל בית אביה היתה היא רצה לקראתו במשוש־ילדות. אולם הפעם... הוא לא בא יחידי... היא מתגנבת פעם בפעם לירוֹת אליו מבטיה... כנראה ממתינה היא שהישיש יקרא אותה לגשת אליו...

והישיש — קורא אותה.

הנה היא בתולה „כמו שכתוב", בתולה חסונה בכל רמ"ח אבריה.

כנראה נפקחו זה עתה גם עיני הישיש לראות אותה כמו שהיא ובאמרה לגשת אליו נסוג מעט אחור, והוא מצטחק בקראו אליה:

— דבורה'לה! עמדי נא מרחוק... חלילה לך מקרוב אלי...

ופתאום תקפתהו רוח־משובה באמרו:

—הגידי נא לי, דבורה'לה, אילו היו מראים לך רק את ה„נקודות" הכי כבר ידעת את כל הכתוב ממעל להן?

למשמע שאלתו מתפרץ שחוק גדול מפתחי פיה וכל אבריה מתנועעים ורועדים מגיל.

יודע אנכי כי לה היתה זרה שאלת הישיש וגם „תרתי־

משמעותה" נצפנה ממנה. ואם היא צחקה לא בגינו צחקה, אבל — בגיני.

אין רוחי נוחה מכל השיחה הזאת. לא נאה ולא יאה ליהודי למדן וחסיד להרבות שיחה עם אשה — אף כי ש י ח ה א ש ר כ ז א ת.

בכל זאת — כדי להפיק ממנו רצון ולגרום לו נחת־רוח שהוא רוצה בה קבעתי בשנה הבאה עתים לא־מעטות ללימוד תנ"ך, ודוקא בפירושו של רבי דוד קמחי. אף כבר מצאה ידי לדעת להכיר את הכתובים בשני ספרים קטנים של „תרי עשר" על פי נקודותיהם.

אבל — בשנה הבאה לא סר עוד זה הישיש אל עיירתנו. אף השדוך לא נתקיים.

לא ארכו הימים ואנחנו נודענו כי בשנה ההיא שבק הזלוזיצאי חיים לכל חי.

חסידי הקלויז אמרו עליו „נפטר", ואנכי אמרתי — „נסתלק".

ג.

לִרְאוֹת וּלְהֵרָאוֹת

...הימים ימי הקיץ לשנת ה'תרל"ד לב"ע. בעוד ירחים מספר תמלאינה לי עשרים שנה — ואנכי עודני רווק. מתלחשים באחד הערבים אבא ואמא. יודע אנכי על אודות מי ועל אודות מה. בסתר, באין שומע, גלתה לי אחותי הבכירה את ה„סוד": אל היריד אשר בעיירה לשקוביץ תבוא מחר משפחה יהודית בלוית הבת ה„מדוברת בה". ובכן גם עלי לנסוע שמה בלוית אמי לראות ולירָאות — זאת אומרת אמי ל ר א ו ת ואנכי ל י ר א ו ת.

נצבה אמי ממחרת, בבוקר השכם, עם הנץ החמה, לפני משכבי, ובלטפה בכף יד ימינה את מצחי מקיצה היא אותי מתרדמתי. מוכנים למעני, על הכסא אשר אל מול יצועי, מלבד כוס המים ל„נטילת הצפרנים", חליפת בגדים, אשר זה תמול יצאה מתחת אצבעות ידי החייט, כובעי, כובע שבת ומועד, וגם מנעלים חדשים המבריקים בשחרוריתם.

מזדרז אנכי לקום. היתה גם תפלתי תפלה חטופה. נחפז

אנכי לברך ברכת „מזונות" על התופינים המלאים צמוקים, אשר אמי הכינה מבעוד אתמול, להיות לנו „צידה לדרך", וברכת „שהכל" על כוס הקפה המעלה עוד הבל חם.

גם אבי כבר עומד על גבי, מסתכל בי, וכל פניו שוחקים.

הוא חומד לו לצון על החפזון באכילתי ובשתיתי, „כמו היתה את העגלון לבוא בעגלתו לאחר שעה. — בכל זאת נהנה אבי הנאה את העגלון לבוא בעגלתו לאחרי שעה. — בכל זאת נהנה אבי הנאה שלמה שהוא רוצה בה, בראותו אותי חוטף ואוכל, חוטף ושותה תופינה אחרי תופינה וכוס אחרי כוס.

הגענו, אני ואמי, אל מחוז חפצנו, בשעה עשר לפני הצהרים. וכמעט שנכנסנו אל האכסניה הנועדה לנו, עוד טרם עלה בידינו לנער את האבק מעל בגדינו, בא לקראתנו מיודענו מאז, יהודי ולישציקאי, גבה קומה ורחב־זקן. מושיט הוא לי את קצות אצבעות יד ימינו לאות שלום, ואל מול אמי מנענע הוא בראשו מלמעלה למטה לאות „הן". זאת אומרת כי „הם" כבר באו — וכבר מחכים לקראתנו.

מוביל זה היהודי, בלי אומר ובלי דברים, אותי ואת אמי אל אחד החדרים הסמוכים אשר באותה האכסניה.

יושב לו שם, בראש השולחן, על כסא רפוד, יהודי כרסני; יושב הוא מתוך הרחבת הדעת, קפוטתו מפולשה, על ראשו כפה של קטיפה, שעוקצה מתחדד ועולה עד ממעל לקדקדו, ובין שפתיו מקטורת בעלת שפופרת ארוכה, שבראשית פי אקדח. והוא מוצץ ומוצץ, ומעלה עשן — „כאחד הנגידים".

יושב לימין השולחן איש צעיר, שהוא כבר מתהדר בלבושו על פי האפנה החדשה; יושב הוא על כסא עץ, וישיבתו ישיבה ישרה, ישיבה שיש בה משום יראת הכבוד מפני היהודי הכרסני היושב בראש השולחן.

אלה הם החותן וחתנו.

יושבת לה שם בפנה, לא רחוק מן החלון, יהודיה כרסנית, העדויה בעדי עדיים, ופניה מהבהבים. מתגנדרת היא, והיא ממשמשת פעם בפעם באצבעותיה את העגילים הארוכים, המחנוצצים בברק זהרם מעל תנוכי אוניה — „כאחת הנגידות".

יושבת לימינה בחורה רזה־שחרחרת, ארוכת הפנים. נבוכה היא, זאת הבחורה, המסכנה, מבלי הדעת איפה תניח את כפות ידיה. מניחה היא אותן פעם על ברכיה ופעם מפלשת היא אותן להניחן על שני קצות ירכיה.

אלה הן האם ובתה.

מורה לי היהודי, גבה הקומה ורחב הזקן, באצבעו התיכונה, אל אחד הכסאות אשר אצל השולחן לשבת עליו במסיבת הגברים — ואמי נגשת ישר אל מושב הגברות.

מחליק היהודי הכרסני בכף יד ימינו את שער זקנקנו השחרחר והמכסיף. פוקד הוא לפניו בזכרון איזו „גירסא דינקותא". והוא מנסה אלי דבר לתהות על קנקני. חוגר אני את מתני ואני גולל לעיניו את כל פרשת בקיאותי בהוספות נופך אחרי נופך משלי, עד כי החלו חושיו להשתרבב ועל מצחו נראו טפות זיעה. מצא חתנו הצעיר תחבולה להוציא את חותנו הכרסני ממבוכתו בהשכילו את פיהו להעביר אותי מהויות דאביי ורבא אל הויות העולם...

ובה בשעה שאנכי שקוע בשיחתי עם הגברים עסוקה אמי בשיחה שוטפת עם היהודיה הכרסנית והמקושטת ועם בתה הרזה והשחרחרת.

אחרי שעה קלה נפרדתי אנכי מן הגברים ואמי נפרדה מנשי שיחתה „בפנים מאירות".

אז ממצמץ היהודי, גבה הקומה ורחב הזקן, בעיניו „אליהם" ואל אמי. — והוא שבע רצון והוא מצטחק.

„כבר נגמר הדבר „בכי טוב" וכבר נדבר ביניהם ובין אמי בשפת אלמים: — אם ירצה השם בשבוע הבע"ל יבואו „הם" לעירתנו, עירת זלישציק — והכל יהי שריר ויהי קיים.

ד

הָא לְהּ פְּגִישָׁה!

אחרי ככלות הראיון נחפזה אמי לשוב כלעומת שבאה. היא שכרה את העגלה נסוע ושוב, וחפצה חזק להיות עוד היום לפנות

ערב בביתה. ואנכי, אף אם נפשי שוקקה להתמהמה בעיירה לשקוביץ עוד שעות אחדות ולחזות בהמון השוקק בימים האלה בשווקיה, אין אני מעיז פני אף לשחר את פני אמי כי תבטל רצונה מפני רצוני.

בכל זאת עד כה ועד כה, עד שישוב העגלון לרתום את סוסיו, עלה בידי לצאת לשעה קלה מן האכסניה.

בא אנכי אל השוק. השעה היא שעת הצהרים. השמש לוהטת. סר אנכי אל אחת מסוכות העץ אשר בשוק לשבור צמאוני בכוס מיץ תפוחים. רואה אנכי והנה מוכרת המיץ היא אחת ממכירותי, ילידת עיירת מולדתי. הלא היא „אסתר'ל האדמונית" ידידתה של אחותי הבכירה. — זה לפני שנה נישאה לאלמן בעל בנים. והיא אשת חיל. לבעבור היות לבעלה לעזר בפרנסתו המצומצמת שכרה לה לימי השוק את הסוכה הזאת.

מקבלת זאת האשה הצעירה את פני, את פני אחי ידידתה, בשמחה גלויה. מבקשת היא אותי לספר לה כל החדשות והנצורות אשר נקרו ויאתיו בעיירת מולדתנו, מאז עזבה אותה... משתוקקת היא לדעת מה יש בדעתי לקנות, ומה למכור ביריד הלשקובציאי... אומרת היא, כשהיא נועצת את מבטיה ברשמי פני, כי בזאת השנה האחת, מאז התראינו בפעם האחרונה לפני נשואיה, נהפכתי לאיש אחר. שפתי העליונה עטופה שפם שחרחר. גם שער זקני כבר צומח. — ואני נהייתי לגבר כלול בגבורתו... מוסיפה היא בתן שפתים כי מאוד נעים היה לה אילו יכולנו להפגש היום בערב, אחרי סגירת הסוכה. אז תהי שעתנו פנויה לשוחח במנוחה כל אשר עם לבבנו...

ובשעה שבפיה תשית בחלקות לי מחליקה היא גם בכף ידה הרכה והענוגה על יד ימיני אשר הושטתי מעל לשולחן, לשלם אגורה קטנה מחיר המיץ.

עובר בעצמותי רטט קל. מרגיש אני כי הבל דמי מתמר ועולה אל לחיי. — ואני רואה כי גם פניה מאדימים...

נזכרתי, כי כבר קרני פעם עם אותה אסתר'ל מקרה שובב אשר כזה:

לעתים קרובות, היו הבתולות שבעיירת מולדתי, רעותיה של

אחותי הבכירה, נוהגות להקבץ בימי השבתות אחר הצהרים אל ביתנו ולצאת במחול.

והמחול מחול. מחול של „זוגות". באין בחורים יוצאות ידי חובתן כשהן רוקדות זו לעומת זו, וזו שלובת זרוע עם זו, האחת כמשמעה בתור בחור והשניה כפשוטה בתור בתולה.

במחול אשר כזה כמעט שלא נעדרה אסתר'ל האדמונית אף פעם. נוכחותה לא רק דרושה היתה אבל גם נחוצה. מלבד מה שהיא תמיד רעננה, ואף עליזה, יודעת היא את כל ניגוני המחולות על פה, וקולה קול ערב, ופרקה נאה, וכשהיא היא המנצחת על המחול יוצא הוא מלא ושלם ואין קצה לתכונתו.

קרה פעם באחד מימי השבתות האלה, אחר הצהרים, כי אבא ואמא יצאו באשר יצאו, ואנכי, על פי מקרה, נשארתי היום בבית. יושב אנכי באחת הפנות ומעמיק לעיין בספר אשר לפני. „תדלגנה אף תקפצנה אחותי ורעותיה כנפשן שובבותן. אזני כמו אטומות ועיני כמו עצומות".

ואנכי לא ידעתי כי היום לא רק אחותי ורעותיה הן המרקדות אבל גם השטן מרקד.

היום הזה היה למחוללות נפלא מכל ימי השבתות. היום חוצבת אסתר'ל האדמונית להבות. היום משתפכת נגינתה בכל נועמה וכל הרגלים כמו „טופפות מאליהן". אסתר'ל האדמונית בתוך וחברותיה מסביב לה מפזזות ומכרכרות היום, על פי טעמי נגינתה, כמוקסמות. וכמו משתקפות גם קרני השמש, החודרות מבעד החלונות, בזהב שערותיה של אסתר'ל, וגם הן „ידודון ידודון".

אינני גם אני הצעיר בלתי אם „בשר ודם". תוקף עלי יצרי להרים עיני מעל לספר הפתוח לפני. תקפני קסם נדנודי האברים המשולהבים של המחוללות הצעירות, ואני כנפעם, זעיני מתיזות רשפים...

מתפרצת פתאום אסתר'ל האדמונית מבין חברותיה, והיא ממהרת לגשת אלי, והיא תופשת אותי בשתי ידיה, מהדקת אותי בזרוע אל החזה ומושכת אותי אחריה אל תוך החדר.

— „חפצה היא לצאת פעם במחול עם בחור כמו שהוא, עם בחור כפשוטו ולא רק כמשמעו!!"

שוחקות כל חברותיה בקול גדול. אולם אחותי נבהלה ונחפזה להוציאני מבין זרועותיה.

אחותי שרויה בפחד פן יודע חלילה הדבר לאמא ואז לא רק עליה יצא הקצף אבל גם על כל רעותיה. עבר פחד אחותי עד מהרה גם על יתר המחוללות, ופתאום הכל הס. רק אסתר'ל, כששערותיה הזהובות מפולשות, מרקדת יחידה כמשתוללת בתוך החדר. המחול הוא מחול ה„קוזאק", השפל מטה והגבה למעלה. והיא רוקעת בסוליותיה כמו יש עם לבבה לגמא את הרצפה. והיא מתנשאה מעלה מעלה כמו אומרת להרקיע תקרה. ופניה משתנים רגע רגע, מתכרכמים ומחוירים, ואף מתחדדים... אז סובבוה כל חברותיה. ורק ברוב עמל עלה בידיהן להשתיקנה משובבותה...

אחרי המקרה ההוא, מקרה בלתי טהור, מנו לי לילות שלא ידעתי אז ואינני יודע גם היום לכנותם. אסתר'ל האדמונית נראתה אלי פעם פעם בחלום חזיון לילה בצורות מצורות שונות — ואין לך צורה שאין חוצפתה מרובה מחברתה...

— „מה לה היום ולי?!... מה לי מחמאותיה, ולמה מחליקה ומחליקה היא בכף ידה את ידי?!... הלא היא נשואה לאיש!!!"

ואני — מתחמק מפניה למהר לנוס אל אמי המחכה לקראתי באכסניא. ובדרך בשובי אל עיירתי ואל בית אבותי קורא אני פעם אחר פעם לנפשי:

„הא לך פגישה! הא לך פגישה!"

ה

חֲתַן הָאָדוֹן הֲרִי הוּא כְּאָדוֹן

ביום מלאות לי עשרים שנה קדשתי לי כדת משה וישראל את האשה אשר היהודי הזלישצקאי, גבה הקומה זרחב־הזקן, הוכיח לי.

חלקתי מבורכה בארץ: חותני, זה היהודי הכרסני שניסה לתהות על קנקני באכסניא הלשקוביצית, הוא בעל אחוזה גדולה,

אדון הכפר אל. ואנכי, הבחור הזלישצקאי, בן העניים, הנני התן האדון.

חי אנכי חיי אדונים.

בכל ערב שבת נוסע אנכי במרכבה רתומה לשני סוסים־דוהרים, שפעמונים תלויים להם על צואריהם, אל העיירה הקרובה לכפר אחוזתנו, אל העיירה אזירן, לבוא לבית המרחץ, לכבוד יום השבת.

בדרך במסעי, כשאני יושב יחידי במרכבה, מקופל ברך על ברך וקדקדי מיסב ברפידה שמראשותי, מראים באצבע גם אכרי הכפר וגם, להבדיל, יהודי העיירה, לאמור: „הנה הוא הוא! הנה חתן האדון!"

עוד אחת מעט וה„אדנות" תתקפני, ולבי יהי מלא ממנה וגם את ראשי תסחרחר: „אטו מלתא זוטרתא היא? אנכי אנכי הנני חתן האדון!"

היו לי הימים הראשונים ימים שאין בהם חפץ הרבה. חותני, היחידי בביתו, שהוא עודנו מבני הדור הישן, שקוע בכל ימות השבוע בעסקיו השונים. ואנכי נמצא בסביבה הזרה לי וגם אני כמו זר נחשב לה. גיסי וגיסותי, האמונים על עושר אבותיהם, והם מפונקים מנעוריהם, כבר מתהדרים כ„בני אדונים מדור־דור".

מלבד בעיני אשתי הצעירה, שאהבתה אלי שקולה לה כנגד כל הכבודה אשר לפניה, ומלבד בעיני חותני וחותנתי, נחשב כל האוצר שרכשתי לי מנעורי בזעת אפי ובנדודי שינה — אוצר זאת התורה שהיתה מאז לי, לאבותי ולכל החרדים עליה, יקרה ומפז ומפנינים ומכל אבני חפץ — ככלי אין חפץ בו, כמטבע שנפסלה בהטשטש צורתה.

באין אשתי ובאין חותני וחותנתי בבית, צוחקים גיסי וגיסותי בקרבם אף מלגלגים עלי, כעל „עם הארץ גמור". הם הם בקיאים בכל חיוניי קוציבו, וכבר קראו מדף לדף את ספוריה של איגניא מרליט ואת הספור „אבירי הרוח" אשר לקרל גוצקוב, ואנכי — אף את שמותיהם של המחברים האלה לא שמעתי בלתי היום.

*

אך זה נסיון:

„מעל קדקוד צעיר תופש תורה זירא־חטא נשמטה הכפה. והוא מבוהל והוא נבוך. הנה מתנשאה ידו הימנית כמו מאליה להניח את הכפה על קדקדו ולא יעמוד בגלוי ראש. אבל הוא, אותו הצעיר הזהיר במצוה קלה כבחמורה, הוא עוצר בכל כחו בעדה — כי נפל פחד גיסיו וגיסותיו עליו פן יהי בעיניהם לצחוק...“

•

חרה לי עלי, אף חרה לי על גיסי וגיסותי. ובאחד הימים אחזני בולמוס־הקנאה להראות להם, כי מי שמוחו מלוטש במשחזת של „הויות דאביי ורבא“ יכול ללמוד את כל התורה „המחוכמה“ שלהם על רגל אחת.

מוציא אני מצקלוני את נשקי העתיק שמעולם לא עלתה עליו חלודה, את הנשק של „והגית בו יומם ולילה“, ואני משתער על המצודה של הלמודים החדשים להבקיענה באפס־יד.

כבשתי על נקלה, בעזר מורי ורבי, זה „מורה החצר“ הגבור במלחמתה של תורה זו, את כל הסוללות שמסביב למצודה, זאת אומרת את כל הכתובים המפורשים, באשכנזית צחה, ב„ראשית למודים לילדי בתי הספר“ כי „החייט תופר מעיל“ ו„הסנדלר רוצע נעלים“; כבשתי אותם על סלעיהם ועל ספיחיהם בהשמיעי לאזני את כל הדברים שאני מוציא וחוזר ומוציא מפי עד שיהיו שגורים על דל שפתי ועד שיהיו שמורים בגנזי מוחי כ„מונחים בקופסא“. — ומי האמין לשמועה כי אחרי חודש ימים כבר ידעתי את „הפעמון“ ואת „הערבון“ אשר לפרידריך שילר כמעט מלה במלה על פה?

ואני מצאתי חפצי לבלי לגלות, מלבד למורה החצר ולאשתי הצעירה, את הדבר הזה, אף לגיסי ולגיסותי, עד בוא המועד הנכון— והפתעתם תהי הפתעה שלמה.

•

היה חותני, על פי טבעו, מן הממעיטים לדבר. גם עם אשתו איננו מרבה שיחה. בכל זאת אימת מבטו על כל בני ביתו. הם יודעים, כי בכל טרדותיו המרובות אין דבר מכל הנעשה בביתו נעלם מנגד עיניו.

לא נצפנה ממבטו החד גם הדרך החדשה אשר בחר לו חתנו החדש. — והוא מתמרמר בסתר לבבו:

— „אמנם אך טוב גם לאיש צעיר תופש תורה לדעת מעט קרוא ומעט כתוב בשפה נכריה. בבית עשיר ובעל אחוזה יש אשר יזדמן לו לקרוא או אף לערוך בעצמו מכתב בגרמנית או בפולנית... אנכי בעצמי צויתי למורה החצר כי משעות הוראותיו יפריש גם לחתני החדש חצי שעה ליום... אבל מה לו להכניס ראשו ורובו בלימודים לא־לו?!"

חפץ השטן להסתולל גם בי גם בחותני:

שב חותני פעם באחד הערבים מערבי החורף אל ביתו אחרי חצות הלילה. אז בעברו על חלון הקיטון אשר לי ולאשתי משתומם הוא לראות כי העששית אשר למראשותי מטתי עודנה דולקת ולאורה מתעמק אנכי בקריאתי בספר אשכנזי.

ועתה כבר התרגז חותני אף התקצף:

— „אל דבר כזה לא פללתי... אילו הייתי רוצה להוכיח לבתי איזה „בקי בחכמות הגויים" היה נמצא לי בכל אשר פניתי, ולא הייתי מחפש אחריו בבית המדרש הזלישצקאי!..."

אין אנכי יודע עוד מאומה. אבל יום עובר, עוברים ימים, גם חולפים שלשת ימים, ו„מורה החצר" מוצא יום יום אמתלא אחרת להשתמט מהוראת אותה חצי השעה הנועדה לי. היום „כואב ראשו עליו". מחר „נפל ילדו למשכב". ומחרתיים חלתה פתאום אשתו מחלה אנושה".

גם בפני חותני מכיר אנכי כי אינם אתי כתמול שלשום.

מעתיר אנכי חבה על אשתי הצעירה יתר מכרגיל. מפצירה אשתי הצעירה באמה יתר מכשיעור, עד אם תגלה לה פשר דבר. וכה „חרשתי בעגלתי ומצאתי חידתי":

„חותני נתן אות למורה החצר לבל „יפטמני כתורא" בתורת הקלוקל..."

ובכן לא הכל כשורה. בקש חתן האדון להיות כאדון — קפץ עליו רוגזו של חותנו.

ז

מי שָׂחָציו מְלַמֵּד וְחָציו מוֹרֶה

המורה היהודי ב„חצרו" של יהודי־גליציאי, בעל אחוזה, אשר בימים ההם, חציו מלמד וחציו מורה אשכנזית, ראוי להזכר בספר הקורות לדורי דורות.

הרי הוא „מהדורה מתוקנת" של „העוזר הכפרי" בבית המוזג היהודי, אשר בימים ההם.

העוזר הכפרי:

„בין הזמנים", זאת אומרת בימים הראשונים שלאחר חג הפסח או בימים הראשונים שלאחר חג הסוכות, היה המוזג היהודי נוסע אל העיירה הסמוכה לכפר מושבו והיה בוחר לו בחור עני ה„בקי באותיות זעירות" להביא אותו הכפרה, בשכר הנקוב לו, לכל ימות הקיץ או לכל ימות החורף.

בחור אשר כזה לא זכה עוד לתואר „מלמד" והיה נקרא בפי כל „עוזר".

ואלה הם התנאים אשר המוזג התנה עמו:

א) ללמד לילדים ולילדות את צורות האותיות העבריות וצירופיהן, גם ללמדם לומר „מודה אני" בקומם בבוקר ממשכבם ולקרוא „קריאת שמע" בעלותם בערב על יצועיהם.

ב)לתרגם מדי שבוע בשבוע באזני הנערים היודעים כבר קרוא עברית פסוקים אחדים מסדר השבוע.

ג) לשנן לנערים ולנערות צורות האותיות ה„יהודיות" וללמד אצבעותיהם לכתיבה תמה.

מלבד זאת ישנם דברים המובנים מאליהם והעוזר הכפרי מותנה זעומד עליהם. הוא מותנה ועומד לשחק הדק היטב ביום ששי אחר הצהרים את התזרת אשר תכין בעלת הבית לכבוד יום השבת. הוא מותנה ועומד למרוח במשחת־זפת את המגפים של בעל הבית, כשהשעה צריכה לכך. הוא מותנה ועומד להיות עזר כנגד השפחה הנכרית בהוציאה החוצה את העביט של שופכין להריק אותו במקומות

המטונפים. והוא מותנה ועומד — לעשות עוד דברים קטנים כמו אלה.

ומורה החצר?

אחת בשנה היה נוסע היהודי בעל האחוזה, זאת אומרת אדון הכפר, שהתגאה בעשרו להיות לאחר וש„היה רוצה ולא ידע מה הוא רוצה", אל אחת הערים שמכלל עיירה יצאה ואל עיר גדולה עוד לא באה, והיה בוחר לו איש יהודי „שהכל בו", איש קצר־פאות, קצוץ־זקנקן, איש המגדל בלורית, ועל הבלורית כפת־משי עגולה, איש שעליו אומרים כי גם „בשלנו" גם „בשלהם" ידו לו רב. מביא הוא אותו ואת כל בני ביתו, לכל ימות השנה, הכפרה. מקציע הוא לו ולמשפחתו דירה באחד מבתיו הנמוכים שבתוך הכפר. אף נוקב הוא לו שכרו, מלבד כסף במזומנים, מספר שקים מלאים חטה ושקים מלאים דגן, לפי מכסת הנפשות — ש„על חשבון האדון" יכול הוא לתת אותם לטחינה בטחנת הכפר.

ואלה הם התנאים אשר האדון התנה עמו:

א) לבוא יום יום אל „החצר" לשנן לנערי בני האדון „תנ"ך בתרגומו האשכנזי ובביאורו של בן מנחם" ו„תלמוד לשון עבר" אשר לבן זאב.

ב) לחונן לבחורים הגדולים ולבחורות הבוגרות דעת ספרי המופת אשר לפייטני אשכנז.

מלבד זאת ישנם דברים המובנים מאליהם ומורה החצר מותנה ועומד עליהם:

בהתארס אחת הבנות הבוגרות מבנות האדון מותנה מורה החצר ועומד לשפוך את כל לבב הארוסה על רשפיו ועל שלהבתו לפני „בחיר אבותיה רצתה נפשם בו" במכתבים נוטפים מור ואהלות וכל ראשי בשמים של מליצות אשכנזיות...

כשהשעה צריכה לכך מותנה מורה החצר ועומד למלא בכתב ידו את המקומות הפנויים בין השטין שבספרי החשבונות מלים „נשכחות" ש„כל גופי החשבון תלויים בהן"...

כשמחותנים או סתם אורחים מכובדים באים אל חצר האדון מותנה מורה החצר ועומד לשלוח את אשתו אל המטבח שבחצר להיות עוזרת לעובדת...

אף דבר המובן מאליו הוא כי בשעת הדחק מותנה מורה החצר ועומד לשרך דרכו בעגלת אכר אל העיירה הקרובה בכדי לקנות את הצרכים היותר נחוצים בחצר האדון...

ועוד ועוד דברים המובנים מאליהם...

•

נתנים הדברים להאמר כי חותני היה יוצא מן הכלל של חבריו היהודים בעלי האחוזות. עשרו לא העבירהו על מדותיהם של אבותיו ואבות אבותיו ומבלי הרבות ומבלי העמק חקור היה אוחז מעשיהם בידו. בכל זאת בהיותו יהודי־פקח והליכות עולם לו היה הוגה כבוד לכל איש יהודי שקנה חכמה, תהי זאת החכמה איזו שהיא — ובלבד שאותה החכמה „הזרה" לא התעתה את רוחו להיות זרה לקדשי עמו.

בעיני חותני נחשב לימוד ה„תנ"ך בתרגומו של בן מנחם ובביאורו" לספק־פסול. — למה לו לחקור הרבה? אם „כולי עלמא" מוצא בביאורו איזו „גימא" לא יאה לו להיות יותר חכם מ„כל העולם כולו".

והוא נבון:

נפשו יודעת מאד כי שוא יחנך את בניו, האמונים בכפר, לעשותם לתופשי תורה. די להם די מלמד אמן אשר ישכיל להבינם מה שיבינם אף יצליח להריחם ביראת שמים.

מלבד זאת לא רק דרוש אבל גם נחוץ הוא מורה לשפת אשכנז ודקדוקה כן בשביל בניו זכן בשביל בנותיו. — ומי מלמד יודע תורה וירא חטא אשר גם שפה זרה תהי לו סגולה?

ואם להביא אל ה„חצר", מלבד המלמד, גם איזה תלמיד מתלמידי בתי הספר הכלליים, מחשבה אשר כזאת לא היה יכול חותני אף להעלות על רוחו. הלא — כבר יש בבנותיו בחורות בוגרות...

התרחש לחותני נס־להתפאר, במצאו לפתע פתאום איש כלבבו:

הנה בעיירה קופיצ'ינץ, עיירת מולדתו של חותני, נמצא איש יהודי שכבר עברו עליו רוב שנותיו בחיי־שלוה והוא כיום הזה יורד מנכסיו ויודע מחסור. חותני הכיר עוד את אביו שהיה נצר

ממשפחה מיוחסת בישראל, ממשפחת מרגליות, וגם בשביל מעלותיו ומדותיו התרומיות קראו לו כל אנשי העיירה מכובד.

„אומרים עליו, על בנו, כי הוא אחד מאלה „שנכנסו לפרדס בשלום ויצאו בשלום"; אומרים עליו, כי מלבד שהוא מופלג בתורה יודע הוא שפת עבר ודקדוקה כאחד המובהקים שבחוקרי הלשונות, וכידיעתו בשפת עבר כן ידיעתו בשפת אשכנז וספרותה.

נחמלא חותני שמחה, והוא מעביר אותו ואת כל בני ביתו אל כפר אחוזתו להיות לנעריו ולנערותיו גם למלמד וגם למורה.

היה חותני גם משנה ממטבע שטבעו חבריו היהודים בעלי האחוזות במי שחציו מלמד וחציו מורה. כי מלבד ההוראה לתלמידיו ולתלמידותיו לא היה לו עסק עם איזה דבר שהוא בחצר האדון.

נגלה עד מהרה הדבר כי אותו היהודי, אף אם לא היה מימיו לא מלמד ולא מורה, הוא אמן פדגוג ופעולתו כבר נראתה על תלמידיו עד להפליא — ויגדל כבודו עד למאוד בעיני כל בני החצר.

לא מלמד ולא מורה קראו אותו, כן בפניו וכן שלא בפניו, אבל „רבי" קראו לו — וחותני הודיע לו עוד חבה יתרה בקראו אותו גם בשמו: „רבי מנשה".

ז

אֲנִי וְהוּא

שוהה ר' מנשה מרגליות בכפר אחוזתו של חותני זה שלש שנים תמימות. אוהב הוא את תלמידיו ותלמידיו אוהבים אותו. אבל אחרי שעות הלימוד ב„חצר" שבים להיות כמו זרים זה לזה. אין לו ולהם ואין להם ולו איזה יחס של קורבה אשר השם „רעות" חל עליו.

גם בינו ובין יתר אנשי החצר מבדילה איזו מחיצה דקה, שאף על פי שנתעלמה ברוב הימים מן העין, קיימת היא ועומדת. כמו היו „חצר האדון" והבית שבתוך הכפר לשתי רשויות שאינן נוגעות זו בזו.

מתגעגע אותו היהודי, ור' מנשה מרגלית שמו, על דבר שאיננו

יודע לכנותו בשם, אבל שיהי בו כדי לחלצהו במעט ממצוקת בדידותו. — ואז בבואי אני, חתן האדון, אל הכפר, כמו שאף רות. הנה נמצא לו איש צעיר אשר אתו יוכל לדבר „כדבר איש אל רעהו".

הוא כבר שמע על אדותי כי אנכי מן הנקרנים בפירושו של אברהם אבן עזרא על התורה ובפירושו של רבי דוד קמחי על נ"ך.

מלבד זאת כבר הראה לו מחותני, האדון, עוד בימי ארוסי, אחד ממכתבי המליצה שלי ב„לשון הקודש" והמכתב מצא חן בעיניו.

אמנם מצא במכתבי אי־אילו שגיאות נגד חוקי הדקדוק, כי אינני מדקדק להבחין בין „קל" ובין „כבד", ואמנם מצא בו אי־אלו מבטאים תלמודיים, וזאת אומרת שאיננו כתוב „על טהרת לשון הקודש", אבל גם אז כבר השכיל להסתיר את „מציאותיו" מפני מחותני — ובאזניו הגיד תהלתי בפה מלא.

— „זה למה לו? איש צעיר מן הנקרנים בפירושיהם של אבן עזרא ושל רד"ק שקולמסו פלט איזו שגיאה ביום אל תהרהר אחריו בלילה. לא „שמא" אבל „ודאי" ישתלם עד מהרה ועל נקלה בחכמת הדקדוק, זיקוים בו הכתוב „והיה העקוב למישור".

חובב אותי ר' מנשה בהמצאי בחברתו, והוא מתענג עלי בהחבוננו אל כל מדרגה ומדרגה שאני מגיע אליה, ברצוני העז ובשקידתי העצומה, גם בלמודי החדשים לי.

בכל זאת חבה לחוד וחובה לחוד. רצונו של „האדון" חובה היא לו. ואם האדון מרמז לו לחדול מן ההוראה לחתנו. זאת היא חובתו ויעשנה...

או אולי כבר ידע, כי אנכי אינני זקוק עוד למורה? הן המורה היה מלמד רגלי להליכה עקב בצד אגודל, ואנכי לא רק כי הנני כבר פוסע פסיעות גסות אבל הרי אני כבר מקפץ ומדלג כמו היו רגלי נעולות מגפים של „שבעה מיל על שבעה מיל." הרי אני כבר בקי במחזה „דון קרלוס" אשר לפרידריך שילר ביהודי באמירת „אשרי"; הרי אני עם ה„מרקיז דה פוזה" כפתור בכפתור, ואל ה„נסיכה דה אבולי" קרוב שבקרוב.

אז בהודע הדבר לגיסי ולגיסתי, „חלפו הלכו להם הימים היפים שבארנו'ואץ".

הם כבר היו מתגאים בי.

אף חשיבותי בעיני אשתי הצעירה היתה ביום ההוא ל„כפולת־שמונה".

והרגשתי היתה חזקה, כי החשוב היותר גדול הייתי ביום ההוא — בעיני ר' מנשה.

•

ואנכי הייתי היחידי בחצר אשר בקש לו עת־מצוא, אם בערבים ואם בשבת אחרי הצהרים, לסור אל דירתו של ר' מנשה ולהשתעשע שעות אחדות בחברתו; ואנכי הייתי היחידי אשר הצליח להכיר את האיש הנפלא הזה, כמו שהוא:

זה האיש, אשר בחצר האדון עשה מלאכתו אמונה בהוראת כתבי הקודש ודקדוק שפת עבר ובהוראת שפת אשכנז וספרותה, היה בדירתו שבתוך הכפר לאיש אחר, לאחד המלומדים הותיקים מבני הדור הישן אשר אילו היה מספר השעות שב„מעת לעת" פי עשרה מכפי שהוא, ואילו היה הוא מגיע לשנות חייו של מתושלח לא היה יודע שובע בחקר כל „שבעים הלשון" וכל „שבע החכמות".

מנקר ומנקר הוא, נוקב ונוקב הוא פעם פעם באחת החידות מחידות העולם לרדת עד מעמקי תהומה ולגלות צפונותיה. אף סופג הוא אל קרבו כל ראשי הבשמים של הפרחים השונים למיניהם שבשפות הזרות, ועינו מתרחצת בברק יפעתם. — וכל החקירות האלה וכל מראות־היופי האלה אינם מעבירים אותו על דעתו הנושנה לבלי לשנות אף שינוי כל שהוא מן המנהגים שהנחילוהו אבותיו ואבות אבותיו.

ולא רק מן המנהגים אבל גם מהלך־רוחו ורגשות לבבו.

הוא היה אומר: כשאנחנו נכנסים לכרמיהם ופרדסיהם של חכמי אומות העולם וגם אנו נביא מהם לבב חכמה, וכשאנו מטיילים בגני חמד של מליציהם ומשורריהם ואנחנו שואפים אל קרבנו רוח משיב נפש, ומערוגות פרחיהם אשר הוד להם ויפעה להם יסובבנו קסם, אף ריח־בושם המשכר יעלה באפינו, ואנחנו נברך עליהם בכל פה ובכל לבב ברכת הנהנין, עלינו לזכור ולא לשכוח אף לרגע, כי כל אלה המטעמים והמחמדים רק שאולים הם אתנו. לנו

היהודים כרמנו שלנו וגן־פרחים שלנו מדור דור, השתולים על פלגי מים שאינם פוסקים, וחם עד דור אחרון על עפר יקום דשנים ורעננים יהיו. על שרשי האילנות עתיקי יומין נוטעים בנינו ובני בנינו, דור אחר דור, כל יונק וכל שורק העולים ביפים כפורחת בהזל עליהם החרמון הישיש את טלו. — וגם בשתילים האלה אין הזמן ואין שינויי תקופותיו שולטים.

•

ומה דמות אערוך להערצתו את כתבי הקודש על טהרת שפתם ועל זוהר סגנונם?

רק דוגמה אחת קטנה ארשום בזה:

השיר האשכנזי היותר חביב עליו היה שירו של גיתה הנקרא בשם „ארל־קיניג" ויש אשר כנוח עליו „אשכנזיותו" ולבו גס בה קרא לנפשו עונג בזמזמו בין שפתיו:

„ווער רייטעט זאַ שנעל דורך נאַכט אונד ווינד?
עס איזט דער פאַטער מיט זיינעם קינדז!"
(מי זה נחפז לרכוב באישון לילה ובסער?
הלא הוא האב ובנו הנער!)

נזדמן לו פעם ספר השירים אשר לדוקטור שלמה מנדלקרן, שבו נמצא גם שירו בשם „לכה דודי". ור' מנשה בקראו את השיר הזה היה כמוקסם למראה עיניו ולמשמע אזניו. כמעט שהיה מפזז ומכרכר מרוב גיל. והוא התעורר להראות לי את התפארת שבתפארת ואת ההוד שבהוד שבשפתנו, שפת הנביאים:

— בוא וראה! השיר "לכה דודי" הוא חקוי מעשה ידי אמן לשיר „ארל־קיניג" אשר לגיתה. אבל זה בהתייהדו מצא ו„גלגול" את תיקונו. הנה הוא לבוש מחלצות משי ועור פניו קורן באור שבעת הימים!"

•

שגשג יחס הידידות ביני ובין ר' מנשה מיום ליום.

מצאתי בביתו אוצר של ספרי מליצה בשפת עבר שלא ראיתי אף לא פללתי לראותם עד היום ההוא. מצאתי כל שלשים ושש

החוברות של „כוכבי יצחק" שנערכו על ידי מנחם שטרן. אף מצאתי ספור עברי בשם „הצופה בארץ נוד", והוא תרגומו של שמחה פוזנר לסיפור „היהודי הנצחי", אשר לאיג'נ־סי הסופר הצרפתי. וכבר שינוי השם אשר בצלצול מצלצל מוכיח על עושר המליצות המסולסלות והנפוחות שבתוך התרגום. — ואנכי ששתי עליהם בימים ההם „כמוצא שלל רב". „ויבואו כשמנים ממוחים בעצמותי"...

אבל אנכי גם את זאת לא אכחד תחת לשוני, כי בביתו ראיתי עוד מציאה אחת אשר עליה, גם עליה, נפלתי:

הנה מצאתי שני ספרים קטנים הכתובים בשפת־חול ולא בשפת מועד, שפת־קודש־הלולים. על הספרים האלה הגיד ר' מנשה, כי „לא הוא אבל אשתו קוראת בם". וגם אנכי בקחתי אותם לביתי לקרוא בם הסתרתי אותם לא רק מעיני חותני וחותנתי, גיסי וגיסותי, אבל גם מעיני אשתי, אשת סודי אשר בטחתי בה.

— „לא יאה לאיש צעיר מופלג בתורה ו„חתן האדון" לקרוא ספורי־מעשיות הכתובים בלשון שנשים זקנות המוזרות בלבנה נזקקות לה..."

ולא אבוש אם אספר כי דוקא אלה שני הספרים הקטנים בשפת החול שלהם העירו אז בהלך מחשבותי מהפכה יותר גדולה ויותר חזקה מכל אלה ספרי המליצה בלשון הקודש אשר באו לידי בימים האחרונים.

הספר האחד נקרא בשם „יעק"לה קונדס" מאת מחבר שהיה רוצה בעילום שמו והשני בשם „הנער הפולני" ומחברו היה יצחק יואל לינצקי.

העלמתי — מבלי תת חשבון לנפשי — את המהפכה שקמה בהלך מחשבותי מפני רעי הכביר ממני לימים, מפני ר' מנשה, זה האיש הנפלא בכל דרכיו — ואני אינני יודע עד היום אם הוא הרגיש בזה. אבל מאותו הרגע שהיתה לי תעלומה מפניו נדמה לי, כי איזה צל־סתרים מרחף ביני ובינו...

ח

חותני נוסע לרצות

... כל מתבונן בעין פקוחה ובדעה צלולה יכול היה על נקלה להגיד האותיות מראש, כי רוגזו של חותני עלי לא יאריך ימים. הן אנכי האחד בכל בני ביתו אשר גבולות עולמו וגבולות עולמי עודם נוגעים אלו באלו — כמעט עד לערבוב תחומים.

חותני, בכל היותו שקוע בעסקיו, עודנו מתגעגע על „בית המדרש שיש בו „חידוש". הוא יהודי שיודעי חן קוראים לו „יודע ספר". וכששעתו פנויה, אם בשבתות ואם בימי החגים, קורא הוא לנפשו עונג להתמהמה בחברתי ואנחנו משוחחים בדברי תורה.

ממנו נודעת חבה יתירה ל„פרשנדתא", זאת אומרת לרש"י, בפירושו על התורה. וכשהוא נתקל לפעמים באיזה חצץ שבדבריו ואני הוגה את החצץ הזה מן המסלה, אם על פי מושכלי אני ואם על פי ביאורו של רבי אליהו מזרחי, מתמרת ועולה קורת רוחו של חותני „עד לגבהי שחקים".

חותני משתעשע לשמוע מפי גם מילי דבדיחותא, שיחות חולין של גאוני קדמאי וגאוני בתראי המתובלות ב„פלפלא חריפתא".

ולפעמים נוטה הוא אוזן גם אל ספורי מעשיות של צדיקים — כשנושאיהם אינם דברים היוצאים מגדר המציאות וגם יש בהם מן החידוד.

•

חותני הוא יהודי די־פקח, וב„חסידים הנלהבים" לא יתחשב. בכל זאת כשענייניו נאחזים בסבך וכשהשעה צריכה לכך מתחמק הוא פעם פעם לבוא אל העיר צ'ורטקוב, הסמוכה לכפר אחוזתו, ולהכנס לחדר האדמו"ר — לבקש מפיהו עצה.

„כך היה גם אביו, עליו השלום, נוהג — ולהתחכם יותר מאביו, עליו השלום, איננו יכול ואיננו רוצה..."

היה זה באחד מימי השבתות ואנכי הייתי אנוס על פי רצונו החזק של חותני לבלות בחברתו כמעט כל היום. — והפעם לא היה

שוחח עמי בדברי תורה. אבל כל שיחתנו נסבה על דברים של מה בכך; והפעם היו בפיהו רוב הדברים ואנכי כמעט שהייתי ל„שומע ואינו מדבר".

היתה השערתי נכונה כי רוחו של חותני איננו כתמול שלשום — כי „דברים בגו".

קורא אותי חותני באותם מוצאי־שבת, אחר ה„הבדלה", ללכת אחריו אל חדר־מיוחד, ושם הוא אומר אלי, בהדגישו את המלים:

— מחר אחר הצהרים נוסע אנכי, אם ירצה ה', אל העיר צ'ורטקוב. בעיר צ'ורטקוב אלון, באשר אני רוצה להכנס בערב לחדר האדמו"ר... וביום השני, בבוקר השכם, נוסע אנכי, אם ירצה ה', מצ'ורטקוב לעיר טרנופול... וזה רצוני כי תלווה אותי בדרכי...

•

קם, אחרי רגע, רשרוש ב„חצר האדון". חמותי ממהרת לקרוא למיכאילה האכר הממונה על הסוסים, ופקודתה היא להחיש מעשהו, לרתום את הסוס האמוץ־כוחה, הממהר לרוץ אורח, אל העגלה הקטנה, קלת־המשקל, ולנסוע אל הכפר הסמוך להביא משם את „שוחט־העופות".

„רוכבת חמותי על סינורה". ה„מליחה וההדחה" של הבשר לה הן מאז היותה לבעלת בית, לה ולא לאחרת. ואילו היתה „שרה בת טובים" בכבודה ובעצמה מזדמנת אל ביתה לא היתה סומכת עליה בבדיקת המעים ובמשוש העצמות של התרנגולות וברי־אווזות השחוטות. אשר לאיסור והיתר, לכשר או טרפה, שומרת היא לעשות ככל אשר ראתה וככל אשר למדה בבית אמה, עליה השלום. אף תג אחד לא נעדר.

נחפזה חמותי, כשקצות מטפחת ראשה משולבים מאחורי קדקדה ושרווליה מפולשים ופניה מהבהבים; נחפזה היא כמבהלה ודחופה לרוץ רצוא ושוב מן המטבח אל המזנון ומן המזנון אל המטבח. וכל הבית הוא כמרקחה. מבשלים, צולים ואופים עד השעה המאוחרת בלילה.

— „אטו מלתא זוטרתא היא!" האדון וחתן האדון נכונים

לעשות דרכם, דרך רחוקה. ואין זה מן הנמנע כי יתמהמהו בדרכם כל ימות השבוע ו׳׳

סובב סובב ראש חמותי כעל גלגלים. חלילה לה לשכוח מאומה. כשהמשרת מביא מן המרתף בקבוק יין־שזיפים של פסח, הגנוז מחגים קדומים, ובקבוקים אחדים של יין, ה׳׳משומר׳׳ גם הוא זה שנים לא מעטות — אשר יהיו להשיב נפש האדון ונפש חתן האדון העיפות מטלטול הדרך — חלילה לחמותי משכוח להוסיף שתי כוסות קטנות למשתה יין השזיפים ושתי כוסות גדולות למשתה יין הענבים. ואף גם זאת חלילה לה משכוח לארוז בידיה את שני הסלים הסרוגים גבעולי תבן, את הסל האחד הממולא מאכלי בשר וא תהסל השני הממולא מאכלי חלב.

•

היה כל ה׳׳חצר׳׳ מלא מנסיעתם של האדון וחתן האדון. מקנאים בי כל בני הבית. מהלכת אשתי בקומה זקופה. היא לובשת גאות על בעלה כי בו בחר אביה מכל בניו וחתניו להיות לבן־לויתו. רק — שמחתי לא היתה שלמה.

חושש הייתי פן יש לחותני, בבחרו בי, עוד כוונה אחרת. כוונה שהיא אמנם רצויה לו אבל איננה רצויה לי:

חותני יודע כי האדמו״ר הצ׳ורטקובאי מכיר אותי עוד מימי שחרותי. כשהיה לן — בנסיעתו מדי שנה בשנה, באחד מימי החודש אלול, לעיר סדיגורא להשתטח על ״ציון״ אביו הריז׳ינאי — בכפר קדיבישטש הסמוך לעיירה זלישציק, הייתי גם אנכי שנה שנה בין הבאים לקבל פניו וליהנות מאורו בהתיצבו הכן בפתח חדרו ובהושיטו לכל אחד ואחד את קצות אצבעות יד ימינו ל״אות־שלום״.

אף קרה פעם כי באותו יום קדמהו אחיו ההוסיאטינאי לבוא ללון בכפר קדיבישטש, היה הוא, הצ׳ורטקובאי, לן בבית דודי רבי יוסף קופלר, בעיירה זלישציק — שהוא היה אחד מחסידיו שבהם השתעשע ועליהם סגולתו.

ועוד גם זאת קרה פעם כי בסביבתה של העיר צ׳ורטקוב נראו סימני מחלה מתדבקת, והאדמו״ר ובני ביתו קדמו לברוח מפני הסכנה הנשקפה אל עיר מגורם, אל העיירה זלישציק, ויתאכסנו

בבית דודי שבועות אחדים — אז הייתי אנכי כמעט „יוצא ונכנס" בחדר האדמו"ר, כמעט ממש כאחד ה„מקורבים".

האדמו"ר הצ'ורטקובאי הוא הוא אשר נתן גם הסכמתו בבוא חותני, בשעתו, להתיעץ עמו בדבר התחתנותו בי.

ובכן עלה במחשבה לפני כי חותני מתכוון להגיש תלונתו עלי, על עזבי „מקור מים חיים" לשבור צמאוני במים הדלוחים אשר ב„בארות נשברים", לבעבור יטיף לי האדמו"ר את מוסרו.

אולם חשדתי את חותני במה שאין בו. להיפך! באזני האדמו"ר ממלא הוא פיהו תהלתי — ואנכי נפתעתי הפתעה לגמרי אחרת:

חותני הממעיט בביתו שיחה הרבה פחות מכשיעור היה לנהר שאינו פוסק בשפכו את שיחו לפני האדמו"ר. „עלילה נוראה מעלילים עליו... אין בו כל עון אשר חטא... עם הנעשה בבית משרפות היין אין לו עסק כלל וכלל. מלבד שאיננו בקי בטיב המלאכה יכול הוא לסמוך על המנהל שאומנותו בכך. מלבד שהוא מומחה במקצועו הוא גם ישר לבב ונאמן רוח... קרה לפני ירחים אחדים מכשול בבית המשרפות. אחד הפועלים נכווה במי היורה הרותחת... עלה לו כבר זה הענין בדמים יקרים. דמי צער, רפוי, שבת ובושת. תשלומים מרובים בבית החולים ותשלומי יום־יום לבני ביתו של החולה די־פרנסתם. ואחרי התשלומים האלה נגרר עורך דין אף נגררים יום יום שתדלנים אחרים ש„דבריהם נשמעים בבתי האדונים..." כולם קוראים הב הב... אבל על ממונו כבר איננו חס. מי יתן והיתה זאת כל הרעה אשר מצאתהו... הנה למחרתים הזמינו אותו לעמוד לפני בית הדין לעונשים אשר בטרנופול. לפי דיניהם אחריות כל בית המשרפות עליו. סכנה גדולה נשקפה לו פן ידונו חלילה את דינו למאסר..."

האדמו"ר נאנח. אף נושא את עיניו למרום. ובקול־ממושך מתגלגלות המלים מפיהו:

— בעזרת השם יתברך, אתם נוסעים, אם ירצה ה', מחר במרכבת הדואר לטרנופול. שמו יתברך יעזור!

— רבי! — מתקשה חותני בדבורו כמו הושם מחנק בגרונו — רבי! אנחנו באנו במרכבתי הרתומה לשני סוסים דוהרים...

אולם האדמו"ר, בהיותו תפוש במחשבותיו ואין אתנו יודע עוד אם עלה גמגומו של חותני באזניו, היה חוזר על דבריו בקולו הממושך כמקודם: — „הלא הגדתי. בעזרת שמו יתברך. אתם נוסעים, אם ירצה ה', מחר במרכבת הדואר לטרנופול. שמו יתברך יעזור!"

•

בשובנו אל האכסניא היה ראשו של חותני סחרחר, כמו עבר עליו לפתע פתאום קלוח־מים־קרים. האדמו"ר העביר שרטוט עב על חשבונו. הוא, חותני, מצא חשבון כי בצאתו מחר בבוקר, בשעה שמונה במרכבתו, את העיר צ'ורטקוב, יגיע לטרנופול בשעה אחת אחרי הצהרים... אחר הצהרים תהי שעתו פנויה להרבות שיחה עם סניגורו וגם „להתראות" עם אלה „שהוא צריך והוא זקוק להתראות עמהם"... אבל מרכבת הדואר עוזבת את העיר צ'ורטקוב זה בשעה אחת אחרי הצהרים ומשרכת דרכה לטרנופול עד לשעה תשע בערב.

מתגולל חותני על משכבו כל הלילה ואף תנומה קלה איננה אוחזת שמורות עיניו.

שולח הוא בבוקר השכם את מרכבתו, כשהיא ריקה, אל העיר טרנופול, במסרו ליד העגלון מכתב לסניגורו, ובו ישחר את פניו לחכות לקראתו בשעה תשע בערב — באשר מוכרח הוא — מפני סבה שלא היה יכול לשער אותה מראש — לנסוע מעיר צ'ורטקוב לעיר טרנופול במרכבת הדואר.

ואני חושב כי גם הדבר הזה ראוי להרשם בספר:

מאותו רגע שבו יצאנו מחדר האדמו"ר ועד השעה שבה עשינו דרכנו הלאה, היה חותני כאלם ואף שפתים לא פתח עמי.

ט

מַעֲשֶׂיהָ שֶׁאֵין מַקְשִׁין וְאֵין מְשִׁיבִין עֲלֵיהֶן

... אחרי תפלת „מנחה גדולה" נכנסים שנינו, חותני ואני, אל תוך מרכבת הדואר.

היתה המרכבה עשויה תבנית תבה ארוכה, ולה דלת־כניסה גם שתי זגוגיות גדולות לשני דופניה מימין ומשמאל. ובתוך המרכבה שני ספסלים רפודים למושב שנים שנים מן הנוסעים. אחד בראש והשני בתוך. ואז בשעה שאנחנו נכנסים כבר יושבת לה על הספסל שבראש אחת הגבירות, אשה נכרית, והיא לבושה אדרת פרוה יקרת ערך ממבחרי עורות הכבשים מתולתלי השער המבריק בשחרוריתו, שבמדינת קרים, ועל קדקדה כובע שעיר שמראהו צהוב. ופניה מעולפים צעיף של משי דק העשוי משכיות.

אין לחותני הרצון לשבת על הספסל שבראש המרכבה. הוא, חותני, בל תשלוט בו עינא בישא, יהודי כרסני. גם אדרת הפרוה אשר לו עבה היא... ישיבת־צפופים אשר כזאת לא יאה לו אף לא לשכנתו הגברת...

מוחל הוא על כבודו.

— „לו יותר נוח לשבת יחידי על הספסל שבתווך".

זה מרכבת הדואר ממקומה לעשות דרכה. יושב אנכי על מושבי בפנתי, כשפני מופנים אל הזגוגיה שבדופן משמאל, ומעיין בספר „פנים יפות" על התורה, אשר לבעל ה„הפלאה", ושכנתי הגברת יושבת לה גם היא על מושבה, בפנתה, וכשפניה מופנים אל הזגוגיה שבדופן מימינה, קוראת היא באיזה ספר הכתוב פולנית.

ובטרם עברה שעה קלה שוכב כבר חותני, משתטח מלוא קומתו, על הספסל שבתווך, ראשו שקוע בצוארון הזקוף של אדרת הפרוה וקול נחרו הולך מסוף המרכבה ועד סופה.

הראוי לחמלה! הן כל הלילה לא נתן שנת לעיניו.

מיסב אנכי את פני, מבלי כל מחשבה תחלה, להביט אל חותני הישן את שנתו. רואה אנכי כי גם שכנתי הסבה את פניה וגם היא מתבוננת אליו.

רואה אנכי והנה הצעיף שעל פניה כבר מפולש הוא למעלה עד למובעה השעיר. לא צעירה היא עוד. היא כבת ארבעים שנה. אבל פניה עודם רעננים, חלקים ושמנים, ועיניה שוחקות. משתרע בת צחוק דקה על שפתיה העבות, ובקולה שובע נעימות בפנותה אלי בשאלתה:

— יסלח נא לי שכני הנכבד, מי הוא זה האדון השקוע בתרדמה כל כך עזה ועמוקה?

— זה הוא בעל האחוזה, אדון הכפר אל. — השיבותי בהתנפחות גאותנית — ואנכי הנני חתנו...

— כה, כה! בעל האחוזה, אדון הכפר אל.!" — מתפעלת שכנתי הגברת.

מונח כבר ספרי „פנים יפות" סגור על ברכי, וספרה, להבדיל, כבר מונח סגור בחיקה. ומבטיה אלי מלאים רוך ועדנה ומפיקים גודל ויראת הכבוד: „הנה חתן בעל האחוזה!"

היה כבר התאר „שכן נכבד" (שאַנאָוונע סאָנסיאַד) לקטן־ערך. אנכי כבר „שכן הכי־נכבד" (טשציגאדנע סאָנסיאַד) ועוד יותר מזה: „אדון רב־אונים" (וויעלמאָשנע פאַן), בעיניה.

פותחת שכנתי את תרמילה, תרמיל של עור. מוציאה היא משם קופסה קטנה המלאה סיגריות דקות ומציתה לה אחת מהן. — רואה אנכי זאת הפעם הראשונה בימי חיי אשה שהיא מעשנת. משתומם אנכי. „חושב אני זאת לה לחוצפה יתרה". — מגישה היא למולי את הקופסה הקטנה והיא מבקשת בקול מלא חנינה כי „השכן הכי נכבד", ה„אדון רב־אונים" יואיל לקחת לו גם הוא סיגריה אחת דקה לעישון. — נרתעתי רגע לאחורי: „האין זאת קורבה יתרה?!"... אבל — הן לחתן בעל האחוזה לא יאה להשיב פני גברת אשר כזאת ריקם...

הגיעה עד מהרה השעה „לחתן בעל האחוזה" להראות כי גם הוא „לא תמול הוא", כי גם הוא יודע נימוס. פותח אני אחד הסלים, הסרוגים גבעולי תבן, מוציא אני משם את הבקבוק המלא יין שזיפים. גם שתי הכוסות הקטנות וכעכי־ביצים אחדים. ואני משחר את פני „שכנתי הכי נכבדה" לטעום מיין השזיפים של פסח, שהיה גנוז במרתף מחגים־קדומים. אין היא מסרבת אף רגע. ובשעה שאני ממלמל בחשאי ברכת שהכל וגומא קמעא קמעא מכוסי לבל יקראוני „גרגרן", הריקה כבר שכנתי הכי נכבדה את כוסה בבת אחת עד הקובעת, אף כבר כססה מספר כעכי־ביצים — ואני ממלא לה את הכוס השניה.

•

או אחרי השיבי אנכי במעט את נפשי ושכנתי הכי נכבדה את נפשה שב אנכי לעיין בספר „פנים יפות" והיא, להבדיל, בספרה, כמלפנים. אבל — לא פני ולא פניה מופנים עוד אל הזגוגיה שבדופן, מי לימינו ומי לשמאלו.

הימים ימי החורף, שבועים ימים אחרי חג החנוכה. ממהר הערב להאריך את צלליו. ואף אם השמים בהירים והלבנה בחצי החדש זורחת במלואה, — בכל זאת לאורה, החודר דרך הזגוגיות, הזרוקות פתותי שלג, קשה לקרוא בספר. מסתכלת שכנתי בפני ואנכי מסתכל בפניה. החלה בינינו, מפני השעמום, שיחה. שיחה לשם שיחה. ופטפוט קוראים לה. אבל יש אשר תחלתה דברים של מה בכך וסופה מלאה ענין. הנה תוך כדי שיחה הגידה לי שכנתי מי היא ומה היא. שומע אנכי כי היא אשת אחד מיועצי המדינה בבית הדין אשר בעיר טרנופול. וכרגע חולף במוחי כברק רעיון — שיש לו יחס אל ה„עלילה" שמעלילים על חותני.

עורר אותי זה הרעיון — עוד בטרם סיפק בידי לבקש חשבונות רבים — לשלוח מבטי אל חותני השוכב סרוח מלוא קומתו על הספסל שבתווך. והנה — הוא עודנו שקוע בתרדמתו כמקודם.

•

השעה שעה שש בערב. ואני רעב. פורש אני את השמיכה השעירה על ברכי. פותח אני את הסל המלא מאכלי בשר. מוציא אני שוקי תרנגולות וברי־אוזות אשר חמותי מלחה אף הדיחה אותן לעשותן „כשרות". משחר אני את שכנתי, את „אשת יועץ בית הדין שבטרנופול", לסעוד אתי. אין שכנתי מן ה„חובקות ידים". מושכת היא אליה את קצה־השמיכה לכסות בה גם את ברכיה. והיא „שוברת את רעבונה תכלית שברון", והיא מפרכה בשיניה אף את העצמות, המשושות בידי חמותי, למוצץ בשפתיה את השומן שבתוכם.

מוציא אנכי גם שני בקבוקי יין, המשומר במרתף חותני זה שנים לא־מעטות. נזהר אנכי להושיט לשכנתי, הגברת הנכרית, בקבוק אחד וכוס אחת — בבקשי ממנה, מ„אשת יועץ בית הדין",

סליחה על הטריחי אותה להריק בכבודה ובעצמה את היין אשר בבקבוקה אל כוסה...

לא ארכו הרגעים ובקבוקה כבר ריק. מהבהבים פניה. מבריקות עיניה. רואה היא כבר את פני כפני אברך בן עשרים שנה. אינני עוד בעיניה ה„שכן הכי נכבד" אף לא ה„אדון רב־אונים", אבל ה„ילד האהוב" (קאַכאַנע דזיעצקע).

ולבעבור עשות נחת רוח ל„ילד האהוב", אשר שפתו הפולנית מגומגמת היא, מתחילה היא לדבר אתי אשכנזית.

רוצה היא להראות לי כי בקיאה היא גם בספרות האשכנזית, מדקלמת היא על פה, כשהאות „ל" מרוככה היא במבטאה הפולני, את האגרת הקטנה אשר המלט שלח לאופליא:

צווייפלע אַן דער שטערנען ליכט,
צווייפלע אַב ליגען קאַן די וואַרהייט —
„צווייפלע אַן די זאַנענקלאַרהייט,
נור אַן מיינע ליעבע ניכט".

(פּוּנִי־נָא אִם מַזָּהִירִים הַכּוֹכָבִים
פּוּנִי־נָא אִם הַחַמָּה בָּרָה
פּוּנִי־נָא אִם לֹא גַּם הָאֱמֶת תָּפִיחַ כְּזָבִים
אַךְ לֹא בְּאַהֲבָתִי הַתָּמָה וְהַיְשָׁרָה.)

ובשעת דקלומה צוננת היא בכל מלוא החלק העליון של גופה מעל לשכמי. וכמו יש כבר את נפשה „ללחוש דבר־מה באוזני".

עוברת ערבוביה של קור וחום בכל יצורי גוי:

— „מציאה נאה נפלה בגורלי. גברת מבוסמה!"

שולח אני מבט אל משכב חותני הנרדם:

— „דבר אחד עוד חסר לי כי יקיץ ברגע הזה משנתו ויראה את המחזה אשר לפניו!"...

מצאתי תחבולה להוציאני ממבוכתי: אני מבקש בבת צחוק על שפתי את שכנתי הגברת לעזור לי בהקפלת השמיכה הפרושה על ברכי שנינו, ותוך כדי הקפלה מדבר אני לעצמי בקול ההולך וחזק מרגע לרגע:

— „את העיירה קופצ'יניץ ואת העיירה טרימבובלא כבר עברנו. כבר באנו עד העיירה מיקוליניץ. עוד אחת מעט ואנחנו נגיע לעיר טרנופול!"

מתעורר חותני לקולי מתרדמתו. מוציא הוא מכיס חזיתו את שעונו. רואה הוא והנה כבר ממשמשת ובאה השעה השמינית עד קצה. מסדר הוא בשתי כפות ידיו את שער פאותיו המדובללות. מחליק הוא את שער זקנו. והוא מסב את פניו אל ספסל מושבנו. מציג אני לפניו את שכנתי הגברת:

— „אשת יועץ המדינה בבית הדין אשר בטרנופול".

— „חתנו הנכבד" — מחייכת שכנתי בנעימות — „כבר הגיד לי מי ומה אדוני רב האונים. הלא הוא בעל האחוזה, אדון הכפר אל.".

חותני מרכין אז את ראשו אל מול שכנתי הגברת.

*

אירע לשכנתי הגברת נס נפלא בנסים: למראה פני חותני פג בין רגע שכרונה, „גז חיש ויעף". ה„ילד האהוב" כבר רשאי לשוב להפנות את פניו אל הזגוגיה שבדופן משמאל למושבו ולעיין בספר „פנים יפות" על התורה, אשר לבעל ה„הפלאה". אין עוד מפריע. היא, אשת יועץ המדינה בבית הדין שבטרנופול, כבר שטופה בשיחה שאינה פוסקת עם „בעל האחוזה, אדון רב־האונים".

השפה הפולנית שבפי חותני אמנם לקויה היא זעיר פה בחסר וזעיר שם ביתיר, באשר חוקי דקדוקה זרים לו. אבל שגורה היא על דל שפתיו כשפת „זקן ורגיל". נהיתה עד מהרה ביניהם, בינו ובינה, ידידות־חמה, כמו היו מכירים איש את רעותו ואשה את רעה משכבר הימים. מספרת היא לו והוא מספר לה.

ובכן הלא חותני יהודי־פקח הוא. איננו שוכח להשיח לאותה הגברת, לפי תומו, תוך כדי שיחה, גם את דאגתו על אודות העלילה שמעלילים עליו על חנם.

מעמידה אותה הגברת פנים של רחמים רבים.

היא אשה רחמניה... היא משתתפת בצערו...

מעמיקה היא רגעים אחדים חשוב — והנה „חכמתה" עמדה לה:

— „ט נא אדוני רב האונים אזנים קשובות אל

כל אמרי פי: הנה פה במרכבת הדואר שכחתי אנכי את תרמילי, תרמיל של עור... אחרי עזבי את המרכבה ראה האדון הכי נכבד את המציאה „ונפל עליה" לקחת אותה אל ביתו... אחרי חצי שעה מביא האדון רב האונים את תרמילי הנשכח אל ביתי — לקיים מצות „השבת אבדה"..."

עיני חותני הבריקו ועור פניו קרן.

•

אז אחרי אשר התלחש חותני עם סניגורו באכסניא הטרנופולית, היה „בודק" את התרמיל שנשכח במרכבה והיה מוצא בתוכו מה שמצא: לחמניה־נוקשה, קופסא ריקה של פיח אדמדם, ראי קטן שהתבקע באמצעיתו, גם שתי סיגריות דקות ומטבעות מספר של נחושת.

סר חותני אל אחת הפנות שבחדרו והתרמיל הפתוח בידו. ובתתו את כף ידו הימנית מתחת לחזיתו נתגלגלו שטרות לא מעטים מכיס בגדו אל חלל התרמיל של עור „למלא את הריקניות שבו".

ובבוא חותני אל מעון הגברת להשיב לה את „אבדתה", ובפתחה, כמו שלא במתכוון, את תרמילה, נתכרכמו פניה משמחה בראותה כי — תהלה לאל כל „מטמוניה" שמורים ולא נעדר מהם „מחוט ועד שרוך נעל".

— "אמנם עוד נמצאים אנשים ישרים ותמימים בעולמנו"... היא איננה יודעת במה תוכל ותביע את תודתה לאדון רב האונים על טרחו לבוא בכבודו ובעצמו אל ביתה ומה הגמול אשר תשיב לו על השיבו לה את „אבדתה" היקרה לה מכל יקר, בהיות תרמילה זה נתון לה למזכרת נצח מאת אמה, נשמתה עדן, ביום מלאות לה שתים עשרה שנה, ביום חגה היותר קדוש לה, ביום היותה ל„בת־ברית" ותבא „לבושה לבנים" אל כהן־הכנסיה, שבעיר מולדתה לקבל ממנו את ברכתו..."

מבקשת היא את האדון הכי נכבד לשבת... מציגה היא אותו לפני בעלה... וברוב דבריה מביעה היא את חמלתה על האדון הכי נכבד ש„חושדים אותו במה שאין בו". והיא — מוסיפה נופך משלה:

— הלא עבודתו של אותו הפועל שקרהו אסון היתה במחלקה אחרת שבבית המשרפות. ומה זה היה לו ומי שלחהו להכנס אל החדר שבו נמצאת היורה הרותחת?!

•

כשיצא חותני למחרת היום ההוא זכאי מבית המשפט היה, כמשיח עם לבבו, חוזר על דברי האדמו"ר, בחקותו את קולו הממושך: — „הלא כבר הגדתי. בעזרת שמו יתברך. אתם נוסעים, אם ירצה ה', מחר במרכבת הדואר לטרנופול. שמו יתברך יעזור!"

•

סָפֵק חָסִיד סָפֵק מַשְׂכִּיל

... אחרי חצי שנה, זאת אומרת אחרי חג הפסח לשנת תרל"ה, מתה עלי אשתי.

אז בשובי מ„חצר האדון" אל עיירת מולדתי ואל בית אבותי היתה לי שארית הפליטה מכל „אדנותי": אדרת־פרוה לשבתות ולמועדים, שעון ושרשרת של זהב טהור — ו„גרון־פתוח־לרוחה".

ואל בית התפלה אשר לחסידי סדיגורה שבתי כתועה בעולם שאיננו יודע עוד אם שלו הוא. אנכי אינני מכיר עוד את מקומי, שהיה קבוע לי שם מאז, ומקומי גם הוא לא יכירני עוד. הן אנכי אינני עוד אשר הייתי. זאת אומרת, אינני והנני, הנני ואינני. הספרים החדשים שלקחתי מהם „בקצה המטה" שמוני ב„תנור בוערה מאופה". ואנכי יצאתי משם בלתי אפוי כל צרכי, כשחלקי האחד עודנו חי, וחלקי השני חרוך הוא...

בה־בשעה שהייתי ל„אלמן" הייתי — עוד טרם סיפק בידי למצוא חשבון — גם ל„גרוש"; ללמדנותי, לבחירת לבי מנוער, שארשתיה לי באהבה רבה ובשקידה עצומה, וש„חידושי הרדי"ן" שלי נועדו בשעתם להיות לה ל„תכשיטי כלה" היקרים מפז ומפנינים, נתתי ספר כריתות... ולא כי הקדיחה היא תבשילה או כי מצאתי בה איזו נימא אבל באשר מצאתי אחרת שחשבתיה לנאה הימנה — פלגש שבלחייה ספונים ונראים קמטי־חן.

היו לי שעות שבהן נסיתי לחדש נעורי, „להחזיר גרושתי" — והנה הגיח פתאום איזה שטן ממחבואו באחד החזיונות הזרים, אשר כרסי כבר היה מלא מהם, לפזז ולכרכר בין ה„אותיות" אשר לפני.

שבתי ועיינתי בספרי קבלה ובספרי יראים „לגרש את השטן" — והנה „יעק'לה קונדס" ו„הנער הפולני" נצבים לפני ו„שולחים את לשונם" למולי.

ביני ובין חברי הותיקים שזה לפני ששה חדשים היינו דבקים זה בזה, כבר הפרידה היום מחיצה סמויה מן העין. — „מאי דפשיטא להו מבעיא לי".

עוד אין אני מעיז לבטא בשפתי את מחשבתי עליהם. אבל כשאני לעצמי אין אני יכול להשתחרר מן ההרגשה כי ה„תמימות" שבהם נחשבה לי היום ל„עקמומיות", כי יש אשר בקרבתם עולה באפי ריח של טפשות יתרה ואין אני והם יכולים עוד לדור לזמן רב בכפיפה אחת.

אף יש אשר נדמה לי כי גם הם רואים אותי היום מבעד למשקפים לגמרי אחרים מאלה שהיו להם לפנים.

קרובים נעשו רחוקים — והמרחק שבינינו הולך ומתמתח פעם פעם יותר ויותר.

מצאתי לי ב„בדידותי" חבר חדש, חבר שלפני עובי את עיירת מולדתי היה לי „שלא מן המנין", זאת אומרת שהכרתיו מרחוק ולא היה שום יחס בינינו.

זה היה אברך, יליד מונסטרישטש, שלפני שנתים נשא לו את בתה יחידתה של אשה אלמנה זלישצ'יקאית לאשה. לא היה אתנו ימים רבים יודע מה טיבו. לא ידענו בלתי אם כי הוא הוא „חתן האלמנה". היתה לה חנות, שבעלה השאיר לה, היה עתה חתנה, לוקח בתה יחידתה, לחנוני. ואם היה בעוזבון בעלה גם „מקום למושב" בבית התפלה אשר לחסידי סדיגורה עבר גם הוא בירושה לחתנו לוקח בתו.

יודעים אמנם החסידים כי עוד איננו כולו „שלהם", כי עוד איננו כחותנו, עליו השלום, אבל הלא „מקום מושבו" שלו הוא, כשקוראים אותו לעלות לתורה אין הוא „מנדר" ביד קמוצה, וגם

כשמשחרים לפעמים את פניו בימות החול לקנות „תיקון" אין הוא משיב את פניהם ריקם — ובכן מה להם לדרוש עוד ממנו?

הנה כי כן היה לכולנו ימים רבים כספר החתום.

ולמעשיה אשר על ידה התחברתי אנכי עמו יש ענין לא־מעט:

באחד הימים מימות הקיץ, אחר הצהרים, עובר אני על יד פתח חנותו. רואה אנכי אותו, את האברך, חתן האלמנה, כשהוא יושב יחידי אל השולחן ומעיין באיזה ספר. ובכן הלא אנכי מאז „איש־הספר", איש שאל כל ספר תשוקתו. מדגדגת אותי תשוקה עזה לדעת מה הוא. רוצה אני רק לראות על ה„שער" מה שמו ושם מחברו, „אולי זה הוא ספר שלא ראיתי עוד". מבקש אנכי לי אמתלא, בהכנסי אל החנות לעמוד על מקח איזה דבר. אולם כמעט שזה האברך ראה אותי נכנס, היה נבהל נחפז לחטוף את הספר ולהצפינו במגרה שלשולחנו. היה זה לפליאה בעיני. בכל זאת העמדתי את פני כלא־רואה וחסל.

אולם לו, לזה האברך, חתן האלמנה, נדמה, אחרי צאתי מן החנות, כי החפזון והבהלה, שבהם הצפין את הספר, עוררו בי איזה חשד. בא הוא לעת ערב אל בית התפלה להתפלל תפלת מנחה ותפלת מעריב. רואה אנכי והנה הוא אינגו מסיר את עיניו ממני. אל כל אשר אני פונה נפגש אני במבטיו. יוצא אני אחרי תפלת מעריב מבית התפלה ללכת הביתה, רואה אנכי והנה הוא הולך לשמאלי. פותח הוא אחרי רגע קטן, לא כדרכו מאז, בשיחה ארוכה עמי. ופתאום יש בפיהו מעשיה שלמה לספר באזני:

„נסע בחור צעיר לפני ימים אחדים, מעיר צ'ורטקוב לעיר צ'רנוביץ להכנס אל בית הספר להנהלת פנקסים. סר הוא, בעברו דרך זלישציק, אל ביתנו, באשר הוא מתיחס למשפחת חמותי. חסרו לו זהובים אחדים להוצאות דרכו. הלויתי אותם לו והוא הניח אצלי לערבון ספרים מספר. יושב אנכי היום בחנותי ומעיין באחד הספרים האלה... כמדומני שבאותה שעה נכנסת אתה אל חנותי לקנות דבר־מה... הפיק ממני, בתחלה, אותו ספר, רצון רב, רב מאד. שיחת חסידים בלשון „אנשי שלומנו"... אולם מדי הוסיפי לעיין בו מכיר אנכי את הקוץ שבאליה זו, חושד אני את מחברו כי הוא אחד מכת

הליצנים השולחים בנו ממחבואיהם חצי לעגם להסתולל בכל הקדוש לנו...

— כה, כה! — אומר אנכי — משתוקק גם אני לעיין בו. אולי שגית אתה במשפטך עליו.

— הנח, הנח! — עונה הוא בתמימות — לך לא נאה ולא יאה אף לשים עין בו. גם אנכי תוהה על קריאתי בו. הוא מחולל מהפכה בהלך הרוח.

— מה שם מחברו ומה שמו כי אדע?

המחבר מסתתר בחביון „בן־בלי־שם". אבל לאסימון של ספרו יש צלצול כצלצולו של הספר הנודע לתהלה בשם „מגלה עמוקות". הוא גם הוא נקרא בשם „מגלה טמירין".

למשמע השם „מגלה טמירין" באה לרגע איזו חלחלה בעצמותי. הלא זה הוא הספר אשר „מורי בחצר האדון" ספר לי על אודותיו כל כך הרבה... אומרים שמחברו הוא יהודי־טרנופולאי, ושמו יוסף פירל, אשר החסידים בנוהו בשם „יוסלה טודרוס" והם יורקים באמרם „שקץ תשקצנו" למשמע שמו... מורה החצר הגיד לו תהלה „שנאמר בה חוץ". ממנו, ממורה החצר, המתנגד לחסידים ורבותיהם, הפיק רצון. בכל זאת ראה בו נגעים. „כל כך הרבה ליצנות האסורה יש בו". „ריח של אפיקורסות־להכעיס נודף הימנו"... אבל אנכי דוקא בשביל זה הייתי משתוקק מאד לקרוא בו. — אינני מניח עוד את האברך, בן לויתי. מלוה אנכי אותו עד למעונו, והוא מוכרח להשאיל לי את הספר הזה.

נמצאים, בין הספרים שהבחור הצ'ורטקובאי השאיר בבית קרובתו האלמנה, דברים מאד נפלאים. נמצא „הצופה לבית ישראל" אשר ליצחק ארטר, נמצא גם „פרחי צפון" אשר לאברהם גולדברג, ועוד ועוד... בא אנכי מזמן לזמן אל מעון האברך, חתן האלמנה, לשאול ספר אחר ספר.

מוצאת חמותו, האשה האלמנה, קורת רוח מרובה, על שאנכי, הנודע בעיירת מולדתי ללמדן ולחסיד, מתרועע עם חתנה. ובת האלמנה, בתה יחידתה, מתפארת בידידותי עם בעלה בפני חבריותיה, אבל — את הנחת היותר מרובה שבענו אנחנו, אני והאברך, מפגישתנו

הארעית שהיתה לפגישת־קבע. הן עד מהרה התודענו איש אל אחיו, זאת אומרת „הסירונו את המסכה". אנכי כבר יודע כי המעשיה בבחור הצ'ורטקובאי בדויה היא. כל הספרים האלה מקנת כספו הם. רובם כבר היו לו בימי בחרותו במונסטרישטש עיירת מולדתו, זיביאם אתו „בבנותו לו ביתו" בעיירתנו. ופעם פעם בנסעו לעיר צ'ירנוביץ לקנות סחורה לחנותו מתגנב הוא לסור אל חנות מוכר־ספרים ואיננו שם אל עיירת מגורו ואל ביתו בידים ריקות. וגם הוא, זה האברך, כבר יודע על אודותי מה שהוא צריך ומה שהוא רשאי לדעת... אף גם זאת יודע הוא כי אנכי בעצמי כבר מנסה את כחי להיות ל„מליץ" עברי. — ואל יחשוב לי איש את זאת להתפארות־שוא בספרי, כי בהביאי לו פעם „מעשיה זלישצקאית", שהיתה ממולאה על ידי במליצות על מליצות, נבובות ונפוחות, הבנויות גג על גג, נואל הוא, באהבתו המופרזה לכל ניב נאה ונאום נעים בשפתנו „השרידה והיחידה", לנשקני על מצחי.

ואותה הנשיקה היתה מאז כחותם על ידידותנו ההדדית.

יא

צִפֳּרִים חֲדָשׁוֹת — וּזְמִירוֹת עַתִּיקוֹת

... מלבד דבקותו של חברי ב„שפת נביאי אל וחוזי שדי", שקדושה נצחת חופפת עליה, נודעת ממנו חבה יתרה גם לשפה היהודית, לשפה שקודשה בגולה לשעתה, בהיותה חולין שנעשו על טהרת רגשות העם. ויותר ממה שהוא חובב את ספורי המעשיות שנכתבו בה חובב הוא את שיריה וזמירותיה — בהתכונו כלפי חמותו האלמנה ואשתו הצעירה להרנין לבותן.

תחולנה כל הברכות על ראש האברך הזה. כי גם הוא ברכה וכל אשר לו וגו ברכה:

שלש שנים תמימות, אחרי פטירתו של זלמן בן חיים שמואל, שכנה על ביתה של רחל בת מרים פייגה עננה, עננה כבדה. אשה אלמנה מרת נפש וקשת רוח וילדה יתומה עצובה ועלובה. שבתות ומועדים ללא מנוחה וללא שמחה, ללא „קידוש" וללא „הבדלה".

כלום חסר? חסר גבר. חסר גם בבית, גם בחנות. שלח אבי היתומים ודיין האלמנות את ברכתו. שלח לאסתר'ל היתומה, בתה יחידתה של רחל האלמנה את בן זוגה. וזה בן זוגה הוא בחור הראוי לברך עליו. עם בואו נתמלא כל בית האלמנה אורה. בחור יפה תואר, יודע ספר ושומר מצוה. ונוסף על זה סוחר גמור. הן גם לאביו היתה בעיירת מגורו, בעיירה מונסטרישטש, חנות כזאת אשר לרחל האלמנה, והוא, הבן הבכור לאבותיו, כבר היה בימים האחרונים בחנות אביו המוציא והמביא. הוא נסע, כשהשעה היתה צריכה לכך, לעיר סטניסלוי לקנות את הסחורה והוא־הוא אשר היה גם העוזר לאביו בממכרה.

היה בית רחל האלמנה, עם בואו, לא רק מלא אורה, אבל גם ששון ויקר: זה האברך, אשר בבית התפלה שומר הוא מחסום לפיהו ובחנותו שוקל הוא את דבריו ומונה מספר למו, כמו הפוך הוא בביתו לאיש אחר. מלבד שהוא כולו מחמדים וכולו ממתקים בשיחותיו עם חמותו האלמנה ועם אשתו הצעירה הוא גם מנעים זמירות בקולו הערב וההולך וחוק כקול אחד הטובים שבחזנים — ולבעבור התגאות לפניהן ולהשביע אותן רצון רב בוחר הוא בשירים יהודאים המרהיבים כל לבב, לזמר באזניהן.

עוד בימי בחרותו כש„המזמרים הברודיים", שהיו נודדים בזמרתם מעיר לעיר, נתגלגלו אל אחת הערים אשר בסביבתו, כמעט שהיה רודף אחריהם להשיגם. — בעיירת מולדתו, העיירה מנוסטרישטש, לא יאה היה לו, ל„בר אבהן", להכנס אל איזו אכסניא או אל איזה מרתף, שבה או בו הם משמיעים את זמירותיהם. לשם מתכנסים חניכי החייטים והסנדלרים, עוזרים ועוזרות... אבל כמעט שנודע לו, כי הם נמצאים בעיר סטניסלוי או בעיר בוצ'ץ' היה מכוון את השעה לבוא גם הוא שמה. אלו הם מקומות שאין מכירין אותו והוא יכול לעשות מה שלבו חפץ...

יודע הוא את כל השירים והזמירות של ה„ברודיים" על פה. מזמר הוא אותם לכל טעמיהם וסלסוליהם. היה ביתה של רחל בת מרים פייגה, אלמנת זלמן בן חיים שמואל, להיכל השירה והזמרה. מזמרת גם אסתר'ל, הרכה והענוגה, את כל השירים האלה בלוית

בעלה. מתמוגג קולה הרך והעדין מלוא רוחב החדר. ואף על רחל האלמנה תנוח הרוח השוררת בבית. ולפניה נפקדים בזכרון אותם השירים העממיים ששרה בנעוריה בבית אביה. מזמזמת היא אותם בחשאי. מזמזמת ונאנחת, נאנחת ומזמזמת.

באו ימים אשר טעם שירי הברודיים החל פג, בהתמעכם מרוב השמוש בהם. אירע לחברי מאורע אי־מצוי כי נפגש בעיר צ'רנוביץ עם המשורר העממי זאב אהרנקרנץ, הנודע בשם „ולול הזברשאי", אף זכה לשמוע מפיהו את שיריו בנגינותיהם. אז בשובו אל ביתו, ויבא אתו גם את חוברות „מקל נועם" אשר לאותו המשורר, היתה נשמעת בביתה של רחל האלמנה שירה חדשה.

היה מעשה וחמותו חשבה אחד משירי אהרנקרנץ לפגום, במצאה בו הטחה כלפי החסידות. אולם — אז בחזור חתנה באזניה על השיר הזה בלשון הקודש, בלשון של „סידור קרבן מנחה" אשר לה, נתמעטה דמותה והיא נשתתקה...

•

החל, בימים שלאחרי חג השבועות לשנת תרל"ה, לצאת בעיר לבוב שבגליציה, שבועון יהודאי, בשם „ישראל'יק", שבועון שפתגמו בראשו „בעד כל ישראל", ועורכיו היו שני סופרים צעירים שבאו מרוסיא, האחד בשם יצחק יואל לינצקי והשני בשם אברהם גולדפדן. היה חברי החותם היחידי בעיירתנו על השבועון הזה. ולא על שמו, אבל על שם חמותו.

נתמלא ביתה של רחל בת מרים פייגה, אלמנת זלמן בן חיים שמואל, לא רק אורה ולא רק שירה וזמרה, אבל גם שחוק עליזים. כשהיתה נמצאת בשבועון „ישראל'יק" איזו בדיחה יפה — ובשבועון הזה היתה הבדיחותא מרובה על הדברים הנאמרים בכובד ראש — היה חברי מקריא אותה, בטעמו המיוחד לו, באזני חמותו ואשתו — ואַל תרבו שאלה! גם אבנים מקיר החדר רקדו מעוצר שחוק.

זאת הפעם הראשונה בימי חיי שלאזני בא שחוק כל כך דשן וכל כך גדוש בהקריא חברי באחד ממוצאי השבתות מעל השבועון הזה מעשיה ביהודיה שבאה אל הרופא, ואחרי אשר התאוננה כי „כל אבריה עליה כואבים וגם ה י א ב ע צ מ ה אינה בקו הבריאות",

הפשילה את חולצתה להראות לרופא „מכה טריה" שפשתה מתחת לזרועה. או שאל אותה הרופא מאימתי פשתה המכה הזאת והיא השיבה „מיום התשעה באב". לא ידע הרופא מה זה „תשעה באב". וכשביארה לו היהודיה כי זה הוא היום שבו חרב בית המקדש, התקצף הרופא ויקרא בחמה שפוכה: „זה כאלפים שנה ימי „מכתך" וזה היום באת אליו" או התפרץ מקרב היהודיה שחוק כל כך פרוע עד — שמכתה התפקעה מאליה.

•

מזמרים ושוחקים בביתו של חברי. ואנכי הלא כבר הנני כאחד מבני הבית ושומע אנכי באזנים קשובות אל השירה ואל הזמרה, ובכל שבת אחרי הצהרים מתחמק אנכי מביתי לבוא אל בית חברי ולקרוא בשבועון היהודאי.

נודע לי טיבו של לינצקי זה מכבר, מאז קראי בבית „מורה החצר" את ספורו „הנער הפולני". אבל את גולדפדן אני מכיר זה עתה על פי מאמריו ובדיחותיו בשבועונו. וזה הוא הרושם אשר כבר אז עשו עלי שניהם על פי כתבם: לינצקי ישים את ידו מתחת לזרועי לדגדג ולדגדג אותי. אבל על ראשי אצבעותיו הגרומות צפרנים חדות, והן נוקבות והן מכאיבות. לא כן גולדפדן. הוא מלטף בכף ידו הרכה והחלקה כקטיפה את לחיי כשהוא סוטר אותם וגם סטירתו עלי אהבה. את לינצקי אני חושד כי הוא מניח את „הנער הפולני" על ברכיו, כשפניו למטה ואחוריו למעלה, להצליף אותו „להנאתו". אבל בעקיצותיו של גולדפדן ירגיש כל איש איזה ריר־ נעים, איזו חבה־לבבית ל„זיין אומה, די טייערע, די כשר'ע, די פרומע", „לאומה שכולה ברורה, כשרה, צנועה, ויקרה".

•

שבועות אחדים אחרי חג החנוכה לשנת תרל"ו חדל „ישראל'יק" להופיע. ועתה נראה ההבדל ביני ובין חברי. לחברי לא אבד מאומה. „היה ישראל'יק חי — תבוא עליו ברכה. נאסף אל עמיו — ברוך דיין אמת". אבל אותי, תקפו געגועים חזקים עליו. לי כבר נדמה כי „ישראל'ק" היה מגדל־אור ל„כל ישראל" ובאסוף נגהו יהי, חלילה,

כל ישראל שרוי באפלה. — צער־חשאי של משכיל־אפרוח שזה מעט המליטה אותו אמו „בת השמים".

שב חברי ימים מספר לפני חג הפורים מעיר צ'רנוביץ אל ביתו. מביא הוא אתו שני ספרים, אחד בעברית והשני ביהודית. הספר העברי נקרא בשם „ציצים ופרחים" והיהודאי בשם „דאס יודאלע" („היהודי"). שניהם הם קובצי שירים של אברהם גולדפדן, יודע חברי לספר כי הוא נפגש בעיר צ'רנוביץ עם גולדפדן בעצמו, כי גולדפדן מכר לו את שני ספריו, אף הואיל בחסדו למסור לו נגינות של אחדים משיריו הנמצאים בספרו היהודאי. מלבד זאת הודיע לו גולדפדן כי הוא בא לעיר צ'רנוביץ להמשיך לבדו, בלי לינצקי, את הוצאתו של ישראל'יק. הלבובי. ואין בין ישראל'יק ששבק חיים לכל חי ובין ישראל'יק אשר יקום לתחיה אלא שינוי השם בלבד. כי רק לבעבור הפק רצון מאת היהודים הצ'רנוביצאים, שהם חצאי אשכנזים, ישנה את שמו ל„איזראעליטישעס פאלקסבלאט": „עתון עממי לישראל".

מזמרים ומזמרים בביתה של רחל בת מרים פייגה, בביתה של אלמנת זלמן בן חיים שמואל. עוד הפעם שירה חדשה. לא עוד זמירות הברודיים ולא עוד שירי אהרנקרנץ. אבל השירים והזמירות של גולדפדן. מזמרים אותם בכל טעמיהם וסלסוליהם. קורא גם אני לנפשי עונג רב לשמעם. אבל — אותי לוקחים שיריו העברים בספרו „ציצים ופרחים" שבי. ובקרבי הוצתה פתאום תשוקה עזה שאיננה נותנת לי מנוח ואינני יכול כלכל אותה עוד: אני משתוקק לנסוע עירה צ'רנוביץ לבעבור ראות משורר עברי פנים אל פנים ולבעבור הכר את דרכיו. וגם מחשבה עולה על רוחי: לתת לו לקריאה את ספורי המעשיות אשר אתי בכתובים ולשמוע את משפטו עליהם.

לא היתה נסיעה אשר כזאת קלה לי. מוכרח אני להגיד לחברי בבית התפלה ולאבותי בביתי כי אחרי אשר מציעים לי שידוכים משידוכים שונים ואחרי שהולכים וקרבים ימי „הבחינה לעבודת הצבא" החלטתי לנסוע לסדיגורה לשאול בעצת האדמו"ר על אודות השידוכים ולקבל ממנו את ברכתו „ל ב ל י מצוא חן בעיני הבוחנים". ואני נוסע.

יב

נִסְתַּלְּקָה מִמֶּנִּי הַשְּׁכִינָה

לפנים והיום. נסיעות שתים, נסיעות אותו הגבר באותו הדרך ואל אותו המחוז, מחוז חפצו. ובכל זאת מה גדול המרחק, ומה רב ההבדל ביניהן.

לפנים. חדשים מספר אחרי היותי ל„בר־מצוה": בחור, הצעיר בבחורי הקלויז, בחור אשר עוד כל בו תום־ילדות כן לימודו תורה לשמה כן חרדתו על כל מצוה קלה כעל חמורה — וכן גם „אמונת צדיקים" שהוא חדור בה. בכל זאת רבים אומרים עלי, כי אני „רך בשנים ואב בחסידות". וגם אני יודע בי, כי שיא־התלהבותי להתלהבותם של חסידים ותיקים מגיע.

הנה כל חושי בי המו וכל מתני מלאו חלחלה בהאבק ה„סמך־מם" עם רבי דוב, האדמו"ר מ ל י ו ו י, אחד מיוצאי חלצי הריז'ינאי, וכמעט כבר התגבר עליו וכבר נאחז במלכודתו, והוא סחבהו סחוב והשלך אל ביתו של אחד ממלאכי חבלה שלו, אל בית הד"ר ר י י ט מ ן אשר בצ'רנוביץ העיר. וכשה„תפוש" מידי ה„סמך־מם" נחלץ והוא שב אל משפחתו אשר בסדיגורה, היה לי „זה היום שקוינוהו" לחג החגים. אז בערוך ר' ליבוש חתן רבי ברוך גד, המקורב הזלישצקאי בחצר הסדיגוראי, סעודת־הודאה ל„אנשי שלומנו", על דגים מלוחים ועל חבית מלאה שכר, הייתי גם אני מנגן עם הנוגנים ומרקד עם הרוקדים.

באו אחרי כן ימי מריבה בבית ישראל: ר ב י ח י י ם ה ל ב ר ־ ש ט א ם, שהיה גם גאון גם אדמו"ר, והוא יושב על כסא משנה־רבנותו בעיירה צאנז, קרא באחד הימים ההם תגר על האדמו"רים בני הריז'ינאי ומשפחותיהם כי בתלבשתם וברוב הליכותיהם אינם מתנהגים באותה „החסידות", שתלמידי הבעש"ט היו מאד מצוינים בה. ואחריו החרו החזיקו מעריציו, וביניהם גם רבים מן הרבנים וה„רביים" אשר במערב גליציה, להגדיל מדון ולהרבות משטמה, בהוציאם נגדם כתבי פלסתר להבאיש את ריחם בעיני הנוהים אחריהם.

ותהי המריבה בין חסידי צאנז ובין חסידי בני הריז׳ינאי חזקה, חזקה מאד. אמנם, בני הריז׳ינאי חכמו השכילו לבלי השב דבר, אף הביעו למקוריהם חפצם לעבור בשתיקה על „פחזותם" של מתקוטטיהם תנם. אבל מלבד „שהדבקים בם" לא יכלו להתאפק ולהחריש בשמעם את שמות רבותיהם מנואצים בפיות יריביהם, ובירושלים עיר הקודש, אצל הכותל המערבי, הכריזו חסידי סדיגורה, ובראשם נ י ס ן ב ק, חרם, בתקיעות שופרות ובהשבעות, על הצאנזאי; מלבד זאת הנה בערים ובעיירות שבהן גם חסידי צאנז גם חסידי בני הריז׳ינאי נחתים, והם נפגשים זה עם זה בכל שעה ובכל רגע, והם קרובים זה אל זה עד אם חוטם בחוטם יגיע, והם נתקלים זה בזה על כל צעד ועל כל שעל, היתה ההעברה בשתיקה גזירה שאין איש, ויהא גבור לכבוש את קנאתו, יכול לעמוד בה.

*

היתה המריבה לקטטה שתחלתה לשם שמים — ואחריתה מי ישורנה? שני הצדדים לא רק שהיו לובשים קנאה כמדם, אבל גם „יצאו ממדה למדה"... ישראל עם קדושים. וגם כלי זינו שעליו דברים שבקדושה. ראשית מדון השו"ב והמ"ץ. שוחט ובודק, שמימי ילדותו נתפס לחסידות הצד־שכנגד, ב ו ד ק י ן א ח ר י ו. ואם הוא בתמימותו עודנו מחזיק באמונתו באותו האדמו"ר, אשר מפיהו היה חי עד היום הזה, או, אף אם יראתו ופרישותו קודמות לכל דבר שבעולם, כל הסירכות שבריאה הבדוקה על ידו דבקו ב ו ש ח י ט ת ו א ס ו ר ה. גם הרב דמתא צריך בדיקה, אם עוד כתר הרבנות הולמתו, וכל גאוניותו לא תועיל לו „ביום עברה". נפלגה העיירה לשתי משפחות, שכל אחת ואחת רואה נגעים בשמלותיה של חברתה. יש לכל אחת ואחת שו"ב משלה זרב משלה. מטריף האחד מה שהשני מכשיר והשני מתיר מה שהראשון אוסר. נמצאת כל העיירה „נכשלת במאכלות אסורות" — וחלילה לשתיהן להתחתן זו בזו.

והשטן אשר, במחילה מכבוד שני הצדדים, גם הוא כ מ ו ה ם „לשם שמים נתכוון", נצב הכן על עמדו, משפשף כפות ידיו זו ב ז ו ומחייך חיוך פרא בסכסכו גוברין יהודאין בגוברין יהודאין, אשר

זה אתמול בהתחתנם זה בזה רקדו יחד רקדים של מצוה, היום — כבר יורד האחד עם משנהו עד לחייו.

•

היינו אנחנו, בחורי הקלויז לחסידי סדיגורה אשר בעיירה זלישציק, בין המעטים היוצאים מן הכלל אשר ידענו לקחת נקם „אכזרי", מבלי שפוך אף טפה קטנה של דם אדם גם מבלי לקפח פרנסתו של מי־שהוא. הן בעיירתנו, אשר בקצה מזרח גליציה, אין חסידי צאנז נמצאים, אין גם אחד. ולנו לא היה עם מי להתקוטט, אף לא — עם מי לרדת עד לחייו. וחמתנו הלא בוערה היא גם בנו ככל אנשי שלומנו, בכל מקום שהם, לנקום את נקמת אדמו"רנו מהשולחים ידם לפגוע בכבודו. ובחריקת שינים בעלמא לא סגי. מצאנו אנחנו בחורי הקלויז מעט מרגוע לנפשותינו בחפשנו אחרי הספרים החדשים, ספרי פלפול ודרוש, אשר עליהם נתן ה„גאון" הצנזאי את הסכמתו, למחוק את שמו שבחתימתו עד לבלי השאר אף שריד לאחת האותיות. אף חזרנו על כל בתי התפלה ובתי המדרשות שבעיירתנו לחפש אחרי ספרים כאלה ולכלות גם בהם את חמתנו.

וראו זאת נפלאת היתה בעינינו כי חסידי וויז'ניצה, אשר האדמו"ר שלהם, רבי מנחם מנדיל, הבן הצעיר של האדמו"ר רבי חיים הקוסובאי, היה גם הוא חתן הריז'ינאי, לוקח מרים בתו, הם היו היחידים אשר שמרו על ארון הספרים שבבית תפלתם לבל „יפגעו בו קנאים", בהתאמרם כי לא אל אדמו"רם ולא אליהם כוננו החצים ואבני הבליסטראות של הצאנזאי והנוהים אחריו. היתה בהתנהגותם ובשמירתם, שמירה מעולה מפני המזיקין, כדי להעלות את חמתנו גם עליהם וכדי להרעימם בערמתנו. — או התממתי אנכי הצעיר, אשר ב„רוך שנותי" לא עלה על רוחם לחשוד בי ולהביט אחרי, לקבוע לי לימים אחדים עתים לתורה בבית תפלתם. ובהיות ארון הספרים פתוח לפני עשיתי באין רואה מעשי, „קדושים מעשי", עד תומם.

ועד לא התקררה רוחנו ועוד ידנו נטויה — ואנחנו הגדלנו לעשות: לעשות נקמה בצאנזאי — שהוא, אגב צולע על ירכו, — ולא יוסיף עוד להטיח דברים כלפי „קדושים אשר בארץ המה",

בחרנו מבין ה„עמודים", שממול מושב כל מתפלל, עמוד אחד שגם קצה בסיסו שבור והוא נוע יתנועע על עמדו. הלבשנוהו שק ממולא קש, אף הדבקנו בו ידים וצורת גולגולת לעשותו תבנית אדם. ואת הגולם הזה, אשר קראנוהו בשמו של הצאנזאי, תלינו, בחבל שמסביב לצווארו, על מסמר גדול הנעוץ בתקרה. ובאגד רצועות של עור, שכדורי מתכת יצוקים על קצותן, היינו מצליפים את אחוריו עד ש„התחולל השק והוליד קש" — ואנכי הקטן באלפי יהודה והצעיר ברבבות ישראל הראיתי את „גבורתי" כי הצלפתי בכל כח נעורי עד — התז ניצוצות ניצוצות מעל כדורי המתכת שבקצות הרצועות.

•

הכירו אנשי שלומנו פעלי והם גמלו עלי, כי באחד הימים שלפני ראש השנה פנו לי,בעגלה גדולה המלאה נוסעים מפה אל פה, מקום צר בין שני יהודים זקנים, צנומי הגוף וארוכי הרגלים הדקות, להיות לי גם למושב גם לרפרוף עד בואי לסדיגורה — על חשבונם.

היה גם זה לפלא, כי כמעט שזזה העגלה ממקומה נזכרתי באחת המעשיות הגדולות, שאחד ממלמדי היה רגיל לספר בין השמשות לתלמידיו הקטנים. הלא היא כי כשנולד לריז'ינאי בנו השלישי, ודוב שמו, מי שהיה בהגדלו לאדמו"ר בעיירה ליווי שברומניה, היה יושב האב אצל עריסת התינוק, ובהסתכלו בפניו היה מתנבא כי „עם לידתו נולד אור ישראל". עתה ידעתי מדוע בחר השטן בו, רק בו, לארוב לו ולצודו ברשתו — ועתה התעוררה בי התשוקה בכל עזוזה להיות ראשית דרכי בבואי לסדיגורה לראות אותו — אותו לראות!

ידעתי כבר כי הוא אחה לו למעון את בית אחותו ג'יטל'ה, אשת רבי יוסל'ה מאנזון, אשר ב„רחוב האשכנזים" מחוץ לעיר. שם, בביתה, הקציע לו את חדרו, „חדר ההתבודדות", אשר גם החלונות וגם הדלת פתוחים ושקופים אל הגן שמאחורי הבית. שמעתי כבר, כי יש לו שעה אחר הצהרים, שבה הוא יוצא אל הגן, אם לשבת תחת אחד האלונים תפוש במחשבותיו ואם לטייל בין האילנות. מכוון אנכי את השעה ביום „ערב ראש השנה" להמצא שם מאחורי הגדר הסובב

את הגן. מוצא אנכי שם עוד יהודים אחדים באים בימים תמימי חפץ אתי. ומבטינו כוננו שעות ארוכות אל הדלת ואל חלונות חדרו לראות אותו בצאתו ובהשקיפו מבעד אחד החלונות. אבל לשוא. תריסי החלונות מוגפים ואין פותח את הדלת.

זה ביום השני לראש השנה נגלה הוא פתאום, לפני תקיעת שופר, לעיני הקהל, בשבתו יחידי, בחצר אחיו, אצל חלון פתוח. — היה „קהל החסידים" זהיר לבלי עבור קרוב לחלון־מושבו, בדעתם כי זה לא נוח לו. אולם, אנכי הצעיר, שאמנם כבר יצאתי מכלל נער אבל לכלל בחור טרם באתי, אנכי הצעיר שאין משגיחים בי ואין מתבוננים אלי, התיצבתי לצד החלון הפתוח, החדרתי מבטי בארשת פניו הנוהרים ואהי כמוקסם...

נדמו לי לא רק שני הימים של ראש השנה אבל גם כל ימי התגוררי בחצר האדמו"ר כ„יומא אריכתא". ולא רק כיום שכולו ארוך, אבל גם כיום שכולו חזיון מזהיר... הן נמצא אנכי במקור האורה אשר ממנו יוצאים ונתזים הניצוצין להאיר את כל העולם כולו.

*

כל זה היה לפנים. והיום? היום נוסע אותו הגבר על אותו הדרך, כשהוא יושב יחידי במרכבה רפודה — והוא מחייך לעצמו חיוך־ממתקים מהול במעט מרירות ומעט מחמצת:

אז בימים הראשונים לימי בחרותי, בעודני תמים עם נפשי ועם כל חזיוני רוחי הקדושים לי; אז בשבתי, בעגלה המלאה נוסעים, בין שני היהודים הזקנים, אשר לכל תנועותיהם הדפו אותי מרפקיהם בצד ובכתף, לא הרגשתי כל מועקה... זה הוא הסוד של „עומדים צפופים ומשתחוים רוחים". הגעגועים הממלאים שכרון לחזות בהתגלות הסתר שבסתר מנשאים גבוהה גבוהה... איפה מועקה? ואיפה צפיפות? אתה — שמת בין כוכבים קנך...

והיום יושב אני לבדי במרכבה ואל כל אשר אני פונה הויה בי יד נעלמה להציקני... התפכחתי... אבל שכרון חדש תזקף עלי... הנה לא יחידי אני במרכבתי. „מלאכים" חדשים מלוים אותי... מימיני „הצופה לבית ישראל" ומשמאלי „מגלה טמירין"... והם גוערים בי

והם מחרפים אותי בשם „צבוע" על שהתחפשתי במסוה זר ולא הגדתי גלוי גם בבית התפלה גם בבית אבותי כי מטרת נסיעתי איננה סדיגורה והאדמו"ר שבה, אבל צ'רנוביץ ומעונו של גולדפדן. „על כל משכיל להרים את דגל ההשכלה לעיני כל העולם כולו!!!"

•

באתי אנכי לחצר האדמו"ר ימים מספר אחר חג הפורים. באותם הימים שבין פורים לפסח כל אורח חוזן יקר הוא. גם אין האדמו"ר עורך „שולחן" בימי השבתות האלה. וכל אנשי ה„חצר", הגבאים, המשרתים ו„היושבים התדירים" עושים רושם כאילו נכונים הם בכל רגע לפעור פיהם ולפהק.

ואני בבואי בימים האלה — אני משער כי כבר לפני בואי הודיעו אנשי שלומנו הזלישצקאים על אודותי כי אנכי האברך הלמדן, מי שהיה חתן בעל האהוזה „מתנודד" בימים האחרונים, וכי על כן זקוק אני לחיזוק ולעידוד — היו הגבאים מקרבים אותי בשתי ידים. והם הודיעו לי קירבה יתרה בהזמינם אותי ביום השבת בבוקר, אחר התפלה אל „הקידוש" בחדרי הרבנית, אשת האדמו"ר.

היה השולחן ערוך כדת, עליו טבלה של כסף, ועל הטבלה בקבוק כסף הממולא יין שרף, מספר כוסות זהב וסל־כסף מצופה זהב הממולא נתחים של לחמניות־דבש ושל לחמניות סוכר. והרבנית, בת האדמו"ר רבי אהרן הקרלינאי — אשה באה בימים ועוד קומתה קומה ישרה, וכל ארשת פניה השחומים מפיקה רצון־תקיף, וכמו כולה אומרת „אני אני העמוד התיכון שכל ה„חצר" נשענת עליו" — היא היא המנצחת על הקרואים. ואז בהגד לה ראש הגבאים מי ומה אנכי היתה משיבה — בבת־צחוק דקה מן הדקה המרחפת על שפתיה בכל שעה שהיא צריכה לה — כי היא כבר שמעה טובות על אודותי, על למדנותי ועל יראת השמים, שאנכי מצוין בה.

מובילים אותי במוצאי שבת, אחר ההבדלה, להכנס „לפני ולפנים", אל חדרו המיוחד של האדמו"ר. יש בפי האדמו"ר בשבילי מלבד עצתו ומלבד ברכתו עוד מלים ספורות שיש בהן אהדה יתרה... הצטיינות שרק „המקורבים הותיקים" זוכים לה בשעה של רצון...

אבל ככל שהם הוסיפו לקרבני כן גדל המרחק ביני וביניהם. כי ממני כבר נסתלקה השכינה. כל האותיות שלפנים הזהירו לנגד עיני ככל יפעתן נראות לי היום הרבה יותר ממטושטשות.

וכשאני עוזב ממחרת השבת, בבוקר השכם, את העיר סדיגורה, לעשות דרכי לעיר צ'רנוביץ, מכונן אנכי מאחורי עוד הפעם מבטי אל חצר האדמו"ר — ואותי תוקף הרגש כי נפרד אנכי ממנו מבלי היות לי עוד געגועים אליו.

שבקיה בחור־הקלויז לחסידותיה...

ג

פְּגִישָׁתִי הָרִאשׁוֹנָה עִם אַבְרָהָם גּוֹלְדְפַּדֶן

...גולדפאדן כבר ידע, כי ממחרת השבת לפני הצהרים אבוא מסדיגורה לצ'רנוביץ לבקרהו במעונו. חברי הולשצ'יקאי, מי שהיה כבר מכיר לו, הודיע לו את זאת במכתבו אליו. ואני משער, כי חברי, בהגידו את תהלתי, כדרכו מאז, במליצות רמות ונשגבות, הגדיש לא מעט את הסאה. כי על כן היה גולדפאדן מקבל אותי לא רק בסבר פנים יפות אבל כמו הייתי רע־כאח לו מתמול־שלשום.

מעונו היה באחד החדרים היותר יפים שבמלון „הנשר השחור", המלון היותר נהדר בעת ההיא בצ'רנוביץ העיר. וזה החדר היה חדר אחד שהוא שנים, כי באמצע הכותל המערבי היה תלוי ויורד וילון ארוך בן שני פסים כחולים של קטיפה, ומאחורי הוילון מסתתר חדר קטן, שבו המטה המוצעת למשכב לילה והתיבה לקילוח ולרחיצה בבוקר. — ובחדר הגדול הכל יפה במקומו. שטיח של קטיפה־גזוזה פרוש על כל הרצפה לארכה ולרחבה, ספה למרגוע, שולחן מגוהץ־שחום ומסביב לו כסאות רפודים של עור. — ושם בפינה, מול החלון, פסנתר ושולחן־כתיבה.

או בשעה האחת־עשרה לפני הצהרים, כשהתדפקתי על דלת חדרו, יצא הוא לקראתי, כשהוא עודנו לבוש במעיל־שינה אמוץ־כהה, שפסים כחולים סובבים את צווארונו, ועל רגליו סנדלי־ארעי של משי, ועל חוטמו משקפים משובצים במסגרת־זהב, וארשת פניו

הגידה כי זה עתה קם מעל הכסא שלפני שולחן הכתיבה והוא עודנו כמו שקוע בעבודתו הספרותית.

בימים ההם טרם הייתי בקי בטיב הליכותיהם של ה„אשכנזים" ולא ידעתי כי אצלם אין זה מן הנימוס לקבל פני אורח המחכים לקראתו בתלבושת־ארעי, ולא התפלאתי על זה. אבל השתוממותי היתה גדולה על מחבר עברי־יהודאי שמסגרת זהב מסביב למשקפיו והוא דורך בסנדלי־משי על שטיח של קטיפה־גזוזה. שטיח פרסי.

עלו לי הדירה הנאה והכלים הנאים ומסגרת הזהב במטבע שהיה גם בה כדי להוסיף להרחיב במעט את דעתו:

הלא זה דרכי וזה דרך כל אנשי שלומנו מאז כי כמעט באנו אל חדר רבנו, היתה ראשית מעשינו להניח על השולחן „פדיום־כסף", איש איש כפי יכלתו, וכה התנהגתי ב„חסידותי" גם עתה. בידי כבר היו מוכנים שלושה שטרי אוסטריה־הונגריה בני זהוב אחד, לשלם לעורך למפרע דמי חתימה לחצי שנה על „השבועון הישראלי" שהוא מתעתד להוציא. כבר ידעתי, כי זאת היא סגולה בדוקה ומנוסה לרכך לבב כל עורך. אולם בו־ברגע נדמה לי, כי לעורך שמסגרת זהב מסביב למשקפיו ורגליו הנעולות סנדלי משי דורכות על שטיח של קטיפה גזוזה אין ה„פדיום" הזה פדיום הראוי להתכבד, מגרדות כבר אצבעות יד ימיני בכיס מכנסי, ואני מוציא משם שטר בן חמשה זהובים ומניחו לפניו על השולחן — בהגידי, כי מלבד השבועון רוצה אני לקנות גם את שני ספריו, את הספר „ציצים ופרחים" ואת הספר „היהודאי".

ולבעבור שאת מלפניו עוד יותר חן ויותר חסד, מספר אני לו, כי את שני ספריו אלה כבר קראתי בשום לבב בידי חברי הזלישצ'קאי, ואני ממלא פי תהלות שני שיריו העבריים בשם „יוסף בבית הסוהר" ובשם „בת־שבע" ואת תהלות שירו היהודאי בשם „הדגש שביהודי".

מתמלטות עוד מפי באנחה כבדה אי־אלו מלים שכבר סדרתי לי עוד בדרכי אליו להגיד אותן באזניו:

— „היהודים עודם מגששים באפלה ואינם רואים את המאור שבהשכלה... הם אינם יודעים להוקיר את פיטניהם ומשורריהם לפי ערכם הגדול..."

מצטחק גולדפאדן והוא אומר בגאותנות יתרה:

— „על היהודים שלי אין לי מה להתאונן. כמעט שאנכי מקשקש לפניהם איזה קשקוש, ממהרים הם לשלם לי שכר דירתי".

יושב אנכי כנטוע על מושבי ומתבונן אליו בעינים מפיקות תמהון: „הזאת נעמי זו... מלבד שהלשון שהוא בוחר לו גסה היא, הנה, דומני, גם שלא מן הענין היא..."

אבל הוא קם פתאום ממושבו, נגש אל הפסנתר פתוח־הכנפים, דופק כשהוא מעומד, בקצות אצבעותיו על המנענעים כמו מחפש הוא אחר נעימה לשירה חדשה, ואחרי רגעים אחדים פונה הוא אלי, והוא אומר:

— „עוד פחות ממה שיהודינו יודעים את ערך פיטניהם ומשורריהם יודעים אנחנו, פיטניהם ומשורריהם, להעריך את גודל־שוים... גם כי יפגשך יהודי קשה כצור חלמיש אינך זקוק להכות אותו כשאתה רוצה להוציא ממנו מים. אף חלילה לך מעשות כדבר הזה. הוא די־מוכה, די־נגש ודי־נענה. די־די לך להרכין אליו את ראשך, לשיר אל תוך אוניו שירת אנחתו הממושכה זה אלפי שנים, ואחרי השיר של פגעים תזדרז לשים תחבושת על מכתו, להרגין לו שיר של תנחומין, שירת הפדות והגאולה... הוא יפום בקול לבבי אחריך את שיריך. ואז תוך כדי שירה יהי רך כדונג ואתה תוכל לעסותו ולהטותו אל כל אשר תחפוץ... או כי תספר לו מעשיה יפה החביבה עליו במצאו בה גם ענין רב, מעשיה אשר תשמש לו ראי מלוטש להשתקף בה ולראות גם את קורות ימי חייו. הוא בעצמו יתעורר לעלות לשבת על ברכיך, אף יעשה אוניו כאפרכסת ותוך כדי הקשבה ימלא כל משאלותיך... אמנם, עליו למצוא את לבבך נאמן לפניו, עליו להרגיש, כי אך את טובתו אתה דורש... ואתה דע לך כי קשה, מאד קשה, הוא להשלות את היהודי. הוא יודע להבחין את דבריך על פי קצה חוטמך... היהודים שלי נוטים אהבה לי באשר הם רואים את הקולות שבשירי המשמיעים גם את אהבתי אליהם... וכי על כן בקשקשי לפניהם את קשקושי ממהרים הם בחפץ לבבם לשלם לי שכר דירתי".

עוד הפעם הוא בא ב„קשקשו את קשקושיו" וב„תשלומי שכר דירתו"... אבל זאת הפעם כבר בחנתי דרכיו וכבר למדתי להבינם ואני כבר מרים את עיני להביט אליו ביראת הכבוד שהוא ראוי לה.

— ואני כבר שואל אותו במעט הכנעה:

— ולמה זה „נקוד על וישקהו"? מדוע אתה מדגיש ומדגיש בכל פעם את שתי המלים „היהודים שלי"?

—בהדגישי את המלים „היהודים שלי" — השיב גולדפדן ברצינות — אני מתכוון אל אותם היהודים הישרים והתמימים שבבני „דלת העם", שאינם משתחוים לעגל הזהב וה„לוחות" שלהם טרם היו לשברים, ואוזניהם אינן אטומות ולבבם איננו ערל — ואלה הם לא רק „המקיימים את תורת היהדות והאנושיות מעוני". כבר נמצאים ביניהם יהודים לא מעטים, שפרנסתם מצויה להם בריוח ולא בצמצום, וגם בם חי עוד רוח היהדות ולבבם עודנו ער לכל דבר שבקדושת עמם. ומיום ליום הולכים ומוסיפים גם ביניהם שומרי אמונים. כשהם נתבעים לעגל אינם נותנים עוד, אבל כשהם נתבעים למשכן נותנים וחוזרים ונותנים... צריכים אנחנו רק לדעת להרגין אל תוך אזניהם את שירתנו, שהיא גם שירתם.

— שמעתי — מתכוון אנכי להסב את שיחתנו לדברים שבחול — כי יצחק יואל לינצקי, מי שהיה שותפך במערכת השבועון היהודאי שיצא בלבוב, היה גם חברך בבית מדרש לרבנים שבז'יטומיר, ומדוע נפרד הוא ממך באמרך ליסד שבועון חדש?

שאלתי האחרונה, שאלת־פתאום, לא היתה לגולדפדן לרצון. בכל זאת השיב עליה בבת צחוק על שפתיו:

— רוצה אני לקוות, כי צנוע אתה ולא תדרוש ממני את כל הטעמים וכל הנימוקים של פרידתנו. עליך להסתפק בנימוק אחד: יצחק יואל ואני אמנם היינו בנעורינו חברים בבית המדרש לרבנים אשר בז'יטומיר, אבל אל לך לשכוח כי יצחק יואל הוא אחד המיוחסים בישראל, הוא בן־רב, בנו של הרב הוויניצאי, ואנכי אברהם'לה גילדנפודם, הנני אחד העם, בן בעל מלאכה, בנו של

חיים ליפא השען בקונסטנטין ישן. גם אנכי בהיותי נער בית אבותי למדתי אצל אבי את מלאכתו.

בנתי ל„עקיצתו" ותהי לי לתשובה מספקת. אולם אותי מדגדגת למדנותי להראות לו את בקיאותי בדברי חכמינו. אף נואלתי לחשוב זאת לי לחובה לשדל אותו בדברים על „פחיתות ערכו". מזכיר אנכי אותו את מאמרי חכמינו כי „גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים" וכי „כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו לסטות". ואני מעביר לפניו רשימת כל התנאים והאמוראים שהתפרנסו ממלאכתם, את רבי יצחק נפחא, את רבי יוחנן הסנדלר, את רבי יהושע הפחמי, את הלל חוטב העצים, ועוד ועוד. „מלבד זאת" מצאתי לנכון להוסיף, „הלא שירך הנפלא, שהדפסת בראש ספרך „ציצים ופרחים" לכבוד אביך, מעיד עליך, כי אתה מתגאה על אביך השען הרבה יתר מבנו של רב על אביו".

שוחק גולפדן בקול גדול והוא אומר:

„אישי האברך! מדבריך נכר כי גם למדן, גם בקי אתה, בכל זאת שכחת עוד דבר אחד, שערכו עולה על כל הדברים אשר הואלת להשמיע באזני. אתה שכחת, כי בהיות לחכמינו דבר הקשה אשר עליו חשבו כי אי אפשר להולמו לא אמרו „לית רב ובר רב דיפריקיניה" אבל בחרו בלשון „לית נגר ובר נגר דיפריקיניה".

עתה שחקתי אנכי בקול גדול, וגולפדן לבש צורה של כובד ראש באמרו:

— „ראה נא, חביבי! הנה זה היה ההבדל ביני ובין רבים מחברי בבית המדרש לרבנים שבו"יטומיר. בחור שקופה של מיוחסים היתה תלויה לו מאחוריו, בן רב ובן בנו של רב עד דור קדמון בקדמונים. ה ת ג נ ב בבית אבותיו, להחבא מפניהם ומפני כל „מלחכי הפנכא" הסובבים אותם ולקרוא בספרים חיצונים, ספרי „טריפה־פסולים". אחרי כן היה ג ו נ ב מכיס שמלת אמו כסף להוצאות הדרך והיה מ ת ג נ ב באישון לילה ואפלה להתחמק מבית אבותיו ו ל ב ר ו ח לוי"טומיר. בא הוא אל בית המדרש לרבנים כשהוא מתמרמר וכשהוא מתהלל בגבורתו. מתמרמר על אבותיו שהוליכוהו עד היום חושך ולא אור ומלא בוז למלחכי פנכא הסובבים אותם,

והוא מתהלל בגבורתו כי „הצליח לנתק מעליו את השלשלאות, „לקרוא לנפשו דרור" וכי „הקריב את קרבנו על מזבח בת השמים", ש„השכלה" קוראים לה. נשארה נטועה בלבו לכל ימי חייו גם התמרמרותו על אחרים גם התנפחותו על מעשי גבורתו. לא כן אנכי, אברהם'לה גילדנפודם, בן חיים ליפא השען. מעודי לא היתה לי תואנה להתמרמר אף לא להתהלל באיזו גבורה. לאבי, משכיל יהודי מבני הדור הישן, היה כל ישעו וכל חפצו, כי בנו הבכור יהיה לאיש יהודי שלם בכל המעלות והמדות שמנו חכמינו העתיקים וחכמינו החדשים בבני העם העתיק והמתהוה בכל דור ודור לחדש. על כן שלחני אל חדרי המלמדים המובחרים שבמובחרים בקונסטנטין ישן, אף שלחני אל בית הספר של הממשלה, ובהגדלי שלחני — לז'יטומיר להיות תלמיד בבית המדרש לרבנים.

„אין זה דרכי מאז ואין את נפשי גם היום להתפאר. אבל האמת ניתנה להאמר כי אנכי הייתי אחד התלמידים היותר חביבים על אחד המורים היותר מעולים בבית המדרש, על רבי יעקב איכנבוים, מחבר ספר „הקרב" על משחק האישקקי. אייכנבוים היה בעצמו משורר עברי, ואזנו היתה פתוחה להקשיב מכל שיר ושיר לא רק את צלצולי השפה אבל גם את הנימים העדינים ביותר והפרפורים המסותרים ביותר בנפש המשורר.

„היו בבית המדרש לרבנים שני תלמידים אשר כבר יצא להם שם לנבחרים בכותבי שירים עברים. האחד שלמה מנדלקרן והשני „אני הקטן". חבר כל אחד מאתנו שיר על הנושא „בת שבע". נמסרים שני השירים ל„אגודת המורים", להגיד עליהם משפטם. יש ביניהם חלוקי דעות, איזה מהם הוא הטוב ביותר... אנכי אגיד את האמת כי שירו של חברי הוטב בעיני מאוד. וכמעט חלשה דעתי... אבל אייכנבוים ניסה להוכיח, כי לשירי משפט הבכורה. „כשאנחנו קוראים איזה שיר, בכל לשון שהיא" הגיד אייכנבוים „עלינו לדעת להבחין, מה יש בו מטהרת הרגש ומתמימות הפיוט ומה מחדודי המחשבה ומהתחכמות מלאכותית. המעלה היותר גדולה בשירי גילדנפודם היא פשטותם ותמימותם. אשד־חשאי של מעין טהור הנוזל מבין סלעי ההר".

— „ומתי החלות לכתוב שירים בשפה היהודאית?"

— „את שירי הראשונים בשפה היהודאית כתב א י ש א ח ר. לא אני.

—„!!"

— אתה תתמה על זה. הבה ואספר לך את הדברים כהויתם: את הזמן שבו התעוררה בי התשוקה לחרוז חרוזים, זאת אומרת לקשקש בשורות קצרות את קשקושי, קשה לי לפקוד בזכרון לפני. רק זאת אני זוכר, כי כשהייתי נער בן שבע או בן שמונה שנים — כבר למדתי אז בחדר מלמד־גמרא וכבר ידעתי את שני הספרים הראשונים של חמשה חומשי תורה, כמעט על פה — הואילה אמי לקחת אותי עמה בלכתה אל חג החתונה אשר בבית שכנתה. היה שם איש יהודי נמוך קומה, כרסני וקצוץ זקנקן. משמיט אותו היהודי את דש כובעו הצדה, מעמיד הוא את רגלו הימנית לפני השמאלית, אף נותן הוא את בהן ידו הימנית מתחת לסנטרו להעיק על הכפתור שבגרגרתו בהשמיעו את רננתו העצובה לעורר את ה„כלה" להרהורי תשובה, בטרם הכנסה לחופה. וכך היה עומד וכך היה עושה גם אחרי הסעודה בהכריזו את כל מתותן ומחותן בשמו לצאת בריקודו, ריקוד של מצוה, „לפני הכלה". וכל מה שהוא מזמר וכל מה שהוא אומר מזמר ואומר הוא בחרוזים. מקשיב אנכי אל זמירותיו ואל דבריו בכוונה יתירה. הולך אני עם אמי הביתה. משמט גם אנכי את דש כובעי הצדה ואת רגלי הימנית מעמיד אנכי לפני השמאלית— וכל מה שיש לי להגיד לאמי מגיד אני בחרוזים.

„מתפרץ מפי אמי צחוק גדול. שומע זאת גם אבי ומבעד לשפמו נראה חיוך קל על שפתיו. הוא מכנה אותי בכינוי של חבה, „אברהם'לה הבדחן". אבל אחרי רגע חדל מהצטחק והוא מוכיח אותי:

— „לא נאה ולא יאה לבחור הלומד גמרא לעשות „מעשי נערות".

באו לי ימים, שבהם היו מסתובבים במוחי חרוזים על חרוזים. ויש אשר החרוזים האלה היו מצטרפים כמו מאליהם למחרוזת של

שירה נעימה. מתאים אנכי אל השירה הזאת אחד הניגונים ששמעתי מפי החזן דמתא. מנגן אנכי אותה בחשאי כשאני לעצמי ואני מתענג עליה. אבל להעלות אותה על הכתב לא עלה אז אף במחשבה לפני... שיר עברי, זה הוא ענין אחר לגמרי. אנכי משתעשע בו ואבי מתמוגג לשמעו בתענוגים...

„אז כשהייתי בן ארבע עשרה שנה בא אל בית מלאכת אבי עוזר חדש. בחור, יליד ברודי, בן שבע עשרה שנה, ושמו נחמן. היה זה „בחור כהלכה" היודע היטב את המלאכה. אבל עוד יתר ממה שהוא יודע את מלאכתו יודע הוא פרק בשיר. עוד בהיותו בגליציה, ארץ מולדתו, היה משורר עוזר לחזנים שונים. וגם פה, בקונסטנטין ישן, עושה הוא בכל ימות השבוע את מלאכתו ובימי השבתות חבר הוא במקהלה של החזן דמתא.

הרי הוא גם במלאכתו כולו שירה, כולו זמרה. כמו מתפרצת הנגינה ממחבואה מאליה. כשהוא מוציא את היתדות מן השעון ומפרק את הגלגלים הולך לפניו הניגון של „כבקרת רועה עדרו" וכשהוא משיבם אחד אחד על מקומו משיב הוא אותם בניגון של „היום תאמצנו". אף מלבד ניגוני החזנים מזמר הוא. פעמים רבות, בעשותו את מלאכתו, גם זמירותיו של ברזיל הברודאי ושיריו של זאב אהרנקרנץ בשפה היהודאית.

„מתרועע אנכי אתו. אין זה לאבי לרצון. אבי אומר: כי „על ידו מבטל אנכי את עצמי מלימודי". אבל אם לאמת, אין זאת אלא אמתלא. אבי עוד אחרת חושב: אני בן ארבע עשרה שנה, גבה בקומה ובריא בגוף מנחמן בן שבע עשרה שנה. הוא, נחמן, הבחור המתהדר, בבלוריתו השחורה, בפניו החוורים, בשערות השחורות העולות וצומחות על שפתו העליונה, ועל כולם בקולו הערב, כשהוא מזמר את זמירותיו היהודאיות, נושא חן מלפני הבחורות והנשים הצעירות שבקונסטנטין ישן — ואבי מפחד, פן תגרום חברתו גם לי „קלקלה".

„אולם אנכי נמשך אחרי נחמן כבאבן השואבת. אינני יכול להסתלק ממנו. יודע הוא את כל סתרי. מזמר אנכי באזניו את כל שירי היהודאים. והוא חוזר עליהם בקולו הערב.

„מעוררת בי חזירתו עליהם בנועם קולו תשוקה רבה ליצור שירים חדשים בנגינותיהם.

„שומע אנכי כבר פעם את שירי וזמירותי כשהם יוצאים גם מפי חברו של נחמן במקהלת החזן. מזמרות כבר את שירי וזמירותי גם הבחורות העלמות הצעירות, כשהן יושבות בשבת אחר הצהרים על הגזוזטראות שלפני מעוניהן. — הנני שבע עונג. דוקא הסתתרותי מאחורי שירי גורמת לי הנאה מרובה. אני מתאר לי בדמיוני את העינים הפקוחות לרוחה, שבהן תבטנה אלי אחרי הודען זמירותיו של מי הן מזמרות.

„אירע לי פעם מאורע שלא פללתי אליו:

„נחמן איננו בבית המלאכה ולי נחוץ לשאול ממנו את אולרו. מחפש אנכי את אולרו במגרה הפתוחה שבשולחנו. מוצא אנכי שם מחברת כתובה פנים ואחור. קורא אנכי על „שער" המחברת הכתוב בכתב אשורית:

שירים וזמירות

מחוברים ככתבם וצרופים בנגינותיהם המתאימות להם

מאת

נחמן יליד ברודי.

„פותח אני את המחברת ואני קורא וקורא בה. השתוממתי השתוממתי. הלא אלה הם שירי וזמירותי מלה במלה ואות באות, ככל אשר מסרתי אותם בנגינותיהם על פה!

„אז באה העת להתגלות. „נחמן יליד ברודי" היה אנוס להתוודות בכבודו ובעצמו לפני קהל שומעים, כי אלה השירים והזמירות לא שלו הם, אבל — של בן־השען, שהוא עוזרו בבית מלאכתו, של אברהם'ל בן חיים ליפא".

•

— „והאם ידעו מוריך בבית המדרש לרבנים כי מלבד שיריך העברים כותב אתה גם שירים יהודאים?"

— „ידעו וידעו! עם בואי לבית המדרש באה אתי גם אוירה חדשה, אוירה של עליזות. בשעות ההפסקה שרים ומזמרים רוב התלמידים את שירי וזמירותי בחשק רב. נודע הדבר למורים. עושים

רבים מהם, כאליעזר הכהן צווייפל וחיים זליג סלונימסקי את עצמם כלא יודעים וכלא שומעים, ורבים מהם, כאייכנבוים וחבריו, החסידים הנלהבים של השפה העברית, סולחים לי את עוני בזכות שירי העברים.

„בימים ההם כבר החלה רוח אחרת לנשב בעולמנו. רבים מאלה שהיו כורתים עם השפה העברית ברית־עולם והיו נשבעים לה שבועת אמונים לבלי תת כחם לאחרת כל עוד נשמה באפם, החלו לתור אחרי עיניהם, לעשות כווני חן אל ה„שפחה" ולהתנות גם עמה אהבים מאחורי הגב של גברתה. הנה כי כן היה המשורר העברי אברהם בר גוטלובר, מי שהיה מורי בבית הספר שבקונסטנטין ישן ואחרי כן בבית המדרש לרבנים שבז'יטומיר, כותב בשפה היהודאית חיקוי לשירת „הפעמון", אשר לפרידריך שילר, בשם „הפשטידה" ואחריו החרה החזיק אחד מחבריו לעשות כמתכונתו בשם „הדובשניה" — הכל מה שהוא „מוקף אש להבה בתנור בוערה".

בתחלה חשבו הם זאת לשעשועים. אבל — משעשועים אשר כאלה נולדים לפעמים בנים נחמדים למראה העולים בטיבם על ילדי גברתה.

„מלבד זאת היה לי עד מהרה בבית המדרש לרבנים „עמוד ימני אשר עליו יכולתי להשען ולא אכשל בו". לחיים זליג סלונימסקי, מי שהיה בעת ההיא גם המשגיח על בית המדרש, היתה אשה, יהודיה וורשאית, שאהבה בהמון ולא ידעה שקט. והיא היא ש„לא היתה מוכרת אותי בשק מלא סלק". ולא על חנם! הנה זאת האשה, בתאותה לשאון רב, התעקשה באחד הימים, כי תלמידי בית המדרש יציגו על הבימה את המחזה „סרק'לה" אשר לדוקטור שלמה אטינגר. או הייתי אנכי „יד ימינה". אני הוא אשר הכינותי את התפאורות, ואני הוא אשר שננתי לתלמידים, לאיש איש את תנועותיו ואת העויותיו על פי תפקידו, — ואני הוא אשר את „סרק'לה" שחקתי בעצמי.

בשכר זה היתה האשה הזאת חולצת אותי פעם ממצוקה נוראה:

אירע לי פעם מכשול. בעברי על פני אחת „הכנסיות שלהם"

יצרתי לי שיר־התולים, אשר אחד הקבצנים הנכרים בעלי המומים ישיר לו כשהוא יושב שם באחת הפנות ו„עושה צרכיו". נפוץ השיר הזה בין כל חברי, והם נוהרים לזמר אותו בינם לבין עצמם, בלחש קולם, להסתירהו מאזני „זר". בכל זאת, „הוליך אחרי ימים מועטים, איזה עוף השמים" — אין בנפשי להאשים בזה אף אחד מחברי — „את הקול לאזני מורי בית המדרש". קמה מהומה באגודת המורים. חלחלה בכל מחניהם ושניהם דא לדא נקשן: „מלבד מה שאלי נשקפה הסכנה להשלח לארץ גזרה, אין כל ספק כי הממשלה תגזור סגירה על בית המדרש לרבנים".

נכונים הם לשבת כסאות למשפט ולדון אותי ברותחין. וחשבונם „עולה יפה": אם המה, המורים, יוציאו את דיני להגרש מבית המדרש, יצילו לכל הפחות את בית המדרש מגזירת ההסגר... ואף גם זאת. לא רק כי אין אחריות חלה עוד עליהם, עוד תכיר „הממשלה הגבוהה" את פעלם על הואילם להגן על כבודה, בשפכם את חמתם על אחד מתלמידיהם, אשר יצא לתרבות רעה". אבל גם הישיבה למשפט לא נתקיימה. הם, המורים אנשי הישיבה, שהזדקנו במדעיהם, עשו את חשבונם „בלי בעלת הבית". הנה כשנודע הדבר לאשת סלונימסקי, היהודיה הורשאית, היתה ממהרת לבוא וכשהיא נושמת ושואפת ומנפנפת בידיה לשני עבריה, כמו אומרת לפנות לה מקום בין הסובבים אותה, קראה בקול נגידה ומצוה:

— הס, הס! לא היו דברים מעולם. איש לא שר ואיש לא שמע. אין זאת בלתי אם עלילה!".

גולדפאדן הוציא מכיסו את שעונו להביט בו. כבר עברה השעה השתים עשרה. מצטחק הוא ואומר:

— „די, די חביבי! כבר העמדת א ו ת י על המבחן דיך. עתה הגיע ת ו ר ך. חברך כותב אלי, כי גם אתה מתעתד להיות מקשקש עברי... הראה נא לי אחד מקשקושיך. אחרי ארוחת הצהרים אקרא בו. ואם אתה רוצה ואם יש לך פנאי אבקשך לשוב ולבוא אל מעוני בשעה ארבע, לפנות ערב. או כבר אגיד לך את משפטי על קשקושיך. ואם ייטב בעיני אדרוש ממך כי אתה תמסור לי פרטים אחדים

מתולדות התפתחותך והלך נפשך בעברך מן הקלויז אשר לחסידים עד בואך — לבקר במעונו של אברהם גולדפדן.

יד

אַבְרָהָם גּוֹלְדְפַדֶן וְזְאֵב אֶהְרֶנְקְרַנְץ

בצהרים, לפני הפרדי מגולדפדן, נתתי לו אחד מספורי מעשיותי, שהיה נדפס אחרי שנים אחדות ב„המליץ" בשם „חללי האולת", למקרא. ואף על פי שבעת ההיא עוד טרם סיפק בידי ללטש את שפתי ולשפר את סגנוני, הפיק ממנו רצון וגם הוסיף כי יש בו חומר הגון לחזיון תיאטרוני. אולם למלא את משאלתו על דבר תולדות התפתחותי לא היתה שעת הכושר, כי בשובי אחרי הצהרים, בשעה הקבועה על ידו, אל מעונו, כבר מצאתי שם שני אורחים, אשר בם היה גם לו וגם לי ענין רב.

גולדפדן מציג אותי לפניהם ואותם לפני. אותי בתהלה, אשר לשמעה מתכרכמים כל פני, ואותם בתשבחות מלאות וגדושות:

— הנה משה אורנשטין, זה הסופר העברי, הנודע לשם ולתהלה בספרו „תולדות גויי ימי קדם", ההולך ונדפס בהמשכים, ב„השחר". והנה זאב אהרנקרנץ, המשורר העממי בעברית וביהודאית, זה המשורר אשר בישראל גדול שמו, ובהיותו חביב על כל העם יקראוהו בשם „ולולי" שלנו".

מסתכל אנכי בפני שני האנשים האלה וקול לבי דופק:

— הנה אלה, אלה הם!

יצירות רוחו של אורנשטין לא היו נודעות לי בימים ההם, אבל על אודותיו כבר שמעתי רבות, רבות מאד. שמעתי כי הוא בנו של ר' יואל, יליד טורקא, שבגליציה, מי שהיה אחד מראשי הגבאים בחצר הריז'ינאי. שמעתי כי כמעט שנזרקה בו מינות, כמעט שלקק מעט מדבש ההשכלה „החדשה" כבר אמר להפוך את כל הקערה „הנושנה" על פיה בעשותו לעיני רואים מעשה אשר לא עשה עוד איש משכיל לפניו: הוא התכוון כלפי רבונו להכעיסתו גם כעס בהגריסו, לארוחת הצהרים של יום הכפורים, שיניו בלחמניה

שעבר עליה הפסח, אף שמעתי את שמו מנואץ כל היום בפי החסידים כי הוא הוא אותו „אבי אבות הטומאה" שהיה רוקד כנגד ומסביב להאדמו"ר מליווי, בימי התמהמהו בבית הדוקטור רייטמן, להדיחהו אל נתיב אשר ממנו לא ישוב עוד. והנה זה הוא האיש הנצב לנגדי. זה היהודי בעל הלחיים המלאות, המצח הגבוה והרחב, והעינים הגדולות והמבריקות; והנה הוא הוא ה„אפיקורס־להכעיס" אשר — זקנו לא רק מגודל אבל גם מדובלל לא־מעט, וכמו לא רק שלא עלו עליו מספריים אבל גם מסרק לא עלה עליו זה ימים רבים.

לעומת זה כבר הכרתי היטב את האורח השני, את זאב אהרנקרנץ, בנו של משה השו"ב בעיירה זברש שבגליציה, על פי שיריו העבריים והיהודאים שהיו חביבים עלי מאד. והנה הוא נצב עתה לנגדי, זה האיש נמוך הקומה, בעל הפנים הסגלגלים, גלוח הזקן והשפם, שעיניו הקטנות משוטטות תמיד כמו מתרחצות הן בפלגי עדנים ובת צחוק נעימה לא תסור מעל שפתיו.

*

אל אורנשטין — סיפר לי גולדפדן אחרי כן — התודעתי זה לפני זמן לא־רב. אבל את אהרנקרנץ מכיר אנכי זה שנים רבות. בכל פעם כשנתגלגל אהרנקרנץ לאודיסה היה מבאי ביתו של חמי, של אליהו מרדכי ורבל. אלה השנים, ורבל הברודאי ואהרנקרנץ הזברשאי שניהם משוררים עברים, היו מאז אוהבים זה לזה אהבה תמימה ונאמנה. אהרנקרנץ אהב את ורבל בגלל ספרו „עדים נאמנים" וורבל אהב את אהרנקרנץ בגלל שני ספריו „שפתי ישנה" ו„חזון למועד".

נזדמן אהרנקרנץ פעם לאודיסה ימים אחדים אחרי שארסתי לי את בתו של ורבל, את פרלה שלי. חפצתי לגרום לו קורת רוח והייתי מזמר לפניו אחדים משיריו גם ביהודאית וגם בעברית. והנה הפתיעני אהרנקרנץ בדקלמו על פה את שירי „המבדיל", שנדפס זה לא כבר ב„קול מבשר", בעתון היהודאי שנערך אז על ידי אלכסנדר צדרבוים.

— — — — — —

— — — — — — —

אז דער הייליגער טאָג
טהוט זיך אַ יאָג,
טהוט מיר א קלאַפּ אין פּופּיק,
כ׳הויב אָן צו זאַרגען
וואָס וועל איך טהון מאָרגען
צו פּאַרדינען בין איך מסופק.

— — — — — — —

„וואו זאָל איך לייהען?״
— הער איך מיין ווייב שרייען —
„אויף דער פּוילער וואָך וויל קיינער בארגען מיר״.
„קויפען די קינדער ווילד
אויף וועטשערע מילך
צו האָסט דו ניט עטליכע גראָשען ביי דיר?״

(כְּשֶׁהַיּוֹם הַקָּדוֹשׁ *)

יָפָה, יִרְעַשׁ,
קָרְקָבְנִי מְפַרְפֵּר
דָּאָגָה לְלֹא גְמַר:
מָה אֶעֱשֶׂה מָחָר
אָפוּנָה אִם אֶשְׁתַּכֵּר.

— — — — — —

„הַקָּפָה אַי אָקַח?״
– אֶשְׁמַע אִשְׁתִּי כִּי תִצְרַח –
מִי יַלְוֵנִי בְּמוֹצָאֵי־שַׁבָּת?
לְתִינוֹקוֹת מָה אֶתְּאַו
לְקָנוֹת מְעַט חָלָב,
אוּלַי בְּכִיסְךָ פְּרוּטוֹת קָצָת.)

*) התרגום העברי לכל קטעי השירים היהודאים של גולדמדן עשוי, על־פי בקשתי, בידי חברי הנכבד ד ו ב ש ט ו ק, ותודתי נתונת לו בזה.

מאז זה דרכו עונג לאהרנקרנץ לדקלם באזני חרוזים מספר מאחד השירים שיצרתי מקרוב, בכל עת ובכל מקום שאנחנו נפגשים, לבעבור הראותני לדעת כי הוא, המשורר העממי הותיק בותיקים, איננו גורע עין ממני, הצעיר, בחשבו אותי לתלמידו המובהק ולממלא מקומו בשירה העממית.

•

אז בטרם שמעתי מפי גולדפדן את הדברים שמסרתי בזה בשמו, הייתי משתומם על התנהגותו של אהרנקרנץ וכמו זרה נחשבה לי:

הנה יושבים אנחנו, ארבעתנו, מסביב לשולחן. מכונן אהרנקרנץ את מבטיו אל הקומקום העומד על השולחן בתווך, כשהוא רותח ומהביל, והוא, אהרנקרנץ, מתחיל פתאום לשיר:

— פֿאַרוואָס זידסט דו און קאָכסט יעדע מינוט,
זאָג מיר כ׳בעט דיך, איך פֿאַרשטעה דאָס ניט.
— איהר זאָלט זעהן אַמאָל אזוי ווי איך זעה.
ווי שעהן דעם גאַסט נעמט אויף מיין באַלעבאָס.
איך וויס ער פֿאַרגינט איהם ניט דאָס גלעזעל טהע.
ער וואָלט געוואָלט ער זאָל זיך דערוואַרגען מיט דעם גלאָז.
דערפֿאַר זיד איך און קאָך יעדע מינוט,
צו־זעהן אַזאַ פֿאַלשקייט קען איך ניט,
— — — — — — — — —
וואַרטסט נאָר אויס — איך זעה נאָך מעהר.
אַמאָל קומט אַ מענש אויף אַ ווייזיט;
מ׳שפּעט, מ׳לאָכט, מ׳מאַכט פון איהם אַ בער,
און ער זיצט און ס׳טריפט פון איהם נעביך דאָס בלוט.
דערפֿאַר זיד איך און קאָך יעדע מינוט,
יענעם מבייש זיין טאַר מען ניט.

— עַל מָה רָתַח וְנָעַשׂ לֹא תָחְדַּל,
אֱמֹר וְאֶסְרַף, הֶבֶן לֹא אוֹכַל
— לוּ רָאִיתָ אֶת אֲשֶׁר עֵינַי פֹּה תִשְׂזֹף
אֵיךְ בַּעַל־בַּיְתִי יְקַדֵּם אוֹרְחוֹ בְּטוֹב
וַעֲיָנוֹ עַל כּוֹס מָה תָּצַר וְתָחֹס

וּמְבַקֵּשׁ בְּלִבּוֹ כִּי יַחֲנֵק בַּכּוֹס,
עַל כֵּן רָתַם וְנָעַשׁ לֹא אֶחְדַּל,
רְאוֹת תַּרְמִית־לֵב כָּזוֹ לֹא אוּכַל.
— — — — — — — — —
פַּתֵּר לִי זְעֵיר — עוֹד אֶרְאֶה לִבְלִי חֹק;
יֵשׁ וּבְבֵיתוֹ אוֹרֵחַ יֵשֵׁב
וְהוּא לָהֶם לְלַעַג וּצְחוֹק
וּמֵרֹב הֶעָלֵב דָּמוֹ מְטַפְטֵף,
עַל כֵּן נָעַשִׁי וְרָתַחַי לֹא יָסוּר
כִּי בְּיוּשׁ־זוּלָתְךָ אָסוּר וְאָסוּר.

יושב אנכי ויושב גם אורנשטין ומביטים זה אל זה בתמהון. דומה כאילו אהרנקרנץ מתכוון כלפי מי שהוא להרגיזו במהתלותיו— ואנחנו לא ידענו כי הוא רק חוזר על חרוזים הנמצאים באחד השירים של גולדפדן — אולם גולדפדן שחק בקול גדול. והוא נגש אל הפסנתר שאגפיו פתוחים, דופק בראשי אצבעותיו על המנענעים, והוא מזמר:

„אַמאָל וועה איך ביים טהע אַ גאַנץ שענע סצענע,
ווי די באלעבאָסטע קריגט זיך מיטן באַלעבאָס.
ער רייד צו איהר גוט, דאַכט זיך, און — י ע נ ע
כאָפט און פּאַרעט איהם אָפּ מיט דעם גלאָז.
דערפּאַר זיד איך און קאָך יעדע מינוט
צו־זעהן אַזאַ העזה קען איך ניט".
וַיֵּשׁ לְיַד תֵּה גַּם מַחֲזֶה יָפֶה־נוֹף
כְּשֶׁשַּׁבָּעלַת הַבַּיִת בְּבַעֲלָהּ צוֹהֶבֶת,
הוּא מַמְתִּיק דִּבּוּרוֹ, אַךְ הִיא תַּחֲטֹף
אֶת הַכּוֹס וּמְכַבַּדְתּוֹ בְּמִכְנָת־צָרָבַת,
עַל כֵּן רָתַם וְנָעַשׁ לֹא אֶחְדַּל
רְאוֹת חֲצָפָה שֶׁכָּזוֹ לֹא אוּכַל.

עתה קם אהרנקרנץ ממושבו, רץ לקראת גולדפדן אף היה נופל על צווארו, והם מחבקים ונושקים זה את זה.

מצטחק אורנשטין, זה לו האות כי אהרנקרנץ שתה „מעט יותר מכשיעור". יש לו, לאורנשטין, סגולה בדוקה זה כבר ומנוסה זה כבר „להפיג כל יין קשה", בהקריאו לפני אהרנקרנץ בדיחה עברית שממליצתה נוטפים „מור ואהלות וכל ראשי בשמים" ובעלות ריחה באף אהרנקרנץ יזורר שבע פעמים ושב ורפא לו... מקריא הוא עתה באזניו את הבדיחה שלו בשם „הגולם", בדיחה עוקצת על האדמו"ר מליווי, שנדפסה אז ב„השחר". רצה אהרנקרנץ להראות גם הוא את כחו. העביר את יד ימינו על מצחו, והוא מדקלם על פה את מחברתו „מקל חובלים", בשפה היהודאית, אשר אתו בכתובים. והיא גם היא סטירה חזה על הליוואי ועל כל משפחת האדמו"רים בני הריז'ינאי.

נתמלאה כל החבורה מסביב לשולחן שחוק עליזים. רק — אנכי לבדי הייתי כאיש נדהם.

הגחלת אשר כבר חשבתיה לעמומה כולה שבה והיתה ללוחשת. כמעט שכל קרבי התעוררו בי לזעוק באזניהם: „אל תגעו במשיחיו".

אינני מתבייש להודות, כי זאת היא „חולשתי" עד היום הזה. אנכי בעצמי מותח לפעמים קו בקורת חדה על האדמו"ריות בישראל. אבל בשמעי מפי „זר" דבר שיש בו כדי לפגוע בכבוד בני הריז'ינאי— „אין שלום בעצמי"...

•

ואל המסעדה שהיתה נמצאת בעת ההיא בפנת רחוב הדואר היתה נודעה בשם „המרתף", באשר היתה בנויה מחציה ולמטה במעמקי הבית והנכנסים אליה ירדו במורדות אחדות; אל המסעדה הזאת נקבצה באה, בערב היום ההוא, כנופיה גדולה מ„מעריצי המושבעים" של „ולולי'ה שלהם" בחדר מיוחד. כנראה היו אלה ה„פני", הבחירים שבבחירי משכילי צ'רנוביץ. הם נקבצו באו היום בדעתם כי בלויתו של אהרנקרנץ יבוא אחד החשובים שבחבריו, אברך אודיסאי, שהוא גם הוא מצוין בשיריו העממיים. — ואולי חשבו כי גם בן לויתו של אהרנקרנץ יתרצה להראות להם את „פרשת גדולתו".

אז כשבאנו אנחנו שלשתנו, אהרנקרנץ וגולדפדן ואנכי הנגרר

אחריהם, אל „המרתף", כונגו כל הנאספים את מבטיהם אל האורח החדש והם השתאו למראהו. הן גם ללבושו של אהרנקרנץ היה בכל עת הדר ושרשרת הזהב ושעון הזהב לא סרו מכיס חזיתו, אבל זה חברו, גבה הקומה ורחב הכתפים בתלבשתו על פי האפנה האחרונה שבאחרונה, בתסרקתו המסודרה על קדקדו, במשקפיו אשר מסגרת זהב סביב להם, ובארשת פניו המפיקה גם רוך גם עדנה, התראה כאציל בן אציל למשפחת אצילים מדור דור.

ובערב ההוא אירע דבר אשר היה לחידה סתומה בעיני כל מכירי אהרנקרנץ מאז ומקדם: הנה על השולחן מוכנים בקבוקי יין לרוב. הכוסות כבר ממולאות. איש איש מהמסובים אל השולחן לא רק שהיה נותן בכוס עינו אבל כבר הגיח אל קרבו כוס אחר כוס. רק הכוס אשר הושמה לפניו, לפני אהרנקרנץ, עודנה מלאה ואף שפתו לא נגעה בה. גולדפדן, זה האורח הנפלא בכל דרכיו, הזמין לו כוס קפה־שחור. ראה אהרנקרנץ חברו, וגם הוא עשה כמוהו. וראו זה פלא על כל פלאים! כל יודעיו מאז וכל מעריציו אומרים פה אחד, כי ז א ת ה פ ע ם נחה עליו רוח חדשה. כשהוא גומא פעם פעם קמעא קמעא מכוס הקפה השחור מתיזה רוחו רשפים נחמדים למראה ומרהיבים כל לבב. בבת צחוק שעל שפתיו מצית הוא מסביבו שלהבתיה המחממת ואיננה צורבת. השומעים ממלאים צחוק פיהם — ובלבותם מתעוררים הרהורי תשובה...

ועוד יותר מכל הנאספים התלהב גולדפדן למשמע אוניו. באותו מעמד היה רושם בפנקסו, בעפרון שבידו, את החרוזים הבאים:

„זיסע האָפנונג און נחמה
סאָטירע און פרעהליכע מאָראָל.
ער איז דעם פאָלקס נשמה,
ער איז זיין אידעאָל".
„א פאָלקסדיכטער דאַרף ניט שטאָלצירען,
איבערהאָל מוז ער זיין פאָלק נאָכגעהן.
א י ן ק ע ל ע ר ס מוז ער איינשטודירען
זיין ליטעראָטור מיט איהם אַליין".

נִסַּת־תַּקָּוָה וְתַנְחוּמוֹת־אֵל,
עֵקֶץ־סַטִּירָה, שְׁטוּן – מוֹסֵר הַשְׂכֵּל,
אֵלֶּה קְצוֹת נִשְׁמַת־הָעָם,
הֵם לוֹ מַשָּׂא־נֶפֶשׁ רָם.
לְמְשׁוֹרֵר־עָם יְהִירוּת לֹא תֵיטַב,
עָלָיו לָצֵאת בַּכֹּל בְּעַקְבוֹתָיו,
יֵרֵד לַמַּרְתֵּפִים וּמִפִּיו
לְפִי הָעָם תּוֹרָתוֹ יָטִיף.

•

בכל זאת כשלויתי אותו, בשעה מאוחרת בלילה, עד למלונו, התיצב הוא פתאום בדרכו, כשהוא תפוש במחשבותיו. ואחרי כן הגיד: — אינני יודע, חביבי, אם תבין לרעי. אבל... אני ירא מפני המרתף... יותר טוב ויותר מועיל היה אילו הצלחנו להעלות את העם ממעמקי המרתף ולנשאו אלינו...

בימים ההם, בשנת תרל"ו, היה אהרנקרנץ, שנולד בשנת תקע"ט, בן חמשים ושבע שנים. למשורר, שהוא כמעט כל ימיו נע ונד והוא אנוס להיות נחשל אחרי העם עד רדתו אל המרתפים, כבר באו ימים שאין לו עוד חפץ הרבה בחיים. לא לו עוד לטפס ולעלות על שלבי הסולם. לא לו עוד החפץ לשנות את סדר העולם. הוא היה מפתח ומשדד את אדמת העם, אף נטע עצים עושי פרי ואם הדור הבא יאכל את פריו ויברך עליו ברכת הנהנין, ואם יזכור לטובה גם את המפתח, המשדד ואת הנוטע אז אולי תהיינה שפתותיו דובבות בקבר... אבל גולדפדן, שנולד בשנת ת"ר, ובימים ההם היה בן שלשים ושש שנים, הרגיש עוד כי כחו אתו להאבק עם גורלו ולשנותו על פי חפצו.

נאבק גולפדן ימים רבים עם גורלו בנסותו להעלות בכל מאמצי כחו את העם ממעמקי המרתף ולנשאו אליו. היו ימים אשר בהם נדמה היה לו כי עוד אחת מעט ועוד אחת מעט והוא ישיג את מבוקשו. אבל בימי זקנתו, כשאכף עליו גורלו, אחרי כל „נצחונותיו", לרדת

אחרי העם אל המרתף, היה מכניס אל קובץ שיריו בשם „דור הפלגה“ גם את החרוזים שהיה רושם בפנקסו הצ׳רנוביצאי, והיה מוסיף עליהם עוד חרוזים אחדים שבהם הקים לאהרנקרנץ מצבה נהדרה ביפיה:

„איך זאל קענען וואלט איך בעטען
די בעלת־אוב, די צויבערמאכט,
וואס האט שמואל׳ן דעם פראפעטען
פון דער ערד אַרויפגעבראכט,
זי זאל איצט מאכען איהר מאנעווער
מיט איהר געהיימען כשוף־טאן
אַרויס רופען מיר פונ׳ם קבר
א גרויסע וויכטיגע פערזאן.

— — — — — —

יא, יא, מכשפה, באַפעהל די גייסטער
זאלען זיי געהן דעם העקסען־טאנץ
און מיר ארויפברענגען דעם מייסטער:
וועלווע זבאראשער עהרענקראנץ“.

לוּ יָכֹלְתִּי הָיִיתִי מִתְפַּלֵּל
לְבַעֲלַת־אוֹב הַמַּפְלִיאָה קֶסֶם,
אֲשֶׁר הֶעֱלְתָה אֶת הַנָּבִיא שְׁמוּאֵל
מֵאַדְמַת־קִבְרוֹ אֶלֵי רוֹם,
כִּי תַּעֲשֶׂה בְּלַהֲטֶיהָ עַכְשָׁו
וּבְקוֹל־קֶסֶמָהּ הַנֶּעֱלָם תָּצוּ
וּמִקִּבְרוֹ יַעֲלֶה מֵיָד
אִישׁ גָּדוֹל וּמְאֹד נִכְבָּד.

— — — — — — —

הוֹאִילִי קוֹסֶמֶת, הָרוּחוֹת לְהַזְעִיק
וּמֵחוֹלַת־הַשֵּׁדִים תִּתְרַעֲשׁ
מְבוֹר אֶת מוֹרִי וְרַבִּי לְהַסְפִּיק:
אֶת וָלְוֶל אָהָרְנְקָרְנְץ מְזֻבָּרְז׳ש.

טו

גלוי «אֶלְיָהוּ הַצַ׳רְנוֹבִיצָאִי»

(פרק מוסגר)

האכסניא, ברחוב הבאר, אשר אליה סרתי בבואי מסדיגורה לצ׳רנוביץ, היתה נקראת בשם „הזלישציקאית", כי האכסנאי היה יליד העיירה זלישציק. בה היה מבלה את כל ימי נעוריו וכל אנשי העיירה הכירוהו אף הוקירוהו. כי על כן לא רק הסוחרים הזעירים, הקונים מאת האכרים שבסביבה שקי תבואה לטחון אותם ברחיים המתגל־גלים בכוח מפל־אשד־מים, וביום הראשון לכל שבוע נוסעים הם בעגלותיהם הטעונות שקי קמח לעיר צ׳רנוביץ למכור אותם ביום השוק, שהוא חל שם בכל יום שני לשבוע, אבל כמעט כל יהודי זלישציקאי שיש לו לפעמים איזה עסק בעיר צ׳רנוביץ יסור אל אכסניתו.

בני העיירה באים אל בן עיירתם שהוא חביב עליהם והם חביבים עליו.

עמו, עם האכסנאי ש ל ה ם, יכול גם רשאי כל איש להתיעץ. הוא יהודי פקח, גם יודע לשמור סוד...

הוא אינגו מן הקפדנים, כשהשעה צריכה לכך יכול כל איש ואיש מהם לקחת גם שכר הלינה גם שכר המאכל והמשתה בהקפה. לבו סמוך ובטוח כי איש מבני עדתו לא יסובבהו בכחש ובמרמה לאכול יגיעו בלא־מחיר... ואם יקרה לפעמים כי מפני איזו סבה היתה השעה דחוקה פתאום למי־שהוא ואין ידו משגת לפרוע ל ע ת כ ז א ת את חובו אין הוא נושה בו, בדונו „ממה נפשך" מעצמו: „לכשירחיב" אין כל ספק כי ימהר להביא את התשלומים „בתוספת של תשואות חן" ואם, חלילה, לא יוטב מצבו, מה בכך? מי יאמר כי אכסנאי פטור הוא מן המצוה של הכנסת אורחים?!".

האכסנאי הזה יודע לספר מעשיה נפלאה מלפני חמש עשרה שנה, השנה השניה לפתיחת האכסניא שלו. והוא מספר אותה רק לעתים רחוקות ורק ליחידי סגולה. וכשהוא מספר אותה בוחר הוא

לו לשון נסתר, ואף את נושאי ספור המעשיה איננו קורא בשמותם:

איש יהודי היה בעיירה זלישציק, איש יהודי שירד, לא עלינו, מנכסיו. והוא עני מדוכא. יש אשר אין בביתו אף מזון סעודה אחת. אבל הוא יודע להסתיר את מחסורו מעין רואים ובטחונו חזק כי ישועתו קרובה לבוא. — נזדמן לבתו הבכירה שידוך הגון עם בחור „טוב לשמים וטוב לבריות". מתחייב הוא לתת לבתו נדוניא מאה וחמשים זהובים במזומנים. ממשמש זמן החתונה לבוא, וכיסו ריק. אין בידו לא רק לסלק את הנדוניא אבל גם לא להכין לבתו את השמלות הנחוצות לה ליום חתונתה, ואף לא לערוך את המשתה לקרואים. מעיקה עליו הדאגה בכל עוזוה. ובכל זאת ישחנה מדעתו ולא ישיחנה לאחרים. ככה בטחונו אז כחו עתה. — נתגלגל באותם הימים לעיירה זלישציק אחד הרביים מן „הפעוטים שבפעוטים", אחד הרביים שכל גאותו היתה להתפאר כי הוא הוא „הכתונת המלוכלכה של רבי מאיר'ל מפרימישליאן". מתנודד אותו היהודי בהחלטתו לבלי גלות לאיש את סתריו. אולי... אולי... הלא „רבי" הוא „רבי": ומי בשר ודם ובידו מאזני משקל לבחון את „גדולתם" ולדעת מי עדיף ומי גדול ממי. מתעורר הוא להכנס אליו. מניח הוא על השולחן אשר לפניו את ה„פתקא" בצירוף אגורות כסף אחדות ל„פדיון". קורא הרבי את הפתקא וחוזר וקורא, ובהקמיטו את מצחו ממלמל הוא כמו עם לבבו ישיח:

— „יש ליהודי בת שהוא צריך והוא זקוק להכניסה לחופה... זאת הבת היא בתולה שהגיעה לפרקה... גם בן זוגה כבר נכון הוא לפניה... ובכן... הלא העיר צ'רנוביץ איננה רחוקה מן העיירה זלישציק... בוחר לו אותו היהודי ביום הראשון לשבוע לפנות ערב, מושב על אחת העגלות הסעונות שקי קמח והוא נוסע לעיר צ'רנוביץ להיות שם ביום השוק שבשני לשבוע... נוסע הוא לשם שבוע אחר שבוע עד... עד אם יפגש ע מ ו, עם מי שהוא צריך והוא מ ו כ ר ח להפגש — ואנכי אינני ראוי והגון לקרוא אותו בשמו"...

נוסע אותו היהודי, שבוע אחר שבוע, ביום הראשון לפנות ערב, לעיר צ'רנוביץ. מגיע הוא לשם ביום השני, בטרם בוקר, או

בבוקר השכם, ומתאכסן באכסניא הזולישציקאית. איננו עולה עוד על משכבו אף לנוח מעט. אין שעתו פנויה לכך. „הוא רוצה להיות מן העשרה הראשונים בבית התפלה הסמוך לאכסניא. יום השני הוא יום קריאת התורה. והוא רוצה להתפלל בצבור... מלבד זאת, הלא היום הזה הוא לו יום הדין ובו יחתך גורלו... רצונו חזק גם לשבת בתענית כל היום...“

נחפז אותו היהודי אחרי כלות התפלה, ללכת אל הככר הגדול שבתוך העיר. מסתובב הוא שם בודד כל היום, מן הבוקר ועד הערב. מסתכל הוא בפני כל עובר. אבל — אין בהם אף אחד אשר ישעה ואשר יפנה אליו...

שב הוא בערב אל האכסניא שלו. והוא ממהר לשוב לנסוע, בעגלה ראשונה שנתרוקנה ממשאה, חזרה אל עיירתו ואל ביתו — מבלי אשר יטעום מאומה אחרי הצום של יום תמים.

מתבונן האכסנאי אל מעשהו והוא משתאה לו. הוא מכיר את היהודי הזה עוד מימי נעוריו. היה בשעתו אחד מבעלי הבתים הנכבדים שבעיירה. איש אמיד, שקט ושאנן. איש תמים דרך... זעתה, כנראה, ירד, לא עלינו, מנכסיו... ובכן... לא הוא הראשון ולא האחרון אשר נהפך עליו הגלגל... ומה היא התנהגותו המוזרה? בא יהודי ליום השוק שבצ'רנוביץ, מסתובב כל היום דומם, איננו נושא ואיננו נותן. אף יושב בתענית כל היום. ומבלי שתות אף כוס חמין אחרי הצום נחפז הוא לשוב אל ביתו ואל עיירתו כלעומת שבא... לא דבר ריק הוא...

מבקש האכסנאי, בערב יום השוק לשבוע הבא, עת־מצוא לבוא עם היהודי הזה בדברים. פותח הוא בפטפוט של מה בכך, ותוך כדי פטפוט עובר הוא לשיחה הקרובה ללבבו ואיננו יכול כלכל עוד אותה:

— מאה פעמים ואחת אבקש ממך, חביבי, סליחה, על הדברים שיש לי להגיד לך. אין לי הצדקה, אף אין בי החפץ לשאול ממך פשר מעשיך. אם אתה יושב בתענית כל יום שני זה הוא רצונך. ורצונך הוא כבודך. אבל אני מכיר בך, כי אתה יהודי שבטחונו חזק. ועליך לדעת כי גם אנכי יהודי בעל בטחון. ואנכי אבקש ממך,

אבקש מאד, כי בכל פעם בואך לעיר צ'רנוביץ לא תסור אל אכסניא אחרת מבלעדי אכסניא שלי. בני עיירה אחת אנחנו החביבים איש על רעהו. אבל אתה תסלח לי אם איננני יכול לראות בעוב איש את אכסניתי אחרי צום של יום תמים בטרם יאכל ארוחת הערב, יאכל וישבע... אין בדעתי לתת לך ארוחת־חנם. אני רושם הכל בפנקסי... אני מכיר אותך מנעורי להולך תמים. ואני בטוח כי „לכשירחיב" לא תקפח, חלילה, את שכרי.....

וכה הפציר בו האכסנאי ולא הרפה ממנו, עד אם התרצה לאכול, בהקפה, ארוחתו, ארוחת ערב, בכל פעם בואו.

אירע לאותו היהודי, אחרי שבועות רבים, באחד מימי השוק— וזה היה השוק היותר גדול, שהוא חל רק פעם אחת בשנה, והוא נקרא „שוק־פטר" — מאורע אי־מצוי, מאורע מפתיע:

כפעם בפעם שוהה הוא מן הבוקר על הככר הגדולה שבתוך העיר. והפעם השאון גדול וההמולה רבה. אנשים ממהרים לרוץ אורח כדחופים ומבוהלים. עוברים אנשים תפושים במחשבותיהם ואנשים עליזים השוחקים בכל פה, אנשים הקורצים בעיניהם זה אל זה ואנשים שלא רק את ידיהם הם מנופפים אבל כל אבריהם מתנועעים בדברם. והוא מסתובב ביניהם יחיל ודומם. עיניו צופיות ומשוטטות לכל עבר. אבל אין איש שואל אותו דבר ואין הוא שואל מאיש דבר.

היום יום חם מאד. השמש לוהט. גם האבק, המתמר ועולה מרגלי הרצים רצוא ושוב, רב הוא. היה אותו היהודי ביום ההוא, לפנות ערב, עיף ויגע כמעט עד להתעלף. נכון הוא כבר לשרך דרכו אל האכסניא שלו.

גם הצום היה לו קשה מאד. הרעב יציקהו. הוא ימהר להתפלל תפלת מנחה ותפלת מעריב, יחטוף ויאכל דבר־מה להשיב נפשו.

שומע הוא פתאום מאחוריו קול איש, הקול קול גדול הקורא אליו:

— „דודי חביבי! מה יש ברצונך לקנות?"

מפנה אותו היהודי מבטיו אל המקום אשר ממנו חדר הקול לאזניו. רואה הוא והנה עתה כשפנה היום לערוב ועוד אחת מעט

וכלתה רגל מן השוק, עומד זה האברך הקורא אליו, אברך קצוץ פאה וגלוח זקן, לפני פתח חנותו. כפות ידיו נעוצות בכיסי מכנסיו. וכשדעתו זחה עליו צוהלים כל פניו. ועל ידו, מימינו ומשמאלו, נקבצו אחדים מבעלי החנויות הסמוכות ועוזריהם, החומדים למו גם הם בטלה אחרי שאון השוק והמונו. ולכל הלצה והלצה שאחד מהם משמיע מתפרץ מפיות כולם שחוק גדול.

מתקרב אותו היהודי אל האברך אשר קרא אליו, ושואל אותו בתום שפתיו:

— ומה יש לאדוני למכור?

— למענך, דודי — אומר האברך — דבר יקר מכל יקר, מחמד מכל מחמדים. קנה ממני את חלקי לעולם הבא... אם לאמת יש לעברותי ערך יותר גדול מערך מצותי. לי עלו עברותי בדמים יותר יקרים. בכל זאת יכול דודי לקנות ממני היום דבר היקר לך כמעט „בחצי חנם". בעד חלקי לעולם הבא לא תתן לי בלתי אם את המטבעות הקטנות הנמצאות בכיסך. ואנכי יודע כי מטמונים אין לך.

— במעומד בחוץ — השיב אותו היהודי בתמימות — לא עשיתי מעודי כל מסחר. הלא למקח וממכר יש לך חנות פתוחה.

נכנסים האברך והיהודי, ואחריהם כל אוהבי בטלה, אל החנות, מריק היהודי את כל אוצר הכסף שבכיסו, העולה טבין ותקילין בארבע אגורות כסף ושלש מטבעות נחושת בכסף אוסטריה, מוסר הוא את כל אוצרו ליד המוכר, והוא והמוכר עושים ביניהם חווה בתקיעת כף. ולא זו אף זו כי ל„יתר שאת" ו„ליתר תוקף ועוז" כותב הקונה על פסת נייר פתקה קטנה, המתחילה ב„חתימת ידי דלמטה תעיד עלי כמאה עדים" והמוכר מפשיל את שרוול יד ימינו וחותם על הפתקה באותיות גדולות את שמו ושם אמו.

קורא זה האברך לנפשו עונג במשך כל משאו ומתנו עם זה היהודי והוא מתהדר ולובש גאות על „גודל חכמתו". וכל אותה החבריא, בעלי החנויות הסמוכות ועוזריהם כמעט שמתפקעים במשובת־צחוק.

—„אך זה בן עיירה הקטנה המגדלת טפשים ובני בניהם של טפשים מדור ראשון ועד אחרון הדורות!!!"

אולם אותו היהודי מחליק בכף יד ימינו את הפתקה הכתובה והחתומה, מקפל אותה בזהירות, יתרה, טומן אותה בכיס חזיתו, והולך לו לדרכו.

אז כששב אל האכסניא נדמה לו כי לבו חם פתאום בקרבו וכמו נהפך והיה לאיש אחר. בחוץ מזהירה הלבנה במלוא זהרה. יוצא הוא עם יתר המתפללים, אחרי תפלת מעריב, ל„קדש" אותה. ובאמרו „סימן טוב ומזל טוב יהיה לנו ולכל בני ישראל" מתנשאות רגליו כמו מאליהן — וכמו נכונות הן לצאת ברגע הזה במחול. הלא בשעה של מזל טוב קרה לו היום דבר אשר לא פלל אליו. וזה לו סימן טוב — את זאת מנבא לו גם לבו — כי עוד אחת מעט ועוד אחת מעט והוא—יפגש עם מי שהוא צריך ושהוא מוכרח להפגש.."

אין הוא נחפז היום לשוב בערב אל עיירתו ואל ביתו. וילן שם. גם ממחרת, בבוקר יום השלישי, אין הוא ממהר לקום ממשכבו. היום לא לו לדקדק להתפלל עם עשרה הראשונים. היום, בשלישי לשבוע, אין יאריד בצ'רנוביץ העיר ולא לו ללכת אל הככר הגדולה שבתוך העיר. אם ירצה השם לעת הצהרים יסע הביתה.

אולם בשובו מבית התפלה אל האכסניא הולך האכסנאי לקראתו והוא אומר לו:

— „בחדר השני מחכים לקראתך שני יהודים, אב ובנו. הם ידעו כי זלישצקאי אתה והיו משערים כי מתאכסן אתה פה. האב הוא אחד העשירים, היותר מכובדים בעירנו. הוא איש חסיד... אחד החסידים הותיקים שמדרגתם גבוהה. אבל בנו הוא כבר אחד מבני הדור החדש. הוא אחר, לגמרי אחר. מלבד זאת הוא כהאי ינוקא דלא חכים ולא טפש... נודעה לאב הנבלה אשר עשה בנו במשובתו, אתמול, לעת ערב, להסתולל ביהודי זר ועני, העובר לתומו על פניו, להלבין פניו, בהלצותיו הטפשיות, ברבים. ואף גם זאת למכור לו את חלקו לעולם הבא... לשמועה זו כמעט „יצא האב מכליו", זאת אומרת כמעט אבדו עשתנותיו. ורצון האב חזק להעביר את בנו מנחלתו אם לא יבקש ממך סליחה ואם לא יעשה כל מה שבכחו לעשות לשוב להשיג ממך את הפתקה, זאת אומרת את „שטר המכירה".. כי על כן באו אליך שניהם, גם האב גם בנו... הם שחרו

את פני להיות להם לעזר... אבל אין זאת דרכי. אנכי אינני מתערב בענינים לא־לי... כבודך יקר בעיני לכל הפחות ככבודם...

נכנס אותו היהודי, בלוית האכסנאי, אל החדר השני. שומע הוא אותו הפזמון, ככל אשר כבר פזם לו האכסנאי. מעמיק הוא רגעים אחדים במחשבותיו, ועד מהרה מספר הוא במנוחת־הנפש את כל המעשיה בשידוך בתו ובעצת הרבי לנסוע שבוע אחר שבוע לימי השוק שבצ'רנוביץ עד אם יפגש עם מי שהוא צריך ושהוא מוכרח להפגש. ובאותה מנוחת הנפש מוסיף הוא:

— כששמעתי, אתמול לפנות ערב, איזה קול הקורא אלי מאחורי, מאנתי בתחלה אף להפנות את מבטי אל מקום הקריאה. אולם בו ברגע עלתה על רוחי מחשבה אשר אחזה בי ותעמידני על עמדי: אולי הוא הוא הקורא אלי, הוא, עם מי שאני צריך ושאני מוכרח להפגש... הוא מתגלה לעיני בשר ודם בצורות שונות... הלצותיו והלצות כל אותה החבורה שמימינו ומשמאלו היו לי למופתים חותכים כי אני הוגה נכוחות. וכשהציע לפני את המקנה של חלקו לעולם הבא היה לבי רועד בגיל. עתה ידעתי גם ידעתי כי הוא אומר לנסות אותי... כעת... כעת אין אני רוצה וגם אין זה מן הנחוץ כי זה האברך יבקש ממני סליחה... גם לו גם לכל אותה החבריא שלו מוחל אני הכל במחילה גמורה... אני חושב את התלוצצם בי לכפרת עונותי... אבל את הפתקה אינני יכול אף אינני רשאי להחזיר... היא לי ל„קמיע"... בהטמיני אותה סמוך לבי ובטוח כי הבטחתו של הרבי תמהר לבוא...

יושב זה האברך על מושבו, במחילה מכבודכם, כנער שובב אחרי הצלפו על אחוריו. הוא מתבייש להרים את עיניו אל אביו. אבל לאביו כבר יש תכנית מסוימה במצריה. הוא מתנשא מעל מושבו, קורץ בעיניו אל האכסנאי ללכת אחריו. מתלחש עמו באחת הפנות — ואחרי רגעים מספר שבים הם שניהם אל מושביהם. והאכסנאי עורך את דבריו לאותו היהודי:

— הסכת ושמע נא, חביבי! את ה„מי" שאתה צריך ושאתה מוכרח להפגש עמו לא קרא הרבי בשם. אולי נפגשת עתה עם „מי" הרוצה „לקנות לו חלק לעולם הבא" באמרו לקיים את המצוה של

הכנסת כלה... אנחנו רוצים רק לדעת מה הוא סכום הכסף שאתה צריך ושאתה זקוק לו.

נופחה באף אותו היהודי נשמה חדשה ויהי „לנפש חיה". בפניו מתחלפים רגע רגע הגוונים. משמיט הוא את כובעו עד לקדקדו, מעביר הוא את כף ידו הימנית על חלקת מצחו והוא מעמיק חשבון:

— לנדוניא שהתחייבתי בסך מאה וחמשים זהובים זקוק אני במילואה. בימים שלפני הזמן המוגבל היתה לו היכולת להתפשר עם הצד שכנגד אם להפחית ממנו שליש או לזקוף את השליש במלוה עד לזמן מאוחר. אבל היום אחרי שהמחותנים רוגזים על דחיתי פעם פעם את זמן החתונה וגם החתן מתהלך בפנים נזעמים. וכמי ש„חוטמו ארוך". חלילה לי מנסות אליהם דבר... כרים וכסתות נמצאים, תהלה לאל, לרוב. חורף אחר חורף היתה האם מורטת לילה לילה נוצות בשביל בתה... גם גליל בד, מן המובחר שבמובחרים, שהבאתי בימי אשרי מעיר צ׳רנוביץ, מונח עד היום הזה טמון במזודה, להיות לכתנות לבתי הכלה... אין אני זקוק בלתי אם לשמלות הכלה ולהוצאות החתונה... מלבד זאת התחייבתי בכתב התנאים לקנות לחתן דגן טלית מצויצת וכובע־שעיר לשבתות ולמועדים... יעלה כל זה לערך של מאה וארבעים זהובים... ובכן עולה סך־הכל של מאתים ותשעים זהובים במזומנים...

נגרר עוד אחר החשבון איזה „עיקר שכחתי". הלא הוא:

— „את הכסף הנועד לחתונת בתי חושב אני ל„כסף־קדשים" וחלילה לי ממעול בו אף בפרוטה קטנה... כשאני לעצמי אין לי צורך במאומה. את שכר נסיעתי לביתי אשלם לעגלון, אם ירצה השם, אחר זמן. הוא בוטח בי. אבל לאכסנאי חייב אנכי עד היום בעד מאכל ומשתה ובעד לינת הלילה האחרון סכום של ששה זהובים ושבעים וארבעה מטבעות נחושת. אין אני רוצה ואין אני רשאי לשוב היום אל ביתי בטרם סלקתי לו את חובי... בן אדם איננו יכול לדעת מה ילד יום... שמו יתברך יודע מתי ואם תהי לי הזדמנות לשוב ולבוא עירה צ׳רנוביץ.

שוחק האכסנאי והוא אומר:

— גם אנכי הנני יהודי הרוצה לקנות לו חלק לעולם הבא. את הסכום המגיע לי נותן אני „מתת־דרשה" לחתונת בתך.

אבל אותו היהודי כהה בו. הוא מתעקש:

— עם האברך הזה היה לי ענין של מקח וממכר, ואם הוא חוזר בו ממכרו זרוצה לבטל את החוזה שעשינו ביניגו הרשות לי לדרוש ממנו כך וכך פצויים. אבל אנכי אינני, חלילה, מן ה„ארחי־ופרחי" שמתנדבים לתת להם לינת לילה בלא מחיר וארוחות־חנם. את חובי אני פורע, ואם אתה תאבה לשלוח לבתי, ליום חתונתה, מתת־דרשה — זה ענינך ולא ענייני".

•

אז כשלוה האכסנאי את אורחו אל העגלה, בשובו לנסוע הביתה, היו שניהם שבעי־רצון. והאכסנאי בחר לו התולים עמו לשעשע את רוחו, באמרו:

— אתה אינך כרבי יהודה, שהיה מדייק בשמא. הן לא דייקת בחתימת המוכר על שטר המכירה כי גם שמו הוא אליהו. ועתה ראה נא מה בין רבי „גדול" לרבי „פעוט". הבטחתו של רבי פעוט עושה רק מחצה. ולך לא היה גילוי אליהו ה ג ל ע ד י. אבל — גילוי אליהו ה צ ׳ ר נ ו ב י צ א י.

טז.

קַלְקָלָה שֶׁלֹּא מִדַּעַת

את המעשיה בנס שהתרחש ליהודי זלישציקאי רשמתי בפנקסי לא רק באשר יש בה ענין, אבל גם באשר היא צריכה לגופה של דמות האכסנאי, התופס את מקומו בזכרונות ימי בחרותי — והוא קרובי ממשפחת אבי.

ולא א ח ד ה ק ר ו ב י ם היה לאבי אבל קרוב־כאח לו. שניהם, הוא ואבי, היו בני גיל אחד. ושניהם גודלו אף חונכו יחד כמו היו תאומים מלידה ומבטן. לשניהם היתה סבתא אחת. לו מצד אביו ולאבי מצד אמו, שאליה באו יחד בימי השבתות, אחר השינה החטופה של אחר הצהרים, ללקק את שפתותיהם במיץ האגסים

המתוקים, השלוקים בתנור מאתמול, ולהקשיב לספורי מעשיותיה, הנוטפים נופת של ימים מאוד קדומים, ו„טועמיהם חיים זכו". שניהם התהלכו יחד מ„חדר" אל „חדר", מן המלמד דרדקי ועד המלמד גפ"ת, לשמוע לקחם — ושניהם אמרו איש אל רעהו „חזק"! בשעשועיהם בימי ילדותם ובמשובותיהם בימי בחרותם.

התקיימה האחוה הזאת בטהרתה ובשלמותה גם אחרי הגדלם ואחרי הפרדם איש מרעהו פירוד משפחה חדשה ופירוד מקום. איש איש מהם ידע לא רק מה שמבשלים בקדרה של משנהו אלא גם את התסיסה ואת המרקחה שבלבו. כשנזדמן הוא פעם לבוא לזלישציק או נזדמן אבי לבוא לצ'רנוביץ היתה כל שינה ואף כל תנומה רחוקה משניהם. כל הלילה היו יושבים על משכבותיהם בעינים פקוחות ובאזנים קשובות והיו משוחחים והיו מספרים איש לרעהו כל הרפתקאותיהם לכל דקדוקיהן ופרטיהן מבלי השאיר אף שריד הטמון „מאחורי צפרניהם".

היו ימים — אנכי הייתי אז בן שמונה עשרה שנה — ושניהם, הוא ואבי, כמעט כבר גמרו ביניהם להשתדך, זאת אומרת להוכיח אותי לבתו. היה גם רצון אבי חזק. אבל משום „מהיכי תיתי". הלא כן כמו כן הקשר ביניהם אמיץ עד היותם דבקים זה בזה. ולמחותן יותר טוב ויותר נאה ממנו לא נשאהו לבו מעודו. אולם הוא היה חרד והיה רוטט לראות אותי „חתן" לבילצי בתו.

הוא לא היה יודע תורה. די היה לו כי ידע לעיין בספר מ„ספרי היראים". אבל כמעט שלא היה כמוהו נותן גודל למי שתלמודו בידו. הוא היה אחד ממעריצי הגאון רבי בנימין וויים, מי שהיה בעת ההיא רב בעיר צ'רנוביץ. ויהי בהודע לו כי אנכי, בהיותי בן שש עשרה שנה, ערכתי בכתב אל הצ'רנוביצאי קושיא על אחד מבעלי התוספות במסכת בבא בתרא, וזה הרב נתן לי בתשובתו אלי את התואר „החריף השנון" הייתי בעיניו כמעט „דומה למלאך ה' צבאות".

— „אילו היתה זכות אהבתו את התורה מסייעתו שאנכי אהיה לו לחתן, לוקח בתו, לא היה נותן לי אף „לטבול את קצות אצבעותי במים קרים". גם משרת הרבנות לא היה נותן לי לקבל עלי. הוא

היה מקציע לי חדר מיוחד והיה „מפטם אותי במטעמים ומעדנים" למען אוכל לשבת במנוחה ולהגות יומם ולילה בתורה.

וכה היה הכל כשורה לולא באה פתאום קלקלה שלא מדעת. הלא היא:

באחד הימים ההם באה בילצי, בחורה מבוגרה כל צרכה, בחורה שכל רמ"ח אבריה אומרים חוסן, לעיירה זלישציק, לשהות ימים אחדים בביתה של סבתא שלה, מצד אמה. אין היא יודעת ואין אנכי יודע מכל אשר נדבר בין אביה ובין אבי. אבל הלא קרובה היא אלי, קרובה קרבת משפחה, על כן בבואה לבקר בביתנו והשיחה שיחה שוטפת, שיחת משפחה אין גם אנכי מתבייש לבוא עמה בשיחה חטופה. אבל זה דרכה סגולה לה כי תוך כדי שיחה, שיחה לפי תומה, שיחה המשתפכת כאשד מים כבירים, אוחזת היא ביד הדובר עמה ופעם פעם מנענעת היא אותה, בשאלה בגרמנית הצ'רנוביצאית: „האסט דו געהערט? האסט דו פערשטאנדען?" (השמעת? ההבינות?) — מובן כמעט מאליו כי כבר בפעם הראשונה כשהושיטה היא את ידה לאחוז את ידי היה דמי מתמר ועולה אל פני. אנכי נסוגותי מעט אחור, וכשהיא הפנתה רגע את מבטיה מעלי עשיתי בערמה לשלב את שתי ידי מאחורי, על גבי. ראתה היא עד מהרה אף התבוננה אל כל המעשה שעשיתי. וכנראה מצאה היא דוקא בביישנותי חפץ. הן גם כל פניה התאדמו פתאום. בכל זאת הלא היא בחורה צ'רנוביצאית, מלומדה, ומוחה מלא מספורי המעשיות בבחורים ובחורות אשר בספרי האשכנזים. ואולי כבר היתה לה הזדמנות לצאת במחול עם בחורים. והיא הלא קרובה אלי קרבת משפחה. משחרת היא אותי, בבת צחוק על שפתיה, מוסר, על היות דרכי הדור החדש זרים לי. היא אומרת כי בצ'רנוביץ גם הבחורים היותר חרדים לובשים כבר צורה אחרת, והיא מוסיפה לאמר כי — „כשאזדמן פעם לבוא עירה צ'רנוביץ לא תרף ממני עד אם אלך אתה לטייל בגן העם"...

שוחק אני למשמע דבריה האחרונים.

שומע אנכי פתאום מאחורי קול אמי בקראה אותי לסור אליה לרגע. והיא אומרת בלחש ובקול נרגז:

— „לשחוק מה זה עושה?! מה זה היה לך כי אתה מרבה שיחה עם אותה הבחורה הצ'רנוביצאית?!... אמנם היא קרובה אלינו קרבת משפחה, אמנם היא בת יהודי טוב לשמים וטוב לבריות. אבל אין לבי ואין נפשי אליה כלל וכלל... אנכי שמעתי היום מפיה דברים המתאימים לשפחה נכרית אבל לא לבת ישראל כשרה וצנועה"...

אמי ידעה את כל הדברים שנדברו בעלה והאכסנאי ביניהם והיא גם היא נתנה בתחלה את הסכמתה אל הנכבדות האלה. משל לענבי הגפן בענבי הגפן דבר נאה ומתקבל, שני הצדדים מתיחסים למשפחה אחת. את ה„כלה" מכירה היא עוד מיום הולדה. אמנם היא כבירה מה„חתן" לשנתים ימים. אבל אין בכך כלום. אף היא, אמי, כבירה היא לימים מאבי. ואף גם זאת כי „המחותן" הצ'רנוביצאי רוצה להתחייב לתת, מלבד הנדוניא אל הזוג, גם חמש מאות זהובים להיות לנדוניא ולהוצאות החתונה לאחותי הבכירה. והוא נכון לאחר את חתונת בתו עד אם יזדמן לאחותי הבכירה שידוך הגון, שידוך לפי ערכה... אבל בבילצי נכנס היום איזה רוח שטות ושלא מדעת היתה מקלקלת את כל הענין: בשיחתה עם אמי, כשאמי היתה נאנחת מרה על האסון אשר קרה למשפחתה כי אחת מבנותיה העטתה עליה בושה, בהתעקשה לבלי תת לגוז את שער ראשה אחרי חתונתה, רצתה בילצי להראות את כל פרשת השכלתה הצ'רנוביצ־ אית. מספרת היא לאמי כי אל האכסניא אשר לאביה באות יום־יום מרוסיא נשים צעירות, נשות חסידים, ושערותיהן על ראשיהן. והיא עוד מוסיפה כי היא גם היא איננה יודעת אם תוכל להבליג על צערה הגדול „להסיר מעל ראשה את עטרתו".

וזאת לדעת כי אמי לא היתה אחת הנשים שכמותה יש הרבה בישראל. היא היתה בת ר' יהושע מיקובני, מי שהיה „יד ימינו" של רבי מאיר'ל מפרמישליאן. וכל הנוגע נגיעה היותר קלה במנהגי היהדות נוגע בבבת עינה. ובדברים כאלה היתה היא השלטת היחידה בביתנו. ואם היא הגידה „לאו" אז „לאו" שלה נטוע כמסמרות וכל הרוחות שבעולם לא יזיזוהו ממקומו אף זיז כל שהיא. וזהי הקלקלה לקלקלה שאין לה תקנה.

ובכל זאת בא, אחרי שנתים ימים, האכסנאי הצ'רנוביצאי, מצ'רנוביץ אל הכפר אל. ליום חתונתי עם בת בעל האחוזה, והיה שמח בשמחת לבו של אבי לא רק כאחד הקרובים, אבל — כמו היו שניהם, הוא ואבי, בני אב אחד ובני אם אחת.

ואני בבואי היום בבוקר מסדיגורה לצ'רנוביץ ובסורי אל האכסניה הולישציקאית, שש עלי האכסנאי כמשוש אב על ילדו, ילד שעשועים.

— „הנה בן אליעזר שלי בא!"

אגב הנני, אנכי, אלמן, ובילצי בתו טרם מצאה לה את בן זוגה. קשה עליה הבחירה.

מכינים לכבודי ארוחת צהרים „כסעודת שלמה בשעתה", ואנכי לא ידעתי אף לא חלמתי על זה. שב אנכי מביקורי במעונו של גולדפדן, כשרוחי עודנו מלא מכל אשר ראיתי ומכל אשר שמעתי. מודיעים לי כי לא בחדר האוכל לאורחים אבל בחדר האוכל לבני הבית ערוך השולחן גם לי והם מזמינים אותי לאכול היום במסבתם. אז בהכנסי אל אותו החדר לא מצאתי שם לעת כזאת בלתי אם את בילצי היושבת יחידה, כשתסרוקת שער ראשה מבושמה ומרוחצה למשעי והתלבושת שעליה תלבושת־חג, והיא קוראת בספר אשכנזי המונח לפניה פתוח על השולחן. שמחה היא לקראתי ואנכי שמח לקראתה. הלא קרובים אנחנו קרבת משפחה. משתוקק אנכי לדעת מה הוא הספר שהיא קוראת בו, רואה אנכי והנה הוא ספורו של גוסטאב פרייטג בשם „זאָל אונד האַבען" (הוצאה והכנסה). רוצה אנכי להראות כי גם אני כבר קראתי את הספור הזה. מביע אנכי את התרגזותי על המחבר, על הזידו לבחור לו אחד היהודים בשם „פייטל איציק", לסרס את אבריו, להתיך עופרת רותחת אל תוך נשמתו, אף להשחיר את פניו כשולי קדרה עד עשותו אותו למפלצת. מתבוננת אלי בילצי קרובתי, ולהשתוממותה אין קץ. היא, הבחורה הקוראת מאז בספריה האשכנזים, באותה התמימות ובאותה יראת הכבוד אשר מאז היתה קוראת אמה, והיתה קוראת הסבתא שלה וסבתא־דסבתא, להבדיל, ב„צאינה וראינה"

שלהן, ב„נחלת צבי" שלהן וב„מנורת המאור" שלהן, מביטה אלי בתמהון ובינתה קצרה מהשיג כי איש יום־יומי יהין לראות נגעים במחבר אשר כבוד חכמתו מלא עולם. מלבד זאת איננה יכולה די־התפלא על השנוי שהתחולל לפתע פתאום ברוח אותו „בחור־הקלויז". — מנסה היא ללמד סניגוריה על גוסטאב פרייטג ש ל ה. והיא הלא זה דרכה מאז להושיט בשטף מדברותיה את כף ידה ולאחוז ביד הצד שכנגדה. עושה היא גם עתה כן והיא תופסת את ידי בידה בחזקה כמו מפחדת היא פן אתחמק מפניה לברוח. אינני אמנם עוד אותו הבישן שהייתי לפנים בפגישתנו הראשונה ואינני מעריך עוד להשמיט את ידי מכף ידה, אבל — כשהיא מעמיקה שיחה מהבהבים כל פניה. היא מחכימה היום לדבר... והיא נושאת היום חן מלפני, תוקף עלי רצוני להשתחרר... לא הימנה, חלילה, אולם מ פ נ י ע צ מ י.

יושב אנכי אחרי כן אל השולחן במסבת כל בני הבית. יושבת בילצי ממולי. מפנה אני פעם פעם בשעת הסעודה, את מבטי אליה. גם אכילתה היא בנימוס. היא מדקדקת לחתוך בסכין שבידה מן הבשר הצלוי נתח נתח, להעלות את הנתח על המזלג ולתת אותו אל־פיה, ואחרי בלעה את הנתח הזה תשוב ותחתוך נתח אחר, ו„חוזר חלילה"... יגדל חנה בעיני מרגע לרגע. בחורה יפה, משכלת ויודעת נימוס. תוקפת אותי תשוקה עזה להתנאות לפניה. מוניח אני את כל המסובים אל השולחן, את אבותיה ואת אחיה ואחיותיה. ורק אליה שמתי דברתי. מניף אנכי עליה גשם פסוקים מספרי המופת, מספרי שילר, לסינג, גיתו, והדומים להם. אף חוזר אני באוניה על כל הלעג והבוז למחזיקים בנושנות שבספרי ההשכלה החדשה שבחדשה.

עיני בילצי מצטחקות בהפיצן ברקים. היא מחליפה את מבטיה במבטי אביה. אביה מבין למבטיה. היא המנצחת. „מהיום והלאה לא יוכל עוד אביה לשחר אותה מוסר על שקידתה בקריאת ספרים חיצונים"...

בדיעבד גם הנאתה של אמה מרובה. אמנם רק מעט מן המעט ידיעתה בדברים כמו אלה. בכל זאת הלא רואה היא כי בילצי שלה

איננה היחידה בהליכותיה החדשות. „מה לעשות אם העולם היה לעולם הפוך?"

רק הוא, אביה, איננו יכול להשלים עם הנעשה סביבו. „הזה הוא הלמדן אשר הרב, שליט"א, נתן לו את התואר „החריף השנון"?!

כששבתי בשעה מאוחרת בלילה — אחרי הלויתי את גולדפדן מן המסעדה שבמרתף אל מלונו — אל האכסניא, מצאתי את האכסנאי כשהוא יושב יחידי, בחדר הראשון, אל שולחן המזיגה ומעיין בספר.

הלילה הוא אור ליום שני. שעה שעה באים אורחים חדשים ליום השוק שממחרת. על ה„משרתים" אין לסמוך. הוא, האכסנאי, מכיר כמעט את כל אורח ואורח והוא יודע להקצות לו חדר או מטה מוצעת לפי הרגלו ולפי כבודו.

מקבל הוא אמנם את פני בבת צחוק על שפתיו, אבל לי נדמה כי בבת צחוקו מסתתרת היום איזו נעימה שאיננה תמימה. הוא אומר:

— עד לפני שעה חכו בני ביתי לקראתך, באמרם להזמינך לארוחת הערב במסבתם... כשהזדמן אורח כל כך חשוב לבוא נותן הדין כי יהי בו החפץ לבלות את הערב במסבת הקרובים אליו ולהשתעשע בחברתם... אבל אנכי הצדקתי אותך לפניהם, באמרי כי ל„חסידות אין ערוך, היא גבוהה מעל גבוהים. התמהמה אברך כל יום השבת בסדיגורה, בקרבת האדמו"ר, ראה אף את אפס קצהו ממה שעין בן־אדם יכול לראות, שמע דברים ש„לאו כל מוחא תופסם", נפגש הוא היום בצ'רנוביץ עם אנשי שלומו. וכשמתחיל איש לספר על אודות כל מה שראה וכל מה ששמע אין כל היום וכל הלילה מספיקים לו. הוא שוכח כי יש אכילה ויש שינה — והוא שוכח כי יש לו קרובים אשר בחברתם עליו להשתעשע"...

מבולבל אנכי. בקולו וברשמי פניו מכיר אני כי הוא יודע יותר ממה שהיה צריך לדעת.

שב הוא לעיין בספר הפתוח לפניו. אבל אנכי רואה כי בעיינו בספרו תפוש הוא במחשבות אחרות. ואחרי רגעים אחדים פנה עוד הפעם אלי, כמו נזכר פתאום באיזה דבר שכמעט שכח אותו:

— „כן, כן, הערב היה פה יהודי ושאל על אודותיך. משה אורנשטיין שמו. הוא גם הביא אתו למענך אחד מספריו בלשון הקודש. אותו היהודי איש מפורסם הוא בעיר צ'רנוביץ. אומרים עליו כי לפעמים „הולך הוא ד' אמות בלא נטילת ידים"... אנכי הגדתי לו כי אין ספק ששגגה היא שיצאה מלפניו. אתה אברך־חסיד הנך ולספרים כמו אלה אין לך כל יחס. אבל הוא אמר להוכיח לי באותות ובמופתים כי הוא היה מבלה היום אחר הצהרים אתך שעות אחדות במעונו של אחד מחבריו, איזה מחבר שירים־יהודאים, ואתה בקשת זאת מידו להביא לו אחד מספריו למקרא..."

בפני התחלפו הגוונים והוא הוסיף ויאמר:

— „אתה צעיר ממני לימים רבים. בכל זאת נותן אנכי כאז כן גם היום גודל לך. אתה למדת הרבה ואנכי איש לא לומד. אבל — אם אמת נכון הדבר אשר הגיד אורנשטיין נדמה לי כי אתה הרחקת לכת... ואתה השמר לך פן תעבור את הגבול..."

הפעם יצאה השגגה, זאת אומרת הקלקלה שלא מדעת, מלפני. — וגם לקלקלה הזאת לא היתה עוד כל תקנה.

ב.

אִישִׁים וּמְאוֹרָעוֹת.

א

שְׁרטוּטִים לִדְמוּתוֹ שֶׁל פֶּרֶץ סְמוֹלֶנְסְקִין*)

א

הַפָּחוּר פֶּרֶץ בַּחֲצַר הָאַדְמ"וֹר מִלְיוּבַּוִיץ.

... באחד הימים לימות החורף של שנת התרי"ט לב"ע בא אחד הבחורים מבחורי ישיבת שקלוב, ושמו פרץ, אל „חצר" רבי מנחם מנדיל אשר בעיר ליובאוויץ. הלא הוא בחור שטרם מלאו לו שבע־עשרה שנה, בחור אשר לפי מספר שנותיו גבהה קומתו יתר מכשיעור וגופו צנום, והרקות שבפניו השחרחרים בולטות. רק כי על שפתו העליונה כבר נראו נצני שערות שחורות ודקות — זכמו גם סנטרו נותן אותותיו אותות להצמית לו שחור על גבי שחור.

לא היה בימים ההם חזון יקר דבר־בואם של בחורי הישיבות אל בית ה„רבי" אשר בליובאוויץ. החסידות הלובאווצאית נפלאה היא מאז מחברותיה. בה נגלה ונסתר נפגשו ו„שמיא וארעא נשקי אהדדי". גאוניות שני התלמודים ונושאי כליהם, מחקרי הרבנים־הפילוסופים של ימי הבינים וסודות הקבלה מתכנסים בה צפופים ומשלימים זה את זה רווחים. ואל ה„רבי", רבי מנחם מנדיל הליובאוויצאי, נהרו חסידים אשר רובם לא לראות נפלאות הם באים אלא להינות מזיו לקחו בנגלה ובנסתר. — ובכן באו גם רבים מבחורי הישיבות, ויבא גם הבחור פרץ בתוכם.

מצטיין זה הבחור הצעיר, שחרחר הפנים, גבה הקומה ודק הבשר, ששמו פרץ, בעיניו הגדולות והמבריקות ובלוז השדרה שלו שאיננו רך. ובשעה שבני גילו נחבאים אל אחת הפנות שחוחי־גב

*) את ארבעת הפרקים הראשונים רשמתי על־פי הדברים ששמעתי מפי פרץ ועפ"י ההשלמה של יהודה ליב אחיו הבכור, אולם אחריהם פסחתי על פרקים רבים וחסכתי אותם לכרכים הבאים, בחתי משפט הבכורה למאורעות שהייתי להם עד־ראיה.

ומלקקים את העצמות מעל שלחן ה„רבי" יודע הוא להלוך נגד החיים בקומה זקופה — ואם הוא, לפעמים, שלא במתכון, דוחק גם רגלי מי שגדול ממנו בחכמה לא בו תלוי הקולר כי אם ברעהו הנחשל אחריו.

לו הליכות־עולם, וכיבוש מקומו בכל מסבה ומסבה שהוא נמצא בה הוא הוא כבשונו.

הנה כי כן הצליח עד מהרה חפצו בידו להסב אליו כל עין ולמשוך אחריו כל לבב גם בחצר ה„רבי":

„אמירת התורה" של רבי מנחם מנדיל הליובאוויצאי במסבת קהל חסידיו היתה משנה שלמה על פי שיטתו, שיטה מקובצת, אשר היתה לו סגולה. משנתו היתה מפה רבת־גוונים. בה השתרגו גם מקרא גם הלכה וגם אגדה, הנאחזים בחוטים דקים מן הדקים של עיון צח וחקירה נקיה. ועל המפה הזאת רבת הגוונים תופע נהרה, המשתפכת ונוצצת באשד קוי־זהרה, זהר הקבלה, ובשעשועיה מקרבת היא גוון אל גוון עד התמזגם לאור־יקרות, לברקת הראשה בגולת־הכותרת...

לרבים מקהל החסידים, ולפעמים גם למצוינים שבהם, תופשי תורה ויודעי חן, העושים אוניהם כאפרכסת לספוג אל קרבם כל תג וחג שב„תורת" רבם, קשה היה, קשה מאד, לחזור על משנתו. יש אשר תוך כדי הקשבה תגית איזו דאגה ממחבואיה והיא תעיק עליהם לבלי תת אותם לרכז את כל מחשבותיהם לחקירה כל כך עמוקה וכל כך נשגבה. אף יש אשר לאותו ה„סופג" חסר אותו הכשרון, המיוחד לאנשי סגולה, למסור לאחרים את הדברים כהויתם מבלי גמגם בלשונו ומבלי היות נוקש בשנונו. כי על־כן בחרו מקרב „היושבים העתיקים", הסמוכים על שלחן ה„רבי" ואינם יודעים כל מחסור, איש אשר רוח בו ואשר לבו ער ואשר לשונו ממהרת לדבר צחות — ואותו הועידו להיות להם ל„חוזר".

ויהי לחסידי־ליובוויץ העונג היותר נעלה והיותר נשגב במוצאי־שבתות, ביומי דפגרא, ולפעמים אף באחד הערבים מערבי ימות החול, בהיות לבם טוב עליהם, לא לספר איש לרעהו ספורי־מעשיות של צדיקים עושי־נפלאות, אבל להקשיב אל פרקו של ה„חוזר",

לכוון את לבם לרבם ולהתעמק בו ובמשנתו — עד הגיעם ועד השיגם ועד עלותם מעלה־מעלה אל הפסגה של "מוחין דגדלות".

אולם פעם, באחד ממוצאי־השבתות, כמו העיז השטן להתגרות בם וכמעט נוחלה תוחלתם:

השבת היא „שבת שירה". היום היה הרבי חוצב בתורתו להבות. היום נחה עליו הרוח בכל עוזה והוא הפליא גם את שומעיו התדירים בקסם־סלסוליו וברוממות חזונו. — ובאותו הערב, במוצאי מנוחה, בהתאסף קהל־החסידים לסעודת „מלוה מלכה" היו כל העינים נשואות אל ה„חוזר" וכל הלבבות רועדים בגיל, בהתעתדם לקראת פרקו. אולם, אהה, ה„חוזר" איננו שלם היום בגופו. כמו עוזהו פתאום כחו, וכמו אחזהו בולמוס, והוא איננו יכול להוציא אף הגה מפיהו...

עננה כבדה פורשת כנפיה על ראשי כל המסובים אל השולחן. וכמו נאלמה פתאום כל שפה — ודומיתם דומית־חרדה.

יושב לו זה בחור־הישיבה, ששמו פרץ, מרחוק, ומתבונן אל המחזה. מוסיפות עיניו הגדולות ברק, והן נוצצות, והן מתיזות זיקים:

— דומית־קודש אשר כזאת לא ראה עוד מימיו!!!

אז קם לפתע־פתאום ממושבו זה הבחור הצעיר, שחרחר הפנים, גבה הקומה ודק־הבשר, ואחרי בקשו רשות מאת הנאספים חוזר הוא על משנתו של הרבי בכל דקדוקיה ופרטיה, אות אחת לא נעדרה.

מבהיקים כל פנים למשמע הרצאתו החריפה והמתוקה. נותנים הנאספים גודל לו. מראים הם ראשית לו בהושיבם אותו בראש השלחן לימין רבי אברהם יחזקאל, הנודע לבעל „מדרגה גבוהה".

גבה אף רחב לבב פרץ, בחור־הישיבה, ובקולו כקול הזמיר משמיע הוא באזניהם את הזמר „אליהו הנביא" על־פי הטעמים החנגינות של החזן היותר מפורסם בדורו, הנקרא בשם „בעל־הבית'ל הווילנאי" — וירונו כל הלבבות ותהי השמחה שלימה.

*

לא תמול היה בעת ההיא אותו הבחור, בעל העינים הגדולות והמבריקות, שהיה חוזר על משנתו של הרבי הליובוויצאי והיה מזמר את מזמורו של בעל הבית'ל הווילנאי. הוא כבר שבע נדודים וכבר נבחן בכור של נסיונות לא־מעטים.

רק פרטים אחדים ארשום בזה על־דבר התמהמהו בישיבת־שקלוב: א) עוד טרם בואו לשקלוב, להכנס אל הישיבה, כבר היה יהודה ליב, אחיו הבכור, נשוי לבת אחד בעלי־הבתים האמידים אשר בעיירה ההיא. — ויגר שם, בהיותו סמוך על שלחן חותנו. ב) זה הצעיר פרץ, מחמד לבב אחיו הבכור, כמו קורץ מחומר אחר ויהי יותר נלהב מאחיו ויותר פזיז בתכונת רוחו; זה הצעיר, הדגול מבני־גילו משיבי־טעם חמד לו פעם בפעם „שעשועים־שובבים" גם בבית הישיבה גם בבית מגורי אחיו — ובגללו נפתחה לאחיו הבכור ראשית מדון בבית חותנו. ג) באין רואה, היה זה הצעיר שוקד גם על למודים חיצונים והוא הוא אשר הסב אל לבב אחיו הבכור לצאת ממדה למדה ולהיות ל„משכיל". אז התגלע הריב. ובאחד הימים ברח אחיו ה„משכיל" מבית חותנו לבוא עירה אודיסה. ומשם שלח לאשתו גט־פטורין. ד) עוד טרם עזב אחיו את ביתו לנוד לאודיסה, כבר קדמהו זה הצעיר לנוס באשר ינוס, מבלי אשר גם לאחיו נודעו עקבותיו. — וזה אחרי ימים רבים שמע אחיו על־אודותיו כי היה למשורר־עוזר במקהלת איזה חזן הנודד מעיר לעיר.

לא תמול היה, ואין אתנו יודע אם היתה תפארתו על הדרך שבחר לו עד היום ההוא. אבל את זאת אנחנו יודעים כי כשנתגלגל, אחרי ימי־נדודים לא־מעטים, לעיר ליובוויץ, להיות מרואי פני הרבי ולהתחמם לאורו, היה לבבו שלם עמו להיטיב דרכיו ולהתמם עם תמימים. — וכבר מלתי אמורה כי לא ארכו הימים והשעה היתה משחקת לו להציב לו יד בחצר הרבי.

אף היה יום שבו שגשג פתאום אף גדל כבודו בעיני כל רואיו. הנה הרבי בכבודו ובעצמו הראה לו אות־לטובה כי בהאזינו פעם לנגינתו הנעימה ה צ ט ח ק ל ע ו מ ת ו....

זמן היום ההוא התרועע אתו אף השתעשע בחברתו רבי שמואל'כל, בנו בכורו של הרבי, הנועד להיות ממלא מקום אביו; זמן היום ההוא קרבהו יעקב שמשון, ראש הגבאים בחצר הרבי, כמו נגיד. הוא העניק לו מטובו והוא השביעהו מעדנים לדשן עצמותיו — בהיות נפשו שוקקה להוכיח אותו ל„חתן" לבתו הבתולה מרת בתיה.

*

אמנם גודל חשיבותו בחצר הרבי היה לו באחד הימים גם לפוקה:

„עוף השמים הוליך את הקול" לאחד הגבאים, הממונה על „דברים שבסתר", כי אותו הבחור הצעיר שחרחר־הפנים, גבה־הקומה ודק־הבשר, לא רק יודע־תורה ויודע־נגן הוא, ולא רק כי ידו רב לו במליצת שפת עבר, אבל גם ידיעתו בשפת המדינה לא מעטה היא. — ואתם הלא תדעו כי הדברים אשר אנכי מספר היום נקרו ויאתיו בימים שכבר עברו עליהם יותר משבעים שנה; ואתם הלא תדעו כי בימים ההם עוד היו הניגודים בין כת החסידים ובין כת המתנגדים בעצם תקפה. „החרבות שלופות והקשתות דרוכות והמלחמה נטושה!..." הטלת ה„חרם" אשה על אחותה כבר היתה לדבר יום ביומו, לדבר שבחול... נזכרים שני הצדדים כי יש עיר גדולה, עיר מושב ה„פריץ הגדול", ופטרבורג שמה... כותבים להתם אגרת קטנה בשפת המדינה ובה מספרים באוני אותו ה„פריץ" „דברים כהויתם" המתובלים ב„מופתים חותכים" אשר על פיהם יחתוך גזר דינו; ואתם הלא שמעתם כי על פי אגרת קטנה אשר כזאת כבר היה „בעל התניא" כלוא בבית האסורים ירחים מספר... ובכן אם הם כותבים רשאי גם הצד שכנגד לכתוב... ובבחור מבחורי הישיבה, אחד מ„אנשי שלומנו", שעיניו גדולות ומבריקות וידיו אמונות לכתוב רוסית צפונה ברכה מרובה...

מתרפק אותו הגבאי על אותו הבחור, משדל הוא אותו בחלקות ומחמאות למלא תפקידו — ופתאום, באחד הימים, נעלם אותו הבחור ואיננו. וכשם שלא ידע איש מאין הוא בא כך לא ידע איש לאן הוא הלך.

ב.

פְּרָץ סְמוֹלֶנְסְקִין בְּאוֹדֵיסָה

... בא באחד הימים בחור צעיר כבן עשרים שנה, מי שהיה מצוין בישיבת שקלוב כן בתורתו וכן בשעשועיו השובבים, מי שהוציא את חסידי ליובוויץ מעצבות לשמחה בחזרו על משנתו

של רבם זמי שהרבי בכבודו ובעצמו הצטחק לעומתו בהאזינו לנגינתו; בא אחרי שנתים ימי נדודים מעיירה לעיירה, בתור עוזר לחזן־נודד, לכרך גדול שברוסיא — לעיר מפוארה בכל ערי הצפון, לעיר שכל שטחה מישור נרחב ולשווקיה ורחובותיה דמות טבלה למשחק האישקקי, ואודיסה שמה.

בעת ההיא עוד היתה העיר אודיסה באביב עלומיה. זה לפני ימים לא כבירים התפתחה אף שגשגה לעיר רבת־המרכולת. החוף הגדול ורחב הידים שנבנה מחדש על שפת הים השחור משך אליו המון אנשים שונים גם מערים ומעיירות שונות שברוסיה וגם מארצות ואיים רחוקים. זלא ארכו הימים וגם רבים מאלה אשר מקרוב באו ראו ברכה במשלת ידם ויעשו עושר. והם הם, אלה העשירים מאתמול, אשר הגדילו לעשות בבנותם להם בתי־תפארה, מעשי ידי אמן, על המגרש אשר אל מול החוף וברחובות הקרובים אליו; הם הם, אשר בחפצם להתימר בכבוד עשרם, פזרו מהונם על כל דבר אשר יאמרו עליו כי הוא זה עונג.

ותהי אודיסה לא רק לקריה הומיה אבל גם לקריה עליזה.

אז בהתקבץ המון האנשים לעיר־החוף נהרו אליה מכל עברים גם יהודים־סוחרים מערים ועיירות שברחבי ארץ רוסיה, ולא מעטים גם מערי גליציה אשר על גבול רוסיה, כעיר ברודי ועיר טרנופול. ותהי אודיסה ל„עיר ואם בישראל".

נטוע מאז החפץ בלבות אנשים הבאים מעיירותיהם השקטות לעיר הומיה, המתחדשת ביפיה ובעליזותה — ובשנוי מקומם השתנה גם מזלם — לשנן לעצמם את הפרק „מקום שנהגו", זאת אומרת ליפות לא רק את צורתם אבל גם את טעמם.

היו ביהודים אשר מוצאם מערי הפלך ומעיירות הקטנות שברוסיה לא מעטים מתלמידיו של ריב"ל. אף היו ביהודים הברודיים והטרנופולים לא מעטים מתלמידיהם של יעקב שמואל ביק, של יצחק ארטר ושל יוסף פרל. באו המה ומברשתם בידיהם, מברשת־קסם העשויה להסיר כל אבק וכל רבב מעל ה„בגדים הנושנים", ותוך כדי שמושה מראה היא נפלאותיה להתיז גם כל תבלול מעיני ה„מוכים בסנורים". קוראים הם למברשת הזאת

„השכלה", — ואלה בעלי המברשת מצאו בהמון האנשים „הבאים להטהר" כר נרחב למעשי קסמיהם.

ותהי העיר אודיסה, אחרי ימים לא רבים, לא רק לסניף ההשכלה הברלינית אבל גם ל„מרכז" לה.

ועוד בה נוספות. כי בשעה שעל ההשכלה הברלינית טבוע חותם אשכנזי ד„לא חמימא ולא קרירא" מלהטת ההשכלה האודיסאית גחלים. בה יש מהקנאות הסוערה של המתנגדים ומן ההתלהבות השובבה של החסידים.

אני הגבר, בהיותי לפני ארבעים ושש שנים באודיסה, נפגשתי בבית אחד ממכירי עם איש יהודי בא בימים, נמוך־קומה וצנום כגרוגרת דרבי צדוק. לעור פניו המלאים קמטים־קמטים מראה חלמון־כהה. וכמו מתהלך הוא כצל עלי אדמות. בכל זאת יש אשר פניו מהבהבים ועיניו המסתתרות בחוריהן מתיזות ברקים וכולו אומר תנועה בקנאו קנאת דעותיו החפשיות — זאת אומרת בצודדו להשכלה „בת השמים" ציד „רך ושמן".

חבריו לדעה כנהו, כנוי של חבה יתרה, בשם „דיוגנס". באמרם עליו כי הוא מתהלך ביום בהיר ברחובות קריה ואבוקה דולקת בידו לצודד נפשות להשכלה. אל כל בחור מבחורי הישיבות ש„נתעה" לאודיסה אורב הוא בשבע עינים והוא מקיף אותו בפקפוקיו כתנורו של עכנאי ולא ינוח ולא ישקוט עד אם הפך לבו להיות לאחר. ואז, כשיצליח חפצו בידו, מאושרים גם חלקו גם חלק אותו הבחור בחיים. הן כל מחסורי אותו הבחור עליו. לו, לדיוגנוס, די בקב חרובים מערב שבת לערב שבת ואותו הוא מפטם כאווז דבי־טבחא. לו, לדיוגנוס, די בבלויי סחבות ובנעלים מטולאים ואת מערומי הבחור הוא מכסה במלבושי כבוד. אף מוציא הוא את פרוטתו האחרונה לשכור לחניכו מורה ללמדי חול. — וכשאותו הבחור עושה חיל בלמודיו אין קץ לאשרו של דיוגנוס.

עתה, זה עתה ישיש כי ממלא הוא את תפקידו בחיי הבלו...

*

את הדברים האחרונים רשמתי בפנקסי רק בתור הארה על הרוח שהיה שורר עוד בימי גסיסתה של תקופת ההשכלה, ואנכי

אינני יודע אם באותם הימים, לפני שבעים ושלש שנים, שבהם בא אותו הבחור הצעיר, ופרץ סמולנסקין שמו, לאודיסה, כבר היה שם אותו דיוגונס או דיוגונס אשר כזה. אבל את זאת אני יודע כי גם אילו היה שם לא היה סמולנסקין זקוק לו. הן הוא כבר היה למשכיל־סתרים עוד בהיותו בישיבת שקלוב, ובימי נדודיו בשהותו בפנות נשכחות שבעיירות נדחות היתה דעתו צלולה ושעתו פנויה לשקוד על למודים מלמודים שונים, ולאודיסה כבר בא והוא „מבושל כל צרכו".

גם לתמיכתו של מי שהוא לא היה נצרך. הן אחיו הבכור, יהודה ליב, כבר התגורר באודיסה זה שנים אחדות וישתכר די־מחיתו. בהורותו עברית לשעות בבתי יהודים אמידים, והוא, יהודה ליב, לא לבד שהספיק לאחיו הצעיר, מחמד לבבו, כל צרכיו, עד אם יהי גם הוא למורה ומשכורתו תהי נכונה גם לפניו, אבל גם את הכסף המעט אשר חסך לו בכל שנות עבודתו, בהסתפקו במועט מן המועט, פזר נתן לו — להוציאהו בשעה קלה לדברים המרחיבים דעתו של אדם: לבגדים נאים, לדירה נאה ולכלים נאים.

כי פרץ סמולנסקין אהב כן.

שרטוט אחד חד ונפלא, ההולך ונמשך כ„ורדא סומקא" בכל הלך נפשו מנעוריו ועד רגעו האחרון, ראוי להחרת בספר:

אף אם בבית אבותיו ובעיירות נדודיו לא על שושנים רופד יצועו, ואולי היו לו גם ימים לא מעטים שבהם ראה גם ריש גם מחסור, היתה נפשו סולדת מעודו כמו מאליה למראה כל דבר שאין בו גיהוץ כלפי חוץ.

אל הגיהוץ תשוקתו.

הנה כי כן כבר ידע אז, בימי בחרותו, מלבד שפת עבר ודקדוקה, גם שפת רוסיה ושפת אשכנז, והיה כבר די־בקי בספרויותיהן. אבל כמעט שלקק מעט דבש מקצה המטה של שפת צרפת וספרותה היה לשכור מתרגמן מן ה„גיהוץ הצרפתי" — והוא הוזה והוא אומר כל ימיו טוב לכל דבר אשר יאמר עליו כי הוא זה צרפתי...

הוא הוא אשר בכל ימי חייו היה אחד החסידים הנלהבים של נפוליון הראשון.

בכל מעשי תקפו של נפוליון יש שאון ויש ברק!

ובכן בבוא זה הבחור ה„מגוהץ" בבחורי הישיבות לאודיסה קרא לנפשו עונג. הנה זאת העיר, עיר החוף שעל שפת הים, הנאוה בבניה ובגזרה אשר לה, זאת הקריה העליזה וההומיה מאדם רב, מאנשים שונים ללאומיהם וללשונותם, כמו מתאימה היא לתכונות רוחו. יש בה גם מרחב וגם המיה, גם ברק וגם יפעה. יש בה „גיהוץ צרפתי"...

*

לא עברו ימים רבים וגם הוא היה למורה.

לא מעט היה בעת ההיא מספר המורים העברים באודיסה. שבעה מורים עניים מהפכים בחררה אחת. תחרות היא, שיש בה גם קנאה גם שנאה. הרבים שבהם לובשים בגדים בלים ומטולאים, דרים בעליה קטנה אשר בפנת אחד הגגות, ובמשמני זנב של דג מלוח ישפיקו לארוחתם, ארוחת הערב. אבל לא כן זה המורה הצעיר אשר חדש מקרוב בא. הוא לבוש הדר על פי ה„אפנה הצרפתית". הוא אוה לו חדרים מרווחים, באחד הבתים הקרובים אל החוף, למושב. אף הוא משביע בדשן נפשו, כי — לא רק הסרסורים האמידים אבל גם העשירים ונטילי הכסף דורשים לפתחו. ובהוראתו שמן חלקו.

הן גם הגדול שבעשירים, אבי פלתיאל ממושטשין, — זה הנער שהיה בהגדלו לאחד הסופרים המצוינים בשפה היהודאית — הועידהו להיות מורה לבנו זה, ויאמצהו כבן לו.

ואף גם זאת כי זה המורה החדש שונה מבני גילו לא רק בטעמו אבל גם במשנתו. הנה בשעה שבני גילו נהרגים על כל „דגש חזק" ולא יעברו עליו, בשעה שהם מדקדקים בתנועות גדולות וקטנות, מדקדק הוא בטעמי הנגינה של הנפשות שהוא עושה לו בעיר החדשה. ולא על „קוצו של יוד" אלא על כל תג ותג שבחיים הוא דורש תלי תלים של הלכותיו.

והוא — כבר מנסה ידו לכתוב בעברית צחה ונמלצה דברים של טעם, דברים שהיופי מרובה בהם על המועיל.

עומדים בני גילו ומשתאים לו. הם אינם יודעים מה לעשות לאותו בחור־הישיבה ה„מגוהץ" ביום שידובר בו. אם ללעוג לו, אם

לקנא בו ואם לשנוא אותו. או אולי — לחלק לו באפם כל אותם שלשת החבלים יחד.

היו בימים ההם בין המורים העברים שבאודיסה שלשה אנשים צעירים, שכבר הצטיינו בבני גילם, בעשותם להם גם שם סופרים בישראל. האחד שלום יעקב אברמוביץ, מי שהיה כבר בעת ההיא מליץ עברי, מחבר הספרים, „תולדות הטבע" ו„האבות והבנים" ואחרי כן נודע בשם „מנדלי מוכר ספרים". והשני יצחק יואל לינצקי, מי שעשה לו אחרי כן שם בספרו היהודאי „הנער הפולני". והשלישי אלימלך וקסלר, מי שהיה חרד על כל מליצה תנ"כית לבל יבואו במאמריו מבטאים ארמיים ויחללוה, ואחרי כן נודע בחתימת שמו „איש נעמי".

היו שלשת הצעירים האלה שוטמים זה את זה תכלית משטמה. הראשון, אברמוביץ, מי שצחוק של לגלוג מר ושנון היה מרחף תמיד על פניו ומבטו היה נורא על כל סביביו, הוא היה מזלזל בכל דברי שני חבריו והיה מבטל אותם תכלית ביטול. השני, לינצקי, בנו של הרב הויניצאי, שברח מבית אבותיו להתמכר להשכלה „בת השמים", היה מביט בגאוה נבערה על אלה שני ה„מליצים העברים", ש"עבריותם" קודמת לחכמתם. והשלישי, אלימלך וקסלר, זה המשכיל „בעל הנשמה החסידית", היה מתלוצץ בחדוה גלויה על הגבות הארוכות של אברמוביץ, גבה הקומה, המכסות בערפל־שקוף את עיניו וכמו אומרות העינים הללו כל היום רוגז, והיה מלגלג על הקדקוד הפעוט של לינצקי, נמוך־הקומה, המתאמץ להזדקף מעלה־מעלה וכמו אומר הוא להתנשא עד גבהי שחקים...

ובכן היה הדין נותן כי כל אלה שלשת הצעירים יתאחדו במשטמתם לשפוך אותה על אותו הצעיר ה„מתפנק", על אותו ה„עברי־רוסי־אשכנזי אשר בשם צרפת ידגול", שבא זה מקרוב בגבולם, ופרץ סמולנסקין שמו. אבל — כמו להקניט את שני בני גילו, שהיו שוטנים את סמולנסקין והיו מדברים עליו סרה עוד טרם הכירוהו אל נכון, התרועע איש נעמי אתו אף התחבר אליו באחוה נאמנה.

הלא כן כמו כן היו איש נעמי ופרץ סמולנסקין קרובים זה

לזה בתכונות רוחם; הלא גם איש נעמי היה מכיט על העולם מבעד למשקפים ורודים.

אולם בהתחברותו של סמולנסקין לאיש נעמי מצאו להם המורים העברים, שוטניו ומקנאיו, ידים, להבאיש את ריחו בעיני העשירים מאתמול, שבכל „השכלתם" עוד החזיקו בנושנות.

בימים ההם די היה לקנאים אם אמרו על איש אשר לא כמחשבותיהם מחשבותיו ולא כדרכיהם דרכיו כי הוא זה „אפיקורס־להכעיס". אז מצאו להם אונים קשובות גם לכל העלילות היותר מגוחכות. הנה כי כן בדו בשעתם דוברי שקר על ריב"ל ה„תמים עם עמו ותורתו", כי „הוא יושב בליל התקדש השבת מעוטף בטלית ותפלין וכותב ספר תורה על עור חזיר". וגם בדותא כזאת, אשר כל שומע יצחק לה, לא חלפה כצל. — ה„מאמין" יאמין.

במדתם של הקנאים החזיקו גם המקנאים באיש נעמי ובסמולנסקין ובדו עליהם מה שבדו.

באו אלה השמועות לאזני סמולנסקין, והוא עבר עליהן בשחוק „על פי נוסח צרפת". אולם כשאחיו הבכור עזב את העיר אודיסה לבוא אל אחד הפרברים של העיר פראג לשמש שם בתור שו"ב וש"ץ, היה ממהר גם הוא לבוא שמה.

ג.

פְּרָץ סְמוֹלֶנְסְקִין בְּפְּרָג

...הא לך גלגוליו של איש יהודי צעיר, שאיננו „רודם" אבל לבו ער ועיניו פקוחות בכל עת ובכל מקום בואו.

הנה איש צעיר מורה עברית, ופרץ סמולנסקין שמו, נתגלגל באחד הימים מארץ המזרח לארצות המערב, בא מאודיסה העיר החדשה לעיר פראג העתיקה אשר ב„מדינת פיהם" — וגם פה היה כובש עד מהרה את מקומו, וגם פה הציב לו יד.

זאת העיר פראג היתה נודעה מאז כמעט לכל היהודים בארצות פזוריהם. לרבים נודעה על פי הכתוב מפורש ב„מחזור לראש השנה" כי „בפראג אין אומרים תתנגו". ה„ידענים" שבהם כבר ידעו כי

ה„ניגונים מסיני" לתפלות „הימים הנוראים" הם יצורי המהר"ל מפראג, אשר הוא גם הוא קרץ לו „גולם" לשרת לפניו בשומו בפיהו את „השם המפורש". אף כבר היו ביהודים עוברי ארחות, שבשובם ממסעיהם היו מספרים נפלאותיה כי על מגדל בית העיריה, הישן־נושן, נמצא שעון שעל לוחו בולטות וניראות אותיות ה„אלף בית" העברי, וכי יש שם בית כנסת עתיק־יומין הנבנה במעבה האדמה לקיים מה שנאמר „ממעמקים קראתיך ה'", והוא נקרא בשם „אלט־ניי־שהל". זאת אומרת „בית כנסת נושן־חדש". או לפי דעת אחרים „בית כנסת על תנאי". זאת אומרת שתנאי התנו בוניו להיות קודש רק לשעתו ולא לדורות, ואם יבוא בו, חלילה, צר ואויב פקעה קדושתו למפרע.

אבל יש לשער כי זה האיש הצעיר, המשכיל האודיסאי, בבואו לעיר פראג, כבר ידע על אודותיה הרבה יותר. הוא כבר ידע כי זאת העיר נמצאת בין ערים גדולות, בין ברלין ובין וינה, בין הערים שרוב היהודים היושבים בהן הזניחו בימים האחרונים את תורתם הנושנה להיות מונחת שלוה ושקטה בקרן־זוית שלה, ויתמכרו להשכלה חדשה; והוא כבר ידע כי בהשפעתם של יהודי שתי הערים האלה היו גם רבים מיהודי פראג העתיקה משנים את טעמם, אף פשטו את צורתם הנושנה ולבשו צורה אחרת.

הנה דוגמה אחת קטנה שממנה אנו למדים הרבה:

לפני שנים לא כל כך כבירות, כשבאה העת לקהל היהודים שבעיר פראג „לעשות לו רב" בחרו פה אחד באיש צעיר, יליד ברודי שבגליציה, מי שהיה בימים ההם רב בעיירה קטנה שברוסיה — ואלמלא התעקשה אשתו הרבנית הצעירה לדרוש מאת הקהל הוספה של חצי רובל לשבוע, ואלמלא התקצף עליה ראש הקהל על כי „זוללת" היא ולא תדע שבעה ועל כי „קולנית" היא בקראה „הב הב" ולא תאמר די בשלשה רו"כ טבין ותקילין שהיא מקבלת מקופת הקהל מדי שבוע בשבוע, לא עלה אף במחשבה לפני זה הרב הצעיר לעזוב את עיירת־כבודו והיה משמש בה בכתר הרבנות כל ימי חייו — בחרו בו ראשי קהל עדת ישראל שבפראג פה אחד, רק בהלוך שמע למרחוק כי משנתו קב ונקי. הלא הוא

רבי יחזקאל לנדא, אשר עשה בימים הבאים לנפשו ציון בספרו „צל"ח" ואשר בישראל גדול עד היום הזה שמו בגלל ספרו „נודע ביהודה".

חנה שנים מעטות אחרי פטירתו של רבי יחזקאל לנדא באה עוד הפעם העת לראשי קהל עדת ישראל שבפראג העתיקה „לעשות להם רב" והנה בחרו הפעם פה־אחד ברב גליצאי, יליד העיר לבוב. אבל — לא עוד בגאון תלמודי, כי אם ברב מסוג אחר, בגדול בחכמה, באב בחקירה, באיש יהודי שהיה חבר לרנ"ק, בעל „מורה נבוכי הזמן", ורק בהשפעתו התקיפה של יוסף פירל בעל „מגלה טמירין" היה לרב בעיר טרנופול. הלא הוא רבי שלמה יהודה ראפאפורט הנודע בשם „שי"ר" ואשר אמרו עליו כי הוא חוטר מגזע משפחה איטלקית המתייחסת לאחד מאבות־אבותיה שהיה נקרא בשם „רופא־די פורטו".

לא היה פרץ סמולנסקין מן הראשונים אשר באו מרוסיה לארצות המערב להורות לנערי בני ישראל דת ודעת השפה העברית. אבל זה הצעיר שונה היה מבני גילו הקודמים לפניו, שונה בדברים הרבה. בני גילו, בכל ידיעתם את הספרות האשכנזית — שהיתה בימים ההם אבן־בוחן להשכלת היהודים — על בוריה, ובכל בקיאותם בחוקי הלשון לכל פרטיה ודקדוקיה, מסרסים הם בדבורם את הכתובים ומבטאם מגומגם. לא כן הצעיר הרוסי. הוא יכין לדבר כן. אמנם גם שפתו הגרמנית עודנה לקויה, אם לא בחסר, על כל פנים ביתיר, זאת אומרת באותה ההפרזה על המדה שאין איש הלומד שפה זרה מפי כתבה יכול להשתחרר הימנה, אולם למבטאו יש צלצול והוא כמעט מנוסה עד כדי ברור וליבון. ואף גם בזאת שונה הוא מהקודמים לפניו אשר באו מן הישיבות שברוסיה ומנעוריהם הסכינו לבכר „פלפלא חריפתא" על „מלא צני דקרי". הם היו נחרים בחכמי ישראל אשר בארצות המערב. חידושיהם בדברי הימים ובחקר הלשונות היו בעיניהם דברים של מה בכך, ולדקדוקיהם בשנויי הנוסחאות וחילופי הגירסאות לעגו בכל פה. ואף גם זאת כי להם עוד היה שקול „הדרן" אחד או „לשיטתיה" אחד כנגד כל „תולדות רבנו חננאל" אשר לחכם שי"ר. אולם זה המשכיל האודיסאי, ופרץ

סמולנסקין שמו, לא כן יחשוב. בידו אנך ומאזני משקל. הוא רואה גם בחכמת ישראל אשר באשכנז כלי המחזיק ברכה מרובה. הוא הזקיר את הגאוניות של הרב החכם שלמה יהודה ראפאפורט, אשר היה עוד בחיים בבואו לעיר פראג. הוא הוא אשר היה עד מהרה לאחד מבאי ביתו — והוא הוא אשר אחרי פטירתו של זה הרב החכם נשא עליו מספד במחברתו „קנים והגה".

*

אז הסב סמולנסקין אליו כל עין, אז משך אחריו כל לבות התלמידים והמעריצים של הרב הנפטר ויהיו לחושבי שמו.

היה בין אלה המעריצים את שמו של הרב הנפטר איש מצוין בבני גילו, ופרופיסור שמעון הלר שמו. הלא הוא הפרופיסור נעים־הטעם אשר תרגומו האשכנזי לשירי ציון של רבי יהודה הלוי היה למופת. הודיע אותו הפרופיסור לאותו הצעיר הרוסי חבה יתרה, בהתענגו מאד גם על שפתו ה„מגוהצה" במחברתו „קנים והגה". וכשראה אחרי כן ביד סמולנסקין את הספור הקטן בשם „הגמול", שהוא כעין תרגום לספורו של ליאו הרצברג־פרנקל, היה קושר לו כתרים הנקשרים רק לבני־עליה היותר מצוינים.

אכן הימים ההם ימים „מאושרים" היו לכל תופשי־עט בשפת־עבר. גם ללבלר עברי נקל היה לנחול כבוד סופרים. הן שפתו אתו, „זאת השפה אשר בה דברו נביאי אל וחוזי שדי"; הן יודע הוא „להלביש רעיוני חול במחלצות של מליצת־קודש" — ואין קצה לגאוניותו... ואם בלבלרים מגבבי מלים כך, בסמולנסקין לא כל שכן. הלא בסמולנסקין הצעיר כבר נראו אז נצני כשרונו האי־מצוי; הלא מלבד מחברותיו „קנים והגה" ו„הגמול" כבר הראה אז במחברתו „בקרת תהיה" על הספר „בן אבויה" למאיר הלוי לטריס את האיזמל אשר בידו כי — איננו פגום.

*

היה כבר סמולנסקין בפראג אשר היה. היה שנוא לחבריו המורים העברים בקנאותם בו. אף היה אהוב ורצוי ליתר יודעיו. ואמנם על קנאתם של הראשונים עבר, כדרכו מאז, בשחוק קל, שיש בה מן הגיהוץ הצרפתי. אבל אם גם באהבתם של האחרונים

מוצא הוא חפצו לא עליה לבדה יחיה. פה בעיר פראג לא יכירנו מקומו לימים רבים. הכנפים אשר עשה לו אינם נותנים לו עוד מנוח. הם שואפים לעוף למרחקים.

אז באה אליו השמועה כי בבית הדפוס של יעקב שלוסברג, אשר בווינה הולך ונדפס מחזור חדש של תלמוד בבלי והרב הווינאי, רבי אלעזר הורוביץ, הוא המפקח על טיב ההגהה, ואז האיץ בפרופיסור הלר להמליץ בעדו לפני הרב הווינאי כי ימסור לידו את ההגהה. ובאחד הימים עזב את העיר פראג לבוא ווינאה.

וזה עתה שם בווינה מושבו איתן — ויהי לאשר היה.

ד

פֶּרֶץ סְמוֹלֶנסקִין וְרַבִּי אֶלְעָזָר הַלֵּוִי אִישׁ הוֹרְבִיץ

כשבא פרץ בן משה סמולנסקין בימים הראשונים לשנת תרכ"ח, — אחרי שנות נדודים מבית אבותיו לישיבת שקלוב, מישיבת שקלוב אל חצר האדמו"ר רבי מנחם מנדיל אשר בעיר לובאוויץ, מחצר האדמו"ר, בגלגולים לא מעטים מעיירה לעיירה, לאודיסה, ומאודיסה שברוסיה, דרך רומניה אל העיר פראג שבמדינת ביהם, ומפראג לווינה, בירת אוסטריה, להיות המגיה של ש"ס בבלי שנדפס בבית דפוסו של יעקב שלוסברג, בהשגחתו של הרב אלעזר הלוי איש הורביץ, כבר נמצאו בעיר מגוריו החדשה חכמים אנשי־שם וחבורה לא קטנה של משכילים עברים. כבר היו שם שני מטיפים, אהרן ייליניק ומשה גידימן, הראשון בהיכל התפלה אשר במחוז הראשון והשני בהיכל התפלה אשר במחוז השני. כבר היו שם שני חכמים בבית המדרש מיסודו של ייליניק, אייזיק הירש ווייס ומאיר איש שלום, מלבד משכילים ממשכילים שונים. אולם ראה זה פלא, הוא, סמולנסקין, לא בקש קרבתם, וכמו ממאן הוא לבוא בסודם.

בימים ההם, לפני ששים ושמונה שנה, נחשבו הסופרים העברים שנתגלגלו לווינה, בעיני החכמים התושבים, זאת אומרת בעיני אלה אשר מושבם איתן ולחמם נמצא ומימיהם נאמנים, לארחי פרחי של ההשכלה. ואף גם זאת כי כן אלה החכמים התושבים וכן

אלה ה„ארחי־פרחי" של ההשכלה, כמערביים כגאליציאים, התיחסו מאז אל כל סופר עברי הבא מליסא כאל איש „שמביטים אחריו". עוד היה ריחו של שלמה מימון נודף בארצות המערב, וכל צעיר ליטאי יותר שהיה חכם היה אופיו יותר חשוד בעיניהם. לקרב אותו בשתי ידים חוששים הם, שמא איננו כדאי הגון לכך ולדחותו בשתי ידים אין זה מן המדה ואין זה מן הנמוס. וכות תורתו וחכמתו מסייעתו. והם — מקרבים אותו בשמאל ודוחים אותו בימין.

אולם סמולנסקין איננו זקוק לקרבתם ואינו נותן להם ידים לדחותו. כבר עלתה לפניו עריכת „השחר" במחשבה, והוא יודע כי עוד מעט והוא יהא כופה אותם עד שיהיו הם נזקקים לו.

לעת כזאת מוצא הוא חפצו להתחבר באמת ובלבב תמים עם הגאון הישיש רבי אלעזר, שבו הוא רואה סמל דמות ישראל סבא בכל הגוונים המזהירים, ויום יום מוסיפה נפשו לערוג אליו עד לאהבה אותו ולדבקה בו.

ושני הקצוות לא רק נוגעים אבל כמעט נכונים להתמזג זה בזה. לא רק כי לבב זה המשכיל הצעיר, בן עשרים וחמש שנה, שמשנאיו ומקנאיו האודיסאים בדו עליו מה שבדו, נוהה אחרי הגאון הישיש, החרד על מצוה קלה כעל חמורה, אבל גם זה הישיש מוצא את זה המשכיל הצעיר נאמן לפניו והוא יאמצהו כרע וכאת לו.

את הפתרון לזאת החידה, חידת שתי הנפשות הרחוקות שנעשו קרובות, נמצא על נקלה בהחשבנו לדעת כי כבר ארבעים שנה שימש רבי אלעזר בכהונת רב של קהלת היהודים בווינה.

אתם רואים, כי לא רק את המספר „ארבעים שנה" אבל גם את המלים „קהלת היהודים בווינא" אני מדגיש. כי רק היודע את כל השינויים שהתחוללו בקהלת היהודים שבווינא במשך ארבעים שנה האלה יוכל לתכן את רוח הרב שעמד בראשה.

רבי אלעזר, שנולד בשנת תק"ס לאביו רבי דוד יהושע השיל הלוי איש הורביץ, מי שהיה בעת ההיא רב בעיר פלוס שבמדינת באוואריה; רבי אלעזר, שהיה ארבע שנים אחד התלמידים היותר מובהקים והיותר ותיקים בבית מדרשו של רבי משה סופר, בעל „חתם סופר" ושהיה סופג אל קרבו מנעוריו גם חכמת חולין שנעשו על

טהרת תורה ויראת שמים, נתקבל בשנת תקפ"ח, בהיותו בן עשרים ושמונה שנה, לרב חרד בקהלת היהודים שבווינא.

היו לקהלה הזאת, בעת ההיא, גם תולדותיה המיוחדות לה: אחרי גירוש היהודים מווינא בימי ממלכת ליאופולד ה„קדוש", ואחרי ממלכת מריה תרזיה ה„צנועה", שהיתה זקוקה יום יום ל„כתב מחילה וסליחה" על עבירותיה שעברה לילה לילה והיתה מכפרת פני כמריה בגזירות חדשות לבקרים על היהודים, הואיל בנה, הקיסר יוזף השני, זה הבן הנחשב בעיני הכמרים הקנאים ל„כופר בעיקר", לקום „על נדיבות", ולהוציא „כתב סבלנות", שבו נאמר, כי למספר יהודים שבחריצותם או ברוב הונם יש בידם להביא ברכה לארצות ממלכתו, תנתן זכות הישיבה בעיר הבירה, בתנאי קודם למעשה כי אחרי מות אבי המשפחה מבוטלת זכות הישיבה מאליה ואשתו ובני ביתו מחויבים לעזוב את עיר מושבם ולשוב למקום שבאו משם. אף יש הרשות לכל משפחה ומשפחה ממשפחות היהודים, בעלי זכות הישיבה, על פי תוקף כתב הסבלנות, לאסוף אל ביתה מורה יהודי זמורה יהודית, כל עוד ילדיהם וילדותיהם זקוקים לחנוך, ובהגדלם מופטרים מוריהם ולא יטמאו את אדמת הקודש בווינא במדרך כפות רגליהם. ואף גם זאת כי לקהל היהודים האלה יש הרשות לבנות למו בית תפלה ולשום עליהם רב, חזן, שו"ב — וקברן.

מלבד זאת יש ביד המשטרה הכח לתת ליחידי סגולה זכות הישיבה לשנתיים ימים, ואם תהא ליהודי אשר כזה „המלצה טובה וכשרה" יכולה המשטרה „ברוב חסדה" להאריך את זכותו עוד לשנתיים ימים.

על דבר התסבוכת, שקמה בקהל היהודים לרגלי אלה החוקים „הטובים" ועל דבר התחבולות שבהן התהפכו מסבות להפר עצות „מטיביהם" יש להקדיש פרק מיוחד ולא פה המקום לזה. אשר לענייננו די לנו לדעת, כי בימי ממלכת הקיסר פרנץ, באותו הזמן שקהלת היהודים בווינא הואילה לשים את כתר הרבנות על ראש בחירה רבי אלעזר הלוי איש הורביץ היתה אמנם ממלכת אוסטריה מושלת על יותר מארבעים מיליוני נפשות, וביניהן כחצי מיליון נפשות יהודיות, אבל מספר הנפשות היהודיות בעיר הבירה עלה לערך

אלף. הלא הן תשעים ושש משפחות היהודים בעלי זכות הישיבה לאורך ימי חייהם, וכמאה משפחות היהודים בעלי זכות הישיבה לשנתיים ימים — מלבד מספר משפחות טורקיות ומספר משפחות מוראביות ופולניות, שהיו להן תעודות של נתיני טורקיה ועל פי החוזה שבין ממשלת טורקיה ובין ממשלת אוסטריה היתה להן זכות הישיבה באין מפריע.

ולא זו אף זו, כי בהיות כבר בהיכל התפלה למתקדמים מטיף, ושמו יצחק נח מנהיימר, הוא כבר נרשם בפנקס הממשלה בתואר „רב", היה אנוס רבי אלעזר, הרב האמתי, להרשם באותו הפנקס בתואר „משגיח על בשר כשר". ורק לאחר עשרים שנים תמימות, זאת אומרת בשנת תר"ח, בהופיעו בראש משלחת יהודית לפני הקיסר פרדיננד, הקיסר טעה, במחילת כבודו, לכנותו בשם „רב", — לא היה עוד אחרי מוצא שפתיו של הקיסר כלום.

אם כה ואם כה, אם „משגיח על בשר כשר" ואם „רב", היה דרוש לקברניטה של אותה הספינה, המכונה בשם קהלת היהודים, ומלחים ממלחים שונים מושכים אותה איש לעברו, כח „גבר חכם בעוז" להחזיק כן תרנה...

על האגף השמאלי עומד בראש תלמידיו הרבים הרץ הומבורג, זה הקנאי הקיצוני להתבוללות, המביאה לידי טמיעה גמורה, ועל האגף הימני חבר קנאים האומרים לחתום בעד כל קרן אור לבל תחדור אל המבואות האפלים, ובתוך „מתקדמים", „שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם" ורק למלא אות נפשם הולכים אחרי שרירות לבבם. ועליו, על הרב שהתורה לו אור ויראתו קודמת לחכמתו, להורות לכל אלה את הדרך, אשר ילכו בה ולא יכשלו, ולא יפרצו גדר.

עמדה לרבי אלעזר הלוי איש הורביץ חכמתו להתרועע עם המטיף יצחק נח מנהיימר ולמשוך אותו אל מחיצתו לעבוד עמו שכם אחד בדברים שהם כבשונו של עולם היהדות. הנה כי כן עלה בידי שניהם להסיר מעל היהודים את חרפת ה„שבועה" ב„טבילה מוקדמת, בעטיפת הטלית ובתקיעת השופר". וכן היתה תמיד השתדלותם אצל הממשלה ואצל ראשי הקהלה השתדלות משותפת לטובתם של אחיהם

הנתונים בצרה, בלי הבדל בין אנשי סודם. וכבוד שניהם שגשג אף גדל בעיני כל הקהל, כמתקדמים כמחזיקים בנושנות.

אגב היה מנהיימר אחד השמרנים שבמטיפי הדור ההוא. כדאי לציין את העובדה, כי בהתקבל רבי שמשון רפאל הירש, בימי עלומיו, לרב בעיר ניקלשפורג, נקרא מנהיימר מאת ראשי הקהלה להטיף את דרשתו לקבלת פני רבם החדש.

יחסו הידידותי אל מנהיימר הועיל לרבי אלעזר גם להגדיל השפעתו על המתקדמים ולעצור בעדם לבל ירחיבו צעדיהם עד להתעות מדרך עמם.

כה עברו על רבי אלעזר עשרים שנה במלחמה עזה ותכופה נגד כל הגורמים אשר הסתערו על קהלתו מימין ומשמאל, מפנים ומאחור. אולם פתאום נשתנו הזמנים ועמהם גם פני קהלת היהודים בווינא. בשנת תר"ח, אחרי המהפכה, עלה הקיסר פרנץ יוזף הראשון על כסא מלכות פרדינאנד דודו, והוא פתח לפני היהודים את שערי עיר הבירה להתיישב בה כנפשם חפצם. אז נקבצו ובאו יהודים מיהודים שונים מכל אפסי מדינות מלכותו. ובהיותם לקהל רב היתה הקהלה הווינאית אנוסה לבנות למענם במחוז השני את היכל התפלה אשר כבודו עוד גדול מכבוד היכל התפלה שבמחוז הראשון, ובשנת תרי"ח הביאו בשביל ההיכל החדש גם מטיף, חדש שבחדש, ואהרן ייליניק שמו. — ואז הועם במעט כוכבו של מנהיימר לנוגה הברקים אשר התיז סביבו זה „בכור המטיפים בישראל".

ורבי אלעזר נבוך גם הוא. עוד אחת מעט והוא יאבד שלטונו על כל ההמון הזה. מעבר מזה נוהרים כל המשכילים וגם משכילים עברים בתוכם, אל אותו המטיף גלוח הזקן וגלוח השפם, הדומה במראהו לכהן־פרוטסטנטי, לבקש תורת ההתבוללות מפיהו, ומעבר השני עדת קנאים, שבאו מארץ אונגריה, והם מתקוממים לו והם אומרים לבנות במה לעצמם, להפרד מן העדה שבווינא, לבנות למו בית כנסת מיוחד ולהקים להם רב חדש.

רבי אלעזר כבר ידע כי רבו, רבי משה סופר, מי שהיה מאז נאמן באהבתו אליו, מי שהתיר פעם את המציצה בספוג, על פי בקשתו הוא, אחרי שאירעה בווינא תקלה על ידי אחד המחללים ש„בפיהו

הוטל והמא", — כי רבו זה מסתיר היום פניו ממנו, על שלא היה נשמע, עוד בימי ממלכת פרדינאנד לפקודתו „להשתדל אצל הממשלה כי תאסור על יהודי ווינא לפתוח דלתות חנויותיהם ביום השבת" — והוא, רבי אלעזר, איננו חושב זאת לו לחטאה, באשר „היה חושש פן יפרקו אלה היהודים מעליהם את כל עול יהדותם, בהודעם על דבר הלחץ, וזאת שנית, כי היה נזהר להורות לממשלת־הזדון היתר של „לחץ־הדת". ובמקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד גם לרב היותר גדול בישראל.

ואחרי פטירתו של מנהיימר, בשנת תרכ"ה, כשאהרן ייליניק היה ממלא מקומו בהיכל התפלה שבמחוז הראשון, היה רבי אלעזר מרגיש את עצמו כבודד ונעזב. — הן גם אלה ה„חכמים" שבאו לווינא להיות למורים בבית המדרש מיסודו של ייליניק כמו ורים נחשבו לו וגם הוא כמו זר נחשב למו.

ובעת ההיא, בעת של דכאון־רוח לרבי אלעזר, בא בקרבתו איש צעיר־משכיל, ופרץ סמולנסקין שמו, משכיל־עברי שפרופיסור הלר מגיד ישרו, סופר־צעיר שכבר נסה ידו לכתוב ספר „קינים והגה" על מות החכם שי"ר, ואף גם זאת כי בחר לו דרך חדשה ואף על ראש המשכילים העברים, מלחכי פנכא של ייליניק, על מאיר הלוי לטריס, הניף בספרו „בקורת תהיה" את שבטו להשפיל „גאותו". וזה המשכיל העברי (אגב בא לווינא ותעודה של נתינות טורקיה ביהד. זאת התעודה שקבל בעברו מאודיסה לפראג דרך ארץ רומיניה, כאחיו הבכור הקודם לפניו, מאת השגריר הטורקי בעיר יאסי.) בחר בו, ברב החרד בחרדים, מכל אלה ה„חכמים" שבווינא, להיות ממעריציו. כי על כן משכהו גם הוא לא רק חסד אבל גם כבוד ואחוה נאמנה.

הערצת זה המשכיל הצעיר את הגאון הישיש היתה הערצה של קיימא. מלבד תולדותיו, בצירוף תמונתו שהדפיס בשנת תרכ"ח, אחרי פטירתו, בחוברת הראשונה של „השחר", היה דרכו משוש לו לפקוד פעם פעם את „מעשיותיו" של זה איש־המופת בזכרון לפניו, ולספר אותם.

ואני חושב לנכון לרשום בזה אחת מהן בפנקס זכרונותי:

באחד מטיולי עם סמולנסקין נסבה השיחה על „המחלה" החדשה, אשר דבקה במתבוללינו לחדש גם את „סדר הדורות" שלהם. „הנה כי כן כבר ישנם בבני בניו של רבי יחזקאל לנדא ובבני בניו של החכם שי"ר שאף על פי שאבות אבותיהם ילידי גליציה היו מתאמרים הם אם להיות אשכנזים גמורים או רוסים גמורים מדור דור".

אז נזכר סמולנסקין באחת המעשיות של רבי אלעזר הלוי איש הורביץ ויספר אותה:

כשבנו להם יהודי אונגריה בווינא בית כנסת מיוחד וגם הועידו להם רב מיוחד נזדמנו המטיף מנהיימר והרב רבי אלעזר, שניהם ילידי אשכנז, במסבה אחת. פתח מנהיימר ואמר כי הוא, כשהוא לעצמו, שבע רצון הוא. „עתה ידעו להבחין מי ומי היהודים הנמנים את האשכנזים ומי ומי הנמנים את האונגארים!" אבל רבי אלעזר, אף על פי שהצטער על ה„אגודות אגודות" שעושים להם היהודים, חמד לצון לו על חברו, המפריד את היהודים ללאומיהם על פי ארצות מולדתם שנתגלגלו אבותיהם לשם בהתהלכם מגוי אל גוי, והוא ספר לו „מעשה שהיה".

— הלא תדע, חברי מנהיימר, כי אלי באים אנשים לא רק לשאול בדיני איסור והיתר אבל גם לשאול בעצתי או בחוות־דעתי במלי דעלמא. והנה בא אלי פעם יהודי צעיר ממדינת הים, יהודי מגוחך מכף רגלו ועד קדקדו, בן לאב שבא לפני שנים רבות, רבות מאד, ממדינת קאווקאז שברוסיה אל ארץ רחוקה, רחוקה מאד, שבמדינת הים, להתיישב בה. וכאשר שבק האב חיים לכל חי הניח אחריו לבנו יחידו הון עצום, עצום מאד. אבל מיהדותו לא הנחילהו בלתי אם „אגרת־יוחסין" רשומה באותיות מרובעות ומזהירות על גבי קלף של עור. ובאגרת הזאת כתוב מפורש, כי „ממלכות בית דוד קא אתי". והחשבון הוא פשוט בתכלית הפשטות: הלא שם משפחתו הוא „לוריא". ובכן הוא נכד רבינו שלמה „לוריא". ואת זאת הכל יודעים, כי המהרש"ל היה מבני בניו של רש"י. גם קיימא לן כי רש"י היה מבני בניו של רבי יוחנן הסנדלר. ובזה כולי עלמא לא פליגי כי רבי יוחנן הסנדלר היה ממש „חוטר מגזע ישי"... ועתה בא אלי אותו

היהודי המגחיך, שאותה שלשלת היוחסין תלויה לו מאחוריו, בשאלתו, את איזה לאום מלאומי העולם הוא נמנה. הן הורתו ולידתו של מהרש"ל, הסבא שלו, היו באשכנז, וכשגדל היה לרב באוסטריה שבפולין, ואחרי כן בלובלין. הן רבי שלמה יצחקי, הסבא של הסבא שלו, היה צרפתי. הן רבי יוחנן הסנדלר, הסבא של רש"י, היה יהודי בבלי, שישב יומם ולילה באיזו מתיבתא, אם בנהרדעא ואם בפומבדיתא. הן דוד בן ישי, זה היהודי שהיה נלחם תמיד עם פלשתים והיה „אומר כל היום תהלים", הלא סבתא שלו היתה רות המואבית...

מתבונן אני אל פני אותו השואל, ואני מצטחק, בהשיבי גם אנכי ב„שאלה":

מה לו לבן ישראל לבקש אתונות שלא אבד אותן מעולם, האם לא דיה לו הדעת כי הוא מצאצאי אברהם יצחק ויעקב וכי גם „רגלי אבותיו עמדו על הר סיני"?

אחרי ימים רבים נודע לי, כי — אבי אותו היהודי המגחיך, המבקש לו את לאומיותו בשדות אחרים, היה בארץ מולדתו אחד החיילים בצבא „הילדים הנחטפים" בימי ניקולאי הראשון, ושם משפחתו היה לוריטש. וזה אחרי כן בשובו אל ביתו ועשה עושר, החניף לו איזה מלמד עני בהגידו לו, כי לוריטש ולוריא היינו הך! והוא הוא אשר רשם לו באותיות מרובעות ומזהירות על גבי קלף של עור את אגרת היוחסין שביד בנו...

עד כאן ספורו של הרב ר' אלעזר נ"ע.

ה

אַדְמו"רִים בְּבֵית פְּרֶץ סְמוֹלֶנְסְקִין

...בית דפוסו של גיאורג בריג — שבו נדפס „השחר" ובו היה סמולנסקין המגיה את הספרים העברים והמפקח על עושי המלאכה במחלקה העברית — היה נמצא בדיוטא התחתונה של הבית מספר עשרים ותשעה, אשר במחז הראשון, רחוב מריא־תריזיא. ואלה אשר היה להם דבר אל סמולנסקין ירדו במורדות אל מסדרון בית

הדפוס ומן המסדרון עלו במעלות עץ אל לשכת עבודתו.

ובימי הקיץ היו רבים מיהודי רוסיה, בנסעם ממקומות הרחצה אשר במדינת ביהם או בשובם משם דרך ווינא, במבקרי סמולנסקין. על הרוב היו המבקרים האלה מן החותמים על „השחר", או כי — הגידו שהם חותמי „השחר".

הן את החותמים אשר ברוסיה לא ידע העורך אף בשמותם. כי הסוכנות היתה נתונה למוכר ספרים בוארשה, והוא שלח את הירחון אל החותמים — וטעמו ונימוקו היה עם מוכר הספרים לבלי הודיע לעורך מי ומי החותמים.

ובימים ההם עוד היה יחס מיוחד במינו בין העורך ובין קוראי עתונו. כל חותם חשב את עצמו כאילו קשור הוא אל המערכת קשר רוחני, ולו יחס פנימי, יחס משפחה, אל העורך, — כעין החיבור הנעשה בין המשפיע והמושפע על ידי הקילוח התמידי מצנורות ההשפעה.

על כן הרגיש חותם אשר כזה, בבואו ווינאה, כי אינגו זר בעיר הזאת, באשר יש לו קרוב רוחני, עורך „השחר". אליו יפנה לדרוש בעצתו והוא יהיה למנהל לו.

גם יש אשר באו אליו העוברים דרך וינא לא לבקש מפיהו עצה, כי אם להכיר אותו פנים אל פנים, או — להתוכח אתו בדברים שהם כבשונו של עולם היהדות.

לשמוע את הויכוחים של המבקרים מסוג האחרון היתה דרושה לפעמים סבלנות יתרה על המדה. היו בהם פטפטנים ומגבבי מלים שלא נתנו אף להשיב על „תוכחותיהם". בכל זאת היה סמולנסקין כמו אנוס לשבת במנוחה ולתת לשטף מדברותיהם כי יגיע אליו וכי יעבור על ראשו. הן כל אחד ואחד בא לכאן ופזמונו בפיהו, כי „רק בשביל זה נועץ לעבור דרך וינא ולהתמהמה בעיר הזאת ימים אחדים למען יוכל לקחת דברים עם עורך „השחר" ולהשמיע באזניו את חוות דעתו בעניגים שגם הוא, העורך, דן עליהם". וסמולנסקין, איש בעל נימוס ותרבות, חשב למשפט כי לא נאה לו לבלי תת למבקר בלשכתו לדבר את דבריו עד תומם, ככל העולה על רוחו — ולא יאה לדחותו באמת הבנין שבידו או גם לדחותו בקש.

חוש ההכרה של סמולנסקין כבר היה כל כך מחודד עד כי כמעט הכיר את כל איש הבא אל לשכתו לאיזה סוג של מבקרים הוא נמנה. ולפעמים, בראותו מין מתוכח כזה, התעותו כמעט רשמי פניו ויתאמץ להחליקם בבת צחוק על שפתיו, ויודיין בסבלנותו כגבור לבוש שריון למען יוכל לקבל כל החצים ואבני הבליסטראות הנכונים לו מידו.

רק לעתים רחוקות עמדה לי, העוזר בימים ההם על ידו בלשכת עבודתו, ערמתי, להמציא איזו אמתלה, הראויה להשמע והמתקבלת על הלב, „להשתיק את הים מזעפו" ולהציל את אדוני העורך מהטבע ב„מים שאין להם סוף".

ויהי הפעם ואנחנו רואים והנה איש יהודי, נמוך־קומה וכרסני, לבוש בגדים ארוכים ועטוי מעיל משי, מטפס ועולה על המעלות של עץ, כשהוא נושם ושואף בעלותו, משרך דרכו בהחזיקו בשתי ידיו במסגרות העץ אשר לימין ולשמאל המעלות — עד הגיעו ועד בואו אל הלשכה; ואנחנו אף אם כבר הסכנו מתמול שלשום לראות בין הבאים אנשים שונים איש מרעהו בתואר פניהם, בתלבשתם, במהלכם ובהלך רוחם, השתוממנו אל הבא. נפלא היה בעינינו, כי אותו איש שיבה ובעל צורה אשר לא בכל יום נראה דוגמתה, כי אותו האיש אשר תארו כתואר אחד המקובלים זיודעי ח"ן משנים קדמוניות, יבוא לבקר את עורך „השחר", הנודע לחפשי בדעותיו וללוחם מלחמת ההשכלה.

עד מהרה נודע לנו, כי אמנם, האיש אשר לפנינו הנהו ה„אדמו"ר מביחוב" אשר בפולין ואליו נוהרים „חסידים" לאלפים להיות מרואי פניו. — והאיש הזה יודע גם נימוס. הן בבואו אל הלשכה וירא את סמולנסקין יושב גלוי ראש, הסיר גם הוא את כובעו מעל ראשו, ורק כפה של קטיפה היתה מכסה את קדקדו. אז שתר סמולנסקין את פניו, מפני הכבוד, כי ישוב וישים את כובעו על ראשו, אבל הוא היה מסרב בהגידו בחפזון פעמים מספר: אין דבר, אין דבר, די לי בכפה שעל קדקדי!"

עתה בקש סמולנסקין סליחה ממנו על שבתו לפניו בגלוי ראש, אף הגיד, כי „לכבודו" נכון גם הוא לשים מגבעתו על ראשו. אבל

הוא כהה בו, בהגידו עוד הפעם פעמים מספר: „אין דבר, אין דבר. אין זה עיקר מעיקרי האמונה. אם אדוני יושב תמיד בגלוי ראש, לא מן הנחוץ הוא שלמעני ישנה את דרכו".

אחרי כן החלה השיחה. ועתה באה הפתעה אשר אותה לא שערנו. הנה זה האדמו"ר הביחובאי לא בא לגלות את אזני סמולנסקין למוסר על עוזבו יראת שדי ועל הלחמו מלחמת תנופה נגד החסידות, אבל הוכח יוכיחהו על „הטיחו דברים כלפי הפילוסוף הדיסואי..." ובהשמיעו משפטיו לדון את בן מנחם לכף זכות הכיר המכיר, כי הוא היה סופג את כל הספרות הפילוסופית של רבני ספרד בימי הביניים וגם די בקי הוא בספרות העברית החדשה.

בפי סמולנסקין היו עוד, כדרכו מאז, תוכחות לאין ספורות. אולם הפעם התריש, התאפק. כי המחזה אשר לפניו לקח את כל עשתונותיו שבי: הנה לנגד עיניו איש יהודי הנכון בכל רגע למסור את נפשו על קדושת כל קוץ וקוץ וכל תג ותג שבתורה, וכל החכמות שבעולם לא יזיזוהו מאדיקותו אף זיז כל שהוא, ובכל זאת באהבתו את ישראל עמו אהבה טהורה ותמימה שוכח הוא כל קנאה ולבבו לא יתנהו להרהר אחרי מדותיו של איש שיש בו „המאור שבתורה" — אף אם לעת כזאת רחקו דעותיהם זו מזו כרחוק הציר הדרומי מהציר הצפוני.

והנה עוד הפתעה אחת, הפתעה יתרה משלפניה:

ככלות השיחה הואיל האדמו"ר הביחובאי להודיע לסמולנסקין, כי בלויתו נמצא עוד אדמו"ר אחד, באשר יחד הם שבים מקארלסבד. הלא הוא רבי שמואל'כל הליובאוויצאי, ממלא מקום אביו, רבי מנחם מנדיל זצ"ל. גם הוסיף, כי רבי שמואל'כל, בהזדמנו לוינא, הביע את תשוקתו לראות את פני סמולנסקין — "בהיותו מכיר לו מימי נעוריו, מימי היות הבחור פרץ, בבואו מישיבת שקלוב, ב„חצר" בית אביו זצ"ל, ואביו הקדוש משכהו חסד..."

למשמע הדברים האלה היתה מבוכתו של סמולנסקין לא מעטה. הן בספורו „התועה בדרכי החיים" תאר את מעשי החסידים ב„צבועאל" כמעשי בני בליעל שאין דרכם אלא לילך ולהזיק, ועתה אחרי עשרים שנה למיום „שבקיה לחסידותיה", עלין להפגש עם

בנו של ה„רבי מצבועאל"... בכל זאת, מפני הנימוס, הבליג עד מהרה על אי־רצונו ויגד, כי בתור איש פרטי, ולא בתור עורך „השחר", משתוקק גם הוא להתראות עם מכיר־נעוריו, כי על כן נכון הוא ללכת אל בית מלונו ולקדם את פניו בשלום. אבל רק, אם יבטיחהו האדמו"ר מביחוב, כי אחרי בקורו בבית מלונם ישובו המה, שניהם יחד, ויבקרו אותו בביתו היום או מחר לעת ערב.

•

סמולנסקין גר בימים ההם במחוז התשיעי, רחוב ליכטנשטיין, מספר ששים ושלשה. הבתים הבנויים לשמאל הרחוב הזה נשענים אל הר אשר ממעל לו רחובות חדשים וזמגרשים חדשים. כי על כן, אף אם היה מעונו של סמולנסקין בקומה השניה, בכל זאת היה לו, על מגרש החצוב במעבה ההר, גן קטן סמוך למעונו. — ובסוכת הגן הזה היה ערוך השולחן לקבלת פני האורחים.

את שני האורחים הנכבדים קבל סמולנסקין בפנים שוחקות. אף הביע את משוש לבו לראותם בצל קורתו. וביחוד „ישיש הוא לדעת כי מכיר־נעוריו עודנו פוקד אותו בזכרון לפניו". בכל זאת היתה הפגישה הזאת פגישה יתומה. הביחובאי נסה פעם בפעם בנועם דבריו ובטוב טעמו לתת לה פנים של חבה. אבל ללא הועיל. הלימבאוויצאי ישב כעל גחלים לוחשות. עפעפיו וכל הכרת פניו המשוטטים ענו בו כי — פה לא יכירנו מקומו.

יש אשר נדמה היה לי, כי בהביטו אל סמולנסקין נראים ברשמי פניו אותות שיש בהם גם דאגה, גם חמלה. וכמו — כואב לבו כאב עמוק על „האי יגוקא" שנתעה בתוהו לא־דרך.

•

בצאת האורחים הללו לשוב אל בית מלונם, הודה סמולנסקין בפני, כי גם הוא חש בשעת הפגישה מועקה של אבן מעמסה על לוח לבו, ועתה, בצאתם לדרכם, כמו שואף הוא רוח.

„בכל זאת" — הוסיף — „למדתי היום הרבה. למדתי, כי יש לפעמים בין חסידים שהם יראי שמים באמת ואוהבי ישראל בלבב שלם הרבה יתר סבלנות מבמשכיליגו החדשים".

„או אולי" — חזר והגיד אחרי רגע, כמו שתהה על דבריו

הראשונים ויצר לו פן יהיו, חלילה, אמתים —„או אולי רק באוירא דמערבא, בהמצאם מחוץ לסביבתם, תסור מעליהם לרגע קנאתם...“

ז.

פְּרָץ סְמוֹלֶנְסְקִין וְאֶלְיעֶזֶר בֶּן יְהוּדָה

הפתח אל לשכת עבודתו של סמולנסקין, שאליה עלו הבאים ממסדרון בית הדפוס במעלות של עץ, היה בימי הקיץ פתוח תמיד. ואילו היו המעלות רפודות מרבדים ורגלי האיש העולה עליהן נעולות סנדלי בד כי עתה היה נכנס „לפני ולפנים“ בלי נשמע קולו והיה עומד פתאום לעיני סמולנסקין כעולה מתחתיות. כי שולחן הכתיבה היה באמצע החדר והמסגרת אשר מסביב לשולחן, לשלושת עבריו, היתה נמוכה, וממושבו בראש השולחן היו פני סמולנסקין מועדות אל מול צורת הפתח. אבל לאשרנו לא היו המעלות רפודות וסנדלי העולה עליהן היו מסומרים, וקשקוש צעדיו היה נשמע מראשית החלו לטפס ולעלות אל הלשכה.

*

בכל זאת היתה הפעם מבוכתנו שלמה: אני יושב אצל שולחן הכתיבה לשמאל סמולנסקין, מקריא לפניו את כתב־היד של הדוקטור חנוך יהודה קוהוט לספרו „ערוך השלם“ ההולך ונדפס, והוא, סמולנסקין, מגיה את הסידור. — גם הקריאה גם ההגהה היו זקוקות לעיון ולעומק המחשבה. כי לא רק שגיאות המסדרים כי אם גם שבשתא אשר הפליט לפעמים קולמוס המחבר לפום ריהטא או אגב חריפתא, היו צריכות תיקון. — אז כאשר קמה ביניהם הפסקה קטנה היינו פתאום משתאים בראותנו כי איש צעיר, כבן עשרים ושתים שנה, שגופו הצנום לבוש הדר ופניו הצמוקים מוקפים זקנקן צהוב־אדמדם, עומד לא רחוק משולחן הכתיבה ומתבונן אלינו... דומה היה כאילו זה הצעיר, דק הרגלים, היה מרפרף על המעלות. נוגע ואינו נוגע. והיה נכנס בחשאי. והיה מתכוון לעצור בעד נשימתו לבלי הפרע אותנו מעבודתנו.

— שמי אליעזר אליאנוב! — הגיד עתה הצעיר עברית במבטא

רוסי־אשכנזי, בהרכינו ראשו אל מול סמולנסקין בהשתחויה קלה ומנומסה על פי נוסח צרפת.

סמולנסקין היה ממהר לקום ממושבו ולהושיט את ידו להאורח בחבה יתרה. הוא שש לקראתו כמשוש אח בכור, בשובו אחרי שנים רבות ממדינת הים לבית אבותיו, על אחיו הצעיר הנולד לאבותיו אחרי הרחיקו הוא נדוד, והוא מכיר אותו זה עתה פנים אל פנים.

— כפי הנראה — פנה סמולנסקין אלי בשמחה גלויה — אינך יודע מי הוא זה האיש הצעיר העומד לפנינו. הלא זה הוא „בן יהודה" שלנו, בן־יהודה הפריזי, אשר מאמריו „שאלה נכבדה" „ועוד מוסר לא לקחנו" וגם מכתבו האחרון אלי, שבו דבר משפטים אתי, נדפסו ב„השחר".

עתה התודעתי גם אני אל האורח, אשר גם הוא כבר ידע את שמי, בקראו את מאמרי ופיליטוני ב„המביט" ואת מאמרי „היהודים בגליציה", הנדפס בחמש החוברות הראשונות של „השחר" שנה עשירית. ולא ארכו הרגעים ורגש של אחוה פנימית היה ממלא את כל חללה של הלשכה.

•

בימים ההם, לפני חמשים שנה, בתקופת ההשכלה, באותה התקופה המנואצה כיום הזה, ומה שעוד יותר גרוע „המגוחכה", בפיות רבים מצעירינו המתפארים בהקאתם את החלב שינקו משדי אמם וחושבים שבשביל זה ר ק ב ם אנו מוצאים חמאה של ספרות; בימים ההם עוד היתה איזו קדושה חופפת על ספרותנו העברית, ובמשפחת סופריה עוד שררה אחה נאצלה, אחוה שיש בה יראת הרוממות למשאת נפשם המשותפה.

יאמרו החכמים החדשים־שבחדשים מה שיאמרו, יאמרו כי אין מביאים ראיה מן החסידים־השוטים של ההשכלה, יאמרו כי המדה הזאת היא מדה של בטלנים, אבל עובדה היא כי קבוצת הסופרים, אשר נקבצו באו מסביב לעורך „השחר", היתה כנסיה של תלמידי חכמים אשר מן הארי שבחבורה ועד הזעירא דמן חבריא היו משמשים אותו, איש איש במקצוע שהוא מומחה לו, שלא על מנת לקבל פרס. ולא כי העורך היה מוכרח להגיד ולשוב ולהגיד „מה אני בחנם אף

אתם בחנם", אבל המה היו חושבים זאת להטחת דברים כלפי מעלתו אילו העיז איש פניו להגיד כי יש במאמריהם משום „דרוש וקבל שכר".

אף הרשוני־נא, חברי הסופרים הצעירים, לחשוב לדעת כי משוררים כיל"ג ומנחם מנדיל דוליצקי ודומיהם, חכמים וסופרים כשלמה רובין ואברהם קרוכמל, יצחק קמינר ומשה ליב לילייגבלום ודומיהם, ומספרים כמרדכי דוד ברנדשטטר זראובן אשר ברודס ודומיהם; גם הם לא לקטלי קניא באגמא נחשבו — וכטלנותם של אלה אולי לא תכביד הרבה מאד את המאזנים אילו הואלנו לשקול לעומתה את ה„התנפחות" שלכם.

משכורת הסופר העברי בימים ההם, היתה שלימה אחרי הודעו, או בהחשבו לדעת, כי דבריו עשו רושם בלבות הקוראים וכי בהפגשו עם אחיו לעט ולדעה ימצאם נאמנים לפניו.

*

אז, בשנת תרמ"א, עוד היה בן יהודה אחד מפרחי־הכהונה בספרותנו. אישיותו טרם היתה בולטת ונראית. רק כי אותותיה ורשמיה כבר היו ניכרים.

ואלה תולדות עבודתו הספרותית בימים ההם:

אליעזר אליאנוב, איש צעיר כבן שמונה־עשרה או תשע־עשרה שנה בא מעיר דינאבורג, אשר בארץ רוסיה, לפאריז, בירת צרפת, להשתלם בלמודים ולהכנס לאוניברסיטה. בעודו בעיר מולדתו כבר עלה פתרון שאלת היהודים בארץ אבותיהם במחשבה לפניו אבל תכניתו טרם היתה מסוימה, והנה שם, בפריז, — כה היה בן־יהודה בעצמו מספר — התודע אל צעיר רוסי אמתי, אשר הורתו ולידתו וחנוכו היו בדת הנוצרית הנושנה, ויתרועע אתו. אותו הצעיר הרוסי, בהיותו לחפשי בדעותיו ובהיותו בעל הגיון „חד וחלק"; דוקא אותו הרוסי הוכיח באזני רעו הצעיר היהודי במופתים הגיוניים וחותכים כי לעם ישראל המשפט לדרוש מאת העמים שישיבו לו את ארץ אבותיו לשוב ולהאחז בה. אז התעוררה בלב הצעיר היהודי התשוקה להגיד את הדברים האלה לעמו. ויכתוב מאמר בשם „שאלה

נכבדה", וישלחהו לסמולנסקין, וסמולנסקין הדפיסהו ב„השחר", שנה תשיעית.

המאמר הזה, כשהוא לעצמו, לא היה לו ערך ספרותי כל כך גדול. מלבד שסגנונו איננו מלוטש כל צרכו וגם צורתו עודנה מטושטשה, אין בו אלא כדי „יהודה ועוד לקרא". הכותב איננו בלתי אם בעין תנא דמסייע לסמולנסקין בהתנגדותו ל„השכלת ברלין", וכל חידושו הוא שהוא מביא ראיה מפיחסה הפילוסוף כי האומה הישראלית היא „בריה בפני עצמה", לאום מיוחד בסגולותיו המיוחדות לו. רק לבסוף, אחרי בואו אל המסקנה של הלאומיות השמיע פתאום „מלה חדשה", בהציעו לכונן מרכז לעם ישראל בארץ ישראל — ולא בידי חברות הצדקה כי אם בידי העם כולו למקטניהם ועד גדוליהם.

את המאמר הזה חתם הסופר בשם „בן יהודה" וירשום את מקום כתיבתו „פאריז".

הצעה אשר כזאת במלים כל כך מפורשות נשמעה, בעת ההיא, זאת הפעם הראשונה ב„השחר", ובלי כל ספק חשב הסופר הצעיר כי לקולו יתאספו כל המתנבאים במחנה ישראל ויטיפו לעמם את כל הדברים אשר הוא שם בפיהם. אז כעבור ירחים אחדים ואין איש אשר יבוא אחריו וימלא את דבריו — וכמו עובר כל עם ישראל וסופריו על מאמרו בשתיקה — התרגז בן יהודה ויכתוב מאמר שני בשם „ועוד מוסר לא לקחנו!!"

שני אותות הקריאה הם שלו. אות רוגז כפול־שנים הוא.

בכל זאת עברו עוד ירחים מספר וגם לקול התרגזו אין קשב ואין הד. חנה עוד שעוריה גדולה מזו נהיתה בישראל. שמעו התשתוממו! זה האיש סמולנסקין אשר פעם כתב „מפורש ושום שכל" כי „כל יהודי שאיננו לאומי חדל מהיות יהודי" שב וכתב מאמר בשם „שאלת היהודים — שאלת החיים" ובו, דוקא בו, מתריז הוא כלפי השפה הלאומית, באמרו כי „שפת עבר לא תסכון בלתי אם לספרים הכתובים בחכמת ישראל אבל לא למדעים כלליים".

עתה התעבר בן־יהודה ו י ת ק צ ף. ובזעפו ערך אל סמולנסקין מכתב מלא מרורות. הוא „רמי סמולנסקין אסמולנסקין", וידבר אתו

קשות. ועל מכתבו זה כבר הטביע בן־יהודה את חותמו המיוחד לו. וכבר נראו בו בישול הרעיונות ובישול הסגנון.

סמולנסקין הדפיס את מכתבו ב„השחר", וכדרכו מתמול־שלשום היתה גם תשובתו בצדו... בתשובתו הוא „מעייל פילא בקופא דמחטא" ומוכיח בק"ן טעמים כי הפירכא של בן־יהודה „מופרכת היא למפרע"... בכל זאת — הוא כבר נותן כבוד וגודל לאותו הצעיר „הרודם", החותם בשם בן־יהודה.

*

ואף גם זאת עלי להוסיף כי אחרי מכתבו זה של בן־יהודה נגרר מאורע שהוא ראוי והגון להרשם בספר. הלא הוא: במכתבו זה הואיל בן יהודה להתקצף מעט גם על ירמיהו הנביא ולמתוח עליו בקורת קשה על דבר התנהגותו עם צדקיהו. ראה זאת משה ליב ליליינבלום ויחגור בעוז מתניו לדבר משפטים עם בן יהודה ולהפוך בזכותו של ירמיהו. אז הדפיס סמולנסקין ב„השחר" שנה עשירית, גם את מאמרו של ליליינבלום — וכדרכו מתמול־שלשום היה כותב גם בצדו „פלפלא חריפתא".

*

אי אפשר לי לשכוח את קרני האור על עור פני סמולנסקין בשעה שקרע את המעטפה מעל מכתבו של ליליינבלום. הוא קרא בו בנשימה אחת מהחל ועד כלה. אף נתן אותו גם לי לקרוא בו. ויאמר בחדוה: עתה סולח אני לו על „חטאות נעוריו", עתה רואה אנכי שהוא סופר שחותמו אמת. למען האמת מוחל הוא על כבודו אשר פגעתי בו והוא שולח לי כעת מאמר בשביל „השחר".

הן החוט אשר היה מאחד את ליליינבלום עם סמולנסקין היה נפסק שנים אחדות — באשמתו של סמולנסקין.

זה האיש סמולנסקין, אשר במשפטו על הספר „קהל רפאים" המשילו ל„חזיון האלהיי" של דנטי, התנפל ע ל ספרו „חטאת נעורים" בחמה שפוכה. ומבלי הביא ראיות לדבריו גזר עליו כליה, בהגידו כי הוא „כתוב בדם התמצית של חוטא שולח יד בנפשו ותולה קללתו באחרים".

ליליינבלום, ככל הסופרים בני דורו, ידע את אפיו הנלהב של

סמולנסקין כי לפעמים מתהפך הוא במעלות רוחו מן הקצה אל הקצה, כי יש אשר ההגיון הקר כמו זר נחשב לו. כשהוא מגביה מגביה הוא עד לכוכבים וכשהוא משפיל משפיל הוא עד לעפר. בכל זאת לא היה יכול לסלוח לו שנים רבות את המשפט הקשה הזה. ובכל זאת עתה כאשר הציקתהו רוחו להשיב לבן יהודה, היה מעביר על מדותיו ויפן לעורך „השחר" וישט לו את שתי ידיו לשלום.

זאת מדתם של תלמידי חכמים „שאינם זזים משם עד שנעשו אוהבים זה לזה".

*

אם כה זאם כה לסופר־אפרוח כבן יהודה בימים ההם לאו מלתא זוטרתא היא אם ליליינבלום, ספרא דאתמחי, הוא בר פלוגתיה. הן אם אין כאן עוד הנוהים אחריו מערערין עליו יש כאן — וכבר יש צלצול לאסימון שלו.

זבכן כשבא בן יהודה לוינה כבר חשבהו סמולנסקין לסופר הראוי לאותה אצטלא ולא לבד שהוא משכהו אחוה אבל גם שש לקראתו.

בתחלה כמו התעקש בן יהודה לדבר עברית: אבל, דא עקא, הדבור העברי היה בימים ההם לא רק חזון בלתי נפרץ כי אם גם כמו זר נחשב אף לאלה אשר עברית היתה חזון רוחם ומשאת נפשם. הדבור העברי לא היה שגור גם על לשונו של סמולנסקין ולגמגם עברית לא היה נאה לו. על כן היה בשיחתנו הראשונה איזה שטן בלתי נראה מרקד בינינו, עד אם אנוס היה בן יהודה מפני הגימוס לדבר גם הוא חציו יהודית וחציו גרמנית.

ואנחנו הצטערנו בשמענו כי מבית החולים, מוסד רוטשילד אשר באלג׳יר, בא לוינה לדרוש ברופאים.

בו ביום לווהו סמולנסקין אל פרופיסור מומחה שהיה נודע לשם וגם מכיר ומודע לסמולנסקין מתמול שלשום. ואף אם כבר ידענו כי בית החולים אשר באלג׳יר נועד לחולי מחלת השחפת בכל זאת נפתענו למשמע דברי הפרופיסור: לבן יהודה הגיד הפרופיסור כי עליו לנסוע לארצות הדרום, למקומות שיש בהם אויר צח וחם

המבריא את הריאה, אסר עליו מאכלים חריפים, צוה לו להנזר מכל משקה־משכר, אף הזהר הזהירהו לבל יהין לגשת אל אשה, כי בנפשו הוא. אז כאשר הגיד לו בן יהודה כי בדעתו לנסוע לארץ ישראל ולהתישב שם העמיק הפרופיסור מעט במחשבותיו עד אם לבסוף בא לידי מסקנא כי גם אוירא דארץ ישראל ייטיב גהה"... וקול הפרופיסור היה צרוד בתתו את הסכמתו — וכמי שכפאו שד. אולם לסמולנסקין היה הפרופיסור קורץ בעיניו ללכת אחריו, בלא ראות, אל החדר השני ושם בחדר המיוחד מסר לו בלחש את „סודו" כי מחלת האורח אנושה היא וגם בארצות הדרום גם בארצות המזרח תמאן הרפא, ומשפטו חרוץ כי לא שנותיו ולא חדשיו כי אם ימיו ספורים. „אם כן ואם כן ישמור עליו סמולנסקין אף יזהירהו לשמור לעשות ככל אשר צוה עליו, והאזהרה היותר גדולה והיותר חמורה היא להיות כל אשה עצורה לו".

בשוב סמולנסקין מחדר הפרופיסור אל הפרוזדור, אשר בו חכה בן יהודה לקראתו, הראה לבן יהודה פנים שוחקות ויבחר התולים עמו. הוא היה מתכוון להסתיר את עצבונו ולבדח את דעתו של בן יהודה. אבל בן יהודה ראה ויבן את זאת, וישחק שחוק שיש בו מנוחה שלמה בהגידו עוד הפעם בעברית: „יגיד הפרופיסור שלך מה שיגיד, לא מפיהו אני חי ולא מפיהו אני מת. אני מאמין באמונה שלמה בדברי השירה לרבי יהודה הלוי. לא אמות כי אחיה באותה הארץ אשר חיי נשמות אוירה! ואף גם זאת אשיב אל לבי: די לי די אם משאת נפשי תתקיים אף ליום אחד ואפילו לרגע קטן... ראה ארץ ישראל ומות!!"

*

בעת ההיא כבר היתה בריאות ריאתו של סמולנסקין חשודה. כפי הנראה היה זאת סבת הכרתו את הפרופיסור המומחה לאותה מחלה.

חולים כאלה זה דרכם להסתיר ככל האפשר את מחלתם מעין רואים, הם יורקים אל תוך מטפחת לבנה אשר החביאו באמתחת בגדם, והם נחבאים לבדוק את הרוק בעין בוחנת פן יהי מראהו מראה חלמון או כי נמצאת בו טפת דם. יש אשר בראותם את הרוק

והנה נקי מראהו מתברכים הם בלבבם, כי שוא פחדו פחד לא היה פחד. כי בריאים וכן שלמים הם זרק דמיון כוב התעה אותם עד כה. אולם כעבור רגעים מספר והם שבים ומוצאים איזה כתם במראה רוקם אז יגדל עצבונם שבעתים. הרהורי המחלה הזאת קשים מן המחלה.

חולים כאלה, גם הטובים והמתוקנים שבהם, עלולים לעשות כן בזדון לפרסם ברבים את הסכנה הנשקפה לבני־גורלם מוכי־שחפת — בזה אומרים הם להסיר מעליהם חשד בריאותם.

הנה בטרם עברו שעות מספר וכבר ידעו כל אלה הקרובים לסמולנסקין, אשר התודעו גם אל בן יהודה, את כל אשר הגיד הפרופיסור על אדותיו, וכבר נדו ל„זה הצעיר בעל הכשרון" כי גברא קטילא הוא.

*

בן יהודה שהה עוד בוינה כששה שבועות. הוא גר במלון „הנשר השחור" שהיה אז במחוז השני, רחוב טבור, מספר חמשה. למיודעיו אמר כי מחכה הוא למלתחות בגדיו וחפציו המאחרות לבוא מעיר מינכן אשר במדינת באוריה.

מבלי דעת על מה זה ולמה זה הוקיר פתאום רגליו מבוא ללשכת בית הדפוס ולבית סמולנסקין. רק אתי התרועע מזמן לזמן. פעמים אחדות בקרתיו אנכי בבית מלונו, ועל הרוב בא הוא לפנות ערב לבקר במעוני. במעוני שתינו תה גם אכלנו ארוחת ערבי, ונלך לטייל כשעה חדא בחוצות וינה. — ואני גרמתי לבן יהודה קורת רוח ב„גמגמי" (גם גמגומי היה עליו אהבה) אתו עברית, בטיילנו ארוכות וקצרות גם בדברים שעמדו אז על הפרק.

אחרי שבועות מספר נתעלם פתאום בן יהודה מן העין. הלכתי פעם לבקש אותו בבית מלונו ויגד לי השוער כי זה לפני שבוע ימים העתיק מגורו אל מלון אחר והוא, השוער, איננו יודע להיכן.

חשבנו כי הוא נסע מזה. ותהי בלבנו טינא עליו על שלא מצא לנכון אף לבוא לקחת מאתנו ברכת הפרידה.

ויהי היום ואני סרתי לעת ערב אל חנות המכולת של יהודה ליב סמולנסקין, אחי פרץ, שהיתה אז במחוז התשיעי, רחוב

ליכטנשטיין, מספר עשרים ושלשה — ואני שומע כי חמותו וגיסתו של יהודה ליב מתלחשות על אדות בן יהודה. וכמו נדו לו ונחומיהן נכמרו עליו כעל „מאבד עצמו לדעת". הנשים הללו היו יהודיות תמימות וכשרות, בנות משפחה אונגרית (חמותו של יהודה ליב סמולנסקין היתה אחות הרב המנוח ר' חיים זוננפלד, נשיא ה„אגודה" בירושלים) -והן לא התחכמו הרבה. הנשים הללו ידעו את כל אשר הגיד הפרופיסור לבן יהודה ואת אשר הגיד לסמולנסקין על אדותו, ותהי מבוכתן גדולה בלכתן היום לשוח בגן הפרטר ותפגשנה את בן יהודה כשהוא מטייל עם עלמה צעירה שלוב־זרוע. הנשים הללו הצטערו צער תמים וכמעט מאנו להתנחם.

ממחרת היום ההוא בא פתאום בן יהודה אלי לבקרני במעוני, ושחוק קל על שפתיו. אנכי שערתי על נקלה על מה ולמה הוא שב ובא. הן גם הוא ראה אף הכיר את הנשים ממשפחת סמולנסקין והוא ידע נאמנה כי הן ספרו באזנינו את כל אשר ראו. כי על כן — בא עתה להצטדק על אשר מנע ימים רבים את רגליו מבוא בחברתנו.

—בת אחותי באה מרוסיה לוינה זה לפני שבועיים — היה ממהר להגיד עוד הפעם בעברית — ועלי החובה להיות בן לויתה כל עוד תתמהמה פה... גם תמול הלכתי עמה לשוח בגן הפרסר... ולי נדמה שמשפחת סמולנסקין פגשתנו...

— „אמרי לי בת אחותי את?" — חמדתי אנכי לצון לי — זה הוא פתגם ישן נושן אצל הוינאים. גם יש אשר תתחדש הלכה בלשנית בבית מדרשם והמלה „מחפה" מן המאמר „מחפה על בת אחותו" היא אצלם „הפעיל" נגזר מן השם „חופה".

בן יהודה התבונן אלי בעין חודרת ובראותו כי לתומי דברתי את דברי וכי רק לחדודי בחרתי התולים עמו שחק שחוק גדול. ועור פניו קרן בהגידו: „חכם עדיף מנביא! לך אגלה סוד כמוס עמדי. לא למלתחת בגדי חכיתי בוינה כי אם לארוסתי־אהובתי מאז... והיא אמנם באה. אנחנו נכונים להנשא באחד הימים הממשמשים ובאים כדת משה וישראל, וממחרת יום הנשואין נסע שנינו יחד לארץ ישראל. גם ארוסתי מדברת עברית. היא בתו של „שנ"ה י"נס". סופר

„המליץ". גם חותני ומשפחתו מתעתדים לבוא לארץ ישראל ולהאחז בה".

— הלא גם לנו תקרא ואותנו תזמין ליום חתונתך וליום שמחת לבך!... נחפזתי להגיד בחדוה גלויה.

— לא! זאת לא זאת! — נחפז הוא להשיב — גם את זמן שמחתנו גם את מקום חתונתנו אסתיר מכם... את האמת אגיד כי יגורתי מפני „האף והחמה" של ידידנו סמולנסקין ומפני התמימות והרכרוכות של משפחתו הכבודה. יודע אנכי כי סמולנסקין יתעבר אף יתקצף עלי על שעברתי על דברי הפרופיסור שלו וגם מנוד הראש של משפחתו הכבודה, בדאגתה לבריאות גופי, לא ינעם לי כל כך ביום שמחתי... לעבור עליהם ולהזמין רק אותך גם כן איננו מן הנמוס. כי על כן זאת שאלתי וזאת בקשתי לבל תודיע לסמולנסקין דבר גם על פגישתנו זו.

— ובכן רצונו של אדם זה הוא כבודו — אמרתי לו — ובהפטרך ממני כבר היום ברכתי גם לך גם לארוסתך כי הקשר שלכם יהי קשר של קיימא לאורך ימים וכי דרככם תהי צלחה. הנה כי כן יבורך גבר שיבוא לארץ ישראל ואשת בריתו, בחירתו רצתה נפשה בה, לימינו!

*

אחרי עשרים ושמונה שנים נפגשתי עם בן יהודה בוינה. ב„קפה צנטרל" אשר ברחוב האדונים. אז ספרתי באזניו את הבדיחותא על אדות פרופיסור נודע לשם אשר בהפגשו את מי שבא לפניו לפני שנה בהיותו חולה מחלה אנושה והוא קצב אז את מדת ימיו לחודש או לכל היותר לשני חדשים, היה חל ורגז מפניו ויקרא בתומת לבו: לא! אלף פעמים לא! על פי התיאוריה המאומתה שלי כבר מת האיש הזה ועכשיו אינני רואה בלתי אם את הבבואה דבבואה שלו!!!"

— משל הוא גם לכנסת ישראל — הוסיף בן יהודה נופך משלו — על פי התיאוריה של פרופיסורים מומחים שקמו בכל דור ודור לארצותם לגויהם מאז היות עם ישראל בגולה כבר במתים חשבוהו — והמה לא ידעו והמה אינם יודעים גם היום את הכח

הגדול אשר לעם הזה; ובינתם עוד תסתתר בהראותם לדעת כי העם הזה יחליף כח, לא רק פי שבעה אבל גם פי שבעים ושבעה בשובו לארץ אבותיו.

ז

פֶּרֶץ סְמוֹלֶנְסְקִין, בַּר־דְּרוֹרָא וְסַלְקִינְסוֹן

... גם בעבודתו הספרותית וגם בהוצאתו את „השחר" השתכר סמולנסקין אל צרור נקוב.

הן רוב מנין המנויים על השחר היה ברוסיה, ובעקבו של כל ספר הנשלח לשם היתה שם כרוכה צנזורה ממארת. בידה לגזור על כל ספר מחיקה, גניזה או גם כליה.

ואם בכל הספרים ללשונותם כך, בספר עברי לא כל שכן.— המבקר העברי היה, על פי רוב, יהודי מומר לגמרי או, לכל הפחות, למחצה, לשליש או לרביע. והוא, אשר בידו הפקידה הממשלה הרוסית „לכלוא את הרוח", היה מדקדק בתפקידו הרבה יותר מחבריו המבקרים הנכרים ללשונות נכריות. לנגד עיניו היה תמיד הכלל הגדול שבכל ממשלה עריצה, ש„המחמיר תבוא עליו ברכה".

בערים הקטנות אין צנזורה. אף לא בכל הערים הגדולות ואך בפטרבורג, בווילנה, באודיסה ובווארשה הוכנה מחלקה של בקורת לעברית. המבקר העברי אינו פקיד קבוע בבית־הבקורת כשאר חבריו הממונים על הבקורת של ספרים כתובים בלשון אחרת. משמרתו היא משמרת־עראי. בבוא ספר עברי אל בית הבקורת קרוא הוא מאת המנהל לקרוא בו, או שלוח הוא אל ביתו לשום עיניו בו ולהגיד משפטו עליו.

והמבקר לעברית היה יודע את כחו כי עז וידו כי קשתה. הן בלעדיו אין מבקר ללשון זו בבית־הבקורת. והגזרה גזרה חמורה היא, כי כל ספר, שאינו חתום בגושפנקא שלו, אסור לבוא בקהל.

זיהי כל עורך, שמושבו בחוץ־לארץ, אנוס על־פי מצב הדברים להעמיד לו באחת מן הערים הגדולות, שבהן נמצאה מחלקה לבקורת עברית, איש, אשר יצא ואשר יבוא לפניו, איש, אשר יאיץ במבקר

ואשר יפצר בו — לא בשותד־דברים בלבד — ואשר יזהירהו על שתי העברות החמורות של „בל תאחר" ושל „בל תשחית".

האיש הזה היה נקרא „סוכן כללי". אליו שלח העורך את כל הגליונות או החוברות, שנועדו למנוים על עתונו בארץ ההיא, והוא ישלח אחר הבדיקה לאיש ואיש מהם את הגליון או את החוברת המגיעים לו.

אל הסוכן ההוא פנו כל המנויים גם במשלות־כספם, והעורך לא ידע אותם אף בשמותם. ויהי הסוכן ההוא, על־פי־רוב, לא רק העושה סחורה בפרתו של חברו, אבל גם החולב את הפרה הזאת עד תמצית־חלבה; ויהי הוא המלקק את החמאה ואל העורך לא שלח בלתי אם את הנסיובה הרזה, שאין בה אלא כדי „להפיס במעט את דעתו של זה הנושה, הבא בטרוניה עמו".

ויש אשר גם במשלות ה„נסיובה" מצא לו סוכן אשר כזה איזו אמתלה להשתמט הימנו. פעם קרהו אסון, כי „ההפצרה במבקר עלתה לו בדמים יקרים" ופעם „תלוי האשם בסגניו", אלה הסוכנים הפרטיים, שהוא, הסוכן הכללי, העמיד תחתיו בשאר הערים. להם הוא נותן את הגליונות ואת החוברות בהקפה, והם, הם המאחרים את התשלומים.

וכיון שנפל העורך ליד סוכן אשר כזה לא יוציא את כספו עולמית. לשתר על המנויים ברוסיה אי־אפשר היה לשום עורך עברי. המנויים הקוראים והעורים ברוסיה הם לא רק רוב מנין, אבל גם רוב בנין של המערכת. גם להמיר את הסוכן באחר כמעט שאינו בגדר־האפשרות. מלבד מה שהעורך אינו יודע אף את שמות המנויים על עתונו, הנה כבר יש לסוכן זה שיח ושיג עם המבקר וכבר היה ל„איש־סודו".

והנה לעורך „השחר" היה סוכן בעיר וואַרשה, שהיה עולה על כל בני־גילו ביושר־לבו, ויהי גם איש תמים ומשכיל. ובכל זאת לא חדלו הקטטות והסכסוכים שבינו ובין העורך כמעט כל הימים, עד שלבסוף, בשוב עורך „השחר" מפטרבורג לווינה דרך העיר וואַרשה, באו לידי פשרה, שהסוכן יהא לקונה: במחיר מאה רו"כ קונה הוא חמש מאות חוברות. דמי־המשלות ואחריותו על המוכר.

והקונה ישלח את המחיר ביום שיקבל את המחאת הדואר על החבילה הנשלחת. — וכל הבקי בחשבון ההוצאה לנייר, ולדפוס, לעטיפה ולמשלוח, ידע על נקלה, שהמוכר לא „נתעשר" בממכרו.

ואף המנויים המעטים אשר בשאר הארצות לא המציאו לסמולנסקין, לכלכלתו ולכלכלת־ביתו, בלתי אם איפת־רזון־זעומה.

ובכל זאת גם עבודתו הספרותית וגם הוצאתו את „השחר" הן הן שעל־ידן נמצאה לו פרנסתו ברוח ולא בצמצום. כי הנה אם הראשונה נתנה לו אותה קורת־הרוח של היצירה, שכל יוצר יונק ממנה את שפע־כחו ושהוא זקוק לה שלא מדעתו, נתנה לו זאת האחרונה אותו הגיהוץ כלפי חוץ, שהוא היה רוצה בו — ושהיה צריך לו.

ואותו הגיהוץ הוא הוא שעל־ידו נמצא לו האיש גיאורג ברייג, ווינאי תם, אינו־יהודי, אשר בהיותו בעל־חנות לממכר־נייר היה לסמולנסקין שיח ושיג עמו. ויקן לו גיאורג בריג על פיהו את בית־דפוסו של יעקב שלוסברג, וישם אותו, את סמולנסקין, למגיה ולשליט יחידי במחלקה העברית.

וסמולנסקין הביא ברכה מרובה גם לאדונו גם לנפשו בעבודתו זו. אליו פנו המחברים העבריים מכל קצוי־ארץ בנפש חפצה, בהעמידם אותו על חזקתו, שלא יוציא מתחת ידו ספר שאינו מוגה כל צרכו. גם היו בהם רבים, אשר לא רק תיקון־השגיאות של המסדרים דרשו ממנו, אבל גם תיקון השגגות, שיצאו מלפניהם הם. — ושכר התיקון האחרון, שאינו שייך אל הדפוס, היה נכון לפני המגיה.

די להזכיר רק את שני הספרים היותר מצוינים בערכם ובשכלול־חיצוניותם: את הספר „ערוך השלם" לדוקטור חנוך יהודה קוהוט ואת ספר „המסורה" לדוד כ. גינצבורג, שנדפסו בבית־דפוסו של גיאורג בריג ושמולנסקין היה להם לא רק למגיה ולמנצח על עושי־המלאכה, אלא גם למפקח על ה„מלאכה" עצמה.

כי על כן היה לפעמים יחסו של סמולנסקין אל המחברים העבריים, המביאים ברכה גם למדפיס וגם לו, יותר קרוב מלעוזריו במערכת־„השחר".

ולא רק בשביל שמהם לחמו נמצא, אלא גם מפני שהם האמינו בו ובכשרונו.

*

זבין המחברים האלה היה אדם מיוחד במינו, ושמו י. ע. סלקינסון.

האיש ההוא היה כהן ומטיף בבית־התפלה לאנגלים הנוצרים בעיר ווינה, והוא היה המתרגם לעברית את שני החזיונות, שיש להם תעודה משיחית: את החזיון „אוראניה" של טידגה ואת החזיון „גן־העדן האבוד" של מילטון. וגם שמות עבריים נתן להם: את הראשון קרא בשם „בן קהלת" ואת השני קרא בשם „ויגרש את האדם". — והאיש ההוא היה מתרגם גם את שני החזיונות „איתיאל הכושי" ו„רם ויעל" של שכספיר.

והנה זה המעשיר את ספרותנו בתרגומיו המצוינים היה איש, אשר בימי־בחרותו המיר את דתו היהודית בדת הכנסיה של הברית החדשה באנגליה. ובשעה שאנכי הכרתיו גם בחנתי דרכיו כבר הזקין בדתו החדשה.

את הסבה, שהניעתהו בימי בחרותו אל ההמרה, איני יודע. אפשר ואפשר, כי בימים ש„נתפס למינות" שאב מימיו ממקור לא־טהור. אבל כדי לתת כבוד לאמת צריך אני לומר, שבימי־זקנתו, בשעה שאנכי הכרתיו נדמה לי, כי מימי לא ראיתי מומר תמים כזה.

זה ה„מתרגם" היה מתרגם לו את היהדות כצורתה ולא כמשמעה, וכל מחשבה עמוקה, המביאה לידי הבדלה בין מין במינו למין בשאינו מינו, היתה רחוקה ממנו; זה האיש, שרוחו לא היתה מסוגלת לברוא הגיונות מקוריים והיא חיה ונזונה רק מפי הפסוקים הנאמרים מפי אחרים, היה חושב את נצרותו ליהדות, שנתבגרה כל צרכה. — וכשם שהיה אדוק באמונתו כך היה אדוק באהבתו את הלשון העברית וספרותה העתיקה והחדשה ובאהבתו את „אחיו" היהודים.

ותהי גם אמונתו בסמולנסקין ובכשרונו הגדול, ותהי גם אהבתו אותו תמימה כל־כך ואדוקה כל־כך, עד שהיה נוהר בדבריו כל ימי התהלכו עמו שלא להסב כל שיחה על השקפותיהם השונות

זו מזו בעניני־הדתות — ועד שהשתתף עמו כאח בכל הדברים הנוגעים לו ולביתו.

בימים הראשונים לבואי לווינה, בימי הקיץ לשנת תרמ"א, הכרתי בפעם הראשונה את סלקינסון פנים אל פנים: אל לשכת עבודתו של סמולנסקין, אשר בבית הדפוס, באו שני אנשים אנגליים נשואי־פנים. האחד — איש־שיבה בעל פנים רחבים, המוקפים זקן לבן ככסף וסנטרו מגולח באמצעיתו, והשני צעיר ממנו לימים, והוא בעל קומה גבוהה כגובה־ענק, והוא גלוח גם זקן גם שפם. וסמולנסקין, מיודעם מכבר, הציגם לפני: הראשון הוא י. ע. סלקינסון, והשני הוא דוד כריסטיאן גינצבורג הלונדוני.

אז עשה סמולנסקין חוזה עם גינצבורג בדבר הדפסת ספרו הגדול „המטורה". — ואני ראיתי על פני סלקינסון אותות שובע־רצון, שלא ראיתי כמוהם מימי ושלא ידעתי בעת ההיא פירושם. אבל אחר־כך נודעתי, כי סלקינסון היה שש על שהמציא לסמולנסקין משכורת הגונה, שיש בה גם כדי להניח במעט את דעתו של המדפיס — ולימים רבים לא יהי עוד כנושה לסמולנסקין בדבר התשלומים בעד הדפסת „השחר".

*

והידידות ההדדית שבין סמולנסקין ובין סלקינסון עוד נוסדה ועוד נשתרשה על־ידי שני מאורעות אי־נעימים, אשר שניהם היו מסובבים בהם שלא באשמתם ושלא מדעתם.

המאורע האחד:

בא סופר עברי, ששמו אהרן פרימן וכנויו העברי „בר־דרורא", בשנת תרל"ז, מאמריקה דרך לונדון לווינה. את הסופר הזה כבר ידע סמולנסקין בשם, בהיות ספורו „גיא־מלח", שהדפיסהו אחרי כן ב„השחר" שנה תשיעית, שמור אתו.

ולסמולנסקין לא היו זרים גם פרקים אחדים מתולדותיו של הסופר הזה. הלא הוא הכיר את אביו, המורה העברי בעיר ביאליסטוק, שהצטיין בתרגומו הרוסי לסדר־התפלות. וידע סמולנסקין, שבאמת שם משפחתו הוא „ליברמאן" ולא „פרימן". אבל סמולנסקין בתמימותו חשב כי בהיות בר־דרורא, יליד רוסיה, לנתין

אנגליה, אחז בידו מנהג המקום, שהלך לשם — ושינוי־השם אינו אלא תרגום המלה הרומית „ליבר", שפירושו „חפשי", לאנגלית ו„ליבר" ו„פרי" חד הוא.

בימים ההם התחיל סמולנסקין להוציא, מלבד את „השחר" החדשי, גם את „המביט" השבועי, והתגוררו של בר־דרורא בווינה היה נוח לו. כי בשכר מועט מן המועט היה לעוזרו התמידי בחלק המדעי, הנקרא בשם „תבל ויצוריה".

אז, באחד הימים, הציג סמולנסקין את בר־דרורא גם לפני סלקינסון.

בין בר־דרורא ובין סלקינסון היתה, לכאורה, איזו קרבה הנראית כטבעית. הן שניהם היו ילידי־רוסיה, שהיו לנתיני־בריטניה, שניהם מדברים אנגלית ולשניהם היתה הלשון העברית למשאת־נפשם. ובכל זאת, כאשר נסה סלקינסון ברבות הימים להודיע לבר־דרורא איזו חבה יתרה, הרגיש בר־דרורא טעם־פגולים, שלא היה יכול להבליג עליו... בר־דרורא דוקא, שלא היה אסטניס כל־כך בעניני־הדת, מצא נימה בקערתו של סלקינסון...

אז נסוג בר־דרורא אחור וימנע מבוא בקרבתו וירחב הפרץ ביניהם כמו מאליו.

מה סלקינסון הכהן המומר, לבר־דרורא? ומי בר־דרורא, הליטאי הקפדן, לסלקינסון?

לבר־דרורא לא יצאו אז מוניטין בעולם־הספרות. ספורו „גיא־מלח" אשר ב„השחר" הוא דל־האיכות: מעשה בעשיר אחד, הדר באיזו עיירה קטנה, שבהתמהמהו לרגלי מסחרו באחת הערים הגדולות שבאירופה שנה את בגדיו ואת הליכותיו וגם חצאי־משכילים היו לבאי־ביתו. ומעשה במלמד עני, שעל־פי הדבור, שנדבר עם הרב דמתא, נתן בסתר, באין רואה, מעט מלח אל קומקום־התה שעל שולחן העשיר הזה, כדי להטיל עליו אימה של „יד־סתרים" והבאה להוהירהו, כי יעזוב את דרכו ה„חדשה". ותהי אחריתו של המלמד הזה „כאחרית כל הזדים ועושי־הרשעה", כי „מגמתו הרעה" נגלתה „לעיני השמש" על־ידי מי שגדול ממנו

בערמה. ואז נכתם עונו, ואז השחירו פניו כשולי־קדרה: הוא גורש מבית העשיר ומטה־לחמו נשבר.

והרואה יראה, כי רק זכות הסתוללו במלמד עני של הדור הישן היא היא שהיתה מסייעתו להיות נדפס שחור על גבי לבן ב„השחר".

וכאילו למלאות את הסאה של ה„אמנות הנפלאה" בא העורך בשולי־הגליון בהערה קצרה זו: „על אודות המלמדים ודרכיהם עיין בספורי „קבורת חמור".

הרי הוא כמו „עיין" בשער המלך על הרמב"ם, יד החזקה, הלכות כך וכך, — או עיין בטורי זהב על שו"ע יורה דעה, הלכות כך וכך, סימן כך וכך וסעיף כך וכך", — ויש חושבים, שהמביא ראיה מספור בדוי לספור בדוי הרי הוא כאילו יקום יוסי, שלא היה ולא נברא, ויעיד על יוסי, שנוח לו שלא נברא משנברא.

ואחר ההערה ה ק צ ר ה של העורך מודיע המספר בהערה א ר ו כ ה לכל באי־עולם, כי „אחרי ראותו באשכנז, בצרפת ובבריטניה את המורים העברים ודרכי־למודם בבתי הספר, מ ת ח ר ט ה ו א ב ח ר ט ה ג מ ו ר ה על הטיחו דברים כלפי המלמדים והחדרים של הדור הישן".

וכאן עומד הקורא התם ושואל: אם המספר תוהה על הראשונות, מי בקש זאת מידו לפרסם את ספורו בקהל?!

גם מאמרי־המדע של בר־דרורא ב„המביט", אף־על־פי שסגנונם היה מלוטש די צרכו ולשונם היתה מזוקקת, בכל זאת נחשבים הם לאותו סוג של המאמרים הנקנים בשוק הספרות העתונית בפחות משוה פרוטה. הנה בא איזה מומחה לאיזה מקצוע וכותב מאמר באותו המקצוע, שהוא בקי בו ושהוא חדר אל תוך־תוכו, — ואחריו יבואו לבלרים קלי־עט וקלי־דעת ומגבבים עליו סממנים משלהם, מאריכים במקום שראוי לקצר ומקצרים במקום שראוי להאריך. והם עושים כן בלהטיהם לתת לו צורה של מקוריות.

אם כה ואם כה, לא הגידה בעת ההיא עבודתו הספרותית של בר־דרורא מאומה. משכיל עברי, הבולע אל קרבו המון ספורים הנמצאים בספרויות העמים ללשונותם, פולט אל תוך הקהל העברי

איזה ספור, שיש לו איזו צורה יהודית. אף לוקח הוא מן המוכן מאמרי־מדע ועושה מהם „מטעמים" לאחיו העברים.

ומי מלל לסמולנסקין, כי בחובו של אותו האיש קטן־הקומה, שחום־הפנים וצנום־הגוף, עצור כח טמיר וכי עוד מעט והכח הזה יתפרץ ממחבואו ויחדש בעברית דבר, אשר לא היה בה לעולמים?

כשבא בר־דרורא באחד הימים אל לשכת־עבודתו של סמולנסקין, ובקול איש העומד בדרך־הלוכו על מקח מספר־תפוחים לקנוח־סעודה, שאלהו על מחיר־ההדפסה של גליון בן ששה עשר עמודים בתבנית „השחר"; וכשהשיב בר־דרורא על השאלה, ששאלהו סמולנסקין לדעת, בדבר כמות־הספר, שהוא אומר להדפיס, ש„לא ספר, אבל עתון ספרותי בן שני גליונות לחודש הוא אומר להוציא",— נעץ בו סמולנסקין עיניו כמשתומם.

ולהשתוממות שתקנית זו היו שני פנים:

א) הגם אתה בעורכים?!

ב) וכבית־דפוסו של „השחר"?!

סמולנסקין היה חושב בעת ההיא את ההוצאה של ירחון ספרותי בישראל למונופולין שלו, בהיותו הוא היחיד והמיוחד הראוי לאותה אצטלה. ואת כל איש, האומר לעשות כמתכונתו, היה רואה כמתפרץ למחיצה שאינה שלו, כנוטל לעצמו עטרה שאינה הולמתו, או, לכל הפחות, כבא ליטול את החרדה, שהוא מהפך בה זה ימים רבים.

אבל בר־דרורא השיבהו בנחת:

— אין מערכת אחת נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה. תעודת־„השחר" היא להאיר על ה ק ל ק ל ה שבתחום־היהודים, ותעודת „האמת", שאני מתעתד להוציא, תהא להיטיב את ה כ ל כ ל ה לכל בני־האדם... החלטתי מנויה וגמורה היא לי. המאמרים כבר מוכנים לדפוס. הכסף לתשלומים כבר שמור אתי. ואנכי לא באתי היום בלתי אם לשאול ולדעת את המחיר, שאתה דורש... ואם אתה רוצה, ערוכה שאלתי לא אל סמולנסקין עורך „השחר", אלא אל סמולנסקין המנהל למחלקה העברית של בית־הדפוס.

ולתמהונו של סמולנסקין לא היה קץ כשראה את המאמרים,

שהביא העורך בר־דרורא אל בית הדפוס להיות נכונים לחוברת הראשונה של „האמת": הנה עורך עברי, ועוזרים עבריים הרוצים בעילום־שמם. הנה עורך עברי ועוזרים עבריים, שאין להם עסק בשאלת־היהודים והם יושבים ודורשים ב„שאלת הכף והמזלג". ובמאמריהם יש מרידה כלפי הסדרים הנושנים בחברת־בני־האדם.

וסמולנסקין נבוך. הן מאז מוצא הוא את עצמו כמושבע ועומד להגיד משפטו ב„השחר" על כל ספר נדפס בבית־הדפוס, שהוא המנהל לו. ומה הוא המשפט, אשר יגיד כיום הזה על זאת „האמת"? היהלל את ה„הוללות" שבה? או הידין דין „האמת" לאמתו וישפוך עליה גם לעג, גם ממרורים?

נבוך הוא סמולנסקין ואין אדם נתפס על מבוכתו. הנה סוף כל סוף שונה הוא פרקו ב„השחר" על אודות „האמת". והוא מתהפך בפלפוליו לצד זה ולצד אחר. והוא מראה פנים שוחקות ופנים נועמים, עד שלבסוף פולט קולמסו שאלה אחת קטנה, הנשמעת היום באזנינו, לכל הפחות, כמתמיהה: „מה זה היה לעורך „האמת", כי בחר לו את השפה העברית לעתונו? הלא דברים כאלה נכתבים בכל לשון ורק לא בעברית!"

אמנם, בתחלה שחק סמולנסקין בסתר־לבו על „מעשי־התעתועים" של בר־דרורא וסיעתו. הם היו בעיניו כחבר נערים שובבים, השמים מסוה של קושרים על פניהם ובאים מזוינים במזלגות של עץ לחתור תחת כסאות־הכבוד של השדרות העליונות.

זה האיש סמולנסקין בכל ברק־גאוניותו ראה לפניו את בר־דרורא הליטאי העני — ולא ידע מה ראה. כאילו התעקש שלא לדעת, שלא החפץ לשעשועים הניד את הליטאי הזה מארץ־מולדתו לניו־יורק ומניו־יורק ללונדון ומלונדון לווינה; כי לא בשרירות־לבו יעזוב איש את משמרתו, משמרת טובה, ואת אשתו ובניו האהובים לו, ללכת לנוע אל ארצות רחוקות, שבהן רעב ומחסור, ואולי גם שפטים נכונו לו.

לסמולנסקין החוזה חזיונות, אמנם, היתה עין רואה את התהפוכות ואת הזדות שבסדר־החיים, אבל בתור גבר חי כאילו התעקש שלא לראות את העניות במלואה ושלא לבוא ב„סודה", שלא

לדעת את זאת העניות הזעומה, שהיא מביאה את האדם לידי זהמא אף לא את זאת העניות הצנועה, שהיא מזככת את נפש־בעליה מן החלאה של משמני־העושר ומביאה אותו לידי רוח־הקודש.

לסמולנסקין החזיונות, אמנם לא היה זר דכדוכה של הנפש המתהפכת בצירים, בהלחמה מלחמת קיומה וקיום־העולם; אבל בתור גבר חי נוח היה לו להסתתר בחביון־מסקנתו, שהיהודי בן־חורין הוא להבטל מן ה„מלאכה" הזאת — באשר ליהודי שאלת־קיומו תדירית היא, ותדיר ושאינו תדיר — תדיר קודם.

וסמולנסקין שחק „שחוק השאננים" למשכילים העבריים „המתחבאים בסתר חוברת עברית לאמר קשר".

אולם שחוקו נהפך לו עד מהרה. הוא ראה והנה רבים מן העוזרים במערכת „האמת" הם הם אלה, שהיו מאז בעוזרי „השחר". הלא מכיר הוא אותם על־פי כתב־ידם, והם אנשים הוגי־דעות ברוח קרה, הם אנשי צורה, כדוקטור יצחק קאמינר, יהל"ל ומשה ליב ליליינבלום, והם נשבעים לדגלו של בר־דרורא, והם מעריצים אותו כמוסר נפשו על קדושת־דעותיו. — אז נהפך פתאום גלגל מחשבותיו על בר־דרורא מן הקצה אל הקצה; אז ראה את בר־דרורא ואחות מרעיו ל„אוחזים בכנפות־הארץ ועוד מעט וישיבו את כל העולם לתהו ובהו"; ואז הפך לבו לשנוא את בר־דרורא.

גם על מרדכי מיוחס, על זה האיש קר־הרוח, שהיה בזמן ההוא העוור לסמולנסקין בלשכת־עבודתו ובעריכת־„השחר", התעבר „אדינר" פתאום ויאמר לגרשהו ממשמרתו על התרועעו עם בר־דרורא.

ובכל זאת לא הפריע סמולנסקין את עורך „האמת" מעבודתו. שלש חוברות של „האמת" נכנסו לבית־הדפוס בשלום ויצאו בשלום. — סמולנסקין עורך־„השחר" לחוד וסמולנסקין מנהל בית־הדפוס לחוד.

אבל פתאום — והנה חרדה!

על בר־דרורא קפץ פתאום רוגזה של המשטרה האוסטרית. אז, בשנת תרל"ח, עוד היתה הסוציאליות מוחרמת ומנודה

באוסטריה. לכל איש, שחשדוהו, כי נזרקה בו טפה קטנה של „מינות" זו, ארבו שבעים ושבעה שוטרי־סתרים. ועל כל נודד הבא מרוסיה היו השוטרים האלה מלאים עינים. הוא היה חשוד ועומד ויהי בעיניהם לסמל המהפכה. הן לסוציאליים שבשאר הארצות קראו ברוסיה „ניהיליסטים". ואת הניהיליסטים חשבו לאלה האומרים להפוך את כל קערת העולם על פיה, עד בלי השאר כל שריד וכל זכר לכל המשטר ולכל הסדרים, שהם נחלת־קדומים.

בעיני השוטרים האלה היה בר־דרורא ימים רבים בחזקת־כשרות. הן מלונדון הוא בא ותעודה של הנתינות הבריטית בידו. אבל פתאום נבעו מצפוניו. שוטרי סתרים, שארבו לרוסי־סוציאלי אחד והוא נתעלם באחד הלילות מן העין ולא שב עוד אל בית־מלונו, ראו את בר־דרורא בא אל המלון לקחת אל ביתו את חבילת „כתבי הפלסתר", שהשאיר אחריו הבורח.

אז נבהלו השוטרים, נחפזו לאסרו ולהושיבו בכלא.

וסמולנסקין, בכל שנאתו את בר־דרורא „החוטא והמחטיא", בקש הצלה לבר־דרורא „הסופר העברי".

וירץ סמולנסקין אל סלקינסון, ויאץ בו למהר ולבוא לפני הציר הבריטי בווינה ולהחישו, שידרוש את זכותו מאת ממשלת־אוסטריה, באשר בר־דרורא נתין־בריטניה הוא ואין לממשלה זרה הרשות להביאו במשפט על עון פוליטי.

אולם לציר הבריטי הוגד בבית־המשטרה, כי זה האיש הנתפס בעונו רוסי הוא והתעודה של הנתינות האנגלית מזויפת היא בידו.

אז כעס הציר הבריטי, על סלקינסון „כי הוליכהו שולל". ועל סמולנסקין יצא הקצף של השוטרים — וכפשע היה בינו ובין בית־האסורים.

והמאורע השני:

איש, שהיה רב ומטיף באחד מהיכלי התפלה לעדת־היהודים של המחוז החמשה־עשר בווינה, המיר באחד הימים את דתו בדת הכנסיה של הברית החדשה אשר באנגליה.

הבוגד ההוא היה נקרא אחר המרתו בשם יוסיפוס.

ויוסיפוס זה, שסופו מוכיח על תחלתו, זה חניך בית־המדרש

לאדוקים שבאונגריה ארץ מולדתו, גם בצאתו ממדה למדה היה „פרט יוצא מן הכלל": הוא היה קנאי קיצוני לקדושת הלשון, שבה נכתבו כתבי־הקודש.

עוד בימי־יהדותו נרתע לאחוריו כמי שאחזו בולמוס למראה ספור או עתון עברי. אות־מרי, הפרת־ברית וחלול־קודש היתה בעיניו כל מלה עברית, שהיא משמשת גם לדברים שבחול, והוא היה בז לה והוא היה שונא אותה בשנאה כבושה כל־כך, עד שכמעט כל מכיריו חשבוהו למשוגע לדבר אחד; בשנאה — שרק מי ששמש ברבנות ימים רבים ולבסוף נעשה מומר מוכשר לה.

כי על כן היתה עברתו לסמולנסקין, ראש הסופרים העבריים בימים ההם, שמורה מאז.

ותהי קנאתו כזפת בוערה בקראו את הקדמתו של סמולנסקין ל„איתיאל הכושי", בתרגומו של סלקינסון. הן זה סמולנסקין „הפושע" השוה את חזיוני שקספיר לכתבי־הקודש. הן הוא הגיד עם הקדמתו זו, כי „היום, שנתרגם בו חזיונו של שקספיר לעברית, יום נקמת־קודש הוא ליהודים, בהשיבם לאנגלים את גמולם בראשם: הם באים ומתרגמים את כתבי־הקודש שלנו ואנו באים ומתרגמים את כתבי־הקודש שלהם".

עובדה היא, שהרב הקנאי הזה היה ממאן בהמרתו „להטבל" בידי סלקינסון — בהיותו מחלל בתרגומיו כל קודש ופסול הוא לכהונה.

אם לא אשגה בשפטי, קלה לקנאי כזה היציאה ממדה למדה. קנאה גוררת קנאה. לא לגרוע, אלא להוסיף הוא בא: על קנאת כתבי־הקודש אשר לישראל יוסיף גם קנאת כתבי הברית חדשה.

וכיון שנכשל הקנאי הזה בעבירה של „לא תוסיפו", הניף עליו סמולנסקין שוט לעגו זייסרהו כדי פחזותו.

וזה ה„שאול", שהיה בין לילה ל„פאול", נודעזע לתנופת־שוטו של סמולנסקין ובשרו נעשה חדודים חדודים. ויצא קצפו גם על סלקינסון על אשר לא כהה במלגלג עליו. ולא זו אף זו, שמשך על סלקינסון קו של חשד, שהתחבר אל אויבו, וגם הוא שחק בסתר לבו על „משבתו".

אז נשבע יוסיפוס להרע לשניהם. וכאשר קצרה ידו מנגוע בסמולנסקין לרעה הטיל זוהמתו בסלקינסון. הוא הביא את דבת־סלקינסון רעה אל אבי־הכנסיה, כי „שבקיה סלקינסון לחסידותיה" הנוצרית וכי קצץ בנטיעות. וזה לכנסיה האות הנאמן והמופת החותך כי זה שנתיים ימים הפקידה בידו את תרגום כתבי הברית החדשה לעברית, והוא, בהתחברו עם סמולנסקין, אבי אבות־הכפירה, היה מתרגם חזיוני־עגבים של שקספיר, ואת הפקודה, שיצאה מלפני הכנסיה, שכח ולא זכר עוד.

ואז גערו ראשי־הכנסיה בנזיפה בסלקינסון ויענשוהו להיות נדח ממשמרתו, משמרת־הכהונה בבית־התפלה, לשנה תמימה. ולא ישוב אליה עד אם יגמור את תרגומו לספרי הברית החדשה.

*

בימים ההם, בשנת־הענשו, היתה פגישתי הראשונה עם סלקינסון בלשכת־העבודה של סמולנסקין. ומן היום ההוא נפגשנו פעמים לא־מועטות במעונו של יהודה ליב סמולנסקין, אחי פרץ הבכור.

ליל"ס היתה אז חנות של מכולת ברחוב ליכטנשטיין, מספר עשרים ושלשה. ומאחורי החנות היה לו גם חדר גדול למעון. ואל החדר הזה היה בא סלקינסון פעם בפעם בימי־הקיץ אחר הצהרים לשחק עם יל"ס, בשעות הפנויות לו, במשחק האישקקי.

הטבלא של האישקקי ערוך. מיחם התה רותח על השולחן. הכוסות נמלאות זו אחר זו. המשחק כמנהגו נוהג. בעלי התריסין מנגחים זה את זה ומתגרים איש ברעהו כדי לבדח את דעתם. — השיחה של שני המשחקים האלה מלבבת היא מאד. מתובלת היא ב„מלי דבדיחותא" של „מרי דאגדתא" וב„פלפלא חריפתא" של הלצות חובשי־בית־המדרש שבליטה.

הרגעים האלה רגעים של קורת־רוח־יהודית הם, שאין לזרים חלק בה.

וברגעים כאלה יש אשר נדמה לנו, כי סלקינסון שכח את המרתו ואת אנגליותו ויהי כאחד מאתנו. אבל באמת לא הסיח זה המומר התמים אף לרגע את דעתו מן הנצרות שבו. הוא היה נזהר

בדבריו מכל לצנות, שיש בה משום אבק־כפירה או שיש בה מן הדומה לכיעור. ויש, אשר בשמעו ליצנות כזו מפי אחרים, היו פניו משתנים ככרום...

וכאילו גם במשחקו, משחק האישקקי, קמו גם נצבו על ראשי המלך והמלכה, על ראשי הסוסים והרצים ועל גגי המגדלות שומרי־האגפים; כל הפסוקים בספרי הברית החדשה הקשים להתרגם; וכאילו קמו גם נצבו לשחק לפניו ולצחק בו... וכשהיה הולך פרץ סמולנסקין לפנות ערב מלשכת־עבודתו אל ביתו — שהיה גם הוא ברחוב ליכטנשטיין, מספר ששים ושלשה, — והיה עובר דרך חנותו של אחיו הבכור וסר אל מעונו, — היה סלקינסון מפסיק פתאום את משחקו, וטרם יספיק סמולנסקין לשאוף רוח — כבר היה סלקינסון נצב לפניו וכבר היה מתיעץ עמו על בטוי עברי ההולם איזה פסוק קשה. — וכאילו נעלמה פתאום הטבלה של האישקקי מנגד עיניו ורק הפסוקים הקשים להתרגם נשארו על עמדם.

*

סלקינסון היה רוצה בידידותו של סמולנסקין — ותמימות אהבתו לעברית ולספרותה העתיקה והחדשה היא שעמדה לו לכבוש אותה.

* *
*

מְלוֹאִים לַפֶּרֶק הַקּוֹדֵם.

שנים אחדות אחרי פטירתו של בר־דרורא רשמתי בפנקסי את הדברים האלה:

ספינה ספינה וקברניטה.

כשאנו קוראים כיום הזה את שלש חוברות „האמת" אין אנו יכולים להתאפק מלהעביר בת־צחוק דקה מן הדקה על שפתינו. במאמרים הראשיים, שבסגנונם נכיר, כי מעשי ידי העורך הם, לא נמצא הרבה יתר מן ה„אלפא־ביתא" של תורת־הכלכלה.

אם לא כי העורך היה מתכוין להיות שונה פרקו לדרדקים בשיטה הסוציאלית.

לגבי שיטה חדשה שבחדשה גם גדול שבגדולים כקטן שנולד דומה.

באמת היה בר־דרורא אחד מן האנשים הבלתי־מצויים בשעתו. הוא היה אחד מעשרה הראשונים במחנה־העברים, שהתמכרו אל תורה, שלא היתה יכולה להתקיים בזמן ההוא אלא במי שממית עצמו עליה. וגם אלה, שמעשיו אינם רצויים בעיניהם, יודו, שכוונתו היתה רצויה, ובאהבתו לעמו ולכל האנושיות אמר להביא להם אותה ה„פדות", שהוא האמין בה באמונה שלמה".

ואני ארשום בספר ראשי־פרקים של תולדותיו על־פי הדברים, שנתבררו בבית־המשפט הווינאי, — וככל האפשר, על פי זכרוני:

אהרן ליברמן נולד בשנת תר"ה, בעיירה קטנה שבפלך גרודנה, חנוכו היה כחנוכם של כל בחורי־ישראל שבדור ההוא בערים הקטנות שברוסיה; ורק בזה נבדל מרוב בני־גילו, כי אביו המשכיל של הדור הישן, שנן לבנו גם למודי־חול — כדי לתת לו אותה ה„השלמה", שמוסיפה לנער לויית־חן, וכשיגדל, אפשר, תפנה לו מקום בחיים להתגדר בו.

עוד לא מלאו לו עשרים שנה — וכבר היו „ריחים על צוארו", כלומר, כבר היה נשוי. ולאחר עוד שנים מספר — וכבר היה אב לילדים ומצא לו משמרת מזכיר בלשכה של אחת מן החברות של אחריות.

ובר־דרורא גם כשנעשה בעל לאשה, אב לילדים ומזכיר ללשכה, לא חדל, בשעות הפנויות לו, מלשקוד על הלמודים, למודי־קודש ולמודי־חול, והוא קרא ושנה הרבה.

מתלמדים־מתמידים כאלה בולעים אל קרבם ספרים הרבה „כבכורה בטרם קיץ", חוטפים זקוראים כל ספר הבא לידם, עד שיפגוש איש־איש מהם איזה סופר לאיזה מקצוע מתאים לרוחו — והגיונותיו יקחו אותו שבי, יחזיק בו ולא ירפה ממנו.

ולבר־דרורא נמצאו ספריו של באקונין. בהם העמיק חקר ובהם מצא את התורה, שאינה נעשית לו לאדם סם של חיים חדשים אלא על־ידי סם־המות לסדרים הנושנים. ויהי ליברמאן לא רק לאחד מתלמידיו היותר מצוינים והיותר מובהקים של באקונין, אלא היה

חושב את עצמו לציר שלוח „לזכות" את הרבים בתורתו החדשה.

בן שלשים שנה בא בר־דרורא, לרגלי משמרתו, לעיר ווילנה. עד מהרה רכש לו, בין תלמידי בית־המדרש־לרבנים שבעיר ההיא, חברים לדעה. אחד מן המצוינים שבתלמידי בית־המדרש ההוא, יהודה ליב קאנטור הצעיר אז — מי שהיה ברבות הימים לדוקטור, לעורך „היום" בפטרבורג, לרב מטעם־הממשלה בליבוי זבווילנה ובסוף־ימיו בעיר ריגה, — היה בעוזריו. אז יסד בוילנה אגודת־סתרים להפיץ את תורתו של באקונין בישראל ולהעמיד לה תלמידים הרבה.

לאחר ימים מועטים נודע הדבר לבולשת, — ואהרן ליברמאן היה אנוס להמלט על נפשו בטרם תשיגהו היד העריצה השלוחה אליו: לעזוב את משמרתו ואת אשתו ושלשת ילדיו ולברוח בהחבא מעבר לגבול־רוסיה.

מן היום ההוא שבע נדודים הרבה, התגורר בפאריז, בברלין, בניו־יורק ובלונדון, עד שבא בחודש אדר לשנת תרל"ז לווינה — ובחודש שבט לשנת תרל"ח הושם במאסר.

החקירה בבית־המשפט הווינאי נמשכה יותר משמונה חדשים. כי מן המכתבים, שנמצאו באמתחתו, באו החוקרים לידי השערות חנחות, שבעינינו היום הן נראות כמגוחכות:

בפחדה הגדול של ממשלת־אוסטריה בימים ההם מפני כיבוש כל ארצות־הסלאווים על־ידי הרוסים וביראתה מפני הסוציאליות ה„ממארת", עלו לה בלולים כל המושגים, של הסלאוויות הכוללת, של הסוציאליות זשל הניהיליות הרוסית, והתלכדו למושג אחד. על כל שם מפורש ועל כל שם סתום, שנמצאו במכתביו של הנאשם, דרשו תלי־תלים של פלפולים תלויים בשערה. וחשדו את בר־דרורא, כי ידו בכל. כי קנוניה לו עם ראשי־הקושרים, הסלאווים, הסוציאליים והניהיליים, — והוא כוללם יחד להביא את המהפכה לא רק באוסטריה, אלא בכל העולם כולו.

הנה כי כן מצאו המחפשים במכתביו איזה שם של איזה איש, שנקרא ראַסאָצקי — והנה בחודש אב לשנת תרל"ז היו דרים שני אנשים זרים באחד מבתי־המלון שבווינה, שם האחד דוקטור

נוביליגג ושם השני בארון דוקטור רודולף ראטאצקי, — והנה איש, ששמו דוקטור קארל נובילינג, התנפל באחד מן הימים ההם על וויהלהלם הראשון, קיסר־גרמניה, וירה בו כדור להמיתו, — ובכן אפשר הדבר, כי זה האיש ראטאצקי, שהיה לבר־דרורא עסק עמו, הוא הוא אותו הבארון דוקטור רודולף ראטאצקי, שהיה דר עם הדוקטור נובילינג בכפיפה אחת, בבית־המלון הווינאי, ואפשר הדבר, שאותו דוקטור נובילינג הוא הוא שהתנפל על הקיסר וויהלהלם. — ובכן שלחה ממשלת־אוסטריה הודעה רשמית אל ממשלת גרמניה על ה„מציאה, שראו ונפלו עליה". וממשלת־גרמניה שלחה, ביום העשרים לחודש סיון, שנת תרל"ח, אחד מאנשי־סודה לווינה, כדי לעיין היטב בכתבי החקירה והדרישה שבבית־המשפט הווינאי...

וביום מן הימים הודיע אחד משוטרי־הסתרים שבפאריז, ואיזידור שמיד שמו, ללשכת שוטרי־הסתרים שבווינה הודעות „מדויקות" על המסוכנים שבסוציאליים, והם האחים רום וצבי הורוביץ, — והנה באחד ממכתביו של הנאשם נזכר שם של איזה איש, ששם־משפחתו הוא הורוביץ, — ובכן ממילא מובן, שהדבר צריך עיון וצריך דרישה וצריך בדיקה עד מקום שיד־החוקרים מגעת, — ושוטרי־סתרים נשלחים מווינה לפאריז — ושבים משם בידים מלוכלכות בשלחופית של בורית...

ובין כה וכה והימים נמשכים וחדשים עוברים, ורק בחודש תשרי לשנת תרל"ט הועמד ליברמאן למשפט.

ובמקום תאור־המשפט מתרגם אני את הדברים, שנאמרו על בר־דרורא בעתון ווינאי, שהוא מאז כלי־המבטא של בעלי־הרכוש והוא מאז המהפך בזכותם של הסדרים הנושנים: בעתון „נ. פ. פריסה", שנת תרל"ט, גליון 5107:

„כל תשובותיו של זה האיש ארתור פרימן (הוא אהרן ליברמן) ברורות ומדויקות הן ואין בהן כל אותן המליצות הנבובות, שבני־לויתו מצוינים בהן. אמנם, גם בו יש ממדת כל בעלי־ההזיה, התושבים את הגות לבם להגיון ואת תוכחות פיהם לנכוחות; אבל בכל מבט־עיניו ובכל דברי־פיו נכרת התמכרותו אל השיטה המדינית, שהוא

מאמין בה ושהוא דבק בה בכל לבו ונפשו. הוא רואה לפניו את שלשלת הפגעים הנכונים לו ואת כל שבעת מדורי־הגיהינום, שמוכרח יהיה לעבור עוד עד שיגיע אל מחוז־חפצו; אבל, לדעתו, זהו גורלו בחיים; זהי תעודתו, אשר ממנה לא ימוש ואותה לא יעזוב עד יומו האחרון".

מעניינות הן אחדות מתשובותיו:

כנהוג, שואלהו היושב־ראש לדתו. והוא משיב:

— סוציאלי אני!

או שואל היושב־ראש:

— כלום חושב אתה את הסוציאליות לדת?

והוא משיב:

— אם ללאומיות — יהודי אני, אבל עם כל דת איזו שתהיה אין לי שום עסק.

זעל שאלתו של היושב־ראש, אם רק בשביל היהודים שברוסיה הוא כותב מה שכותב, משיב הוא בגאוה:

— בשביל כל היהודים בכל מקום שהם המבינים עברית.

על כל שאלותיו של היושב־ראש משיב הנאשם בנחת. רק כאשר נסה אליו דבר לשאול אותו על בני־חבורתו מתרגז הוא ואומר, שהוא אינו מחויב אלא להשיב על השאלות הנוגעות לו לעצמו, ועל השאלות הנוגעות לאחרים רשות לו לעבור בשתיקה.

הקטיגור מאשים אותו, שהוא ראש לאגודת־סתרים המקפת את כל העולם, והוא המאחד את הסניף הסוציאלי שבאוסטריה עם האגודה הראשית להשיב את כל העולם לתהו ובהו.

ובר־דרורא משיב בסניגוריה שלו:

— אמת נכון הדבר, כי סוציאלי אני. ולא זו אף זו: אני סוציאלי קיצוני שבקיצונים, שהרי אני מתלמידיו של באַקונין. ואם תדינוני לכף חובה רק בשביל אדיקותי בסוציאליות, ואם תשימו עלי עונש מאסר או גם תמצאו בסוציאליותי חטא משפט־מות, אני מוכן ומזומן להצדיק עלי את הדין ולקבלו בלי כל קובלנה. אבל הן יודע אני, שעל פי חוקי־אוסטריה אין עונשים אלא אם כן הנאשם הוא המאחד את אגודות־הסתרים שבארץ עם אחיותיהן שבחוץ־לארץ;

וכאן חושד אותי הקטיגור במה שאין בי. כי אין לי שום עסק עם איזו אגודת־סתרים שבארץ. את הספרים והחוברות, שיש בהם משום הפצת השיטה הסוציאלית, קבלתי מחוץ־לארץ ושלחתי לחוץ־לארץ. גם על חליפת־המכתבים עם חברי־לדעה איני בר־עונשין: חליפת־מכתבים אינה נחשבת לאגודת־סתרים. ובאמת איני חבר לשום אגודה העושה במחשך מעשיה. כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא מדעת עצמי.

והצטדקותו של בר־דרורא לא החטיאה את המטרה. השופטים פטרוהו מעונש ההסתה למרד, מפני שבכל דבריו ומאמריו לא נתכוין אלא כלפי רוסיה, כלפי ממשלה שבחוץ־לארץ, ולא כלפי ממשלת־אוסטריה. אבל שמו עליו עונש של מאסר לשלשים יום בעוון שינוי־השם ובעוון התעודה המזויפת שבידו, גם גזרו עליו גזרת־גירוש מכל המדינות שבאוסטריה — אל הגבול, שיבחר לו לעבור אותו.

ובר־דרורא מבלי הדעת נוקש בבחירת־הגבול: לאחר שישב במאסר חודש ימים אמר לנסוע דרך גרמניה לאמריקה. אולם מעבר לגבול ארבו לו שוטרי־גרמניה ושמו אותו במשמר.

בגרמניה נידון למאסר במשך תשעה חדשים. שם נכתם עוונו על שהחליף מכתבים עם הסופר העברי, שחתם את שמו בשם „גרשוני", — כי את גרשוני חשבו שוטרי־הסתרים שבגרמניה לאבי־אבות כל קשר וכל התפרצות וכל מרד.

ובר־דרורא נסע לאמריקה מיד אחר שיצא לחפשי מבית־הסוהר שבגרמניה.

*

לא עברו חדשים הרבה — ובכל העתונים שבאוסטריה ובגרמניה נפוצה השמועה, שבאמריקה אבד בר־דרורא עצמו לדעת.

ומצוינת היא יראתם של האוסטרים והגרמנים מפני אותו ה„מתפרץ" ובר־דרורא שמו. העתונאים דרשו את סבת־מיתתו כמין חומר, אף היו בהם שהחליטו, שהשמועה בדויה היא: הוא עצמו וסיעתו הערימו להפיצה ברבים כדי להסיח את דעת־הקהל ממנו, ואז תהא לו האפשרות לשוב לאירופה בשינוי־השם, בשינוי הבגדים ובשינוי־הלשון, ולבצע את מעשהו באין מפריע.

לבסוף חושב אני לי לחובה להציב בזה ציון לנפש היקרה של החכם מאיר איש־שלום:

כל מי שהכיר את החכם הצנוע הזה, את האיש, שהתואר „הלל הווינאי" הולמו, הוא ישער את המרחק הרב שבינו ובין בר־דרורא הן בתכונות־רוחם והן בדעותיהם והשקפותיהם על החיים. כמדומני, שהציר הצפוני הציר הדרומי קרובים זה לזה עד כדי נגיעה איש בחברו לעומת הפירוד שבין שני האנשים האלה. אבל בר־דרורא זה המתפרץ הוא סופר עברי ויש בו ה„מאור שבתורה", ואותו המאור הוא השולח קויו הנוקבים עד תהום כל נפש הנהנה מזיוו; תקוים האלה הם הם המקרבים את הרחוקים בנגהם. ולפיכך החרידה השמועה, שבר־דרורא, הסופר העברי ועורך־האמת, הושב בכלא, את מאיר איש־שלום מבית־מדרשו. הוא לא נח ולא שקט עד אם הפקידו חוקרי־המשפט בידו את תרגום כתביו של הנאשם. והוא לא חשך מנפשו כל עמל וכל תלאה עד אם המציא לאסיר, אם לא הצלה, לכל הפחות — הקלה בהטבת־כלכלתו, ובהטבת חדר־כלאו, ועד שהצליח להמתיק במעט את מרורות־מצבו.

זהי מדתם של תלמידי־חכמים אמתיים בישראל.

ת

פְּרִישְׁמַן עָלַיִךְ, סְמוֹלֶנְסְקִין!

...לא רק קנאים רבים אבל גם מקנאים לא מעטים פגעו בסמולנסקין בכל ימי עבודתו הספרותית. אולם גם נשיכותיהם של הראשונים וגם לחישותיהם של האחרונים לא האדיבוהו הרבה אף לא הרגיזו מנוחתו לרגעים רבים.

פגיעתם של הקנאים שבמפלגת החסידים היתה לו לפעמים גם לשעשועים. הן הוא הוא אשר התגרה בם בלגלוגים מכאיבים להעליב בם וברבותיהם; הוא הוא אשר בידו הימנית מחבת של גחלים בוערות לחתות על ראשיהם ובידו השמאלית קיתון של שופכין להריקהו על צרבת המכוה ולהגדיל כאב — והוא היה יכול לשער כי הם לא יתרפקו עליו ולא ילטפו את לחייו בחבה יתרה

לאמר לו „יפה דנת, יפה חייבת, וגם לגלוגיך עלינו אהבה!"

לא זו אף זו כי הוא היה רוצה בהתרגזם ובהתקצפם. אות הוא לגבור משכיל כי חציו לא החטיאו את המטרה — ותהי פגיעתם חביבה עליו משתיקתם של המתבוללים, שעשו את עצמם כאילו אינם מרגישים בחביטות של שוט לעגו.

ואשר לפגיעתם של המקנאים לא העירה היא בקרבו בלתי אם רגש שתחלתו כעס וסופו שחוק. הוא הוא הרגש של ענק בהתפאר עליו הננס ובאמרו להתנפל עליו ולעשות בו כלה.

סמולנסקין היה חושב את עצמו ל„כהן גדול במקדש השפה העברית", ל„ארי שבחבורה". ומי כהן ארי ויודעזע לקול שריקתו של איזה שועל קטן המחזיר בגרנות ומחפש אחרי עלילה להתגרות בו?

אבל מעשה באדם אחד שפגע בסמולנסקין, וסמולנסקין נכזה מגחלתו. והאיש ההוא לא קנאי ולא מקנא היה אבל — צעיר מתגעש, הבא בימים ההם בקרדום חרוץ חד־פיפיות אל מקדש הספרות העברית לנפץ את כל אליליה, וגם את סמולנסקין לא נקה, וגם עליו הניף גרון.

ואת המאורע הזה אני רושם בפנקסי:

I

לא היו ימים טובים, ימי שלות העצבים, לסמולנסקין, כאותם הימים, ימי הקיץ לשנת תרמ"א, שבהם שב ממסעו ברוסיה אל ביתו ואל לשכת עבודתו אשר בוינה.

מצבו החמרי הוטב, כבודו חדש עמו, ורוחו שבה לפעמהו ודמיונו העז עשה לו כנפים חדשות.

אז היה לו הכבוד שהנחילהו הוקנים חושבי שמו והצעירים מעריציו בדרך מסעו לפך של שמן, אשר כרבותו להשתמש בו כן יגדל וכן ירחב והיה לגיא שמנים — והיה כמעין המתגבר וכנהר שאיננו פוסק.

לא רעב לכבוד היה סמולנסקין. מאז שנראו בו הנצנים הראשונים של כשרונו נתנו רוב יודעיו גודל לו. גם כל יודעי דרכין

בחיים קראו לו מכובד. אף כבר היה טועם טעם של כבוד שיש בו פרסום רב בהיותו בן־לויתו של כרמיה ברומניה. אולם זאת לדעת, כי בימים ההם טרם נתפשט בישראל המנהג של חגיגות ומשתאות זקבלות הפנים בשאון־הסואן־ברעש לכבודם של סופרים עברים. ואם לא אשגה היה עורך „השחר" הראשון בסופרים העברים אשר חושבי שמו עשתה חטיבה אחת בעולמם.

ואמנם גם השעה היתה משחקת אז לעורך „השחר". השעה היתה שעה של יקיצה הבאה אחרי החירום. היד החזקה של „להקת־היחפים" שברוסיה החזירה רבים מצעירי ישראל, תלמידי האוני־ברסיטאות למוטב. המהלומות אשר המטירו „מאהביהם" על ראשם העירום מחלום ההתבוללות. אז התעוררו המעולים שבהם, כ מ ר ד כ י בן ה ל ל ה כ ה ן ואנשי סודו, להושיט למתיאשים כוס של תנחומים בדעה הלאומית. בא עורך „השחר", המתנבא במחנה העברים לאותה הדעה החדשה פטרבורגה, ויריעו אלה הצעירים, ובראשם מרדכי בן הלל הכהן, לקראתו. וזמזו לקול ההמיה של הצעירים גם הטובים והמתוקנים שבזקנים, כ מ ל כ י א ל ו ג י נ צ ב ו ר ג, פני העיר, ויעשו את המשתה, ותהי החגיגה גדולה ונהדרה.

ואם הלויתנים הפטרבורגים עשו משתה לכבוד בכור הסופרים העברים, דגי הרקק שבערי הפלך לא כל שכן.

באו כל החגיגות והמשתאות האלה כשמנים ממותים בעצמות סמולנסקין, וראשו היה מלא דשן.

ואז בשובו וינאה היה מוצא חפצו ללעוג, באוזי כל מכיר ומודע, ל צ ד ר ב ו י ם, עורך „המליץ", בפטרבורג, ולחז"ס עורך „הצפירה" בורשא, על עברם בשתיקה על כל הכבוד שנעשה לו בארץ מולדתו ולא הודיעו על אדותיו בעתונים הנערכים על ידם, וכמו אומרים הם לזרוק בכוס כבודו טפה של מרה — ו א ג ב א ו ר ח א היה מתאר הוא את כל פרשת החגיגה בפטרבורג וכל פרשת קבלות הפנים בשאר הערים.

אנחנו, אשר שטף מדברותיו „אגב אורחא" כבר הגיע אלינו פעמים לא מעטות, כבר ידענו כי פעם פעם יזכיר נשכחות, כי מדי הגיגו זמדי דברו באותה החגיגה ובאותן קבלות הפנים מתגלים לפנינו

צבעים יותר מזהירים וגוונים יותר מבריקים — שאי אפשר היה לו לראותם „כהויתם" בשעה של קורת הרוח.

היה גם פעם, כשלבו היה טוב עליו בזאת השיחה המשכרת וכשהיה דמיונו מתרחץ בפלגים פלגים של כחל ופרכוס, הואיל להגדיל חסדו גם עם עורכי „המליץ" ו„הצפירה", באמרו כי — „כשהוא לעצמו אין בלבו שום טינא עליהם... אין אדם נדון על קנאה שבלב... אבל לו רק צר כי עורכים עברים אינם ממלאים את חובתם לקוראיהם".

הנה כי כן היו הימים ההם, הימים היותר נוחים והיותר טובים לסמולנסקין. אולם אהה, דוקא באותם הימים קפץ עליו לגלוגו של מבקר מהיר במלאכתו — וזאת הפעם נבהל הוא לרעש חציו השנונים.

הנה באו לידו חוברות אחדות של הירחון „הבוקר אור", הערוך על ידי אברהם בר גוטלובר. ושם הולך ונדפס מאמר ארוך, בהמשכים, המכונה בשם „ממסתרי ספרותנו". והנה בא כותב המאמר להוכיח על פי מופתים הקשיים כי הספר „עם עולם" אשר לסמולנסקין איננו בלתי אם תרגום הספר „רומא וירושלים" אשר למשה הס; כי המתרגם גונב את דעת הבריות בהעלימו את שם המחבר, והוא עושה כן בערמה לגבב על דברי הס טיח תפל, להפוך את הברק לרקב, לבעבור תת לו פנים חדשות. מלבד זאת ממטיר כותב המאמר, בדרך אגב, מהלומות על מלאכתו, מלאכת הספרות, של הסופר סמולנסקין. הוא חורץ משפט כי „היא מלאכת רמיה", כי „משפטיו רעועים ומושגיו מטושטשים". וגם את הטוב שבספוריו, את „קבורת חמור", דן הוא קשה באמרו כי „הוא עשוי לקוי וחלא גבנונים". ועוד ועוד.

וסמולנסקין לא היה חת מעודו גם מפני הבקורת היותר זעומה והיותר חריפה. אבל, הה בלהה! הנה זה לפני ימים מספר, בהיות הד"ר שלמה רובין בלשכת העבודה, נסבה השיחה עוד הפעם ועוד הפעם על הדבר שהיה אז כל כך חביב על סמולנסקין, זאת אומרת על דבר מסעיו והתהמהו ברוסיה. הן בכל פעם ופעם נזכר הוא פרטים „הראוים להשמע". והפעם הרבה סמולנסקין לשוחח על אדות אלה הנפגשים אתו בדרך מסעו אשר נגלו לפניו ביתרון

כשרונם הספרותי. או היה ממלא פיהו תהלת שני אנשים צעירים לימים. האחד כבן עשרים ושתים שנה, ושמו נחום סוקולוב, והשני כבן שש עשרה שנה, שאת אחד משיריו כבר הדפיס ב„השחר" לפני שנים אחדות, ושמו דוד פרישמן.

והנה אם את כשרונו של הראשון עוד היה מודד במדה של „חכם לכשירצה" (אולי מפני שידע כי זה הסופר הצעיר הנהו העוזר התמידי לחיים זליג סלונימסקי במערכת „הצפירה". וכמו הניח לעצמו מקום להתגדר בו כשהשעה תהי צריכה לכך), הלא על כשרונו של השני הגדיש את הסאה במהללו. הוא הגיד כי „זה הצעיר בן שש עשרה שנה כבר יצא מכלל עילוי ויהי לגאון", הוא הגיד כי „גם סיני, גם עוקר הרים הוא, והוא יושב ודן לפני גדולים על הספרות העתיקה והחדשה כזקן ויושב בישיבה". הוא הגיד והגיד..

כי על כן נבהל כמי שפגע בו ערוד בראותו כי כותב המאמר „ממסתרי ספרותנו" הוא אותו דוד פרישמן, הוא ולא אחר.

כמדומני כי יותר משהכאיבתהו הבקורת הזעומה הרגיזהו באותו רגע שמו של המבקר.

II

ביום ההוא, לפנות ערב, כשהגיעה לי השעה לעזוב את לשכת העבודה, שחר סמולנסקין את פני ללוותו בדרך הילוכו אל הגנה אשר במגרש מכסימיליאן — ששם משתעשעים יום־יום ילדיו בחברת האומנת.

אנכי, אשר כבר ידעתי את שיחו וכבר בחנתי את הגיגו, שערתי כרגע, כי איזו דאגה, שאי אפשר לו להסיחה מדעתו, עצורה בלבו, ולא יוכל כלכל אותה עד אם ישיחנה לאחרים. וגם על אדות מהות הדאגה היתה השערתי כמוחלטת. אבל הוא, אחרי רגעים מעטים של דומיה, החל לדבר על אדות אהבתו המצוינת אל התאומים אשר ילדה לו אשתו לפני שנתים, אל התאומים שקלסתר פניהם דומה לקלסתר פני אביהם כשתי טפות מים, ושגם — „בהשתובבותם מתנכרים, כי מעשי אבות ירשו בנים".

ויהי בבואנו אל הגנה, והילדים טרם היו שם, ישבנו על אחד

הספסלים הארוכים אשר בגנה, לחכות עד בואם. אז המשיך סמולנסקין את שיחתו, ויעבור מתכונת ילדיו אל תכונת כל ילדי בני האדם. וכדרכו מאז, בפה ובכתב, הרבה השערות על השערות והנחות על הנחות להוכיח אמתת מסקנותיו.

אולם פתאום דלג מתכונת הילד אל תכונת הנוער. ובשיחתו הארוכה על אודות התפתחות כשרונו של הנוער בא לידי מסקנה כי — אפילו נער שכבר השתלם בכל המדעים שבעולם, שכבר שמש תלמידי חכמים כל צרכו וכבר יצא מבית רבותיו לבוש באצטלא של גאון, לא יחדל מעשות מעשי נערות ולהשתובב לפעמים כילד פוחז.

„מופת חותך הוא כי הבגרות המלאה והשלמה לא תבוא לאדם על ידי כשרונו הגאוני בלבד אלא על ידי רוב שנותיו ונסיונותיו בחיים. אמנם כשרונו הגאוני ממהר את התפתחותו אבל אין בו הכח לשכללה כל עוד לא יהיו הנסיונות בעוזריו".

וכיון שבא סמולנסקין לידי מסקנה זו כמו שאף רוח ופניו היו לו כתמול שלשום.

אז נזכר מנהג החסידים הותיקים בבתי כנסיותיהם כי כטוב לבם עליהם לא יפלו בין אחים, ונער וזקן נשתוו. נזכר כי יש אשר נער עילוי, זוקף את בהונות רגליו, אוחז בזקנו של איש שיבה וממרט את שערותיו הלבנות — וזה איש השיבה שותק...

וכהתימו את הדברים האחרונים על אודות איש־השיבה הצוחק במרוץ נער את שער זקנו, כמו תקפתהו רוח משובה וגם מפיהו התפרץ צחוק — שעל דעתי לא היה רוצה בו.

הן אחרי השחוק התבונן אלי כנער הנתפס במשובתו — ואנכי העמדתי את פני כאילו אינני יודע על מה ואל מי ירמזו מליו וקול שחקו.

השיחה נפסקה. הילדים באו אל הגנה בלוית האומנת ויטפסו בתרועות ששון אל מול מושב אביהם המחכה לבואם.

III

ויהי ממחרת, בשוב סמולנסקין אחר הצהרים מביתו אל הלשכה, רואה אני והנה הוא הביא אתו חבילה של ספרים וחוברות

זעתונים עברים, והוא מניח את החבילה על קצה השולחן הקטן, אשר בפנת הלשכה, ממול הספה הנשענת אל הקיר.

אל השולחן הזה יושב אני יום־יום ועושה את מלאכתי, מלאכת ההגהה, בהיותי לבדי בלשכה. ואני כבר יודע מנהגו של סמולנסקין מימים ימימה, כי בלכתו רגלי ממעונו ברחוב ליכטנשטיין אל הלשכה אשר ברחוב מריה טרזיה, והוא עיף מעט, משתטח הוא על הספה לנוח לשעה קלה עד אם יחליף כח.

אז שוכב הוא על צדו השמאלי וקורא בעתונים או מדפדף בחוברות אשר לפניו. ואני יושב ועוסק במלאכתי. ואני יודע כי השעה הזאת לא שעה של שיחה היא — בלתי אם כי הוא יפסיק לפעמים את הדומיה בהשמיעו באזני איזו הערה או השגה שעלתה על רוחו בשעת קריאתו.

אולם הפעם רואה אנכי והנה הוא שוכב פרקדן, והנה הוא עוצם עיניו כמעמיק במחשבותיו, ואל החבילה אשר לפניו לא ישים לבו ואף לא יגע בה.

לא ארכו הרגעים והוא פוקח את עיניו, והוא פונה אלי פתאום בשאלתו, אם לא אתרצה אליו להשאר בוינה עוד ירחים מספר — והוא מצדו נכון להוסיף על שכרי הוספה הגונה.

הימים היו ימי שלהי דקיטא, וסמולנסקין ידע את החלטתי הגמורה לעזוב בעוד ימים אחדים את העיר וינה ולנסוע לרומניה. הלא הודעתו ב„השחר" כי „מבקש הוא מאת כל מיודעיו אשר ברומניה לקרבני ולתת לי ידים להתבונן אל מצב אחינו" כבר היתה מסודרה לדפוס. ואף גם זאת — את האמת אגיד — כי עד היום ההוא, בכל הירחים שעבדתי בלשכתו הייתי ממלא את תפקידי באמונה, אמנם היה יחסו אלי יחס של ידידות אבל לא הראה לי איזה אות של חבה יתרה או איזה מופת שיש בו כדי להודיעני כי בחריצותי הוא מוצא חפצו, וכי פרידתי תהי קשה עליו. ומה זה היה לו היום כי לפתע פתאום שנה את טעמו עמדי ויאמר להוסיף על שכרי בכדי לעכבני בלשכתו עוד ירחים מספר?

אמנם עוד מעט והחדה נפתרה לי, בהוסיפו לאמור:

— חשבתי הרבה על אודות נסיעתך לרומניה. וראה זה מצאתי

כי בבואך שמה, ושמך בתור סופר טרם נתפרסם כראוי, קשה יהיה לך למצוא דרכך. על כן זאת עצתי, כי במשך ירחי מספר, שתתעכב עוד בוינה, תכתוב בשעות הפנויות לך, איזה ספר הראוי להתכבד. ואנכי זאת אעשה לך, כי אדפיס את ספרך על חשבוני, ומחיר הנייר והסידור אזקוף עליך במלוה ובתשלומים לשיעורים. זאת אומרת גם זמן הפרעון לא יהיה מוגבל ואתה תשלם לי קמעא קמעא, אחרי כל ממכר וממכר של מספר טופסים, איזה סכום שיהיה בו כדי להשיב לי את הוצאותי שעלו לי בהדפסתם.

ואחרי הפסקה קטנה הוסיף עוד:

— אמנם ספורך „מוציא אסירים" ערוך אתי, וכבר הכינותיו להיות נדפס ב„השחר" אשר לשנה הבאה. ותהי ראשית מחשבתי כי תדפיסהו בחוברת מיוחדת והיה לך לספר בידך. אבל אחרי כן נועצתי כי לא טוב תעשה, אם תוציא את הספור לאור, ואם הוא יהיה לך העד האחד לכשרונך. בספורים כבר קדמוך אחרים. ואתה — חדשה תפעל אם תכתוב ספר כעין מסה ספרותית על אדם שיצאו לו מוניטין בעולם הספרות. הוא ה„אסיי" הנהוג אצל הסופרים המערביים... ואם אתה רוצה יכול אתה לכתוב על אודותי... כשאני לעצמי אין אני זקוק לפרסום מיוחד. אבל לך וגם לספרותנו תצא מזה תועלת מרובה. מלאכה כזאת חדשה היא בספרותנו ותפארתך תהי עליה... גם את החומר הכינותי לך. הנה בחבילה אשר הבאתי אתי היום נמצאים העתונים האשכנזים אשר הכירו פעלי ויגידו תהלתי. את המאמרים האלה יכול אתה על נקלה לתרגם עברית, רק כי תוסיף עליהם נופך משלך ככל העולה על רוחך... ואף גם זאת: הנה הבאתי לך את ספרי „עם עולם" ואת הספר „רומה וירושלים" אשר למשה הס ואת חוברות „הבוקר אור" שבהן נדפס מאמר ההתנפלות עלי. ואתה תקרא בהם בעיון. ובמאמר מיוחד תגיד משפטך עליו בלי משוא פנים... את המלים „בלי משוא פנים" אני מדגיש. נכון לבי בטוח כי אחרי קראך בשום לבב בשני הספרים האלה, בספר „רומא וירושלים" ובספרי „עם עולם", תוכח לדעת כי לא לבקורת התכוון כותב המאמר ב„הבוקר אור" אבל להתנפלות גסה. הן אמת היא, כי כשם שאני קורא בשאר הספרים הנכתבים על

אחדות היהדות קראתי גם בספרו של הס, ואמת היא כי כשם שלקריאה בספרים של אחרים יש איזו השפעה על הקורא, כך עשה עלי ספרו של הס אותו הרושם, שהוא ראוי לו. לא זו אף זו כי היה לי גם לעונג מיוחד בראותי כי רוב דעותיו מתאימות לדעותי, כי לפעמים שנינו מתכוונים לדבר אחד ושנינו מתנבאים בסגנון אחד. אבל להגיד, כי ספרי הוא תרגומו של ספרו — זאת איננה בקורת אלא התנפלות.

אז לקחתי את החבילה אשר הביא אתו לשום בה עיני בחדר מעוני. אף אמנם קראתי בה מה שקראתי. אבל אחרי ימים מועטים ואחרי אשר התיעצתי עם הד"ר שלמה רובין, הודיתי לסמולנסקין על אמונתו בי ובכשרוני ועל החסד הגדול אשר הוא אומר לעשות עמדי בהדפסת ספרי „שלא בא לעולם" בתשלומים לשיעורים — ובאותו מעמד מצאתי גם אמתלא הקרובה לאמת לא רק להשתמט מן העבודה „המוטלת עלי" אבל גם להפטר ממנה.

* *
*

אחרי שנים אחדות, בשובי עוד הפעם לבוא וינאה, ספר לי הד"ר שלמה רובין כי ימים רבים היה סמולנסקין ממאן להתנחם על הלכדו באמרי פיהו להגיד תהלת איש צעיר בטרם בחן דרכיו. רק אחרי ראותו את המחברת „תוהו ובוהו", שנדפסה כשנתים ימים אחרי המאמר „ממסתרי ספרותנו", מצא חצי נחמה כי — זה האיש הצעיר איננו איש ריב ומדון רק לו, אבל גם לרוב הסופרים בני דורו, ואת כולם הוא מבטל בביטול גמור. ועוד גם זאת כי בסתר לבבו התענג סמולנסקין מאד למקרא המחברת „תוהו ובוהו" — על הסתוללו בצדרבוים.

ט

שְׁנֵי פְּרִי בֶן מִשָּׁה — שָׁהֵם אֶחָד

אמנם אז אחרי הצעתו של סמולנסקין לנסות ידי במסה ספרותית על אדותו ישבתי בדד במעוני ורשמתי לי שרטוטים

אחדים, באמרי כי המה ישמשו לי חומר אשר אחרי הצרפו ואחרי הלטשו יהי למאמר שלם בידי.

אולם עד מהרה תקפוני הפקפוקים:

אין לך דבר יותר קשה מלהגיד משפט חרוץ ומסוים על איש אשר לגדולות נוצר — והאיש הזה עודנו בעצם מפעליו, ומקור מחשבותיו מתגבר, והוא עודנו מרחיב יום יום את אופק מבטו ועודנו מפלס לו נתיב.

אתה תאמין בו והוא עוד איננו מאמין בעצמו. יש אשר היום מלוכלכות ידיו באיזו שוליה ומחר יבואו מאורעות ומעשים אשר עד עתה נצפנו ממנו ויורוהו אחרת — ויהפכו לו „שוליתו" על פניו.

ועוד יותר הוה זהיר במשפטך על איש שהוא הוגה הגיונות וחוזה חזיונות כאחד. ההגיון הקר והדמיון הנלהב אינם יכולים לדור בכפיפה אחת, והמה מתאבקים ומתגוששים תמיד זה עם זה. יש אשר הארָאלים מנצחים את המצוקים ויש אשר המצוקים מתגברים על הארָאלים. ואתה בן אדם אם אינך יודע לכוון את השעה אשר בה הגה מה שהגה וחזה מה שחזה תתע בישימון ותאבד דרך.

*

פרץ בן משה סמולנסקין, יליד עיירה קטנה ותלמיד ישיבת שקלוב אשר בליטא, בהגדלו בין מתנגדים אדוקים, היה רואה מנעוריו את החסידות החדשה כנגע היותר ממאיר בבית ישראל.

גם בלקקו מן ה„דבש" אשר בספרים חיצונים, ובבואו לעיר גדולה כאודיסה, וחוג מבטו כבר השתרע גם לרוחב גם לגובה ולעומק, וכבר ראה נגעים גם בכותלי בית המדרש הישן, התמכר הוא אל ההשכלה בכל כחו — לא רק בשביל שנתנה חופש לדעותיו אבל גם בשביל שעל דגלה היתה חרותה המצוה הראשונה: „מלחמה בחסידות!"

ויהי גם סמולנסקין לאיש מלחמה — וכלי זינו שעליו ה„ספור". אז עלו ספוריו „התועה בדרכי החיים" ו„שמחת חנף" במחשבה לפניו.

*

ויהי בבואו לארצות המערב, אל הארצות אשר היו עד עתה לזה החוזה חזיונות, כלכל המשכילים בני דורו, למשאת נפשו, וה„הוגה הגיונות" שבו מצא את הקוץ המכאיב באליה זו אשר תרבות מערבית יקראו לה, כי הביאה את היהודים טועמיה כמעט לידי סמיעה גמורה — קרא גם עליה מלחמה.

אז היתה לו המלחמה „מפנים ומאחור", מלחמת ההשכלה נגד „העטלפים ומורדי האור" ומלחמת שפת עבר וספרותה נגד „העושים כמקולקלים שבאומות העולם ולא כמתוקנים שבהם".

*

התנגדותו של סמולנסקין גם לראשונים גם לאחרונים טהורה היתה ותמימה היתה. אבל החוזה חזיונות שבו הוא הוא שקלקל לפעמים את השורה. הן לפעמים, שלא מדעתו, מתגושש הוא עם מפלצת אשר ברא לו דמיונו ואת הרבב שהוא מוצא על בגדי מנגדיו רואה הוא כספחת מתדבקת.

*

על פנינו חולף רוח ותמונה של שני פרץ בן משה לנגד עינינו. האחד פרץ בן משה החוזה חזיונות והשני פרץ בן משה ההוגה הגיונות.

פרץ בן משה החוזה חזיונות מתמכר בספוריו לדמיונו גדל הכח ורב הקסם.

בדמיונו, כבדמיון רוב הסופרים העברים אשר בימים ההם, היו לישראל שתי נשים, אחת אהובה ואחת שנואה. ויהי שם השנואה חסידות ושם האהובה השכלה. עומד החוזה חזיונות על גבי שתיהן במכחולו ומשתי השפופרות אשר לפניו לוקח הוא לו את הצבעים והגוונים הדרושים לתפצו. את פני השנואה הוא משחיר כשולי קדרה לעשותה למפלצת ואת עיני האהובה הוא קורע בפוך, ואת לחייה ואת שפתותיה הוא ממלא פיח אדמדם — לחבבה על עוגביה.

ובדמיונו גם בנים ילדו שתי הנשים ההן לישראל. השנואה ילדה לו בן ושמו זמרי והאהובה ילדה לו בן ושמו פנחס. — וכל בית ישראל מלא בנים מריבים ומדיינים זה עם זה. מעבר מזה בנים

סוררים העושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס ומעבר מזה ילדי שעשועים, משכילים ה„מזהירים כזוהר הרקיע"...

פרץ בן משה החוזה תזיונות הוא שכור־קסם דמיונו. בשכרונו שוכח הוא לפעמים מתת חשבון לנפשו אם דמיונו מגלה לו פנים בחיים כהלכה או שלא כהלכה.

קסמים בידו, כחו אתו. את משאלותיו הוא ממלא — ושכרו נכון לפניו.

לא כן פרץ בן משה ההוגה הגיונות.

בקומו להיות למורה לישראל היה אנוס להעמיק חקר ולבקש פתרונים לחידות עמו.

אז היה נועץ ראשי אצבעותיו בקרקע בתולה והיה חופר גומות גומות, ארוכות וקצרות, למצוא את השביל התיכון בין אותו של אש הקנאות ובין אותו של שלג התקונים החיצונים בדת. בין האדיקות בכל קוץ וקוץ ובכל תג ותג, המאבנת את העם לגוש מוצק כולו מקשה, ובין הקיצוץ בנטיעות היותר שמנות והיותר פוריות, המכאיב כל חלקה טובה בכרם בית ישראל ואיננו משאיר אחריו בלתי אם ספיחים שדופים וצנומים שאין בהם אפילו כדי להשביע עין תינוק דלא חכים ודלא טפש.

בתחלה עודנו כמגשש. עודנו מחזיק באותה המליצה שכבר דשו בה כל המשכילים העברים שהיו לפניו. הלא היא „האהבה לשפת עבר". אולם עד מהרה הכיר את הריקניות שבה. הוא הכיר לדעת כי כל האומר להעמיד את קיומו של עם ישראל על אותה האחת איננו בלתי אם „בונה ביתא באוירא", הוא הכיר לדעת כי האהבה לשפת עבר כשהיא לעצמה, בלי האותיות האחרות, איננה בלתי אם כ„מ"ם וסמ"ך" העומדים בנס בלוחות האומה.

עתה היה למפשפש. פשפש ולא מצא איזה דבר ממשי שיש בו כדי למלאות את החלל הריק תלה בביטוה רוח ישראל על ידי השכלת ברלין. אז קם ובנה לו רחיים של „רוח". והוא היה עומד יומם ולילה ומניע את הגלגלים והיה טוחן וחוזר וטוחן ראיות על ראיות במדוכה של מאמרים קצרים וארוכים כי רק מתנה אחת טובה יש לישראל בבית גנזיו ו„רוח" שמה.

ובין כה וכה היה שש כי מצא גם לשפת עבר את תפקידה. הן היא היא הסוככת האחת על ה„רוח" הזה. היא „הנותנת לעם ישראל ידים להחזיק מעמד כסלע איתן בלב ים", והיא „הנותנת לו כנפים להתרומם מעל כל המכשולים והחתחתים ואבני הנגף, וכו' וכו'..."

אולם לא ארכו הימים ויתוש הפקפוקים שב לנקר במוחו:

— הרוח הזה דאזיל ערטילאי מה הוא ומה כחו? הן אף בכסותו את מערומיו בחקר דברי ימי ישראל ובחטוטים עמוקים בספרותו העתיקה — וגם אילו היו כל אלה החקירות והחטוטים כתובים על ספר בשפת עבר — לא מחלצות הוא לובש אלא מחצלת של קנים שאין בה אפילו כדי לחמם גופו של זבוב...

ולא נתקררה דעתו של ההוגה הגיונות עד שבא לידי ההכרה של הלאומיות במלוא מובנה ובמלוא היקפה — ועד היותו ל„מחפש דרכיו" ול„מבקש דרך לעבור גאולים".

•

וההוגה הגיונות החזיר באחרית ימיו גם את חוזה החזיונות למוטב. הוא הטה אותו מאחרי „מלחמת המצוה" על החסידות. ובספורו האחרון הנקוב בשם „נקם ברית" כבר הפך פניו כלפי אלה העוצמים עיניהם מראות כי רק בלאומיות המקפת את כל עם ישראל למפלגותיו ארוכתנו מהרה תצמח, כי לא באהלי זרים אבל בבית האבות יתבררו ויתלבנו הסכסוכים והמדנים בין אחים...

•

ואני בהתבוננני היום אל דמותו הרוחנית של פרץ בן משה סמולנסקין מזהירה היא לנגד עיני בכל ברק שרטוטיה וגווניה. — כי לא באותם המאזנים ששוקלים בהם ערך ספורים של אחרים ולא במדה שמודדים בה מאמרים של אחרים אני שוקל ומודד את ספוריו ומאמריו. על דעתי דוקא בשביל שבספוריו יש הרבה מן ההוגה הגיונות ובמאמריו יש הרבה מן החוזה חזיונות מיוחדים הם במינם ויש להם ערך קיים לדורות.

ט.

פְּגִישָׁתִי עִם פְּרוֹפֶּיסוֹר שְׁלֹמֹה זַלְמָן שֶׁכְטֶר

בימים הראשונים לירח מרחשון, ה' תרמ"ב, הכרתי את שלמה זלמן שכטר פנים אל פנים, בהפגשי עמו בביתו של עקיבא חשמל אשר בעיר בוקארסט, בירת רומניה.

עקיבא חשמל היה איש שהויתו בולטת ונראית ורשומו היה ניכר בחיי היהודים בני עירו. גם רוב המשכילים העברים שבשאר הערים והעיירות במדינה זו ידעוהו, ולא מעטה היתה השפעתו עליהם. — הן הוא היה הסוכן הכללי לעתונים העברים אשר בימים ההם, ל„המגיד", „העברי", „המביט" ו„השחר", והכל היו יודעים כי הוא משמש את העורכים העברים שלא על מנת לקבל פרס ואין לו בשכרו אלא גליון אחד בלבד, שהוא משאיר לעצמו למקרא חנם.

ויהי האיש ההוא סמל־המופת של יהודי־מזרחי בכל הליכותיו. כמו היו חום־לוהט וקור־כפור משמשים במוגו בזה אחר זה, ואין האחד נוגע בחברו אפילו כמלוא נימה.

הוא היה בעת ההיא איש כבן ארבעים שנה, איש ששיעור קומתו ממוצע, ולו כתפים רחבות, והוא בריא בשר, ועיניו כמו נחבאות בעבי לחייו; והוא בעל לאשה ואב לשבעת ילדים, שהגדול שבהם עוד לא הגיע לשנת השלש עשרה; והוא איש שמימיו לא היה טועם טעם עושר — ובכל זאת היה חי חיי מפונק ומבלה את רוב שעות היום בבטלה, שיש בה עונג של עצלה:

בבוקר, בקומו ממשכבו, עטוי הוא על כתנתו הרחבה, — כתנת בד למשכב לילה — מעיל שחרית, מעיל רחב וארוך עד המפשעה, שצואריו משוזר פתילים כהים־אדמדמים. ומן המשירת הזאת מעשה שבכה, יוצאים שני פתילים עבים ומשוזרים תלתלים, המרכסים את שני קצות המעיל ממעל, ועוד להם שרידים התלוים ויורדים עד החזה. ועל כפות רגליו סנדלי בד־אמוץ, ועל קדקדו כפה־תורכית, עין תכלת, שקווצה ירוקה באמצעיתה. — בתלבושת זו יושב הוא אל השולחן, אחרי תפלתו, תפלה חטופה, ואחרי אכילתו, אכילת פת־שחרית מתוך

מתון, יושב הוא ובין שפתיו שפופרת עבה של אבן אקדח, שסיגריה דקה נעוצה בפיה, והוא מעלה עשנה קמעה־קמעה. והוא מסדר אותה שעה את גליונות העתונים השונים למיניהם, אשר הביא נושא־המכתבים, ומסמן את הגליונות הנודעים אל החותמים אשר בעיר מושבו למשלוח על ידי נער־עתי, ואת הגליונות הנועדים אל החותמים אשר בשאר הערים למשלוח על ידי הדואר.

אז ככלותו את מעשהו שואף הוא רוח, תוחב סיגריה חדשה אל פי השפופרת העבה, מצית אותה לעישון, מיסב על כורסתו הרבודה, כשהוא נותן את כפות רגליו על השרפרף אשר אצל השולחן מתחת וסומך את ראשו אל הרפידה אשר לכורסה ממעל; נועץ עיניו באחד הגליונות שנשארו לו „למחיה" וקורא בו בעיון נמרץ מתחלתו ועד סופו. ועד בכלל: גם המודעות שאין אחריותו של העורך עליהן.

אף יש אשר אחרי הקריאה, אחרי השביעו נפשו ב„צחצחות" העתון אשר לפניו, תנוח גם עליו הרוח. אז יאחז בעטו, טובל אותו בקסת הדיו, והוא מצרף אותיות למלים, והמלים מצטרפות ל„מכתב מרומניה", שהקוראים הנכבדים יקראוהו בעוד שבוע או שבועים נדפס שחור על גבי לבן ב„המגיד" אשר בליק או ב„העברי" אשר בברודי. — כי אל „השחר" אשר בווינא לא יהין בענותנותו להגיש את „מטעמיו".

זה אחרי הצהרים, אחרי גמרו ארוחתו ואחרי השתטחו על הספה בפישוט ידים ורגלים לשם חלוץ־עצמות ואחרי הקיצו מתנומתו, תנומה חטופה, מזדרז הוא לקום ולעמוד על רגליו, ללבוש את בגדיו, לצאת בחוצות העיר ולבוא אל בתי מיודעיו שיש לו עסק עמהם, אם בדברים הנוגעים לו ולביתו ואם בצרכי הצבור היהודי.

•

סוד הפנאי ומנוחת הנפש של ע ק י ב א ח ש מ ל גלוי וידוע הוא: הדאגה לכלכלת ביתו לא הציקתהו מימיו בכל תעצומות עוזה, כי רוב מחסוריו היו על אביו הזקן, שהוא בנו יחידו.

זר׳ שמעון הזקן, אבי חשמל, איננו איש אוצרות אף לא איש אמיד. זגג הוא המתפרנס כל ימיו מיגיע כפיו. הוא בא בימי נעוריו מעיר סלוניקי אשר בארץ המזרח לעיר בוקרסט, בירת רומניה,

וימצא במלאכתו די פרנסתו. אף חסך לו, בעוד כחו חדש היה אתו, על יד על יד, די כסף לבנות לו, באחד מפרברי העיר, בית קטן, ובו שני חדרים מרווחים למעון, גם מטבח, גם חדר קטן בחצר הבית, אשר תקרתו עשויה להפתח. והחדר הקטן הזה משמש לו בכל ימות השנה מחסן לזגוגיות ובימי חג הסוכות, בהפתח התקרה, לסוכה.

ואין לו לר' שמעון בעולמו אלא בנו יחידו. לפני שנים רבות מתה עליו אשתו, בעוד הוא במבחר שנותיו, והוא לא נשא אשה אחרת בחרדתו על בנו יחידו פן תנהג בו מנהג אם חורגת.

וכשנשא לו בנו יחידו אשה וגם הוליד בנים, היה מפנה ר' שמעון לעצמו פנה אחת קטנה בחדר הקטן הבנוי בחצר הבית והמשמש מחסן לזגוגיות. שם העמיד לו מטה מוצעת למשכב לילה. ולבנו ובני ביתו הועיד את החדרים המרווחים למעון.

„בנו הוא מלומד". „התורה מתשת כחו ואיננו מסוגל לעבודה גסה". אבל הוא, ר' שמעון הזגג, למוד־עבודה הוא מנעוריו, וגם בימי זקנתו לא יעזבהו כחו. הוא מחזר כל היום, מן הבוקר ועד הערב, בשוקים וברחובות, ותבה מלאה זגוגיות מתחת לאצילי ידיו, למצוא לו עבודה של תקון בדקי החלונות. ובערב הוא שב הביתה. מביא את משכורתו במלואה אל כלתו, אשת בנו יחידו, זאת אם הבנים ועקרת הבית, להיות לה למלא מחסורה — ולכלכל את הבית לפי כבודו של בעלה „המכובד על כל סביביו".

*

היה ביתו של עקיבא חשמל, בזמן ההוא, לפני חמשים וחמש שנים, כעין ה„סלון הבוקארסטי" למשכילים העברים. אין משכיל עברי, איש־שם, אשר יעבור דרך העיר בוקארסט ולא יסור אל ביתו של חשמל, ולא יהי קרוא אל שולחנו לאכול מפתו.

והארוחה הערוכה לא היתה רזה.

אולם הסעודה היותר דשנה היתה, על הרוב, במוצאי שבתות. או, בהזדמן איזה אורח מצוין לביתו של חשמל, היו קרואים לכבודו גם מספר אנשי־סגולה; ותהי הסעודה, סעודת „מלוה מלכה", סעודה של חדוה יתרה. אשת חשמל, זאת היהודיה הרומנית שכולה אומרת נקיון וחריצות ידים, הכינה תמיצת־סלק טובה ושמנה, זאת אומרת

מרק של סלקים אדומים המבושלים על בשר שמן של כבש. והיא מבשלת גם תפוחי אדמה מפוצלים מקליפותיהם ומנותחים לנתחיהם, ועל המרק צפות אבעבועות של שמנונית, זריחו נודף מן השום שהוא מתובל בו. ומשתי הקערות, גם מקערת המרק וגם מקערת תפוחי האדמה, המוצגות על השולחן הערוך, בעודן רותחות, מתמר ועולה הבל חם — לגרות כל חיך.

אל סעודה אשר כזאת נקראתי הפעם גם אני. ואני בבואי, לקול הקריאה, אל ביתו של חשמל, כבר מצאתי בחדר הגדול את האורח שקדמני: איש צעיר כבן שלשים שנה, הדור בקומתו הגבוהה ובזקנו הצהוב והארוך. וחשמל, בעל הבית, ממהר להציגהו לפני, במבטא השגור מאז על שפתיו:

— „הנה ידידנו שלמה שכטר!"

ושנינו הסברנו זה אל זה פנים של חדוה גלויה, כמו היתה פגישתנו זו פגישה של ידידי־נעורים, אחרי הפרדם ימים רבים. הן מאמרי שנינו כבר היו נדפסים ב„השחר", והיחס ההדדי של העוררים למערכת חשובה אשר כזאת, היה, בימים ההם, אותו שבין חברים לשיטה מיוחדת, אשר בשמה ידגולו, והמה חושבים את עצמם לשרידים הנקראים להיות לצופים לאלה אשר לא ראו עוד את „המאור הגדול" שבשיטתם החדשה.

חברים כאלה גם בהיותם עוד רחוקים איש מרעהו מרחק מקום נעשים קרובים זה לזה ברוחם — והמה משתתפים איש איש גם בצערו גם בשמחתו של חברו.

•

מה שידע שכטר על אדותי איננו ברור לי, אבל לי כבר נודע, על פי השמועה, מהלך התפתחותו — ככל אשר אספר בזה:

מעיר מולדתו, עיר פוקשני אשר ברומניה, בא שלמה זלמן שכטר לווינה, בירת אוסטריה, בהיותו כבר בן עשרים ושש שנה; בא הוא ותלמדו בידו. מלבד בקיאותו הרחבה בשני התלמודים ונושאי כליהם ומלבד ידיעתו העמוקה בתורת שפת עבר ודקדוקה ובספרות הפילוסופיה של הרבנים הספרדים בימי הבינים, היתה אשפתו ממולאה עושר הדעת בחכמותיהם של אומות העולם וברבות מלשונותיהם

בא הוא ותקותו שעשעתהו כי עוד מעט ותלמודו יביאהו לידי מעשה, כי בעיר הגדולה יכירו החכמים פעלו וידו תמצא להציב לו יד בחיים. אולם כרבים שלפניו ושלאחריו ראה גם הוא עד מהרה ונוכח כי תוחלתו לא רק ממושכה היא אבל גם נכזבה; ראה הוא עד מהרה ונוכח כי — אילו קם משה בן עמרם מקברו והיה בא אל ראשי הקהלה שבווינה לבקש מלפניהם כי יספחוהו אל אחת הכהונות באחד מבתי הספר להורות נערי בני ישראל תורת הדת, ואילו הואיל רבי עקיבא לדפוק על שערי בית המדרש לרבנים שבווינה בבקשתו להורות משנתו בתלמוד, ואילו בא אריסטו אל ועד הפרופיסורים של המכללה הוינאית בשאלתו להיות שונה פרקו בפילוסופיה מעל אחת הקתדראות, כי עתה היו כולם יוצאים דחופים באמת הבנין שבידי הוינאים ואפשר שהיו הוינאים, כן ראשי הקהל היהודי וכן ראשי המכללות, גם כועסים גם מלגלגים עליהם על העיזם לבוא לפניהם ובידם אין תעודות מאושרות וחתומות בגושפנקה של רבותיהם שהם מומחים לאותו המקצוע...

לא היה לו לשכטר מוצא אחר ממבוכתו בלתי אם לבדח במעט את דעתו בכתבו בשביל „השחר" את שיחותיו „שיחות הני צנתרי דדהבא", ולא היה לו מקור אחר לפרנסתו בלתי אם בהמנותו את תלמידי בית המדרש ה„ייליניקי" ובקחתו תקציב חדשי של שמונה זהובים אוסטריים — שכר שמעו שעורי־התלמוד מפי איזיק הירש ווייס ופרקי־אגדה מפי מאיר איש שלום.

אכן מלבד התקציב החדשי היתה לכל תלמיד ותלמיד עוד משכורת בלתי־קצובה, בהצטרפו ביום אוכרתה השנתית של נשמת אחד הגבירים הוינאים ל„מנין עשרה" בלמודי פרק־משניות ובאמירת קדיש, והוא מקבל שכרו, בעד כל אזכרה ואזכרה, שלשים פרוטות אוסטריות, בכסף מלא. וואת לדעת כי המשכורת הבלתי קצובה עולה לפעמים על התקציב החדשי ומצטרפת לחשבון לא־קטן. הן אוצר ה„נשמות", המסור לבית המדרש הוינאי, לא דל הוא, והוא מתמלא מדי שנה בשנה. הלא זה הוא מנהג ישן נושן אצל הגבירים הוינאים „בני דת משה" שבחייהם דואגים הם לגופם כיד עשרם הטובה עליהם, מטפחים אותו ומפנקים אותו עד כדי טבילה באמבטי

ממולא יין שמפניה, ובבוא עת פקודתם, פקודת כל בשר, פוקדים הם גם את נשמתם בוכרון לפניהם, את העלובה הזאת שנדונה מחכמי הנפש לחיי עולם, הויא זקוקה גם לכלכלה עולמית — ובשעה האחרונה לחייהם אין העשירים מקמצים. בידם המלאה והפתוחה, הגדושה הרחבה, מפרישים הם מהונם שמינית שבשמינית, ולפעמים גם שביעית שבשביעית, של אחוז אחד, ומניחים אותו באחד מבתי האוצרות לקרן קיימת, בתנאי מפורש כי עד שיבוא אליהו נתונים פירותיה לאלה המפטמים אחת בשנה את נשמתם במזון שיש בו כדי שביעה לכל ימות השנה, זאת אומרת באחד הפרקים מפרקי המשניות ובקדיש דרבנן. — ואהרן ייליניק מי שהיה דואג כאב נאמן לנשמות בני קהלתו, הגדיל לעשות. כי בבנותו בית לתורה, שהיתה מונחת בוינה באיזו קרן זוית נשכחה, פקד גם את הנשמות העזובות לחמלה ויקציע גם להן מדור עולמי. הוא הפקיד אותן לשמירה מעולה בידי המורים שבבית המדרש. והוא ידע כי אחרי אשר לא שומרי חנם אבל שומרי שכר המה, כי אחרי אשר בפירות הקרן הקיימת שלכל נשמה ונשמה שמן חלקם וגם מאכלם של תלמידיהם המצטרפים למנין לא רזה הוא, ישמרו לעשות כל אוכרה ואוכרה במועדה.

אולם אשר לאמת גם התקציב החדשי וגם המשכורת היכולה להיות נחשבת כקבועה לא הספיקו לשכטר לכלכלת מחסוריו. תלמיד בן עשרים ושש שנה, תלמיד, שמלבד הצרכים המרובים שהסכין למו עוד בהיותו בארץ מולדתו ושאי אפשר היה לו עוד להפקיע את עצמו משעבודם, נוסף לו בוינה הצורך לקנות לו לכל הפחות פעמיים בחודש כרטיסי כניסה אל התיאטרון הישן בארמון החצר הוינאי, הנועד למשחקי חזיוני המופת; תלמיד וולל וסובא ספרותי אשר כזה גם לשתי ההכנסות יחד „לא יאמר הון". ומבלעדי זאת כמדומני שאין איש אשר יחשוב זאת לשכטר לחטאה אם, בכל דעתו את ערכה של עבודתו ה„פוריה", זאת עבודת הקודש להיות לעזר למוריו בהעלאת הנשמות שכבר נתיתמו ומכל משפחתם אין עוד שריד בקהל עדת ישראל, לא היה רוצה ולא היה יכול לחשוב אותה לתעודתו בחיים.

אז החליט שכטר, על פי עצת מוריו החכמים הנודעים לשם,

אייזיק הירש ווייס ומאיר איש שלום, שנתנו על ידו גם מכתבי מליצה, לנסוע ברלינה, בתקותו להכנס שם, לכל הפחות בתור תלמיד שלא מן המנין, אל בית מדרש הרבנים מיסודו של הילדסהיימר.

ותוחלתו זאת לא נכזבה. המורים שבבית המדרש ההילדסהיימרי קבלוהו בסבר פנים יפות, ובראותם את רוב עשרו במדעים היהודיים והכלליים, את הענותנות שבגדולתו ואת התמימות שבמדותיו התרומיות, כבדוהו אף תמכוהו בכל יכלתם.

בכל זאת לא מצאה נפשו של שכטר, די ספוקה גם בברלין. התמיכה, אף אם איננה רזה, זעומה היא. וגם על האהבה התמימה של מוריו, כשהיא לבדה, לא יחיה אדם לאורך ימים.

ויהי הפעם ומקרה לא שערהו איש נמצא לשכטר והוא הביא שינוי עיקרי במצבו *) הלא הוא:

משה מונטפיורי מת ערירי ולכן אחיו, שאמצהו כבן לו, הניח רוב הונו אחריו. ותנאי התנה השביב מרע שיורשו זה יסע לברלין וישמע לקחו בתלמוד בבית מדרש הרבנים מיסודו של הילדסהיימר. ויבוא מונטפיורי הצעיר, בלוית אמו, ברלינה לקיים דברי המת. אולם עד מהרה נוכח התלמיד וגם נוכחו המורים כי קשה יהיה לו לעשות חיל בלמודו, באשר עד עתה לא התקין עצמו בפרוזדור טרם הכנסו לטרקלין, באשר לגבי למוד התלמוד דרדקי הוא ואי אפשר לו להשיג את הפרקים הנשנים בבית המדרש לגדולים. ולא זו אף זו כי שפת ההוראה, שפת אשכנז, כמעט זרה היא לו. אז היה שכטר התלמיד האחד בבית המדרש ההילדסהיימרי אשר ידע אנגלית, ויהי גם המצוין בבני גילו בידיעת התלמוד. וימליצו המורים בעדו לפני אמו של מונטפיורי הצעיר כי תועידהו אל ביתה להיות למורה לבנה ולהכינהו אל השעורים שבבית המדרש.

ושכטר, היודע פרק גם במהלכיו עם אנשים, קנה לו עד מהרה את לבב תלמידו. ולא רק רב היה לו אבל גם חבר נאמן. היחס ההדדי שביניהם היה אחרי ימים לא רבים כאותו היחס של שפע הצנור המחובר בקילוחו אל הקיבול שבכלי וכמו התלכדו לבלי התפרד.

*) את רוב הדברים על־אדות המאורע הזה מוסר אני כמעט מלה במלה בכל אשר שמעתי ממפי החכם מאיר איש שלום.

ותתצב אמו של מונטיפיורי מרחוק ותרא ותתענג על המראה. ולא ארכו הימים ותשית אמו של מונטפיורי עם לבבה לאמר:

— „הן את המצוה לקיים דברי המת כבר שמרתי דיי, בהתגוררי בברלין ימים רבים. הלקח שבני מקשיב בבית המדרש איננו בלתי אם איזה קישוט לנוי. כי שכטר הוא לו המורה האחד להועיל ומפיהו הוא מבקש את תורתו. ובכן הלא טוב לי לדבר על לבב שכטר כי יאבה ללכת אחרינו לונדונה בתור מורה־תמידי".

הנה כי כן הקציבה הגברת מונטפיורי לשכטר שכר של שמונה מאות לירה לשנה — ושכטר, בטרם עשותו דרכו לונדונה, נסע עתה אל עיר מולדתו ואל משפחתו אשר ברומניה להתראות עמהם ולהביא סדרים בעניניו. ויהי בשובו מעיר מולדתו ויתמהמה בעיר בוקרסט ימים אחדים. ויסר גם אל ה„סלון הבוקרסטי", ולכבודו קרא חשמל גם אותי לסעודת „מלוה מלכה", נפגשנו שנינו בפעם הראשונה ותהי שיחתנו שיחת ידידים־מאז.

*

עוד אנחנו משוחחים והנה בא החדרה עוד אורח קרוא. הלא הוא אלעזר רוקח שהיה מודע לשנינו; הלא הוא איש ששנינו ידענו אותו ואת שיחו ולשנינו היה רצוי גם ביתרונותיו וגם במגרעותיו; הלא גם לרמון אי אפשר להתקיים בלי קלפתו, וגם מגרעותיהם של תלמידי חכמים צריכות כיבוד.

*

אלעזר רוקח היה בעת ההיא בן עשרים ושבע שנה ותולדותיו כבר היו רבות־הענין. הוא נולד בירושלים בשנת תרי"ד, חנוכו בבית אביו, ר' יצחק, החסיד הצירנובולי, היה כחנוך כל ילידי ירושלים אשר בימים ההם. בהיותו בן שלש עשרה שנה נשא אשה, וילך לגור בבית אבותיה אשר בעיר צפת. והעיר צפת, בענייה ובקנאיה, היתה נודעה מאז לקרן „החשכה" שבארץ־ישראל. בכל זאת התגנבו ברבות הימים גם שמה „קרני אור ההשכלה להאיר את המחשכים" ורוקח הצעיר, הסמוך על שלחן חותנו, היה נהנה מזיוה ויהי למשכיל־סתרים. אולם זאת מדתה של ההשכלה העתיקה שהיא נכנסת בחשאי ויצאת בקולי קולות. אז התודע רוקח המשכיל אל חבר צעירים בני גילו,

חובשי בית המדרש, שגם הם כבר „החמיצו" ולא יכלו עוד להתאפק בהתחמץ לבבם על אלה הממונים על קופת „החלוקה" אשר כעגלי מרבק יפושו בפסעם על ראשי הרשים.

אלה הצעירים כבר אמרו קשר. אבל — בלבבם על משכבם. רובם היו בני עניים וחרדתם על פתותי הפת החרבה הנתנה למו מן הקופה העבירתם על דעתם. אולם עתה בעמוד אלעזר רוקח, בן צבירים, בראשם, מצאו למו און לצאת חוצץ לקראת המגריסים בחצץ שיניהם.

ואז בהתגלע הריב הראה אלעזר רוקח ראשית מעשהו. אחרי קנותו לו את לבב משה מונטפיורי להיות בתומכיו, קנה גם בעזרת שותפיו את חצי הכפר גי־אוני — שהוא עתה המושבה הנודעה בשם „ראש פנה" — ועשרים משפחות מבני העיר צפת באו, על פיהו, להתישב שם, לאחוז באת ומחרשה ולהתפרנס מעבודתם את האדמה.

אמנם ימי המושבה ההיא לא ארכו. הנסיון הראשון היה נסיון של משכיל־הוזה. הרצון לבדו, יהי היותר עז והיותר עצום, לא יפתח ולא ישדד אף כברת אדמה קטנה ככף איש. לעבודה גסה דרושים גם המכשירים הגסים, ובלעדם לא ירים איש את ידו. האכרים עזבו זה אחר זה את נחלתם ואת עבודתם וישובו במפח נפש אל העיר. ויהיו רבים מן הקובלים למקבלי נזיפה.

ואלעזר רוקח היה האחד אשר אחרי שבעו ממרורים נשבע בלבו לשבוע גם נדודים. הוא נסע לרומניה לרכוש לו תומכים למפעלו, ואז בא לעיר בוקרסט.

היו הימים הראשונים לבואו עירה בוקרסט לו ולרוחו ימים של זיו בכל הודו.

הנה בא איש צעיר ארצי־ישראלי, הדור בקומתו ובתלבשתו, מקפיד על תסרוקת בלוריתו ועל הקישור שבעניבתו, וקסמים מזרחיים בידו. מתלקטים אליו בכל מקום בואו צעירים שכח דמיונם עוד חדש עמהם והוא יושב על דוכנו ודורש באזניהם ונושא את משליו ומספר את ספורי מעשיותיו — והוא לוכד את לבותם בנועם נאומו עד כדי הדבקם בו ועד היותם למעריציו.

האיש הצעיר הזה קרא ושנה לא־מעט. ופחגמי רוב הסופרים,

מן העתיקים ועד החדשים שבחדשים, שגורים על לשונו. אבל יותר ממה שקרא ויותר ממה ששנה בורא לו דמיונו פתגמים ופזמונים העשוים כטעמם וכמתכונתם של הסופרים אשר בשמם הם נקראים והם נאמרים — עד לבלי הכר אם יצורי רגע של בריאה חדשה הם.

בשעה שהוא מוצא קורת־רוח יתרה במסבתו מתיז דמיונו נצוצות של גאוניות תכופים זה אחר זה, עד היות להם ברק של יצירה שלמה ומשוכללה.

רוקח יודע לשבר כל אוזן ולשכר כל עין. ויהי זה לפלא היותר גדול שבתכונתו כי לא רק את אזני אחרים היה משבר ולא רק את עיני אחרים היה משכר, אבל למשמע אזניו ולמראה עיניו היה הוא בעצמו שכור־דמיונו. כיון שיצא מפיהו איזה פתגם, או איזה פזמון וכיון שהרצה וחזר והרצה איזה ספור הבדוי מתחלתו ועד סופו נעשו לו לעצמו כדברי אמת לאמתם והוא בעצמו לא היה מפקפק עוד בהויתם. הטמיעה של הספקות בודאיות ושל הגוזמאות באמתיות היתה במוחו כל־כך גמורה וכל־כך מורכבה זו בזו עד שלא ידע עוד הוא בעצמו להפריד בין הדבקים.

•

אם כה ואם כה היתה חברתו של רוקח במסבת רעים נעימה מאד. הוא היה יודע לתבל כל אגדה וכל שיחה בבדיחותא חריפתא, ילידת־הרגע, מלבבת גם בטעמה וגם בסגנונה.

בביתו של חשמל היה רוקח חושב את עצמו כאילו היה אחד מבני הבית וזכות אזרח לו. רגעים אחדים אחרי בואו החדרה כבר היה אותו בצלוחית של יין שרף אשר על השולחן והיה ממלא את כוסו. ואחרי ברכה חטופה של „לחיים" היה מריק את כוסו אל פיהו בבת אחת והיה „דורש" מבעל הבית שיחיש מעשהו לפתוח את הסעודה.

אבל חשמל היה מחייך חיוך קל של עונג מיוחד. רמז למה שאומרים המליצים „עוד חזון למועד". זאת אומרת עוד מחכים לקראת אורח המאחר לבוא.

חשמל אהב כן להכין בשביל אורחיו החביבים עליו לא רק את מעדניו אבל גם דבר שלא שערוהו ושלא פללו אליו.

— „האנוס" שלח להגיד כי יבא היום אל סעודה מלוה מלכה — לחש חשמל באזני רוקח.

אולם רוקח חזר בקול על דברי המלחש:

„הנה כי כן. עוד מעט ויבא אל חברתנו הרומני הקדמוני שהורתו ולידתו בפולין המדינה. זה האיש אהרן בלומנפלד דמתקריא רונטי רומן. טוב הדבר, אנחנו נשיש לקראת המשורר הגדול לרומנים. הוא יקרא באזנינו את הפואימה שלו הנקראת בשם „ראדו", ואנחנו נקרא באזניו את הפואימה „רומניה", אשר למשוררנו זאב אהרנקרנץ".

חשמל הביט אליו כמתחנן להיות נזהר בדבריו. אבל רוקח לא שעה אל סקירתו ולא שת לבו לאזהרתו. הן ליחידי סגולה כבר היה גלוי וידוע סודו של רונטי רומן, אביר המשוררים הרומנים אשר בימים ההם, וגם הוא, כשהוא לעצמו, כבר חדל ממצוא חפץ בהסתרו.

•

ליחידי סגולה כבר נודע סודו של האנוס:

בעיר אזירן אשר בגליציה קרה בשנת תרכ"ח מקרה לא שכיח. על פי הטעות שטעה רופא־החיל „בעטישתו" של פרנס הקהלה היהודית, היושב במועצת הבחינה לעבודת הצבא, ראה הרופא את האיש הצעיר ששמו אהרן בלומנפלד שלם בגופו וימצאהו בריא לפניו וישימהו לחייל. אז נבעת אותו הפרנס שנוקש בעטישתו ועל ידו נתפש תופש תורה לגייסות. והוא הוא אשר נתן לו ידים להמלט על נפשו. ויברח בלומנפלד אל ארץ רומניה — זאת הארץ שהיתה בימים ההם הארץ המבורכת, ארץ המקלט לרוב הפליטים.

ובלומנפלד בא אל העיר רומן אשר במדינת מולדוי, וימצא לו שם מחיתו בהוראתו לנערי ישראל את שעוריו בתנ"ך ובתלמוד, זאת שעותיו הפנויות היה קובע לו לעצמו להשתלם במדעים החביבים עליו מאז.

כחו של בלומנפלד היותר מצוין והיותר נפלא היה בבלשנות. בימים לא רבים היה מסגל לו כל שפה זרה לכל חקיה דקדוקיה

ופרטיה. והוא לא אמר די. בבקיאותו בה אבל לא נח ולא שקט עד אם בא בסודותיה ועד אם גלה עמוקותיה.

הנה כי כן העמיק בלומנפלד חקר גם בשפה הרומנית, וירא הנה היא טרם התפתחה כל צרכה וחקיה טרם הבשילו וספרותה עודנה דלה ורזה. או שש כח בלשנותו כי הניחו לו מקום להתגדר בו. דלותה של השפה היא היא שהעירה בו גירוי לא־מצוי להיות לה גואל, להעשירה בניבים ולהביאה לידי גמר בישולה.

בעיר רומן, אחת מערי הפלך שבמולדוי, תסרים לו המכשירים הרוחניים לעבודתו הבלשנית, ספרי החכמים המומחים לאותו המקצוע. תשוקתו העזה מחיבתו חובת גלות למקום תורה. אז נמצא לו הרופא היהודי שבעיר, ודוקטור גלר שמו, אחד מן הקנאים שבקנאי ההשכלה של הדור ההוא, איש אשר חשב לו ואת לתעודתו היותר קדושה בחיים להציל נפשות צעירים בעלי כשרון „ממחשכי האדיקות" בתתו למו את האפשרות להכנס אל בית ספר מתוקן ולהביא סדרים בלמודיהם איש איש על פי כשרונו. זה הדוקטור גלר „ראה את המציאה ונפל עליה", ובעזרת חבריו לקנאת ההשכלה המציא לבלומנפלד די כסף לנסוע לעיר ליפסיא אשר באשכנז ולהכנס שם אל האוניברסיטה להשתלם במדעים. — ואף גם זאת כי בהיות הצעיר בלומנפלד אחד מפליטי חיל הצבא, ויירא מפני הרעה הנשקפה לו בעברו דרך אוסטריה, המציאו תומכיו לידו גם תעודת מסע של איש, ששמו רזנטי רומן, והוא יליד אחד הכפרים הסמוכים לעיר פיאַטרא אשר ברומניה.

ובלומנפלד הצעיר לא במסע החפזון עשה דרכו לליפסיא. נסיעתו, מעיר רומן אשר במולדוי עד הגבול אשר בקצה מדינת ולכיה, ארכה ירחים לא מעטים. בעגלת אחד האכרים, ולפעמים גם רגלי, היה נודד מכפר לכפר, ובכל מקום בואו התמהמה ימים אחדים ויתרועע עם התושבים, ויט אוזן אל מבטאיהם ואל הנגינות זאל הפתגמים שהיו להם מורשת קדומים מאבותיהם.

ויהי אחרי שנים אחדות ובעיר בוקרסט נדפסה פואימה חדשה בשם „ראַדו". הפואימה הזאת רועשת כאשד מים כבירים בהתפרצם ממחבא־סתרים. הלא היא השתפכות הנפש של העם

הרומני בהביעו את צערו העולמי על נחלתו שנהפכה לזרים. והפואימה הזאת נכתבה בשפה עתיקה ובסגנון של סופרי המופת — ומחברה הוא איזה איש ששמו רונטי רומן, איש לא נודע מתמול שלשום.

כל העתונות הרומנית היא כמרקחה. כל שפה מגדת תהלתו של המשורר החדש שקם לספרותה של רומניה. עליו גאותם של הרומנים ועליו תפארתם... ויהי בהודע למו, על פי תעודת מסעו, כי זה המשורר החדש הוא יליד כפר הסמוך לפיאטרא, וכי הוא תלמיד האוניברסיטה הליפסאית, שמוהו לפקיד באחת הלשכות של המיניס־טריון להשכלה.

וימצא לו זה התלמיד של האוניברסיטה הליפסאית שנים מספר מחסה ומסתור בלשכתו ואיש לא שאל ואיש לא דרש על אדות מוצאו.

הראשון אשר לו נגלה סודו של המסתתר היה עקיבא חשמל. הנה בסתר באין רואה מביא הוא אליו ספרים ועתונים עברים. ויהי חשמל לא רק איש סודו כי אם גם לאיש שלומו. חשמל נתן לו גם כנוי של חבה ויקראהו בשם „האנוס". ובכל פעם שיצרו הישן של רונטי רומן תוקף עליו לבוא בחברה יהודית ולהתענג עליה בנוסחאה הקדמוני מתחמק הוא ממעונו לבוא אל ביתו של חשמל, אל הסלון הבוקרסטי, ולשבת עם אורחיו שבת אחים בסעודותיהם שבמוצאי השבתות.

*

האמת נתנה להאמר כי ברגעים הראשונים לבואו של רונטי רומן בחברתנו הרגשנו בעצמנו איזו מועקה שלא ידענו שחרה. גם קולו של רוקח נחבא וכמו הושם בלשונו מתג. כמו בא פתאום איזה זר או מתרחק במסבת רעים קרובים והאחוה שבשיחתם נפסקת מאליה.

זה בשעת הסעודה. אחרי הגמיאה של הסלקיה המחממת באה איזו המימות גם בלבות המסובים. אז פתח רונטי רומן בשיחה ספרותית על אדות החזיון „אוריאל אקוסטו", אשר לקרל גוצקוב. ורוקח מצא בפיהו תוכחות על פי דרכו. „הוא איננו מוצא קורת

רוח במעשיהם של אינם יהודים המעיזים לבחור לחזיונותיהם מחזה יהודי". ורוקח עושה כן „בלהטיו" להביא למסקנתו ראיות מפזמונים של סופרים שונים — שרובם נבראו באותו רגע בהבל פיהו.

רונטי רומן מחריש. הוא מבליג על שחוק הלעג האומר לעלות על דל שפתיו והוא מתגבר עליו בכדי שלא יפגע בכבודו של הדובר — והוא ממהר להסב את שיחתו לענין אחר.

הוא הרצה לנו את התכנית החדשה לחזיונו „מנשה" אשר בימים האחרונים עלתה במחשבה לפניו. הוא אומר בענותנותו כי ישיש לשמוע מפינו את משפטנו על תכניתו ולהקשיב אל הערותנו והארותינו.

ורונטי רומן שכל את פיהו לפנות בהרצאתו אל הזקן שבחבורתנו, אל שלמה שכטר, וכמו מפיהו מבקש פתרונים. ושלמה שכטר נמצא לו אולי יותר מאשר דרש. בדברו על אדות תוכן החזיון ועל אדות מהותו ואיכותו הביע את הלך מחשבותיו על היהודים ועל היהדות, על הסדרים הנושנים ועל התסיסה החדשה שבמחנה ישראל, אף הרחיב את השקפתו על העבר של האומה העברית ואת חזון רוחו על תקותה לימים הבאים.

רונטי רומן נוטה אזנים קשובות לכל הגה היוצא מפיהו ורוחו נרגש. ההגיון החותך, שממנו מוציא שכטר את הקוים הישרים להשקפתו ולחזון רוחו, מגלה לעיניו עולם חדש ומעורר בו מחשבות חדשות. קשה לו לאמור אמן לכל אשר יאמר הנואם אמן. ההכרה של הלאומיות במלוא היקפה כמו זרה נחשבה לו עד היום. לו דרושים מתון מתון עד כדי התרכזות הרעיונות לבעבור השב לנואם על הוכחותיו.

אולם עד כה ועד כה עברה שעת הכושר לכל תשובה כהוגן ולכל זכוח בכבשונה של איזו דעה, כי קלות הדעת כבר כבשה לה את מקומה במסבה. אחרי שתית הכוס הראשונה מכד היין שעל השולחן החל רוקח לזמר, בקול צרוד העובר מן הגרון דרך החוטם, זמר ערבי שעצלה מזרחית רובצת עליו וכמו מפיל הוא תנומה על כל סביביו, אז התעורר רונטי רומן לגרש את הענגה, שהזמר הערבי השכין על כל פנים, ובשפה היהודאית השמיע בקולו הנעים את

השיר ההתולי על החסידות בשם „הרבי נוסע על הים", אשר לזאב אהרנקרנץ. ותהי הרננה במסבה ,ותהי כל המסבה למקהלה, וישר גם חשמל בקולו העב ותזמזם אחריו גם אשתו בנהימה נעימה.

אמנם שכטר עוד נסה רגע להביע את השקפתו על החסידות, אבל איש לא שעה עוד לדבריו. כל המקהלה שרה את השיר ההתולי בשם „פשיטת הרגל" אשר לאהרנקרנץ — וגם רצינותו של שכטר פשטה באותה שעה את הרגל וגזרת „שמטה" נגזרה עליה.

•

אחרי שלשים ושתים שנה, בחודש מנחם אב לשנת תרע"ג, נפגשתי בעיר וינא עם שלמה שכטר, בפעם השניה והאחרונה, הוא היה בעת ההיא ריש מתיבתא בבית המדרש אשר יסד בניו־יורק, לרבנים־שמרנים, והנקרא על שמו „מיסודו של שכטר" ושם נבחר לציר אל הקונגרס הציוני האחד עשר אשר בוינא.

המאורע הברליני פלס לו את הנתיב עד עלותו למדרגת ריש מתיבתא: אחרי שנים מספר לבואו לונדונה חדלה נפשו של מונטפיורי הצעיר להיות חושקת בלמוד התלמוד. לדחות את מורו ומדריכו ממשרתו אינו רוצה ואינו יכול. אצילות רוחו איננה נותנת לו לתת למורו את תקציבו השנתי בתור נדבה, ואולי יסרב גם מורו ויאמר לו אי אפשי במתנת־בטלה. אז באה עצה נדיבה בלבו של מונטפיורי הצעיר. הוא קם על נדיבות ולאוניברסיטה הקמברידשית הקדיש סכום של עשרים אלף לירה בשקלי אנגליה על מנת שועד הפרופיסורים יכונן בה קתדרא לספרות הרבנית, והתשלומים לשונה פרקו מעל הקתדרא הזאת יהיו אלה האחוזים של הקרן הקיימת העולים לשנה לסכום של שמונה מאות לירה. ומונטפיורי הצעיר הוא הוא אשר המציא ואשר הועיד גם את הפרופיסור המומחה לאותו המקצוע — את שלמה שכטר.

ובאמת גם אילו היתה הבחירה בלי כל השפעה מיוחדת לא היה יכול ועד הפרופיסורים של האוניברסיטה הקמברידשית לבחור בטוב ממנו בין הראוים לאותה אצטלא. הן למרות המספר המעט של התלמידים המקשיבים לקחו היה שכטר ממלא את תפקידו באופן שאין למעלה הימנו. ועוד יותר מזה פעל בימים ההם גדולות בחקר

חכמת ישראל. הגליונות העתיקים של הספר בן סירא וכתבי היד של הרמב"ם שמצא ב„גניזה" אשר בקאירא, גם הוצאתו את „המדרש הגדול" וגם הדפסת ספרו על החסידות עשו לו שם עולם לא יכרת.

ופעולתו הגדולה בספרות ישראל היא היא שעמדה לו כי אחרי פטירתו של הדוקטור חנוך יהודה קוהוט — מי שהיה בסוף ימיו ריש מתיבתא קטנה בניו־יורק — נקרא הוא להיות ממלא מקומו. והוא הוא אשר הגדיל את המתיבתא לבית מדרש לרבנים־שמרנים.

•

בן ששים ושתים שנה היה שלמה שכטר בשעת פגישתנו האחרונה, בימי הקונגרס הוינאי. אולם כבר קפצה עליו הזקנה בכל תקפה. פניו ומצחו היו מלאים קמטים וכמו רובצת עליהם עננה כבדה. ואני בהזכירי באוניו את סעודת מלוה מלכה בסלון הבוקרסטי ראיתי והנה פורה „הרננה העתיקה" את העבים מעל פניו וכמו הפליאה בקסמיה להחליק לרגע גם את קמטיהם.

יא.

הָיִינוּ כְחוֹלְמִים

I

חלום חלמתי — ואני יודע מה הוא: פירמידה הפוכה ראיתי, עוקצה למטה ובסיסה למעלה. ואני יודע כי החלום חלום עמי הוא, כי היא היא דמות של עם ישראל מיום לכתו בגולה. הוא חדל מהשען על בסיסו הרחב והמוצק, על הכח הגדול אשר בהמוניו, ובאיש אשר יהיה לו לפה ישפיק. עליו ישליך כל טרחו ומשאו, ובידו יפקיד גורלו.

מספר דורותיך שתדלניך ישראל.

את האיש ראובן בן אצטרובלי, את האיש אשר עליו יסופר במלים יבשות, במסכת מעילה, ש„היה מגדל בלורית וחיה מספר קומי" וחכמינו הקדמונים הצדיקהו בשביל שהיה קרוב למלכות, ובן את כל הבאים אחריו, דור אחר דור, מניח אני לחוקרי קדמוניות

להתגדר גם להתגנדר בם. ואנכי רק אחדים מבני דורי פוקד היום בזכרון לפני.

הראשון מן המתנדבים בעם להיות לו למגן בדור האחרון היה השר משה מונטיפיורי. את תולדותיו וכל מעשי צדקתו, כן בתפוצות ישראל וכן בארצנו, לא אספר בזה. הלא המה כתובים בספר דברי הימים. כל ישעי וכל חפצי הוא רק לרשום שרטוטים אחדים לדמותו ולדמות בני דורו.

הוא היה יהודי־אנגלי, אשר תמימותו היתה למופת, ולא רק לפני מלכו ושריו כי אם גם לפני מלכים ושרים אשר בארצות רחוקות התיצב. הוא היה ל„סוכן־נתדד" בישראל וסחורתו אשר בצקלונו היתה מליצה יפה בעד בני עמו הנתונים בצרה ובשביה. ותמימותו היא שעמדה לו. הן בכל מקום בואו „נתן ה' את חנו בעיני הנסיכים"; הן נסיך הארץ קבלהו בסבר פנים יפות. אף הצטחק לעומתו — וחן הצחוק אשר הוצק בשפתי הנסיך הגיד לו כי מהיום והלאה יעלה רצון מלפניו „להטות חסד גם אל עבדיו היהודים".

שמעו היהודים כן ששו. היו בהם שנפשם התמוגגה בגאותם על זה השר שקם אב בישראל, כמעט שלא היה בית יהודי, באיזו עיירה נדחה אשר בפנה נשכחה, שבו לא היתה נמצאת תמונתו של השר הגדול משה מונטיפיורי. זאת התמונה המשוחה בששר אדום ולבן, והיא מראה לנו פנים סגלגלים וחוורים, שלחייהם ושפתותיהם כהות־אדמדמות, וקצותיהם אשר מתחת נתונות בצוארון לבן ומגחץ העולה עד למעלה מן הסנטר. ואלה הפנים החלקים ואלה עיני־הזכוכית מגידים לנו מעט מן המעט. אבל איזו קדושה חרישית, קדושה של יראת הכבוד, חופפת עליהם, בהיותם נראים שקופים־אטומים על קיר המזרח — לימין הטבלה אשר עליה משוחים פני הנמר, הארי והצבי, שהם למופת לפני ישראל מדור־דור, כמו ששנו חכמים: „הוה עז כנמר, גבור כארי ורץ כצבי..."

ולא זו אף זו כי כל איש יהודי שהיה בקי מעט באותיות הזעירות, וכבר היה מלמד אצבעותיו לחרוז לא רק בשור וחמור יחדיו כי אם גם בזרח וברוך, היה עושה את מצחו הצר קמטים־קמטים עד כדי זיעה ועד טפטף חרוזים־חרוזים המצטרפים לשיר

ארוך „כאורך הגלות", לשיר תהלה בלשון „אץ קוצץ קצוצי לקצץ", אשר הושר לכבוד השר הגדול משה מונטיפיורי — ואת השירה הזאת היה כותב בכתב אשורי על נייר משובח, וישלחהו אל האיש אשר „לו נאוה תהלה".

האמת נתנה להאמר: יש אשר למשוררים האלה היה גם מתן שכרם בצדם. כי לא כשרים הנכרים השרים העברים. בשלוח משורר אשר כזה שיר תהלה ב„לשון הקודש" לאיזה „מלך של חסד" אמנם קרה לפעמים כי זה האיש הממונה על לשכת המלוכה, בהתבוננו אל האותיות המסולסלות עד להפליא ואל הכתר מעשה ידי אמן אשר ממעל לשיר, ובשערו „בחכמתו הרבה" כי זה המשורר לא בא חלילה לקלל, היה שולח למשורר בשם אדונו ומלכו אגרת תודה, וגם הודיעהו מפורש כי „שירו יהי צפון בספריה של המלך" — ואמנם גם זאת לאו מלתא זוטרתא היא. לזאת האגרת עושים מסגרת, לכבוד ולתפארת, לדור דורים למזכרת. „יראו בנים ובני בנים וידעו את ערך הצור אשר ממנו חוצבו" — אולם ד"ר לוי, מזכירו של מונטיפיורי, עוד יתרה עשה: לאגרת־התודה היה מצרף שטר בן לירה אנגלית ולפעמים גם בן שתים או בן שלש לירות.

חלילה. לא על מנת לקבל פרס היה חורז החרזן את חרוזיו. כל ישעו וכל חפצו לא היו בלתי אם לתת גודל אל השר הגדול, לעשות לו נחת רוח ולהראותו לדעת כי אחיו היהודים מכירי טובה הם. בכל זאת יש הבדל בין לכתחלה ובין בדיעבד. בדיעבד לא החויר אף אחד מהם את הכסף לשולחו. חוששים שמא לא מן הנמוס הוא. וזאת שנית, מי הוא אשר יאמר להשיב טפה אחת קטנה אל הים הגדול? מאי דלדידן הוא סכום הראוי להתכבד, לדידיה במה נחשב הוא...

ומונטיפיורי לא אחד הוא. עוד שני לו. אמנם בתמונת זעיר אנפין אבל לא פחות ממנו במעלה. הלא הוא היהודי הצרפתי ושמו אדולף כרמיה. וגם הוא קם אב בישראל.

אני מדגיש את שתי המלים „יהודי צרפתי". בכרמיה התאחדו כל המעלות והמדות התרומיות אשר ליהודים מדור־דור עם המזג החם והתמימות המחוכמה של הצרפתי להאמין באמונה שלמה כי

יש יושר ויש משפט בארץ. ובשנת תרל"א, בהיות המשטמה ליהודים חזקה בארץ רומניה נסע־נדד מפריז לבוקרסט לקחת דברים עם יהן ברטיאנו, מי שהיה בימים ההם נשיא המיניסטריון ברומניה. — וגם את פרץ סמולנסקין, עורך „השחר", הועיד לבוא לשם מווינה, להיות לו למליץ בינו ובין היהודים.

יוהן ברטיאנו לא היה רק מכירו ומיודעו של כרמיה מנעוריו, כי אם גם חברו־כאח לו.

אז, בימי בחרותו, בא ברטיאנו לפריז להשתלם במדעים. ובפריז היה שר בהתלהבות גדולה וחזקה את שיר־החופש אשר לצרפתים, את ה„מרסיליזה". ושם היה פיהו מלא כל היום שירות ותשבחות על שלשת העיקרים „חופש, שויון ואחוה" אשר לצרפתים. ושם התוודע אל היהודי בן־גילו, אדולף כרמיה, ואתו התרועע ועמו כרת ברית־אחוה. אולם עתה, בימי גדלותו, היה לראש הרכבים הפוסעים בפרסות סוסיהם על ראשי היהודים.

כרמיה מאמין באמונה שלמה כי ישיב את ברטיאנו, את רעו־כאח לו, ממשוגתו וממשובתו. — וברטיאנו אמנם לא שכח את הנוסח הצרפתי. הוא מקבל את פני ידיד נעוריו באותה המתיקות שהצרפתים מצוינים בה. והוא גם נשבע לו „בשבועה שהרומנים מצוינים בה" כי לא יחסיר דבר מכל אשר הוא שואל ממנו...

והיהודים הנרדפים אשר ברומניה שמעו כן ששו לקראת „גואלם ומושיעם" וגם הם הראו לו אותות כבוד ויקר, בהדביקם בקירות בתיהם את תמונתו לימין הטבלה, אשר עליה משוחים פני הנמר, הארי והצבי, שהם למופת לבני ישראל מדור־דור, כמו ששנו חכמים: „הוה עז כנמר, גבור כארי ורץ כצבי"...

פירמידה הפוכה ראיתי — עוקצה למטה ובסיסה למעלה.

II

ועוד הפעם אני בחלומי:

אותיות פורחות באויר ראיתי, טסות וטסות על פני הגוילים הפרושים לפניהן, עורגות ועורגות עליהם אבל — כמו מטושטשים הם לעיניהן ואין בהן עוד כח להדבק בם.

וגם הפעם יודע אני את חלומי מה הוא. הלא היא גם היא דמות עם בני־ישראל מיום לכתו בגולה.

מיום שגלה ישראל מעל אדמתו לא הסיח אף לרגע את דעתו ממנה. בכל אשר היה עושה הציב לו ציונים וכר לחורבן. איש יהודי כי בנה לו בית בחוץ לארץ הניח מקום פנוי בלתי מסויד על הכותל מבחוץ, ובימות החול לא היתה המפה פרושה על שולחנו בלתי אם למחציתה. לבו היה עורג ועורג על ארץ אבותיו ונפשו כמהה אליה. אולם כל האותיות האלה היו פורחות באויר. זאת הארץ אשר אליה כלתה נפשו היתה בשכבר הימים כמטושטשה לנגד עיניו. לא ידע דרכיה, מוצאיה ומבואיה. וכאילו אין בו עוד כח להאחז בה.

שאל זקניך על אודות ארץ אבותיהם ואבות אבותיהם ויאמרו לך מה שיאמרו — אבל מבלי הדעת את הארץ מה היא. להם, לאלה התמימים והישרים היתה ארץ ישראל לוטה באדרת קדושה והיא מסתתרת בחביון ענן המזהיר בשלל צבעי הקשת של אגדה מקסימה. ולא רק גבהה גבוהה היא מהם אבל גם רחוקה רחוקה היא כאותה המדינה של „בני משה" אשר באיזו פנה נשכחה מאחורי הרי החושך, מעבר לנהר סמבטיון. הנה על אודות המדינה של „היהודים האדומים" ונפלאותיה היו קוראים בעונג רב בספרו של אלדד הדני, ועל אודות ארץ אבותיהם היו עושים אזניהם כאפרכסת ומבליגים על נשימתם להקשיב אל דברי היהודי הזר והמוזר, שהיה „חייב חובת גלות" והיה גולה גם לעיירתם הקטנה. זה היהודי התורכי־ווילנאי, היה מתחפש בכפה אדומה על ראשו ובכתפיה תוגרמית מסביב לצווארו. והוא היה מגריס בחצץ „לשון הקודש" שיניו לספר נוראות ונפלאות על אודות מערת המכפלה, על אחזת קבר רחל, ועל אודות ה„הדלקה" ביום ההלולא דרבי שמעון בן יוחאי. והוא — לא היה שוכח להזכיר כי „שם בארץ ישראל" לא רק בחמשה עשר בשבט אבל גם בכל ימות השנה כוססים היהודים את חרוביהם.

ולא על אלה התמימים והישרים, אשר בימי הגלות הארוכים שכחו חשבון אף אבדו דרך, תלונתי. אבל הנה גם בימים אשר הונח מעט לישראל מעצבו ומרגזו בארצות גלותו, היו ביהודים הצמאים מאד למדע, אשר כבר למדו שבע חכמות ושבעים לשון, אשר כבר

ידעו לחשב תקופות ומזלות, והיה להם ענין להכיר לדעת את כל החיה וכל הבהמה וכל העוף אשר היו לנציב קרח בקרבת הציר הצפוני, אף חכמו השכילו לתכן ארחם זרבעם של השימפנזה והאורנג־אוטנג, אלה קופי־האדם הנמצאים ביערות הימליה, רק אל דבר אחד קטן לא שמו לבם: להיות בקיאים בטיב ארץ אבותיהם ולדעת את כל המעשים הנעשים שם לכל פרטיהם ודקדוקיהם...

וכמדומני שאין זאת הפרזה על המדה אם אגיד כי גם רבים מגדולי הלבב, אשר קמו בדור האחרון בתוכנו לעורר את העם לשיבת ציון, היו כחולמים ולא ידעו את הארץ מה היא.

הרי עובדה שאנכי פוקד היום בזכרון לפני, ואותה אספר לדור:

בשנת תרל"ט, עוד טרם נוסדו החברות ל„חבת ציון", היה רעש גדול במחנה היהודים: איש אנגלי, איש נוצרי מלידה ומבטן, ושמו לורנס אוליפנט, נוסע מאמריקה לקושטא להציע לפני השליט אשר בתוגרמה את עצתו ואת הצעתו, כי ישיב ליהודים את ארץ אבותיהם.

זה האיש אוליפנט היה אחד המתוקנים שבאומות, איש תם וישר, אבל אחד ההוזים מטפוסיו של ביקונספילד בספורו „דוד אל רואי". הוא היה חבר נאמן אל הכתה הנוצרית אשר באנגליה ובאמריקה, ובשם כת הפוריטנים, זאת אומרת כת המטהרים, תכונה. לכתה זו יש עיקר בעיקרי אמונתה כי „אותו האיש" ישוב להתגלות עוד הפעם בשוב ישראל על אדמתו. — אז ישב אוליפנט וחשב על פי חשבונו של איזה „מלבי"ם" שלהם באיזה פסוק שבאיזה ספר מספריהם כי השעה הזאת היא שעת הכושר. וזה לו האות מאת ההשגחה העליונה כי לפני ימים מועטים נמנו הפרופיסורים־הדיפלומטים באספת ברלין וגמרו כי „תוגרמה חולה היא עד כדי גסיסה". ובכן אין כל ספק כי לפני מיתתו יתרצה „ישמעאל" להשיב את ארץ ישראל לבני בניו של יצחק אחיו...

ולשמועה כי אוליפנט נוסע לקושטא נמלא דוד גורדון אשר בליק שמחה ששון ויקר. ב„המגיד" היה הוא ראש המרננים והמריעים

לאוליפנט ופיהו מלא תהלתו. ואחריו החרה החזיק גם סמולנסקין, בכור העברים בימים ההם. והיה כי שאלו את סמולנסקין:

— מה היא הארץ הזאת כיום הזה?

היתה תשובתו קצרה:

— כלה שעיניה יפות אין כל גופה צריך בדיקה. ומי כלה שעיניה יותר יפות מארץ ישראל?!

אז כשסר אוליפנט בדרך מסעו לווינה התעקש סמולנסקין להיות בן־לויתו.

סמולנסקין היה נכון ליום מתן הארץ. כי בו ברגע שהשליט אשר בתורגמה יתרצה להשיב ליהודים את ארץ אבותיהם ימהר הוא בלוית אוליפנט מקושטא לארץ ישראל — ושם יעשו שניהם את אשר יעשו...

*

ואוליפנט טוב עשה כי לא התרצה לסמולנסקין ולא הטרידהו לנסוע בלויתו בדרך רחוקה אשר כזו. די היה לו בעצמו לראות כי „חשב וטעה", כי למרות ה„מלבי"ם" שלו, וכמו להכעיס את הפרופיסורים־הדיפלומטים שבישיבת ברלין, לא היה חש השליט אשר בתורגמה אפילו בשיניו קל וחומר בראשו...

*

אותיות פורחות באויר ראיתי, טסות וטסות על פני הגוילים הפרושים לפניהן. אולם אלה הגוילים כמטושטשים הם לנגד עיניהן...

יב

נָתָן בִּירְנְבּוֹים — הַמַּנְהִיג הָרִאשׁוֹן לְצִיּוֹנֵי אוֹסְטַרְיָה

... הימים ימי ההלכה שנתחדשה באשכנז, בבית מדרשם של דיהרינג וטרייטשקה: לפלג את משפחות בני אדם לגזעיהם. ועל פי דברי התורה הזאת נספחה אל השנאה הנושנה, „שנאת עולם לעם עולם", אשר בשם שנאת הדת יקראו לה, גם משטמת הגזע — משטמת בני חם ובני יפת אל בני שם.

כי על כן קראוה בשם „אנטישמיות".

וזאת המשטמה החדשה היא היא שהיתה קשה לישראל כספחת. כי לא רק המקולקלים שבאומות העולם, אלה המשמרים הבלי שוא ומאמינים לכל עלילה ולכל דבה שהעלילו ושבדו מאז מוריהם־מתעיהם על תורת ישראל, אבל גם רבים מהמתוקנים שבהם, אלה אשר בימים האחרונים כבר חרתו „חירות" על לוחותיהם ובכבוד „חופש הדת" התימרו, גם הם מצאו עתה, בהחזיקם בתורת הגזעים, תואנה להתנשא על היהודים המתחרים אתם במלחמת החיים ולהבדילם לרעה.

אז כשחדרה תורת השטנה החדשה, תורת האנטישמיות, גם לאוסטריה וגם התלמידים האשכנזים שבמכללה הווינאית קבלוה וב„זמירות חדשות" הריעו לה, נבהלו פתאום לא מעטים מן התלמידים היהודים שבמכללה לראות, כי בחברות בני גילם הנכרים המתנכרים להם צר להם המקום, צר עד כדי מחנק. הן גם אלה אשר זה תמול התרועעו אתם כאת אחים־לדעה, מתחמקים היום מפניהם. אף כבר יש בהם קשי פנים וחזקי לבב, אשר הגידו לא כחדו כי בעלוב אחד מהם את אחד מחבריו היהודים והנעלב יקראהו למלחמת השנים, לא ישמע לו, באשר „אין ברוך מתגושש עם ארור"... ויתעוררו מתי מספר מן התלמידים היהודים, אנשי לבב שבהם, לכונן לעצמם חברה מיוחדת, חברה יהודית. וכמו היו מתכוונים כנגד חבריהם מלפנים להמרותם: אתם מתאמרים להיות

חטיבה אחת ובשם „כל־אשכנזים" תדגולו, וגם אנחנו נהיה חטיבה אחת ובשם „כל־יהודים" נדגול.

אין בתלמידים האלה יודע איזה שם יקראו לחברתם. הן שם אשר המלה „ציון" נגררת אחריו, כמו „אהבת ציון", שיבת ציון" או „חבת ציון", איננו להם מן המדה; הן מלבד אשר שם כזה נאה ליהודים שכבר התאזרחו וכבר הזקינו ביהדותם ולא לצעירים־אפרוחים, שזה עתה הגיחו מביצתם, הרי יש בו גם משום „מה יאמרו הבריות"... וילכו אל פרץ סמולנסקין לבקש עצה מפיהו. מתוכם סמולנסקין לבחור להם את השם „קדימה", הנשמע לשני פנים: כלפי חוץ משמעותו שהם צועדים „קדימה" ולא „אחורנית", וכלפי פנים משמעותו שפניהם מועדות אל ארץ הקדם.

ויהי לחברת „קדימה", בראשית הוסדה, פרצוף של נולד „כוי", ספק אדם ספק קוף. בניה־בוניה עודם טובלים ושרץ בידם. גם בהתיהדם, אוחזים הם כל מעשי בני גילם הנכרים בידיהם. הנה גם הם מקימים למו „סוכת־קרב" שקורין בלע"ז „מענדזור־בודע", הלא הוא אהל של נסרים, גדול ורחב ידים, שבו מלמדים תלמידי המכללה ידיהם לנופף חרב, להיות איש איש נכונים ליום אשר יקראהו בן גילו למלחמת השנים על „נעצו בו עיניו", או על הגידו לו כי „רגלו איננה רגל ישרה", הוא ישכיל, על פי החוקים והמשפטים אשר לתלמידי המכללה מני דור ודור, להקדים לעשות בפני רעהו פצעים; הנה גם קדימה'נאי אמתי בלי „אות הכבוד", זאת אומרת: בלי שריטות־קעקע על לחיו הימנית או על חטמו, עודנו מתבייש להראות את פניו באולם המכללה בשעת ה„טיול" של שבת לפני הצהרים. — ולא זו אף זו: כי גם הקדימה'נאים עודם עורכים „תיקון חצות" בבית מרזח לכל דקדוקי בני גילם הנכרים ופרטיהם, בהשמיעם על „כוס גדולה של שכר" או על „כד־יין" — אחרי שיר התהלה על המכללה ועל שמחת בחרותם — מנגינותיהם על „יין, אשה וזמרה". ועם עלות השחר, בצאתם מבית המרזח החוצה לשוב איש איש אל ביתו, והרחובות עודם ריקים מאדם, יוצאים הם שנים שנים בשורה ארוכה ומכוונים צעדיהם לקשקש בסוליותיהם על

המדרכה קיש קיש על פי טעמי התהלוכה אשר מאז יקראו לה שותי שכר: „תהלוכת־אווזים".

אך עד מהרה באו ימים, אשר בהם הכירו הטובים והמעולים שבקדימה־נאים, כי אמנם אין בין חברתם ובין חברות בני גילם הנכרים אלא שינוי השם בלבד; כי להיות חטיבה אחת לא באמירה בעלמא סגי; כי גם זאת השירה שהצעירים זקוקים לה להלהיב את לבותם בשעה של חדוה חסרה להם. הן את השירים „משמר־הרהיין" ו„אשכנז, אשכנז על הכל" אין „כל־יהודים" רשאים לשורר, ואת השיר אמר ה' ליעקב, בחר ה' ביעקב" אין הם יודעים לזמר, באשר מעטים בהם היודעים קרוא עברית, וגם „שירים יהודיים־לאומיים בשפת אשכנז" טרם היו בימים ההם.

אז קם מביניהם אחד מחבריהם, ונתן בירנבוים שמו, לחלצם ממבוכתם. אמנם גם זה האיש הצעיר עוד לא היה בימים ההם „סיני ועוקר הרים" בהוויות הגוברין יהודאין, אולם בהיות גידולו וחנוכו בבית הורים־יהודים, אשר מעיירה רופשיץ שבגליציה באו לגור בווינה, היה מוכשר להיות לחבריו למורה נבוכים ומאיר נתיב ביהדות. ותהי ראשית מעשהו, כי הוא בעצמו יצר להם שיר יהודי־לאומי בשפת אשכנז, אף תרגם אשכנזית את השיר „ירושלים" מאת המשורר העממי, יליד גליציה, ששמו ב. שפיר. וזה הוא השיר, אשר יושר על פי הנגינה של האופירה הפולנית „האלקה", והבית הראשון שבו הוא:

„בַּחוּץ אֵימָתָה סַעַר וָחֶמְרָה
הַלַּיְלָה יָפִיץ בַּלָּהוֹתָיו
וְאִישׁ שֵׂיבָה זָקֵנוּ בְּפַחַד
יוֹרֵד עַל פִּי מִדְרֹתָיו —
יוֹשֵׁב בַּעֲלִיָּה קְטַנָּה,
הַנֵּר טָרֵם כָּבָה
וּשְׁמָחָיו קִינִים תַּבְעֶנָה
עַל צִיּוֹן הֶחֳרָבָה —

וּמַקָּרֵב לְבָתּוֹ
תַּעֲלָה אַנְחָתוֹ
עַד לַב הַשָּׁמַיִם:
תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי, תִּשְׁכַּח יְמִינִי, אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלַיִם״.

אחרי ימים לא רבים היה משגן להם גם את השיר האשכנזי לדוקטור יצחק פלר הלבובי, המתחיל ב„במקום שם ארזים־ענקים, נושקים עבי שחקים״.

ולא רק שירה חדשה, שירה יהודית, נתן להם, אבל גם חיי־יהדות נטע בתוכם. הלא הוא היה הדגול מבני גילו, כן בכשרונו האי־מצוי וכן ברצונו החזק להעמיק הגות בתולדות עמו, בהשתל־שלות מאורעותיו בעבר וב„היוצא לנו מהם״ להווה ולעתיד. ואת כל מעלות רוחו היה מוסר בחפץ לבב לבני גילו הקדימה׳נאים. ולאט לאט היה מ י י ח ד אותם.

לא ארכו הימים וזה הצעיר נתן בירנבוים, שכבר הוכתר בתואר דוקטור, לא אמר עוד די בשננו את פרקו במסבת חבריו. רוחו הציקתהו להפיץ הגיונותיו חוצה, לעלות בחומת ההתבוללות ולהבקיענה, לקשור מלחמה על היהודים־הקופים, היוצאים במחולות על פי שריקות החליל שאיזה נער נכרי משמיע באזניהם, להורותם לדעת כי עם בני ישראל איננו נופל מכל העמים וכי גם לו המשפט לחיות על פי דרכו אשר תרבותו המיוחדה לו תורהו, וגם לו הזכות לשוב ולרכוש לו את ארץ אבותיו ולחיות בה חיי עם חפשי. אז עשה לו כלי מבטא בשבועון אשכנזי, אשר בשם „שחרור עצמי״ קרא לו. והשפעתו היתה הולכת הלוך וגבור, לא רק על חבריו, שהיו ברבות הימים לתלמידיו הנאמנים. אבל גם על כל חובבי ציון שבמדינות אוסטריה. כולם הכירו פעלו ויחשבוהו למנהיגם היחידי, למצוין בהוגי דעות, אשר בכח אותותיו ומופתיו להוציא את רוח עמו מאפלה לאורה ומעבדות לחרות...

*

וזאת לדעת, כי אשר לחבת ציון, עמדה מאז מדינת גליציה, בכל מדינות אוסטריה שבימים ההם, בשורה הראשונה.

הנה כי כן היתה חבת ציון שבמדינות מוריביה וביהם חבת־ארעי ולא קבע, חבה שהזמן גרמא: בימי הגנוסיא לנוצרים שבחודש דצמבר, ימי החופש לתלמידי המכללה, שב אקדמאי יהודי לימים אחדים אל עיירתו ואל בית אבותיו. חושבים כל היהודים בני עיירתו שמו, ועליהם גאותו. „עוד מעט ובן עיירתם יהי לדוקטור!"... מודיעים לו הבחורים בני גילו חבה יתרה וכל הבתולות שבעיירה נושאות אליו עין. היה זה האקדמאי גם קדימה'נאי. חלים באותם הימים גם ימי ה„חנוכה" שלנו. מקבץ הוא סביבו את הבחורים והבתולות. משנן הוא להם את כל השירים היהודיים־לאומיים אשר לקדימה'נאים הווינאים — והוא והם עושים להם „חג־המכבים".

ורבה התכונה וגדול השאון בעיירה. הקול נשמע, כי גם ראש הקהל, זה המצוין במלחכי פינכא של „האדונים הנכרים", נכון לבוא להוסיף „הדרו" על החגיגה. ולא לבדו יבוא. גם אשתו הכרסנית והמתגנדרת, וגם בתו, שפניה כפני בובה, תבאנה. — וזאת כבר יודעים הכל אל נכון, כי בבוא ראש הקהל ומשפחתו, נגרר אחריהם גם הרב־הדוקטור שבעיירה.

זה הרב־הדוקטור נמנה יחד עם ראש הקהל את חברי „חברת בתי־הספר לאשכנזים". גם לא־פעם הוא מתרועע עם ראש הקהל באולם ה„קסינה" אשר לאשכנזים, ושניהם, הוא וראש הקהל, משחקים בקלפים. בכל זאת יראת כבודו של ראש הקהל על פני הרב־הדוקטור תמיד.

וזהיות החובה והמצוה על הרב־הדוקטור לשאת מדבר־ותיו גם הוא בפתיחת החגיגה „החדשה", אשר „הנערים והנערות יצרו להם לשחק בה", מתחכם הוא לצאת ידי חובת שני הצדדים, זאת אומרת: לשאת חן וחסד גם מלפני הצעירים, גם מלפני ראש הקהל. יוצק הוא ממימי „נהר הרינוס" אל „פך השמן"; מערבב הוא את הפרשיות של „הרמן הכארוזי" ושל „יהודה המכבי"; מרכיב הוא חגר על גבי סומא; מרבה הוא חלקלקות על ימין ועל שמאל עד אם תצא דרשתו — הצולעת על ירכה ופוסחת על שתי השעיפים — ורגלה רגל ישרה.

גם מהקדימה'נאי תפיק דרשתו של הרב־הדוקטור רצון. די לו שהרב הדוקטור נושא פנים — גם ליהודה המכבי.

אולם כמעט יעברו ימי הגנוסיא, והקדימה'נאי יעזוב את העיירה לשוב ווינאה, תפול תרדמה על ציונותם של הבחורים והבתולות ותנות בשלום על משכבה עד „לשנה הבאה" — עד שישוב הקדימה'נאי אל עיירתו וישוב ויחדש את החגיגה „הנהדרה" — לזכר המכבים.

לא כן במדינת גליציה, שבה היה בימים ההם רוב מנין זרוב בנין של יהודי אוסטריה ויהדותם עוד היתה רעננה ומתנוססת בשלל צבעיה. שם מצא לו הרעיון לשיבת ציון גואלים ברוב הכתות והמפלגות. וליחידי סגולה שבהם לא היתה זאת השאיפה נעימה ומתוקה רק בשביל האושר הצרור בכנפיה, אבל גם דרושה היתה להם כאויר לנשימה. בה ראו אור ובה שאפו רוח. היא באה להסיר מעליהם את המועקה של כל שאיפה זרה, הרובצת לפתחי לבבם ואיננה נותנת להם דמי.

לא מעטים מן המשכילים הגליצאים, שהיו כמנודים משני עולמות, אחרי אשר לעולם הישן פנו הם עורף והעולם החדש פונה להם עורף, בקשו עתה ומצאו בציונות „דרך תשובה". ואליהם התלקטו עד מהרה גם יחידי סגולה מן התלמידים היהודים שבמכללה.

בין הצעירים ההם היו לא רק כאלה הנקראים בטעמי „מרכא־טפחא־אתנחתא", ואת אומרת: תלמידים יהודים אשר נשמותיהן היו תועות בעולמות זרים מבלי מצוא את „תיקונן" ובהפתח לפניהן פתאום שערי־אורה, שערי תקוה־נוצצת־ליהודים, הכירו לדעת כי מה ישובו ורפא להן, כי על ידה תשובנה למנוחתן — אבל גם כאלה אשר הנגינה המסולסלה של „שלשלת" מתאימה להם. אלה תלמידי המכללה הלבובית, אשר זה לא כבר יצאו מבית המדרש לגפ"ת אשר בבית הכנסת הלמובי הנקרא בשם „חדשים", ול„עילויים" נחשבו שם, ורגלם האחת עודנה עומדת בארבע אמות של הלכה, גם בשעה שרגלם השניה כבר עומדת בחוג „שבע החכמות" ו„שבעים הלשון" אשר במכללה הנכרית.

וכמדומני כי לי די אם אקרא בשמות אחדים מיחידי הסגולה

האלה, אשר ברבות הימים עשו להם שם בישראל בחכמתם: דוקטור מרדכי אהרנפרייז, דוקטור יהושע טהון, דוקטור יהודה ליב לנדא, דוקטור דוד ניימרק, ושלמה שילר. — ודי לי אם אגיד כי כל אלה הכירו את הדוקטור נתן בירנבוים למנהיגם הרוחני.

יג

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּא הָרַצָּל אֶל אָחָיו

(רשום עפ"י שרטוטי־עפרון אשר ביומני)

י"ד טבת, תרנ"ו.

...משנת תרמ"ג שבה נוסדה החברה קדימה, ועד היום, השתרגה אף שגשגה התנועה ללאומיות ישראל ולחבת ציון גם בווינא. הנה לפני שנים אחדות נוסדה גם חברת „אדמת ישורון" והיא המאספת לכל המחנות.

אמנם מספר חבריה לא רב הוא. התלקטו אליה גדיים אחדים שנעשו תיישים, זאת אומרת אלה שמלפנים, בהיותם תלמידי המכללה, נמנו את חברי „קדימה" ועתה כבר נקראים הם בפי חבריהם „הזקנים שבחבורה"; התלקטו אליה אחד־אחד, ובראשם הדוקטורים ידידיה שנירר ועוזר קוקש. — נקבצו — באו אליה גם שבלים בודדות, אלה יחידי סגולה שהורתם ולידתם וחנוכם, היו ברוסיה, או בגליציה, והמאור שביהדות עודנו שמור בלבם בכל נגהו ובכל עוזו תומו; נקבצו־באו אחד־אחד, ובראשם המהנדסים י. קרמינצקי וי. זיידנר. — נספחו אליה גם שרידים מתושבי ווינא, אלה שאמנם כבר יצאו מכלל יהודי מזרח, אבל לכלל יהודי מערב טרם באו; נספחו אליה אחד־אחד, ובראשם איש יהודי, יליד זמלין אשר בהונגריה על גבול סרביה, וליאופולד ליבל שמו. — ואמנם, זאת אומרת אם למשפט אמת, לא יכבד משקל החברה „אדמת ישורון" בעלותה על המאזנים; אם למשפט אמת איננה, כמו שהיא כיום הזה, הרבה יותר מ„סניף־תפארה" למרכז „חובבי ציון" שברוסיה, ורק מפיהו היא חיה ועל פיהו היא קיימת. הן גם הזקנים שבה וגם הצעירים, פרחי־ציונות, הנגררים אחריה, אומרים הרבה

ואינם עושים בלתי אם מעט מן המעט; הן עד היום לא הספיקה החברה הזאת לשלוח איזה סכום הראוי להתכבד לקופת התמיכה של המתישבים החדשים בארץ ישראל ולא התנדב אף אחד מן הצעירים להיות מן „החלוצים". וכמו האותיות „ציון" שבלוחותיה רק בנס הן עומדות, לא מצא עד היום אף אחד מן המתוקנים שבצעירים, מן הקנאים היותר נלהבים ללאומיותם, די־און בנפשו לסגל לו את שפת עמו. — בכל זאת לא מעטה היא הברכה שהיא מביאה לישראל בארצות המערב, בעמדה כל היום על המצפה וקוראת בקול גדול באזני אובדי דרך עמם: „שובו! שובו!"

זאף גם זאת כי זה לא כבר, ברצותה להגדיל מעשיה, בחרה בליאופולד ליבל, מי שחציו מזרחי וחציו מערבי, לנשיא. וזאת לדעת כי זה האיש ליבל איננו גדול מחבריו בחכמה, אף איננו מהנואמים המצוינים, אבל חביב הוא על כל החבורה בסגולת נפשו המיוחדה לו. הנה הוא איש גבה־קומה ששריריו מוצקים וכל עצמותיו אומרות חוסן, זלבו רך וטוב כלבב ילד; הנה הוא איש נוח להתלהב כמעט עד כדי הזיה, וכל יודעי דרכיו יאשרוהו לרב־פעלים; הנה בימים המעטים לנשיאותו כבר נכרת השפעתו על כל סביביו.

אולם הימים האלה לא היו ימי אורה לתנועת „חבת ציון". מכשול על מכשול קם להפריע את העומדים בראשה מעבודתם. עננים כבדים ממשמשים ובאים לכסות בערפל את עין השמים אשר ממעל — וכמו עלו גם מן הארץ אשר מתחת אדים מחניקים להכביד מועקה על כל לבב. וגם על חדר בית הקהוה, שבו מסתופפים בני החבורה „אדמת ישורון" מדי שבוע בשבוע בנשף יום השלישי, תשכון עננה. ידיהם רפו וגם ללשונם לא עוד יגבירו.

חובבי ציון, בכל מקום שהם, צמאים לאיזו מלה חדשה, שאינם יודעים עוד מה היא, אבל שצלצולה יהי נשמע מסוף העולם ועד סופו...

זפתאום כמו „נפל פתקא מן שמיא" נפוצה השמועה בכל תפוצות חובבי ציון כי דוקא מקרב המתבוללים הקיצונים קם זה המגיד את המלה החדשה לישראל:

„הנה באחד הימים בימות הקיץ, ביום בהיר וצח, משתטח איש יהודי צעיר פרקדן על כר דשא באחד מפרברי העיר פאריז, ופניו אל קרני השמש הלוהטות לטבול בהם את בשרו. נחשב זה היהודי הצעיר כמו זר לבני עמו. את רוחם לא תכן ואל ארחם זרבעם כמעט שלא שם עד היום ההוא אל לבו. רק את שמע מצוקותיהם בגולה זה כאלפיים שנה שמע. — והנה בשכבו פרקדן ובהגותו בגורלם הממושך והממורט חם פתאום לבו בקרבו. אז בוחר הוא לו את קרני השמש אשר ממעל לראשו לשעשועים. הוא אוסף אותם אל חפניו, גולל אותם פקעת פקעת, ובהשתעשעו—בהצליפו את הפקעיות המופזות מכף ידו האחת אל כף ידו השניה מתלכדות הן לפקעת אחת מזהירה באותיותיה המצטרפות לשם מפורש: „מדינת היהודים".

זאת המלה החדשה, ש„מדינת היהודים" שמה, אומרת: לא כניסה לארץ דרך מחתרת, אבל בפתחי שערים — על פי „חוזה מאושר" שיעשה עם ישראל עם ממלכת תוגרמה.

היה ערך זאת המלה החדשה עוד גדול פי שבע לנו הציונים הותיקים שבווינא גם בשביל מי שאמרה. הנה בחומת התבוללות, אשר שוא העפלנו עד היום לעלות בה ולהבקיענה, נראה פתאום פרץ רחב, והפרץ הזה נעשה בידי אחד ה„פטישים החזקים" שבין מגיניה; הנה זה האיש אשר הרים את הדגל לעמו לנחותו ציונה הוא הוא אחד ה„עמודים הימנים" של המטיפים לטמיעה, הוא הוא אחד העורכים היותר חביבים במערכת ה„נייאה פרייה פריסה", הוא הוא ה„בן יקיר" להם בעשותו למו מטעמי־שעשועים, פטפוטים קלושים הבלולים ברעיונות העומדים ברומו של עולם. הלא הוא הסופר הצעיר תיאודור הרצל.

*

ואגדות מאגדות שונות באו לאזנינו על אודותיו. הנה כי כן שמענו כי תכניתו החדשה להגשמת הציונות לא תמול היא אתו ו„מאחורי הקלעים" כבר מסר אותה ל„אנשי סודו" וכבר דפק על פתחי נדיבים לא רק בשאלתו ובקשתו, אבל גם בדרישתו לעמוד לימינו. והנה כי כן הוגד לנו כי עוד בימי הקיץ שעבר, בהפגשו

בעיר מינכן עם הדוקטור משה גידמן, הרב הכולל בווינה, ויקרא באזניו את כתב־היד של ספרו „מדינת היהודים", חבקהו גידמן ויקרא בגיל של חרדת קודש: „אשרי שזכיתי היום לחבק בזרועותי את הבן היותר גדול והיותר יקר לעם ישראל!"

ובכן נקל לדעת כי נפשות כולנו גחלים תלהטנה להכיר את האיש הנפלא הזה פנים אל פנים, להתודע אליו ולמשכהו אל חברתנו. אבל הוא — כמו „מסתתר הוא מפנינו". ונוסף על זה בא היום נשיאנו ליאופולד ליבל, שהוא קרובו של הרצל ממשפחת אמו, ויפתיע אותנו בספורו כי הרצל בקרהו אתמול בביתו ובקחתו עמו דברים על אודות חברתנו הגיד הוא לו כי החלטתו מנויה וגמורה להסתתר, אחרי הפצת ספרו בקהל רב, בחביון חדר עבודתו כמקודם ולהתכונן להגשמת תכניתו על ידי אחרים.

ט' חשון, תרנ"ד.

...כבר עבר חורף, כלה קיץ, והנה שמענו על אודות הרצל נפלאות על נפלאות, וכמו „רוכב הוא על עבים" מווינה לקושטא ומקושטא ללונדון ומלונדון לפאריז ומפאריז לקרלסרוה, ובין רכיבה לרכיבה ישוב פעם בפעם ווינאה אל ביתו ואל משפחתו ואל המערכת אשר ממנה לחמו נמצא — ותשוקתנו אליו מתגברת משעה לשעה.

בין כה וכה זחברתנו „אדמת ישורון" לא תנוח ולא תשקוט. השעה שעת הכושר היא. בא מועד לעשות תעמולה. ואל אולם המסעדה הכשרה של הוטשיק, אשר ברחוב וויפלינג, קוראת היא לאספה אחר אספה את הנוהים אחריה ואת המתנגדים לה לוכוח־פומבי על אודות הספר החדש „מדינת היהודים" ומסקנותיו.

מובן מאליו כי פעם פעם היה הרצל הראשון אשר נקרא מאת החברה לבוא אל האספה. אבל פעם פעם קבלה ממנו תשובה מפני הכבוד ומפני הנמוס: „ממעמקי לבי מודה אני לכם על הזמנתכם ועל הכבוד הגדול שהנחלתם לי. אבל צר לי מאד שאי־אפשר לי לבוא אל האספה".

בכל זאת נודע לנו מפי הדוקטור שאול רפאל לנדא, אשר

לפניו היה אז ביתו של הרצל פתוח, כי אחרי כל אספה ואספה מתעניין הרצל מאד לשמוע מפיהו את כל פרשת הוכוח לכל פרטיו.

*

במשך ימי הקיץ מצאו אחדים מראשי חברתנו עת ותפץ לבקר את הרצל בביתו — הוא גר אז במחוז התשיעי, רחוב ההר, בית מספר ששה — והוא קבלם בסבר פנים יפות. אבל — לא ידענו מה זה היה לו כי בחפצם להרבות עמו שיחה על אודות תכניתו כמו התחמק מפניהם...

*

אולם פתאום נמס הקרח. לפני ימים אחדים, בשוב הרצל מלונדון ורוחו איננה אתו כתמול שלשום, והוא שמע מפי לנדא איש־סודו כי באספה האחרונה העיז אחד הזקנים שבמורי הדת הווינאים לכנות את מחבר הספר „מדינת היהודים" בשם משיח־שקר ולדמותו לשבתי־צבי, אז קפץ הרצל ממושבו כנשוך עקרב, ואחרי רגעים אחדים של התאבקות עם נפשו הגיד:

— „לבוא בווינה לאספה פומבית, לאספת קהל רב, עוד אין העת כשרה לפני. אולם אל בית הקהה, שבו מתאספים בני החבורה, נכון אנכי לבוא בנשף יום השלישי לשבוע הבא... רוצה אני להתודע אל חברי־לדעה ולהושיט למו ידי באחוה נאמנה".

*

הנה כי כן בא היום שקוינו לו. אתמול היה האות הזה. הרצל בא. כל לבב מפזז אף מכרכר לעומתו. לא רק אלה אשר ראו אותו זאת הפעם הראשונה, אבל גם אלה שכבר הכירוהו פנים אל פנים כמעט כשכורים היו ממראה עיניהם.

ואני הגבר אולי הייתי האחד אשר התאזרתי עוז להתבונן אליו בעינים פקוחות, ואני הגבר לא גרעתי אף לרגע את מבטי ממנו להכיר לדעת את הרושם אשר עשינו אנחנו עליו. ולא מעטה היתה השתוממותי: הנה זה האיש הנודע לא רק לרואה ויודע מה הוא רואה, אבל גם לתוכן רוחות בני־אדם, מביט סביביו בעיני ילד תמים. אף רגע נדמה לי כי מבטיו תועים על כל סביביו כמבטי תינוק

שנשבה לבין אנשים זרים לו מתמול שלשום. — עוד אחת מעט והוא התאושש, והוא עוד איננו נבוך, והוא מוצא בפתחי שפתיו בת־צחוק מקסימה ואמרי נועם לכל אחד ואחד... בכל זאת עוד טרם סיפק בידו למצוא חשבון אם „יכירנו פה מקומו", אם זר ואם אזרח הוא בתוכנו.

ותהי אחרית דברו:

— לנו — זאת הפעם הראשונה שהגיד „לנו" ולא „לכם" — צר המקום בחדר בית הקהוה. עלינו לצאת למרחב. עלינו לכונן לציונים בית נאמן בדירה נאה, שבה לא יעמדו צפופים, אבל ישבו גם יצאו גם יבואו רוחים.

*

או קם קרמינצקי על נדיבות להמציא לנו על חשבונו דירה אשר כזאת בבית מספר אחד עשר אשר במחוז השני, רחוב רמבראנדט. — ואז בבוא העת לחבורתנו לעזוב את החדר הצר אשר בבית הקהוה היתה עצת הרצל לצלם לזכרון את החדר הזה ואת מספר האנשים המתאספים בו. יכירו וידעו הדורות הבאים אחרינו את ראשיתנו המצערה—בהשתגשגו אחריתנו במאד־מאד.

כ"ה טבת, תרנ"ז.

...זה יותר משני ירחים יבוא הרצל מדי שבוע בשבוע, בנשף יום השלישי, אל בית הועד אשר לנו ברחוב רמבראנדט להתמהמה בחברתנו שעות אחדות, והרואה יראה כי משבוע לשבוע הולך יחסו אלינו הלוך וקרוב עד כדי אחוה.

הוא על נקלה ועד מהרה מצא חשבון:

בסביבתו הישנה רואה הוא יום־יום בהתגלות השמאל הדוחה המסתתרת מאחורי הימין המקרבת. חושבי שמו עודם מלקקים את אצבעותיהם מן המטעמים אשר ישים לפניהם, אבל הם בודקים אחריו בשבע עינים אם לא נזרקה במטעמיו אותה ה„מינות" שהוא נתפס לה. נותני לחמו עודם מחזיקים ב„ילד־שעשועיהם" ועוד ישיתו בחלקות לו, אבל רק בחשבם לתומם, כי עוד אחת מעט והוא ישוב

מ„הזיתו" ושב ורפא לו. וכה מרקד השטן בינו וביניהם, וכה יתנכרו המה לו והוא מתנכר להם מיום ליום ומשעה לשעה. לא כן בהמצאו בסביבתו החדשה. פה עוטרים אותו להקת אנשים המיחלים למוצא שפתיו ומנשאים אליו את נפשם. פה מתרבים מיום ליום מעריציו הנכונים ללכת אחריו בעינים עצומות אל כל אשר ירים את דגלו. וככל אשר יוסיף להתודע אליהם, כן תגבר הרגשתו, כי הם שייכים לו והוא שייך להם, כי — בתוך אחיו הוא יושב.

יש אשר נדמה לי, כי אותה השעה שהוא מתמהמה בחברתנו כבר היתה לו לשעה של קורת־רוח שהוא זקוק לה להנפש מעט מ„עבודתו הקשה" לעוף כל היום ביעף „אחרי צפור דרור המתחמקת מבין אצבעותיו כמעט נגעה בה כף ידו לצוד אותה". אף יש אשר נדמה לי, כי בחברתנו שוקטת מעט רוחו הסוערה מועפה.

*

הרצל בא אל חברתנו ללמד ובין כה וכה נמצא גם הוא למד:

בראשית צאתו ממדה למדה, כנוח עליו הרוח להביא פדות לעמו, לא נתנה רוחו הסוערה דמי לו, הוא חשב כי כשם שעלתה בידו לנעוץ קנה בים ולהעלות עליו שרטון, כך יצליח על נקלה לבנות על שרטונו את ה„כרך הגדול שברומי". הן תכניתו גמורה היא לכל פרטיה, והוא — כמעט יפרוש אותה לפני „אצילי בני ישראל", לפני „נדיבי עם אלהי יעקב", לפני אנשי האוצרות שבנו, ישישו הם לקראתו אף ימהרו למסור בידו את מפתחות ארגזי כספם ויאמרו לו: „קח לך את הרכוש ובלבד שתחיש תמהר מעשיך על־פי תכניתך המצוינה!" גם אחרי עלות לו עמל של יותר משנה תמימה בתוהו, גם אחרי ראותו כי עיניהם של נדיבי עם אלהי יעקב עצומות ואזניהם אטומות וגם לבבם ערל — לא חדל מבטוח רק בהם; גם אז בפנותו אל העם היתה כל עצתו לקרוא על הנדיבים „מלחמת תנופה", להפיל פחדם של הרוצים ואין להם, על אלה שיש להם ואינם רוצים, כי ישיבו את לבם אליו ואל תכניתו. הן — „לא לשים לבנה על גבי לבנה ואריח על גבי אריח הוא בא, אבל לבנות את הכרך הגדול שברומי ביום אחד".

ולי נדמה, כי מיום בוא הרצל אל סביבתנו הוא מתפכח

לאט־לאט מ„שכרונו" ויחל להאמין בכחו הגדול של העם. לאט־לאט מכיר הוא את אחיו, שכמעט היו זרים לו מתמול שלשום. לאט־לאט רואה הוא, כי לא כיהודים ה„מגוהצים" אשר בסביבתו הישנה היהודים ה„מפושלים" אשר בסביבתו החדשה. יהדותם של הראשונים פורחת באויר והיא תלויה על חוט דק מן הדק הנכון להנתק לכל רוח שאינה מצויה. אולם ליהדותם של האחרונים יש גם שורש גם ענף ועתידם נעוץ בעברם.

ד' שבט, תרנ"ז.

הרצל שומר את מועדו לבוא בנשף יום השלישי לכל שבוע ושבוע אל בית הועד אשר לנו. והנשפים אינם נשפי חגיגה שמזמינים אליהם, אבל נשפים הנועדים לחברים־לדעה לבלות בהם שעה של קורת־רוח, שעה שיש בה גם ענין רב, גם בדיחות־הדעת וגם הרחבת־הדעת. ובבוא הרצל אל האולם נוהרים פני כל הנאספים ונוהרים גם פניו. הוא פותח את האספה ובכל פעם ופעם יש בפיהו פתגם מחוכם, פזמון חדש או שיחה נאה שיש בהם כדי לעורר בנו מחשבות חדשות. והוא כבר כל־כך הסתגל אלינו עד כי יש אשר גם אחרי ככלות השיחה הולך הוא אתנו אל המסעדה הכשרה אשר לנייישפיל, אל מול בית הועד, לאכול שם את ארוחתו, ארוחת־הערב. והוא יושב אתנו שבת־אחים עוד שעה ועוד שעות בשיחה חפשית שיש בה ענין לו גם לנו. אף יש אשר הוא ימהר לבוא אל אספתנו ואין לו פנאי להוליף בגדיו, והוא בא מבית־המערכת של „נייאה פרייה פריסה" כשהוא רוכב על דו־אופנים ותלבשתו תלבושת חפשית. כפת־נוסעים על קדקדו ומכנסיו חתולים בפסי אטון בד להיות מדובקים אל נעליו. או חפשי הוא גם בשיחתו והוא מתיז ברקים ופיהו מפיק מרגליות טובות שאין כמוהם ליופי וליפעה.

ואני, בהתבוננני אליו, רואה אני בו לפעמים תמימות ילדותית שרק אנשי הרוח מסוגלים לה ומצוינים בה.

חגה כי כן בא לפני שבועות אחדים איש יהודי, תושב קרקאי, אל אספתנו, ואהרן מארקוס שמו. שמו של היהודי הזה כבר נודע להרצל על־פי מכתבו אשר ערך אלין אחרי קראו את הספר „מדינת

היהודים" וכו הודיעהו, כי „שלש מאות אלף מחסידי פולין נכונים לעמוד לפקודתו", ואז השיב לו הרצל, כי „אמנם ישיש לקראת השמועה, אבל עליו להגיד, כי לא עלה במחשבה לפניו לכונן ליהודים מדינה אשר רק הדת תהי השלטת בה". עתה הכיר הרצל את מארקוס פנים אל פנים, ועתה הוא עומד לפניו בזקנו ופאותיו כשהוא לבוש בבגדי חסידי פולין, בקאפוטתו הארוכה עד המפשעה ואבנט רחב סביב למתניו ובכפה של קטיפה על קדקדו הנראית מאחורי מגבעתו. היהודי הזה בא אל אספתנו לנאום את נאומו ולשאת את משאו על ירמיהו הנביא.

מסתתרת בחביון שפמו השחור של הרצל בת צחוק דקה מן הדקה, בת צחוק נעימה שבנעימה ושנונה שבשנונה, שהיתה לו, רק לו, סגולה, ואין בלעדיו יודע פתרונים לה.

אולם כמעט שפתח זה היהודי הפולני בהרצאתו פוקח הרצל לאט לאט את עיניו הגדולות, יושב הרצל על מושבו כתלמיד לפני רבו ושותה בצמא את דבריו. והוא כמוקסם. הן מלבד שמשאו של זה היהודי הפולני מסוים הוא בתכניתו וצורתו ומשוכלל בתכנו, דובר הוא אַשכנזית צחה וסגנונו הוא סגנון סופרי־המופת. ועוד תגדל השתוממותו בתת לו זה היהודי הפולני, אחרי כלות משאו, את ספרו האשכנזי אשר חבר על אודות „הפילוסופיה של הארטמאן וחכמת הקבלה".

— „האלה הם חסידי פולין אשר שמם מנואץ תמיד כל היום בפי המערבים המתנפחים בהשכלתם הנפוחה והנבובה?!"

וגם אחרי אשר גלה לו מיכל ברקוביץ, מי שהיה אז מזכירו ואיש־סודו, כי זה האיש אהרן מארקוס הוא יליד האמבורג ושם חונך ושם גמר את חוק למודיו בגימנאסיה אשכנזית, וזה בהיותו בן שמונה־עשרה שנה נסע לפולין להשתלם בלמודי קודש ויהי שם ל„חסיד" המדקדק בחסידותו יותר מאלה שהורתם ולידתם וחנוכם היו בחצרות הרביים; גם אחרי זה היה מחזיק בתמימותו, כי אהרן מארקוס הוא רק אחד מן הרבים המסתירים את חכמתם עד בוא עתם להגלות.

יותר משהרצל יודע את עמו מרגיש הוא וכואב הוא על צרתו. ולי מה יקרה ומה קדושה היא תמימותו! לא מבקשים חשבונות רבים ולא נוקבים ויורדים עד התהום, אבל אנשי הרגש הלוהט ואנשי הרוח הסוערה קמו מאז גואלים לעמם...

ט"ז שבט, תרנ"ז.

..במקום שאתה מוצא גדולתו של הרצל, שם אתה מוצא גם תמימותו.

ואת היא הילדות התמימה שהיתה בכל דור ודור בכל איש המתמכר לדעה אחת או להלכה אחת, והוא שקוע בה כל־כך עד שאין לו בעולמו אלא אותה בלבד.

ילדותו זו היא לו גם שעשועים. והוא נכון בכל רגע לקצץ גם את כנף בגדו לבעבור היות לו ארג להלבישנה „מחלצות" בְּמִדָּה...

כבכל נשף יום שלישי לשבוע בא הרצל גם אמש אל בית הועד אשר לנו. והפעם — שיחה חדשה בפיהו:

— על־פי מנהגי מאז בביתי מביאה יום־יום העלמה המנצחת על ילדי את בני יחידי ואת שתי בנותי אל חדר עבודתי. אז אחרי התמהמהם כחצי שעה בחברתי ואחרי השתעשעי בם מוציא אני את שעוני מכיס בגדי, וזה לה לעלמה האות כי באה עת הפרידה. אולם בימים האחרונים הפקדתי את ד"ר ווינשטיין למורה עברית לבני — ואני בהוציאי היום את שעוני קם האנס בני וקרא בעברית: „לא אלך!"

עור פני הרצל קרן, ובעינים רועדות בגיל הביט על כל סביביו. וביחוד כונן מבטיו אל ראובן אשר ברוידס הנמצא אז בחברתנו.

*

לפני שבועות מספר היה ברוידס קרוא, בהסכמתו של הרצל ובתמיכתו, לבוא מלבוב ווינאה.

וזה דבר בואו:

עוד בשנת תרכ"ו, בימי מלחמת אוסטריה עם אשכנז, יסד איש יהודי יליד גאליציה בווינה שבועון הנקרא בשם „ווינער איוראַעלים".

שפת העתון היתה אַשכנזית וכל „איזראַעליטיותו" היתה רק בהיותו נדפס באותיות עבריות. העורך לא היה זקוק לא לעוזרים מבפנים ולא לעוזרים מבחוץ. הוא בכבודו ובעצמו היה סוקר את העתונים היומיים והשבועיים ובמספרים שבידו היה קוצץ מהם אי־אלו חדשות מדיניות וחדשות כלליות לתת אותן כמו שהן למסדרים בבית־הדפוס, והמסדרים בכבודם ובעצמם כבר ידעו להמיר את האותיות האשכנזיות בעבריות. ולא היה כל מעשה ידי העורך „להתפאר" בלתי אם למחוק את המלים „הזרות" ולהעמיד תחתן מלים יותר פשוטות ויותר מובנות לקורא היהודי הנמצא באיזו עיירה או באיזה כפר שבגאליציה, והוא איננו „מלומד" כל־כך. הן רוב המנויים על שבועונו הם אלה היהודים הגאליציאים השולחים שורים אבוסים לווינה, וכל תוכן השבועון טפל הוא בעיניהם לגבי העיקר, לדעת בכל שבוע ושבוע את מחיר הבשר בשער הווינאי.

אז אחרי „פטירתו" של העורך הראשון נתגלגל זה השבועון מעורך לעורך, וכולם ידעו את נפש קוראיהם וכולם שמרו את „תפקידו" מיום הווסדו. עד שבא לפני ירחים אחדים לידי ציוני נלהב וצבי כהן שמו. וזה האיש צבי כהן, בחפצו לשנות את טעמו של השבועון ולתת לו צביון חדש, נועץ למשוך אליו את ברוידס, מכירו ומיודעו מאז, לעזור לו. אז בא אל הרצל בהצעתו ובקשתו לתמיכה כספית. והרצל, אף־על־פי שזאת הפעם הראשונה ששמע כי יש סופר עברי בישראל וברוידס שמו, היה שש לקראת הצעתו של צבי כהן ולקראת עצתו.

די היה לו להרצל לשמוע, כי מעתה יהי לו איזה עתון, יהי איזה שהוא, לתעמולה בעד תכניתו — וכי זה האיש ברוידס הנכון להיות לעוזר לו יהודי־ליטאי הוא.

לא יאַמן כי יסופר: הרצל אשר כבר שמע כי רוב מנין זרוב בנין של היהודים נמצא ברוסיה, וכי עליהם יאמרו שהם סלתה ושמנה של היהדות, לא בא עוד מימיו בחברתם אף לא „בא בסודם"... ולו קשה היה אותו היום שבו נודע לו בפעם הראשונה, כי יש לו מתנגדים קיצוניים בין היהודים האלה, כיום שנפלגו בו בני־אדם ללשונותם ולא שמע איש שפת רעהו.

מיכל ברקוביץ, זה האיש הצעיר, תלמיד בית־מדרש הרבנים ותלמיד המכללה הווינאית, החביב על הרצל לא רק בשביל הצטיינותו בלמודיו, אבל גם בשביל שקט רוחו וענוותנותו; זה הצעיר שבו בחר הרצל להיות מזכירו העברי, יודע לספר, כי באחד הימים הקריא באזני הרצל אף תרגם לפניו אחד המאמרים של אחד מעורכי עתון יומי זבו היה כתוב, כי „סכנה גדולה נשקפה ליהדות פן יהי הגץ שיצא מתחת הפטיש של מחבר „מדינת היהודים" לאש להבה אשר תאחז בכל פנות בית ישראל ותלחך על כל סביביה עד אם תאכלהו עד היסוד בו"; והוא יודע לספר, כי למשמע הדברים האלה נבהלה נפשו של הרצל מאד ומראה פניו הפך לבן־כהה. אז, בשוך אחרי רגעים אחדים במעט חמת רוחו, קרא בקול רועד:

— מי האמין לשמועה?! הגם בעברים יש בועטים בי?!

ולא נחה דעתו של הרצל עד אם היה ממהר באותו מעמד לשלוח, בתרגומו של מזכירו העברי, תשובה נכונה לאותה המערכת ועד אם ראה את תשובתו נדפסה באותו העתון.

הרצל בתמימותו הילדותית — אף־על־פי או דוקא בשביל שגם מהותו גם איכותו של ברוידס זרות לו ואף את שפתו האידית איננו מבין אל נכון — רואה את ברוידס כאחד הבחירים של העברים שברוסיה. ויש שהוא מתכוון כנגדו להפיק ממנו רצון.

*

גם אמש היה האות הזה. אמש, בהיות לבו של הרצל טוב עליו בשיחתו על אודות בנו יחידו, כי כבר יודע הוא להגיד בעברית את המלים „לא אלך", התראה זה האיש הגדול, אשר לו נתכנו גם רוחות גם עלילות בני־אדם, כילד תמים בהצטחקו לעומתנו ולעומת ראובן אשר ברוידס.

ויהי להרצל הנשף של אתמול „נשף שכולו עברי". בו בנשף היה חוזר על אי־אלו הבטויים העברים, כמו „מארבע כנפות הארץ", „למען ציון לא אחשה" ו„לשנה הבאה בירושלים", שכבר היו שגורים על שפתיו ועליהם גאותו. ובו בנשף היו פתאום פניו רציניים בפנותו של ברוידס בשאלתו:

— האם חושב אתה והאם חושבים כל חברינו־לדעה, כי נחוץ

לי ללמוד עברית על־בוריה?... אם אתם חושבים כך ואם עמי דורש זאת ממני, נכון אנכי לשקוד על למודי בכל כחי...

הרצל שאל את שאלתו בלבב תמים. בכל זאת היה שבע רצון בהשב לו ברוידס, כי לעת כזאת „ישראל קודם לתורה", כי לעת כזאת דרוש כל כחו לגאולת הארץ ולתחית העם וחלילה לו להיות פוסק ממשנתו זו אף לרגע קטן.

*

תמים הרצל עם עמו — וגם הילדות שהיתה בו לפעמים טהורה היא ותמימה היא.

יד

הֶרְצֶל וּבִירְנְבּוֹים

... ראוים וכדאים הדברים להאמר מפורשים וברורים, כי משנת תרמ"ג, שנת הוסדה של החברה „קדימה", ועד שנת תרנ"ז גדל זה הננס הקדימה'נאי, נתן בירנבוים, ברוחו אף שגשג בפעלו, עד היות לו גובה ענק. הן כל היודע פרק בדברי הימים ההם הוא ידע מה פעל בירנבוים, בקומו יחידי, אחרי משה הס אשר הודה בלאומיות ישראל, להגיד לבני דורו ובני עמו בארצות המערב מה שיחם — ללטוש לעיני כל השקועים במ"ט שערי התבוללות, בהגיון חד וחותך ונוקב מעמקים, ראי־מזוקק אשר בהשתקפם בו יראו את רשמי פניהם המעוקמים והמסורסים עד כדי גיחוך, ועד מהרה שב ושפך את המאור שבתרבות ישראל ותולדותיו, אור צח ובהיר, אור יקרות, על זה הראי המלוטש והמוצק, ובשוב אלה המתבוללים להשתקף בו חזו מחזות־קסם, חזו את הדר השיבה של עמם אף חזו את כח העלומים אשר יצוק בו לחדש את נעוריו כקדם.

אולם גם זאת להגיד כי דבריו של בירנבוים, כן בכתב וכן על פה, היו נאמרים בשובה ונחת, כפרופיסור המשמיע את שיעוריו מעל הקתדרא. וזאת לדעת כי שיעורים כמו אלה, גם היותר הגיוניים, מניחים מקום לוכוחים. יש בשומעי לקחו של הפרופיסור האומרים אמן לכל מסקנותיו, אבל יש בהם גם המפקפקים בהן או גם הסותרים

אותן ב„איפכא מסתברא". בשיעורים כמו אלה אומר הפרופיסור די במצאו אזנים קשובות רק בין המצוינים שבתלמידיו, והוא ישבע רצון בראותו כי כבר העמיד תלמידים לא־מעטים והמה הולכים הלוך ורב מיום ליום — אבל על פרופיסור אשר כזה לדעת גם את זאת כי בכל תוקף הוכחותיו אין בכחו למשוך אחריו את העם לשדרותיו ולמפלגותיו. כי אל העם באים בעב הענן ובקולות וברקים ואז, רק אז, הוא מקדים נעשה לנשמע.

וזאת תהלתו של בירנבוים כי בכל קור הגיונו נוח הוא גם להתלהב, ועם הופעתו של הרצל ה„רוכב על עב קל ובברק יוצא חצו" גבה אף רחב לבבו. בהתמכרו לדעותיו חשב ומצא כי הרצל לא בא בשיטתו הפוליטית, אלא למלא אחרי דבריו, לקרב את הקץ ולהחיש את הגאולה, שכל בהם חיי רוחו מאז. על כן היתה החלטתו גמורה לעמוד לימין הרצל ולהנחותו בעצתו — ועל כן היה בירנבוים (שהעתיק בימים ההם את מושבו מווינה לברלין ושם הוציא ירחון בשם „ציון") כותב בירחונו את המאמר היותר מצוין, בכל מאמריו שכתב עד היום ההוא, בחריפותו ובבירורו וליבונו, להגנת שיטתו הפוליטית של הרצל בפני אי־אלו חובבי־ציון העתיקים, אשר אמרו לבוא אל הקונגרס הראשון בהתנגדות נמרצה אליה ולערער אותה עד היסוד בה.

ואני — אין זה דרכי מעודי לנגוע אף באצבע קטנה נגיעה כל־שהיא בכבודו של מי־שהוא, על אחת כמה וכמה בכבוד אנשים אשר ערכם יקר בעיני על כל יקר. אולם האמת ההיסטורית דורשת ממני להגיד את אשר תשים היא בפי, ולהראות לא רק את האורות, אבל גם את הצללים. ואני לתומי חושב כי אנשים באשר הם אנשים, גם אילו יהיו במפעליהם למען הכלל כמלאכים, ישנם רגעים בחייהם שהם כבני אדם. וכבני אדם יש ביניהם גם קנאה גם תחרות — אם מדעת ואם שלא מדעת:

הרצל היה מעודו איש־שעשועים. בשעשועיו גדל ויהי לאשר היה. הוא היה מצחק את הנפשות העושות ב„היכל הבורבונים", בהאירו עליהם בפנס החשמל שברוחו, לעשות בהן צעצועי־ספרות

להתפאר. וזה כחו גדול היה לו, להניף מקל קוסמים שבידו על הסלעים המוצקים של הגיונות היותר נשגבים ולהתיז מהם נצוצות־נצוצות, הבוקעים ועולים, עד התלכדם לחטיבה אחת מרהיבה כל עין ומשיבה כל נפש. ואף כנות עליו הרוח להתיצב בראש עמו ולהחיש לו פדות, היתה לו גם מחשבתו הגדולה שעשועים על פי דרכו; התוה לו תכנית מסוימה בפרטיה ודקדוקיה — והוא איננו זקוק אל ה„הוגים ברוחם הקשה", אל המחוללים הרים להוליד עכבר. אין רוחו ואין לבו ואין נפשו אליהם. לא מפיהם הוא חי ולא מפיהם יבקש עצה.

ועל בירנבוים עוד הוסיף להביט בעין־לא־יפה. אין את נפשי לדרוש במופלא ולהוציא משפט על כבודו של מי שיהיה, אשר במקומו הוא מונח. אבל עובדה היא, כי דוקא בבירנבוים, מי שהיה ימים רבים המנהיג הרוחני לציוני אוסטריה וכבר קבע לו מדור בפני עצמו, מצא הרצל איזו נימה וחשב כי — יהי עליו לטורח...

ועם פתיחת הקונגרס, אשר בירנבוים היה חושב את עצמו לאחד מעמודי התווך שלו, ראה עד מהרה בקלקלת מזלו.

הוא ראה, כי לרוב הנאספים חוץ מבני ארצו נחשב הוא כמו זר. ולא־מעטים גם מבני ארצו, אשר זה תמול היו נוהים אחריו, מתנכרים לו היום. הוא ראה כי אל הנשיאות, לימינם ולשמאלם של הרצל ונורדוי, בוחרים את חילק ואת בילק — ועליו עוברים כלא־היה. הוא שמע את תרועת הנאספים לקראת הרצל ונורדוי עם סיום נאומיהם, — ואחרי נאומו' הוא, הנאום שהצטיין בעמקו על אדות „החיים הלאומיים של עם ישראל", הם מוחאים כפיהם רק כמו רק לצאת ידי חובתם, או לעשות קצת נחת רוח לדורש שלא יפול רוחו עליו.

ואם על כל אלה „מדקרות־המחט" היה יכול בירנבוים להתנשא; ואם רוחו המתהלך בגדולות היה יכול לבוז לקטנות ובכחו היה לנענע בראשו על כל גל וגל שיעבור עליו, — הנה קפץ עליו פתאום רוגזו של מאורע אחד קטן, שהיח בו כדי להעציבו עד מאד וכדי להלעיבו עד מאד. ולבבו עוד הוסיף להתחמץ, בדעתו, כי הקולר תלוי באחדים מחושבי שמו, אשר בקנאתם לכבודו היו

נמהרים לדרוש טובתו, ובאמרם להיות מתקנים היו למקלקלים. וזה הדבר:

בימי הקונגרס כבר נדברו גם ידידיו גם מיודעיו של בירנבוים מאחורי הקלעים, כי במשרד הועד הפועל העומד להבחר, ישימו אותו, את בירנבוים, שהיה בעת ההיא בלי כל משרה וכלכלתו זכלכלת ביתו היתה תלויה לו מנגד, למזכיר ראשי. — את זאת חשבו להם כמעט כולם לחובה מוסרית. גם לבירנבוים נודע הדבר. יש אומרים, כי עוד לפני הקונגרס היה „עוף השמים מוליך אליו את הקול", כי זאת המשרה נכונה לפניו, זממנה יהי לחמו נמצא, — והוא קבל זאת בשביעת רצון.

אולם הנה מבוכה. בישיבת ועד הבחירה, שהיתה בערב יום השני לקונגרס, נתקבלה החלטה, כי רק אלה הנכונים להיות משמשים את הציונות שלא על מנת לקבל פרס, ראויים להיות חברי ועד הפועל. והחלטה זו הקימה שאון בין מעריצי בירנבוים. הן בכל חפצם להבטיח לבירנבוים את פרנסתו, אי אפשר היה להם לתאר בנפשם, כי חילק וביל שאינם מקבלים שכר יחוו את דעתם וישמיעו את עצותיהם בעניני הציונות, זדוקא לבירנבוים, לזה גאון־המחשבה הציונית, בשביל שהוא מקבל שכר בטלה, לא תהי כל זכות להכריע.

אז הקדים והציע אחד הקדימה'נאים בבוקר יום השלישי לקונגרס, עוד טרם היתה שאלת חלשכה, או המשרד, עומדת על הפרק, הצעת־סתם שהמזכיר הראשי יהיה חבר הועד הפועל ב כ ח מ ש ר ת ו מבלי היות זקוק להצבעה. יודע בירנבוים אף יודעים רוב השומעים „אל מה ואל מי ירמזון מליו" — ופני בירנבוים משתנים ככרום.

ויהי בהשב היושב ראש בקולו השקט לקדימה'נאי ה„נמהר", כי הצעתו פסולה היא לא רק בחוץ לזמנה, באשר עד עתה לא חוה איש את דעתו, שנחוץ בכלל להושיב מזכיר ראשי, אבל גם בחוץ למקומו, באשר אם גם יחליטו על דבר נחיצות המזכיר הראשי, אין עוד אתנו יודע אם על הקונגרס לבחור בו, או כי ועד הפועל, אחרי התאספו בווינה, יבחר לו בעצמו איש הראוי לאותה אצטלא; ויהי בהוסף עוד יורק־שטיינר, היושב ראש של ועד הבחירה, את הערתו,

הערה עוקצת, כי „כל כלי יוצר לא יצלח" על ועד הבחירה להשפילהו ממדרגתו הרמה והנשאה ולהטותו לכונן את החלטותיו על פי חפצו ועל פי מדתו של איזה איש, יהי מי שהוא — היה בירנבוים נבון מבלי הדעת על מי יתמרמר יותר, אם על אלה הנועצים את צפרניהם החדות ב„מכתו הטריה", או על ה„חסיד־שוטה" שלו.

ובישיבה שלאחר הצהרים, באותו יום, כבר היתה מבוכתו שלמה. ועד הבחירה קורא בשמות חמשת החברים הווינאים לועד הפועל, אשר הוא מציע לפני הקונגרס לבחור בם. והקונגרס בוחר בם „פה אחד", זאת אומרת: בקימה מן המושבים ובמחיאות כפיהם,— וביו השמות הללו נמצא גם שמו של הדוקטור נתן בירנבוים. אך אחרי ההצבעה קם פתאום בירנבוים ממושבו ומודיע — וכמו היה הדבר כבר מנוי וגמור מאחורי הפרגוד — כי „אמנם הוא נותן לבוחריו את תודתו על בחרם בו, אבל מפני סבה שאיננו יכול לפורטה", אי אפשר לו לקבל את הבחירה, והוא מבקש לבחור באחר תחתיו".

ותהי הזעקה גדולה במחנה מעריציו. על הרוב בין הצירים הגליציאים: „רבן דחפו!!!"

שלמה שילר, זה האיש השקט בכל הליכותיו, התרגז עד למאד ויקפץ על הבימה ויקרא, כי „חלילה לנו לתת לבירנבוים להפטר מן החובה המוטלת עליו. אף כי אחרי אשר אנחנו יודעים, כי נסיגתו היא לא מרצון אלא מאונס... יד נעלמה היתה בו..."

דבריו האחרונים העירו עליו את חמת היושב ראש, והוא דרש ממנו ברוגז־קולו לקרוא בשם את בעל היד הנעלמה אשר היתה בבירנבוים לכוף אותו עד שיאמר אי אפשי. אולם אחרי שלמה שילר הוסיף גם הדוקטור מלץ מלבוב לעורר שאון. הוא קם וקרא: „עלינו לכוף על בירנבוים שיקבל את הבחירה. הן אלמלא היה לנו בירנבוים לא היה לנו כיום הזה הרצל ולא היתה כל תנועה ציונית באוסטריה!

זאת היתה הפעם הראשונה לציונים בקונגרס הראשון, שנפלה קטטה בין הצירים. אלה מחאו כף למשמע דבריו של הדוקטור מלץ ואלה געו בנואם בנזיפה ולא נתנוהו לכלות את נאומו — ומי

האיש אשר די־כח בו לתאר את גודל צערו של בירנבוים למשמע המהומה שקמה על אדותיו. אז נחפז לעזוב את אולם הקונגרס. ובידי הייניריך לוי הפקיד הודעתו, כי מרצון ולא מאונס החליט מה שהחליט, ואין איש ואין דבר אשר יוכל להעבירהו על החלטתו החפשית.

ובכן, נבחר אחר תחתיו לחבר ועד הפועל. ורק אח"כ בווינה, בישיבתו הראשונה של הועד הפועל, בחרו בו למזכיר ראשי. ועוד עובדה אחת קטנה חושב אני שראויה היא להכתב זכרון בספר משום חדודה:

יורק־שטיינר, מי שהיה היושב ראש בועד הבחירה, וזה לפני רגעים מספר הציע הוא בשם הועד לבחור בבירנבוים, נזכר פתאום, אחרי נאומיהם של שילר ומלץ, כי אין מקום לוכוחים — באשר בירנבוים הנהו כעת תושב ברלין ולא יוכל לתפוס מקומו בין החברים הווינאים...

טו

וּבֵינוֹ דְאַדְחֵי — אַדְחֵי

... מזכיר ראשי נקרא בלע"ז „געגעראל־סעקרעטאר". משמעותו של „סעקרעטאר" היא: האיש בו מאמינים ובו בוטחים וממנו אין מסתירים זאין מעלימים דבר. ואם ב„סעקרעטאר" כך ב„געגעראל־סעקרעטאר" לא כל שכן. אולם אני ראיתי מעשה וזכרתי מעשיה:

לפנים באוסטריה, בימי הקיסר פרנץ יוסף, כשאחד היהודים האמידים נשא חן וחסד מלפני שר הפלך, על „הואילו הלוך אחרי צו", ושר הפלך אמר להשיב לו כגמולו, הואיל שר הפלך להודיע את כל „מעשי תקפו" של אותו היהודי לגבוהים עליו, והגבוהים עליו לגבוהים עליהם, עד לשרי־מרום; ומ„מרום" נתנו ליהודי זה תואר הכבוד: „יועץ הקיסר"... וקרה הדבר שגם האיש הנודע בעשרו ובחכמתו, ר' שלמה בובר מלבוב קבל בימי זקנתו את התואר הזה. ובהפגשו באחד הימים עם אחד מידידיו, שמואל פישר, פנה הלה אליו בדברים האלה:

— היום נהיית ליועץ הקיסר. לך גם עושר גם חכמה וגם כבוד, ואנכי אינני יודע במה אברכך... אמנם תהי נא זאת ברכתי לך: כי תאריך ימים עד אשר יבוא הקיסר אליך, או כי יקראך אליו, לבקש עצה מפיך...

והמעשה אשר ראיתי אני הוא, כי — מקרה „יועץ הקיסר" ומקרה ה„גענעראל־סעקרעטאר" מקרה אחד להם.

הנה יושב לו דוקטור נתן בירנבוים, „המזכיר הראשי", בלשכתו, אשר בבית מספר אחד עשר לרחוב רמברנד; יושב הוא לו שם שנה תמימה, למן חתימת הקונגרס הראשון ועד פתיחת הקונגרס השני, ואין מפריע אותו מ„עבודתו", אך אין גם מגלה לו דבר, או אף חצי דבר, מכל הנעשה מאחורי הקלעים. — הנסתרות לחברי ועד הפועל ורק הנגלות לו ולעוזרו.

באים מאחורי הקלעים לאזני המזכיר הראשי רשרושי־חפזון. יש משק, יש המולה אף יש המיה. חילק נוסע בלוית המנהיג לקרלסרוה, ובילק מלווה את המנהיג לקושטא. אולם לו, למזכיר הראשי, אין פונה ואין שם לב. — מה לו למזכיר הראשי ולכל הדברים האלה! עליו החובה לשבת בלשכתו על מושבו ולעשות את מלאכתו אשר בה הוא מקבל את שכרו.

אמנם בכדי להעמיד את הדברים על אמתתם, החובה עלי להגיד, כי חלילה לנו מחשוב על הרצל, שהוא התברך בלבבו לאמר: „אם אני כאן הכל כאן ואם אין אני כאן מי כאן"; וחלילה לנו מחשוב עליו, כי הוא היה מתכון כנגד בירנבוים לדחותו מעל פניו, או אף להרעימהו. אבל בהיות רוחו מלא מתכניתו החדשה, ובתכניתו זו היה קל־הכנפים, — היה מפחד תמיד מפני כל הוגה הגיונות קשים ומבקש חשבונותיו... ולא לדחותו נתכון, אלא רק להטותו מעט הצדה, עד יעבור מכשול...

אם כה ואם כה — יושבים להם בירנבוים ועוזרו בלשכה. המלאכה איננה מרובה והפועלים רשאים להיות עצלים. כל העבודה המעטה, שיש בלשכה, יכולה להעשות, וגם נעשית, על ידי העוזר, ובירנבוים „העושה רצונו של מקום", מקבל מדי חודש בחדשו — שכר פיהוק.

ומי חכם ולא ידע, כי לא איש כבירנבוים ישלים עם מצב כזה? ומי בעל נפש ולא יבין לרוחו של בירנבוים, מי שהיה זה לא כבר מנהיג ההולך בקומה זקופה בראש עדרו ועתה הנהו כבשה נדחה לאיזו פנה נשכחה, וכמו גורלו הוא, כי „ירעה עד שיסתאב"?!

וזו בהיות רוחו קשה עליו לא יכול עוד בירנבוים להתאפק ויחל ללגלג באזני הבאים אל הלשכה על מעשי המנהיג ולהתלוצץ ב„יועציו".

ויודע הדבר להרצל, והוא אף על פי ש„לגלוגו לא היה עליו אהבה", בכל זאת שם יד לפה. אבל עם כלות השנה מצא תחבולה, שיש בה משום „הכבשה שלמה זהזאב שבע".

— אותך, איש אשר רוח בו — אמר הרצל אל בירנבוים בנועם טעמו — מצאתי נאמן לפני להשמיע באזניך את מעלות רוחי בדבר היקר לשנינו מכל יקר. הלא ידעת כי כל אלה שכתבו עד היום תולדות עם ישראל, היו מתבוללים ועל פי טעמם כתבו מה שכתבו. על כן חושב אני כי ראשית חובתנו היא לשוב ולכתוב את דברי ימינו מאז היותנו לעם ועד היום הזה, ברוח הלאומיות. החובה הזאת היא על ועד התרבות אשר לנו... ועל דעתי אתה האחד בינינו, איש סגולה, אשר לו הכשרון הגדול והרצון העז לעשות מלאכתו זו אמונה... על דעתי טוב תעשה אם תכתוב את התולדות מגלות־מגלות, או פרקים־פרקים... מפקידה לפקידה תשים את הפרקים, או את המגלות, אשר גמרת, לפני הועד... יודע אנכי כי עבודה של שנים לא־מעטות דרושה לגמר ספר אשר כזה; אולם ברוב הימים תצמח לך גם טובה מיוחדת. ועד התרבות ישלם שכר הדפסתו וכל הטיפוסים הנדפסים, לך יהיו בתור פרס על חריצותך.

כי בירנבוים קבל באותה שעה את הצעתו של הרצל ברצון רב, אין מן הצורך להגיד. אף רוצה אני להאמין כי שניהם חשבו באותה שעה למצוא את הפתרון אשר בקשו. אולם זאת לא חשבו גם שניהם לדעת: כי לא כל הכותב מאמרים, ויהיו גם מלאים ענין רב והגיונות עמוקים מתהום ונשאים עד ממעל לגבהי שחקים, מוצא ידיו זרגליו בבית המדרש של דברי הימים להעלות מהם אף פרק

אחד כהוגן על הגליון. זה הוא מקצוע המיוחד לאנשים שכשרונם בכך. ואף גם זאת, כי את הרוח הנגרש ומכה גלים לא תשתיק כתיבת דברי הימים מזעפו...

טז

הַעֲרָכָה אִי־צְדָדִית לְאִישִׁיוּתוֹ שֶׁל בִּירְנְבּוֹים

רוחו של בירנבוים סוער. לא יוכל השקט. והיו לו רגעים שבהם התגעש אף תקפתהו משובה לבוא בקרדומות לא רק על הציונות הפוליטית, אבל גם על הציונות המעשית, אשר הוא היה אחד מטובי בוניה. וכמו אמר לעשות נקמות בו־בעצמו... אף התחכם לבוא לידי מסקנה, כי היציאה ממדה למדה היא דבר המונח בטבע האיש אשר מקור מחשבותיו הולך ומפכה והגיונותיו מוסיפים והולכים; כי רק האיש הקופא על דעותיו, קובע שיטה לעצמו ולא יזוז ממנה. ותולדות המסקנה הזאת היו — כיוצא בה: הוא התחיל מהפך ומהפך במחשבותיו, עד אם נהפך ממשולל הגלות למחייב הגלות, ועד אם היה — ל„אחר".

אמנם גם אז היו רבים מחושבי שמו נוהים אחריו. הן מי ידון עם הוגה דעות ומי יאמר לו: „עד פה תהגה ולא תוסיף!" ומי איננו יודע, כי מותר לו לאדם אף לשנות את דרכיו מאתמול על פי התורה אשר תורהו רוח מבינתו היום? אבל על דא ודאי השתוממו, כי הוא החיש מעט צעדיו, וכיון שנהפך פעם לאחר, היה ברבות הימים ממהר להפך לעוד אחר ולעוד אחר, וכמו — כיון שעבר ממדה למדה ושנה בהעברה זו, נעשתה לו גם עצם ההעברה כ ש י ט ה מ ס ו י מ ה...

ואני, בבואי היום להעריך את אישיותו הערכה נאמנה ואי־צדדית, מצאתי בתכונתו של בירנבוים סגולה יוצאת מן הכלל: זה ההוגה דעות ברוח קרה, הוא נוח להתלהב, וכמו הקור והחום משמשים בקרבו בערבוביה. על כן נדמה לי, כי רגשות לבו קוֹדמים להגיוני רוחו. הם הם המפלסים לרוחו נתיב. אולם כמעט שיאחז הרוח את הרסן בידו, יתאמר להיות השליט היחידי והוא מכַּבִּיד

אכפו על הלב והוא משעבדו אליו וכופה אותו עד שיאמר רוצה אני להרגיש ככל אשר אתה תהגה. והנה כמעט שיחדש הלב את רגשותיו על פי הגיוני הרוח, יאבד הרוח את שלטונו והוא יחדש את הגיונותיו על פי רגשות הלב.

כל המכיר את האיש בירנבוים, ידע כי מעלה יתרה יש בו, שלדעתי אין ערוך לה: מעלה אחת שהיא שתים: א) גם בהתהפכו מסבות בהגיונותיו, על הציר האחד הם נסבים: למצוא לעמו את הצורה אשר תלבישהו כמדו ואת הדרך אשר עליו תהי תפארתו; וב) כי לכל מדה ומדה שהוא נמצא בה, נאמן הוא ותמים הוא עמה.

גם בבחרו בשנים האחרונות „דרך אמונה" ויקפוץ אל נחשול האדוקים, שקוע הוא בו ראשו זרובו. ותמימותו לפניו תהלוך.

באחד מימי הקיץ לשנת תרפ"ה — ימים רבים אחרי הצהרת בלפור והסכמת חבר הלאומים עליה — פגשתיו בברלין, ברחוב אורנייבורג. פני שנינו היו מועדות אל בית מסחר הספרים, אשר לא. מ. גונצר. אנכי בשלי—והוא בשלו. אבל הוא היה ממהר בלכתו. היום יום ערב שבת, אחר הצהרים, ודירתו נמצאת בפרבר העיר. לולא כי הדבר נחוץ לו, לא היה עוזב היום את ביתו בשעה כזו. אבל הדבר נחוץ במאד מאד. החובה והמצוה אליו — לקנות עוד היום תפלין בשביל איש צעיר אחד, שהוא „החזירהו למוטב".

* * *

בדברי הימים נמצאים מאזני משקל לגדולי העם. ואם מעלותיו של אחד מהם מכריעות את הכף, נחקקות הן לדורות באותיות גדולות ומזהירות. ועל החסרונות מאפילים בטלית, או כי הם נרשמים בשולי הספר באותיות זעירות וטטושטשות. — ואת בירנבוים אנו חושבים בין הגדולים בישראל.

יז

פְּגִישָׁתִי הָרִאשׁוֹנָה עִם אָשֵׁר גִּינְצְבּוּרְג

אחי הצעיר, בן זקונים לאבותי, בא, על פי מאורעות שונים, בעודו בבחרותו, לגור בעיר אודיסה. ובאחד הימים, ימי החורף של שנת תרמ"ז, הודיע כי „בא ראה ונצח", זאת אומרת כי בעיר מגורו החדשה מצא לו את בחירתו רצתה נפשו בה, וכבר נדברו ביניהם לבוא אחרי חודש ימים בברית הנשואין.

אבא ואמא, שניהם מבני הדור הישן, לא שבעו רצון רב מכל המעשה אשר עשה בנם לבחור לו אשה בטרם הוכיחו לו אותה הם. מלבד זאת כבר היו באים בימים, והמרחק מעיירת מושבם לעיר אודיסה, רב מאד. ולמרות חפצם העז היה להם לטורח לעשות דרכם בעגלה עד בואם אל תחנת־הרכבת הרחוקה מעיירתם מרחק הרבה פרסאות, לעבור ברכבת את גבול רוסיה ולהרחיק נדוד אל העיר השוכנת לחוף הים. כי על כן נשאו אבותי את נפשם אלי לנסוע ליום חתונת אחי כבא־כח משפחתנו.

ובחירתם בי אמנם עלתה יפה. הן אנכי הנני ה„משכיל" היחידי במשפחה, ואנכי אמצא בפי דברים לטייל ארוכות וקצרות עם „המחותנים האודיסאים". ואחי כבר הודיע באחד ממכתביו כי כששמע איזה משכיל שבמשפחת ארוסתו את שם משפחתו של „הארוס", ונודע לו כי אני הנני אחיו, היה שורק בשפתיו פעם אחר פעם בקראו: „הנה כי כן! אח אשר כזה!!!" אולם, לצערי, לא היו בימות החורף עתותי בידי. מורה הייתי בעת ההיא לדת ישראל בגימנסיה ובבתי־הספר העממיים אשר בקולומיי העיר, והמנהלים הנכרים של בתי הספר היו חוששים ומפחדים מפני העברה החמורה של „בטול תורה". כי על כן הייתי אנוס לתת לאחי „יפוי־כח" להוביל את ארוסתו אל החופה גם מבלי אשר יהיה באותו מעמד בא־כח משפחתנו — ואני דחיתי את נסיעתי לאודיסה על כרחי לימות הקיץ.

בימים ההם כבר הייתי „מכהן פאר" בספרות העברית.

ב„המביט" השבועון וב„השחר" הירחון, שנערכו על ידי פרץ סמולנסקין. כבר נדפסו פוליטוני ומאמרי; בעיר בוטושן שברומניה ובעיר לבוב שבגליציה הייתי אנכי העורך של הירחון „האור", ובשמונה החוברות שיצאו על ידי היו לי הטובים שבסופרי הדור ההוא לעוזרים; שנים מספורי: „מוציא אסירים" ו„זכרונות", כבר נדפסו במהדורות מיוחדות, ואחדים מספורי הקטנים כבר נדפסו ב„המליץ" וב„כנסת ישראל" שנה ראשונה.

אמנם כבר ידעתי אז כי לא תהי תפארתו של סופר, שיש בפיהו דברים הראויים להשמע, על דרך הענותנות היתרה; כבר ידעתי כי שמינית שבשמינית של גאוה, ואולי עוד מעט יותר משמינית שבשמינית, לא רק שהיא מותרת לו אבל גם דרושה היא לו. כי ממנה הנאה לו והנאה לעולם: אם נחבא הוא אל הכלים הרי הוא גורם טרחה מרובה לאותו העולם, שיבוא ויוציאהו ממחבואו. בכל זאת לא האמנתי בעצמי אמונה שלמה.

ואני בבואי בימי הקיץ של שנת תרמ"ז לאודיסה כמעט שהופתעתי: כי רבים מן המשכילים העברים, הנודעים לשם, קדמו את פני בחבה. גם היו בהם אשר שמחו לקראתי.

וזאת לדעת כי כבר בעת ההיא היו תופשי־העט שבאודיסה חושבים את עצמם ל„גולת הכותרת" בספרות העברית.

הראשון, בין אלה אשר בקרוני בבית אחי ואשר בקרתי אנכי בביתם, היה דוד כהנא, מי שהיה בעת ההיא היותר־קרוב לרוחי בהגינו על בעלי המסורה, וב„האור" שנערך על ידי הדפיס את ה„מבוא לפרשת בלעם" ואת מאמרו „אור חדש" על שני פרקי „תהלים". ואחריו בא משה ליב לילינבלום, ועוד אנשי־שם. וראה זה פלא בעיני, כי כמעט כל אחד ואחד מהם אומר לי:

— אך טוב לך להפגש עם איש צעיר, אחד מן המצוינים שבחבורה, ושמו אשר גינצבורג. אם כי הוא בעצמו איננו סופר.

וכמו התחרו איש ברעהו להרבות תהלתו.

יוצאים מן הכלל היו רק שני אנשי סגולה — והם שונים איש מרעהו בתכונתם, שניהם בעלי תריסין המנגחים זה את זה בלעגם בכל עת ובכל שעה.

הראשון הוא אלימלך איש נעמי, „מליץ המליצים" בשעתו. בשאלי אותו על אדות האיש הצעיר המהולל בפי כל, היה משפשף במטפחתו את זגוגיות משקפיו, היה עושה העויה של אי־רצון, והיה מסנן מבין שיניו:

— בע. מה שהם מוצאים בו!... אין הדבר כדאי להוציא הוצאות מרובות כדי לבוא להכיר את „בעל הבית'ל הסקווירא'י"...

והשני הוא שלום יעקב אברמוביץ, מי שהיה אחרי כן ל„מנדלי מוכר ספרים". הנה הוא יושב אתי על המעקה שלפני ביתו, מיסב בהרחבה בכסאו, מרכין לצדדים את ראשו, מפזל אלי מבין משקפיו ומפליט דברים הנשמעים לכמה וכמה אנפין:

— לאשר גינצבורג אתה שואל? זהו איש צעיר לא־מן־הפחותים... יתרונו על בני גילו הוא שהם אינם שומעים ומדברים, והוא „שומע ואינו מדבר"... את הכבוד הגדול, כביכול, שיהודינו מנחילים לסופריהם מניח הוא לאחרים להתגדר בו...

*

ביום השבת אחרי הצהרים ואני בספריה היהודית אשר בקצה רחוב רישליה. נזדמנתי שם עם אחד המשכילים האודיסאים, שזה לפני ימים אחדים הוצג לפני הצגה חטופה. ואף את שמו לא זכרתי אל נכון. ואותו המשכיל, כמעט ראה אותי, מהר להציגני לפני אותו הצעיר המהולל, לפני אשר גינצבורג, אשר גם אנכי כבר השתוקקתי מאד להכירהו פנים אל פנים.

בספריה אין אדם רשאי להוציא הגה מפיהו, לבל יפריע את שאר המבקרים מקריאתם. כי על כן מהרנו שלשתנו לצאת החוצה. ויהי בעברנו על יד דירתו של גינצבורג, הפציר בנו להכנס אל ביתו.

אז היתה ראשית מעשהו, מעשה בעל־בית החפץ לעשות נחת רוח לאורחו, להוציא מארון־הספרים את שמונה החוברות של „האור" ולהראות לי כי נהג בהן גם כבוד גם סלסול בתתו להן כריכה יפה. מלבד זאת קרא לפני בשמות את כל מאמרי וספורי אשר פרסמתי עד היום ההוא — ובזה כבר משכני אחריו מבלי משים, וכבר קנה את לבבי.

שתינו תה. הרבינו לשוחח על סמולנסקין ועל העיר זוינה,

היינו מרפרפים, נוגעים ואיננו נוגעים, על ענינים קלי־ערך. אולם תוך כדי שיחה קלה פשטו פתאום פני גינצבורג את צורתם השוחקת ולבשו צורה של כובד ראש, צורה של „זקן ויושב בישיבה". ואחרי בקשו ממני סליחה, מצא את לבבו להעיר אזני למוסר על שני דברים שאין רוחו נוחה מהם:

א) על שפרסמתי ב„האור" ספורו של משה זייפרט בשם „הצפור בפח", שאמנם סגנונו ותכניתו יפים ונאים אבל יש בו כדי לעורר „הרהורים בלתי טהורים".

— היתכן? כשם שיש אבק רבית ואבק לשון הרע כך יש אבק נבול־פה. ועלינו להתרחק לא רק מן הכיעור, אלא גם מן הדומה לו... עליהם, על אומות־העולם, עוד אין בנו הכח להשפיע, אבל את ספרותנו צריכים אנחנו לשמור מכל משמר לבל יבואו עוגבים ויחללוה...

ב) על שבאחד ממאמרי ב„האור" קראתי גם ל„אנשי־האויר" לעזוב את ארצות פזוריהם ולבוא לארץ ישראל להאחז בה ולהתפרנס מיגיע כפיהם.

— היתכן? הן לא כל הרוצה להתיישב בארץ ישראל יבוא ויתיישב. עלינו לעמוד על המשמר כי לכל הפחות החלוצים הראשונים יהיו רק אלה אשר טהרו את נפשם מחלאת הגולה...

אנכי אינני גורע ממנו עין — הרי אחד מ„בעלי המוסר" העתיקים יושב לפני. וברצותי לפזר במעט את הענן הכבד מעל שיחתנו בחרתי לי „לשון ערומים" בהשיבי אותו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

— אשר לספרותנו הצריכה שמירה מפני המזיקין, מפני ספורים שיש בהם כדי לעורר הרהורים זרים ומפני מבטאים שיש בהם אבק נבול־פה, יקום נא אדוני ויגזור גזירה על פרקי „אהלה ואהליבמה" שבספר יחזקאל, אף ימצא את לבבו לדון במחיקה את המעשה באותו תנא „שבאו ציציותיו וטפחו על פניו", ואת, ואת...

ואשר לשמירת הגבולים בארץ ישראל מפני „אנשי־אויר", מפני אלה שנמצא עוד רבב הגולה על בגדם ונפשם טרם צורפה

עד היותה „מזוקקה שבעתים", הבה אעביר לנגד עיניך אחת התמונות של אחד ממכירי:

מכירי הוא איש יהודי תמים עם אלהים ועם אנשים. אבל הוא אחד מאלה שאנחנו קוראים אותם „אנשי־אויר" או, יותר נכון: אחד מן ה„חוטפים". זאת אומרת: איש המתפרנס מן ה„חטיפה". כל היום מן הבוקר ועד הערב יתור בשוקים וברחובות „לחטוף" לו איזו משכורת, אם בסרסרות ואם בשדכנות, שיהי בה כדי לכלכל את אשתו ובניו, אם בצמצום ואם בריוח. והיה אם אגש אליו ואגיד לו: „הסכת נא ושמע, חביבי! יודע אני אותך ליהודי פקח שבפקחים. אתה תשכיל „לקרב כותל אל כותל". אולם בכתלים אשר כאלה יכול אתה לכל היותר לבנות לך „מגדל הפורח באויר" אבל לא דירה בת ארבע אמות על ארבע אמות לדור בה צפופים אתה ואשתך ובניך ובנותיך. לא כן אם תעלו אתה ואשתך ובניך ובנותיך לארץ ישראל לעבוד את האדמה. שם תבנו לכם בית נאמן, אף תדעו מנוחה כי נעמה". אז ישמע היהודי הזה לדברי אף יקשיב „בעצירת נשימתו". אבל אם אוסיף ואגיד לו: „אמנם דע לך כי בראשונה עליך להטהר מטומאת הגולה אשר בשוליך". אז ינעץ בי עיניו כמשומם, אף יכונן אלי מבטי חמלה:

— „אויה לי! מה החלאה אשר דבקה בי? ואיפה אמצא לי בגולה עת לרחוץ בנקיון נפשי, ואני רודף כל היום מן הבוקר ועד הערב אחרי צללים?"

מאזין אשר גינצבורג לדברי ולהשקפותי — והוא דומם ותפוש במחשבותיו ובהשקפת עולמו הנעלה.

*

וגם אחרי היותו ל„אחד העם" נפגשנו עוד מזמן לזמן ופעם פעם הטה הוא אוזן להשקפותי ה„בעל־ביתיות" — ואנכי הקשבתי בהתעניינות יתרה למחשבותיו העמוקות, אשר מצאו להן בטוי אחר־כך ב„על פרשת דרכים".

יח

בְּמָעוֹן הַקַּיִץ שֶׁל אַחַד־הָעָם

את התאריך אינני זוכר אל נכון. לפי השערתי היתה זאת בשנת תר"נ, או בשנת תרנ"א.

אז כשבאתי בימי הקיץ, בפעם השניה, לאודיסה, כבר היה אשר גינצבורג ל„אחד העם". מאמריו הראשונים אשר פרסם, בהסתתרו בחביון שמו הספרותי, עוררו רעש במחנה העברים. הוא כבר עמד בראש האגודה הנקראת בשם „בני משה". זאת האגודה אשר נוסדה על ידו עוד בשנת תרמ"ט; זאת האגודה שהיתה מצוינה בתעלומותיה, שאינן נגלות אלא ל„צנועים" הנספחים אליה. — ואותם ה„צנועים" הם הם שעשו לו כתונת־פסים אף הקיפוהו ענני־כבוד...

גם אני „הקטן באלפי יהודה" לא טמנתי, באותן השנים שבין פגישתנו הראשונה ובין פגישתנו השניה, ידי בצלחת. בעת ההיא כבר נדפס ספורי „דמעת עשוקים" ב„כנסת ישראל", אשר לשאול פנחס רבינוביץ, וכבר הוצאתי קובץ ספורים קטנים בשם „חדשים גם ישנים".

נמצא בעת ההיא באודיסה איש יהודי שוחר תושיה, המצוין באהבתו את החיים ואת הבריות, איש מעורב בין המשכילים ואחד ממעריצי „אחד העם" היותר נלהבים — ואברהם אליהו ליוברסקי שמו.

נוסה זה האיש ליוברסקי גם אלי ידידות יתרה. ובאחד הימים הזמינני, בשמו של אחד העם, לנסוע אתו למעון־הקיץ „טומזינה" אשר על חוף הים, ששם ישבו בימים ההם אחד העם ובני ביתו.

מוצאים אנחנו את אחד העם ואת א. ל. לווינסקי, הפוליטו־ניסטון המצוין, הנודע בשם „ר' קרוב", בשבתם בגן אשר ליד מעון הקיץ, על ספסל רחב שפניו מופנים לעבר הים. — לאותו הספסל כבר נתנו חסידי אחד העם כנוי של חבה, בכנותם אותו בשם „ספסל ירושלים". ואותו ליוברסקי הוא הוא אשר חמד לו זה לפני ימים

מספר שעשועים לחקוק על צדו האחורני של המסעד את השם „ירושלים" באותיות מרובעות.

היתה הישיבה על אותו הספסל באמת מעין ישיבה ארץ־ישראלית. הנה יושבים להם גוברין יהודאין „ארץ־ישראלים", בהרחבת הדעת, בצל אלונים עבותים ושואפים אל קרבם את האויר הצח והמשיב נפש הנושב ממימי הים. — בכל זאת אין שקט לרוחו של אחד העם גם בסביבה זו. בגשתנו אל ספסל מושבו רואים אנחנו אותו עוד מרחוק כשהוא יושב ודן לפני לווינסקי וארשת פניו כולה אומרת כובד ראש.

גם אחרי אשר נפסקה, לבואנו, השיחה שביניהם, עוד קלסתר פניו של אחד העם חלק, וכמו לא סרו עוד ממנו מעלות־רוחו אשר אסרוהו בעבותיהן. — אולם עתה נלוה אלינו גם לווינסקי, ושלשתנו כמו היינו מתחרים זה בזה לשפוך עליו מים קרים של מילי דבדיחותא עד אם יעלה בידינו להוציא בת צחוק קלה על שפתיו.

וליוברסקי הגדיל:

הנה עובר על פנינו הדוקטור פומרנץ, סגנו של הדוקטור שוואבכר — מי שהיה בעת ההיא הרב והמטיף בהיכל התפלה אשר לאנשי ברודי — והוא גם הוא אוה לו את הסביבה הזאת למושב לו בימות הקיץ. עובר הוא על פנינו, מקדים אותנו בברכת שלום תהולך לו לדרכו.

זה האיש, סגן הרב, גמר את חוק למודו גם בבית המדרש לרבנים גם במכללה אשר בעיר ברסלוי. ושם הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה.

אז בהתרחקו מאתנו הרחק כמטחוי קשת מספר ליוברסקי על אדותיו כדברים האלה:

— למען ידע כל עובר על פני בית־מגורו מי ומה הוא הדביק על דלת חדרו טבלא של נחושת קלל ובה חקוקות אותיות נוצצות: „דוקטור פומרנץ". ויהי היום ותעבור על פני ביתו אשה יהודיה, ש„כל אבריה כואבים לה — וגם היא בעצמה איננה בקו הבריאות". רואה היא את הטבלא ועיניה מבריקות: „אה רופא! (ברוסיה לא היו נוהגים לתת את התואר דוקטור בלתי אם לאלה אשר גמרו את

חוק למודיהם במחלקת הרפואה) „אה רופא חדש! נחוץ לסור אליו!" — הן היא כבר שאלה בעצת רופאים ופרופיסורים שונים ולא היה בהם איש אשר ירפא אותה רפואה שלמה. אולי תצמח ממנו ישועתה...

נכנסת היא אל חדרו של הדוקטור פומרנץ ושופכת לפניו את כל מרי־שיחה. מצטחק לעומתה זה הדוקטור, והוא אומר:

— שגית, יהודיה חביבה, אני דוקטור לפילוסופיה.

חושבת אותה היהודיה כי הוא זה רופא מצוין בבני גילו אשר הקדיש את כחו למקצוע רפואה מיוחד במינו, שהוא היותר מומחה לו. והיא שואלת בתמימותה:

— אה, פילוסופיה... וכי איזו מחלה היא זאת?

ולמשמע מהתלתו של ליוברסקי אין אחד העם מחייך עוד. אבל — הוא פורץ בקול צלול ומצלצל.

*

יושבים אנחנו אל השולחן, אשר הועמד בגן לפני מעון הקיץ, ושותים תה. רוצה לווינסקי לעשות לי נחת רוח והוא מניף גשם תהלות על ספורי „דמעת עשוקים". ואחד העם גם הוא מופיע על תהלותיו באמרו:

— אמנם כי כן. ספור הוא שיש בו מחשבה.

נזרקה מפי לווינסקי האמרה הידועה: „אמנות לשם אמנות". — זאת אומרת: האמנות כשלעצמה מספיקה היא ואיננה זקוקה למחשבה. מתפתחת ביניהם פתאום שיחה של יש בכך. לווינסקי ממלא פיהו תוכחות להצדיק את הגדרתו ואחד העם מרבה חקירה על חקירה לבסס את מסקנתו.

נוטה אני אוזן לשיחתם ואיננני פותח פי להכריע ביניהם. הלא הוכחות וחקירות כאלה הן כ„מים שאין להם סוף". — ואת האמת אגיד כי הרבה יותר מן השמועה היתה משעשעת אותי הראיה, בהתבוננני על פני חביבי אברהם אליהו ליוברסקי. הוא היה עושה אזניו כאפרכסת להקשיב לכל דבור ודבור היוצא מפיות המתוכחים, ופניו נהרו. ואף גם זאת כי פעם פעם אחרי גמור אחד המתוכחים

את הוכחותיו היה הוא מניע בראשו לאות הסכמה. „לגבי דידיה אלו ואלו דברי אלהים חיים"...

אולם תוך כדי וכוח על דבר נחיצות המחשבה או אי־נחיצותה לאמנות הלכה השיחה ונסבה על אדות המחשבה עצמה שבספורי. זאת אומרת על אדות בקשת הפתרון האחד לשאלת היהודים בארצות מצוקותיהם על ידי הגירתם לארץ ישראל להתישב ולהאחז בה. ועוד הפעם הפזמון הישן של אחד העם — שכבר היה לשיטה וכבר לבש צורה מסוימה של „הכהנים והעם". זאת אומרת כי רק בחירי האומה, אלה המתוקנים שבה, יתישבו בארץ ישראל. המה יהיו „הכהנים", והנשארים בגולה הם הם „העם".

שומע אנכי כי לשלשתם, בהיותם כולם „בני משה", היה הפתגם הזה כ„הלכה למשה מסיני" שאין לערער עליה אף לא להרהר אחריה או לפקפק בה. אז לא יכולתי עוד להתאפק ואני העירותי הערה קטנה, שיש בה גם עקיצה קלה:

— עוד בימים הקדמונים, בשבת ישראל על אדמתו, לא כל הכהנים הפיקו רצון מאת העם...

מלמדני אחד העם בינה כי לא ככהנים של „כל אשר יעלה המזלג" הכהנים אשר יהיו לנו בימים האלה. הם יהיו לאנשי־מופת אשר על כל אחד ואחד מהם נוכל להראות ליהודי הגולה באצבע כי הוא זה יהודי שלם במדותיו. והיה אם יכין העם היושב בגולה על פיהם את דרכיו, אז באמת יקוים בנו הכתוב „ואתם תהיו לי ממלכת כהנים".

ואני אינני משיב לו עוד מאומה. אולם כשלווינסקי מלווה אותי בדרך בשובי הביתה ופיהו מלא תהלת השיטה שהחזיקו בה „בני משה" בוחר אני לי עוד הפעם התולים באמרי:

— אם כן תהי לנו ארץ ישראל למחסן גדול של כהנים. ומן המחסן הזה יקחו עמהם סוכנים־נוסעים כהנים־למופת להעבירם לראוה על פני כל ארצות הגולה...

לבש פתאום גם לווינסקי צורה של כובד ראש ויגד:

— בדברים כאלה שכל גופי אומתנו תלויים בהם כל ליצנותא

אסורה. נכון לבי בטוח כי אם תעמיק חקור תוציא גם אתה על פי ההגיון את המסקנות שאנחנו מוציאים.

ואנכי השיבותי לו:

— דע נא כי למקרא מאמריו של אחד העם, למשמע חקירותיו ההגיוניות ולמראה תום דרכיו הנני גם אנכי אחד ממעריציו הנאמנים. בכל זאת לא יתנני לבי להיות מהנוהים אחריו. — לבי אומר לי כי לא על פי ההגיון הקר אבל על פי הרגש החם ישוב עם, הטבוע זה כאלפים שנה בין הגולה, לתחיה.

*

ובהפרדי גם מלווינסקי עלו על רוחי, בלכתי יחידי בגן עד בואי אל התחנה, מחשבות כמו אלה:

ההגיון יציע שאול והרגש יסק שמים. ההגיון נוקב ונוקב, יורד ויורד עד תהום המחשבה ששם קרח־עולמים. ואלה אשר על פיהו יצאו ועל פיהו יבואו מתכסים בשמיכה העבה אשר השכילו לארוג להם ומתחבאים עד יעבור שטן. לא כן הרגש. הוא עושה לו כנפים להגביה עוף עד אם ישים קנו בין כוכבים, ששם אש להבה תוקד תמיד לא תכבה. ואלה הנאחזים בכנפיו מחליפים חום לגעור בשטן. — ואתם המתחכמים קראו לאנשי הרגש מה שתקראו, קראו אחריהם מלא, קראו להם בעלי הזיה, אבל שאלו ספר הקורות של כל עם ועם ויגדלכם, כי כל הגדולות והנצורות שנבראו ושנוצרו בידי עם מתעורר לתחיה, בין השמשות נבראו ובהזיה נוצרו...

יט

רַבִּי שְׁמוּאֵל מוֹהִילוֹבֶר וְאַגּוּדַת «בְּנֵי מֹשֶׁה»

באותם הימים, שבהם היה לי לנסוע בפעם השניה לאודיסה, עלה לפני במחשבה ספור בשם „מאפלה לאורה" או „משעבוד לגאולה", כעין המשך לספורי „דמעת עשוקים" — בהעבירי את המשפחה היהודית, הנגזרה מתגרת ידי נוגשיה ברומניה, לארץ הצבי. אז בבואי לורשה ובהקריאי באזני שאול פנחס רבינוביץ, עורך „כנסת ישראל", ובאזני אלעזר אטלס, עורך „הכרם", את הפרקים

הראשונים של ספורי החדש, גם בהגידי להם כי אין ביכלתי להוציא את ספורי זה מתחת ידי מתוקן כל צרכו עד אם אתמהמה זמן לא־מעט בארץ ישראל לראות את הארץ ולהתבונן אל מעשי המתישבים החדשים, התעוררו הם לערוך אל הגאון הביאליסטוקאי מכתב מגיד תהלת פעלי ולהטות את לבבו כי יט אלי חסדו לפעול על חברת „בני ציון" שבמוסקבה כי יואילו לתת לי תמיכה מספקת לנסיעתי לארץ ישראל. אף יעצוני שבעברי דרך העיר ביאליסטוק אתעכב שם לבקר בבית הגאון ולקחת עמו דברים על־פה.

ובכן באתי עירה ביאליסטוק. ושם חזיתי ושם שמעתי דברי־חזון הרבה יותר מאשר פללתי.

ולבעבור תהי התמונה שלמה וקובעת ברכה לעצמה הנני לתאר אותה, כדרכי מאז, כמו שהיא:

... ממחרת הנשף, שבו באתי ברכבת מורשה לביאליסטוק, בהיות הבוקר, יוצא אנכי מבית מלוני להסתובב מעט בשווקים וברחובות ולראות את פני העיר — והנה הפתעה!

הנה אני רואה מרחוק את משה ליב לילייגבלום. האודיסאי, והוא מתראה כאילו לא נתן כל הלילה תנומה לעפעפיו. פניו אינם מרוחצים עוד היום בבוקר, זקנו העב והצהוב משורבב וגם מראה צווארונו המגוהץ הפך כהה. — רואה אני והוא נכנס אל חנות־טבק לקנות לו סיגרות לעישון, ואחד היהודים, נמוך־קומה והדור בלבושו, מחכה בחוץ לקראתו.

לילייגבלום קצר־רואי הוא. בכל זאת בנעצו בי עיניו, המת־חבאות בין ריסיהן העבים, הכירני עד מהרה. הלא עוד לפני שנים מספר, בהתמהמהי בפעם הראשונה באודיסה, התודענו איש אל אחיו. מציג הוא לפני את בן לויתו, את האיש המצוין בחכמתו, אשר כבר יצאו לו מוניטין בספרותנו המדעית ואנכי כבר שמעתי את שמעו, את רבי יעקב בכרך הביאליסטוקאי.

מספר לילייגבלום באוזני כי זה לפני שעה קלה בא מדרוזגניק, בהיותו קרוא לשם אל האספה הגדולה של „חובבי ציון", ואחרי אשר האספה נמשכה לימים אחדים יתרים על הקבועים־מראש והוא אנוס על פי תפקידו בעיר מושבו לשוב לפעלו ולעבודתו ממחרת

בבוקר היתה עליו החובה להתנודד כל הלילה ברכבת עד בואו לכאן, ועוד היום לפנות ערב תהי עליו החובה לעזוב את העיר ביאליסטוק ולשוב לביתו. כי על כן טרם הספיק להנפש מעט ממהר הוא עתה ללכת בלוית בכרך אל בית הגאון, רבי שמואל מהילובר— באשר דברו נחוץ הוא להודיע לו על־פה בפרוטרוט כל הנאמר והנעשה באספה זו.

הימים ההם היו ימי אורה לתנועת חבת ציון ברוסיה. זאת הפעם הראשונה שהממשלה הרוסית נתנה רשיון ליסוד „חברה לתמיכת היהודים עובדי אדמה בארץ־ישראל", ולחובבי ציון היתה השעה משחקת לעשות מעשיהם לא במחשך אבל בפומבי, וגם קראו לאספה פומבית בדרוזגניק, ואז בחרו גם ועד והחליטו גם החלטות.

ובכן רחב לבבי למשמע דברי ליליינבלום האחרונים ונפשי שבעה רצון כי בלכתי עתה גם אני בלויתו אל בית הגאון תהי לי גם שעת הכושר להקשיב אל שיחתם.

•

בבואנו אל בית הגאון תקפני הקסם שעל דמות דיוקנו. לנגד עיני איש בא־בימים שקומתו הגבוהה זקופה וכתפיו די־רחבות. גם רקותיו הבולטות אומרות חוסן. ועל קלסתר פניו חופפת הדרת־שיבה שכולה אומרת כבוד. ולו עינים אשר מלבד שהן מפיקות את המאור שבתורה מלאות הן גם חנינה המיוחדה במינה — חנינה רכה הנכונה בכל רגע להתקשות בבוא פקודתה להעמיד את הדברים על מכונם.

ואני אינני יודע אל מי אתבונן ואל מי אשתומם תחלה, אם אל הגאון ואם אל ליליינבלום. הנה זה האיש משה ליב ליליינבלום, מי שהיה בנעוריו מחזיק בישיבה ובאחד הימים יצא פתאום ממדה למדה, בפרסמו ב„המליץ" לשנת תרכ"ט־תר"ל שורה של מאמרים בשם „ארחות התלמוד" ובהם הסתער על בית המדרש הישן, המוקף חומה עתיקה מדור־דור, לעשות בו פרצים ולהכניס אל תוכו „תקונים בדת"; זה האיש ליליינבלום אשר ברבות הימים עוד הרחיק ללכת בדרכו החדשה ובספריו „חטאת נעורים" ו„קהל רפאים" אמר להפוך את כל קערת המדות, מורשת אבות, על פיה;

הנה יושב הוא כפוף־גב כמכווץ בקליפת חומט אל מול ה„קומה הזקופה" של הגאון הביאליסטוקאי ביראת הכבוד הוא מגיד ותוזר ומגיד כמעט לפני כל דבור ודבור או לאחריהם.

— „מה חוות דעתו של ר ב י" או „מה יש בפי ר ב י להגיד על זה?"

מקשיב הגאון להרצאתו של ליליינבלום וארשת פניו אומרת שובע רצון, אולם בשמעו כי באותה האספה כבר היה ניכר רושמו של אחד העם ואגודתו, אגודת „בני משה", בא רוגז בעצביו, והוא הזדקף מלא קומתו, והוא מתהלך אנה ואנה בחדרו וכמו עם נפשו ישיח:

— הא לך ישראל אגודה חדשה, אגודה לא שערוה אבותינו ואבות אבותינו, אגודה הנקראת בשם „בני משה"... שם כשם אשר נקרא ל„יהודים האדומים" אשר מעבר לנהר סמבטיון... בא צעיר־משכיל בראותו את הנעשה בארץ ישראל ויתעורר להורות לנו כי „לא זה הדרך", כי מעשינו צריכים תיקון. תבוא עליו ברכה!... אבל כל „יתר כנטול דמי"... מה לו להתחכם עוד ולבדות לנו דברים מפוצצים ללא־הועיל?... אנחנו נאמר די בדברי הרמב"ם הקדוש כי מצות ישוב ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות, ודברי הרמב"ם הקדוש נאמרו לכל היהודים, לבני משה, לבני אהרן, ולכל בני ישראל...

ופתאום התקצף בפנותו אלינו ובאמרו:

— הנשמע כזאת?! כמעט שהצליח ה' חפצנו בידינו להניח א ב ן־פ נ ה להקמת סוכת דוד הנופלת וכבר אומרים הם, אחד העם והנגררים אחריו, ל ב נ ו ת ב מ ה ל ע צ מ ם!... המה אומרים כי זאת היא התורה אשר יורה אותם ההגיון, ואנו נאמר בכגון דא: מנעו בניכם מן ההגיון!

•

באו עד מהרה לחובבי ציון ימים שלא היה בהם חפץ הרבה. הממשלה הרוסית שבה ואסרה יסוד כל חברה לתמיכה. המתישבים העתיקים על אדמת המושבות של „הנדיב הידוע" הרימו זעקה גדולה ומרה על שלטון „האדם־באדם־לרע־לו" של הפקידים „הצרפתים", הנועדים על ידי „הנדיב" להיות המפקחים על עושי המלאכה,

הם עוברים חוק, והם לוקחים להם קרנים להיות לעריצים הפוסעים על ראשיהם — והנה לפתע פתאום גזרה גם ממשלת תוגרמה על היהודים איסור כניסה לארץ ישראל, ותסגור שעריה בעד מהגרים חדשים.

או בימי המשבר היתה מפלגת רבי שמואל מוהילובר האחת שלא אמרה נואש. האנשים המתחממים לאור אשו של הרגש בוטחים בעמם כי כח גדול לו גם לחולל נפלאות, ורוחם יחזה להם גם באפלה עתידות מזהירות. נפשם יודעת מאד כי אין לך עם שאין לו שעה — ויש אשר אותה השעה תגית פתאום ממחבואה והיא מטפחת על פני כל מחשבי קצים".

ומי האמין לשמועה כי חזון רוחם איננו חזון לאחרית הימים אבל בימיהם ולעיניהם יקום ויהי? מי האמין כי קרוב היום, קרוב מאד, שבו יקום מקרב העם איש אשר כל אותו הכח שנצטבר בקורות עמו מימי דור ודור יהי אצור בנפשו הגדולה והרחבה, ובכחו זה, כח־קורות־אלפי־שנה, יופיע לעינינו, ובימינו ירים דגל שבראשו נעוצה אבוקה המתנוססת בשלהבתה; מי האמין למחזה כי אחד אחד באים באים נקבצים נקבצים סביבו השרידים בעם זעיניהם פקוחות לרווחה בהשתוממם אל המראה, בראותם כי הדגל שבימינו הוא הוא דגל עתיק יומין והשלהבת המתנוססת באבוקה שבראשו היא היא אותה השלהבת אשר רשפיה האירו לעם הזה את המחשכים בכל ימי גלותם מעל אדמתם; מי האמין למראה כי אך אחת ינופף זה האיש את דגלו וכל הנקבצים סביבו, אשר כבר היו למחנה לא קטן, ינהו אחריו — ומרגע לרגע יגדל ויגדל המחנה עד אם יקיף את כל העם למפלגותיו, וכולם, כקטן כגדול ינהרו אליו?!

או בקרוא זה האיש הנפלא את בני עמו לאספה נפלגו חובבי ציון שברוסיה לשתי מפלגות. המפלגה הביאליסטוקאית, הדוגלת בשם רבי שמואל מוהילובר, ששה לקראת קול הקורא ותגיל ברעדה למשמע „המלה החדשה" אשר אליה היו מיחלים מאז. אולם בני המפלגה האודיסאית חלו אף רגזו מפני זה האדם החדש אשר „בסופה וסערה דרכו" — והיו בחבריה אשר גם התנכלו אותו להניאהו ממעשהו.

כ

הֶרְצֶל וְאַחַד הָעָם נִפְגָּשׁוּ

בפקדי היום את הקונגרס הציוני הראשון, בשנת תרנ"ז, בזכרון לפני, ובהעבירי לנגד עיני את כל המחזות אשר חזיתי, עודני כמוקסם למראה עיני ולמשמע אזני.

ואלה הם ההגיונות העולים על רוחי:

תמונת הועידה הראשונה של הציונים בבזיליא עודנה מחכה, ואולי תחכה עוד ימים רבים, לאמן אשר ישכיל ואשר יצליח לתאר אותה בכל גוניה הגסים והרועשים ובכל שרטוטיה הדקים מן הדקים.

סגולה היא לכל תמונה ותמונה כי לא מקרוב אבל מרחוק תשורנה עין איש.

בני הדור רואים את המעשים והמאורעות שנעשו ושאירעו בימיהם ולעיניהם באספקלריה מטושטשה ואינה מטושטשה מאירה ואינה מאירה. רואים ואינם יודעים מה הם רואים. רק הדורות הבאים אחרי הדור ההוא יודעים לערוך ערך אמת לאמתו למעשי אבותיהם ואבות אבותיהם.

ואלה הדורות הבאים אחרינו בראותם מ ר ח ו ק את תמונת זאת הועידה הראשונה יתיצבו לפניה וישתוממו אליה:

— האומנם כי זה כחה לכל שאיפה רוממה ליצור לה דור המרומם על כל אשר לפניו?!... האומנם כי קסמים בידה להפוך בין רגע ננסים לענקים?!

הנה אחרי אלף ושמונה מאות וכך וכך שנות גולה נקבצים באים כמעט מכל תפוצות ישראל, ממזרח וממערב, מצפון ומדרום, כמאתים אנשים יהודים מבחירי האומה, אל העיר בזיליא אשר בשווייצריה המדינה, למועצה על גורל עמם. ולא עוד על ח ב ת ציון אבל על ש י ב ת ציון. זאת אומרת: לא על אודות יסוד מושבות בארץ ישראל אבל על אודות „שיבת הבנים לגבולם" — על אודות דרישת כל עם בני ישראל מאת כל הגויים למשפחותיהם, ל ה ש י ב לו את ארץ אבותיו.

גם יש בנאספים רבים מן היהודים תושבי רוסיה אשר במסירת נפשם על קדושת השאיפה הנעלה התגנבו לבוא. — ואף בבזיליא העיר שבמדינת שויצריה היו פונים רגע רגע על ימין ועל שמאל ועיניהם תועות בפחדם מפני שוטרי סתרים, הנשלחים מהממשלתה העריצה לשמור צעדיהם ולארוב להם.

ומי קרא את כל אלה היהודים ממזרח וממערב, מצפון ומדרום לבוא אל הועידה שבבזיליא? מי זה האיש אשר רוחו קבצם?

הוא איש צעיר אשר עד לפני ימים רבים כמו זר נחשב למו. הוא איש אשר מנעוריו ועד שנת השלשים ושתים לימי חייו היו לו מהלכים בין אנשים האומרים לעמם לא ידענוך ואת אחיהם לא יכירו. הוא איש אשר עד לפני ימים מספר היתה אזנו פתוחה להקשיב לכל הלחשים והנפתולים היותר חשאיים של היועצים הצרפתים היושבים בהיכל הבורבונים, אבל אטומה היתה משמוע לקול זאת האנחה העמוקה העצורה בלב עמו מימי דור ודור, ופעם בפעם בהחשבה להתפרץ ברעם וברעש, תחשוב לה נפשו כלי שיר, תהיא מרימה קולה בשירת התקוה, שירת הגאולה.

בכל זאת ובכל זאת. בשבת ישראל במחשכי ימי הגולה הארוכים, ובהאנסו בכל דור ודור לבקש תחבולות ולעמוד על נפשו מפני אויביו ומשנאיו, הוחדו אף לוטשו גם עיניו גם אזניו להכיר גם בבת־קול הנשמעת ממרחקים ולהקשיב אל שיחה ושיגה. ובקראה אליו, תהוא מבין לה כי את טובתו היא דורשת, חוגר הוא את מתניו ולא ייעף ולא ייגע עד אם יגיע אל המקום שהוא קרוא.

•

לרגל מאורע, שלא יכולתי לשער אותה מראש, התעכבתי בדרכי מוינה לבזיליא. וזה ביום השני לועידה, לפנות ערב, באתי שמה.

הועידה נועדה רק לשלשה ימים. ואני בבואי, כמעט שכבר קמה סערת הלבבות, שהתחוללה למשמע נאומי הפתיחה של הרצל ונורדוי, לדממה, והנאומים והויכוחים על אודות הענינים העומדים על הפרק היו מתנהגים והולכים לאט. ויהי לי זה אות לתנחומים כי הראשון אשר פגשתיו במסעדה, שאצל אולם הועידה ואשר

יכלתי לשוחח עמו מעט, היה אברהם אליהו ליוברסקי. הוא ולא אחר.

בראותי אותו כמעט שכבר ידעתי, עוד בטרם הגיד הוא לי, כי גם אחד העם נמצא באותה הועידה. ואז, אחרי אשר הוא היה ממלא פיהו תהלות ותשבחות על כל הנפלאות אשר חזו עיניו ואשר הקשיבו אזניו באותם הימים „השקולים לו כנגד כל ימי חייו", היתה שאלתי הראשונה אליו:

— ומה הגות לבו ומצב רוחו של אחד העם למראה כל הנפלאות האלה?

— אל אחד העם — השיבני אחרי רגע קטן — אני משתומם. זה כחו גדול לו להבליג על רגשותיו. הוא יושב על מושבו, מתבונן אל כל הנעשה והנשמע מסביב לו, אף רושם הוא לו פעם בפעם דבר־מה בפנקסו, ופניו חלקים כשיש. הוא לא יניע אצבע למחוא כף אף לא יוציא הגה מפיהו... יודע אנכי כי יש אשר החום שבלבבו עולה הרבה הרבה מעלות על הקור שברוחו. ובשעה שקם הרצל בהדר קומתו ובתפארת דיוקנו לעמוד על הבימה ולקרוא מעל הגליון בשורת הגאולה, והדומיה בכל האולם היתה דממת קודש, „ראיתי אחד העם מתנודד"... אולם בו ברגע שכל הנאספים הריעו לקראת הנואם, וירעישו את האולם במחיאות כפיהם, כמו שב הגיונו, הקודם לרגשותיו, אליו, והוא לא נע ולא זע...

•

וביום השלישי, זה היום האחרון לועידה, היה מעשה:

לישיבה של אחר הצהרים היתה שאלת ה„תרבות" נכונה לעמוד על הפרק. למרצה הראשי נועד הדוקטור מרדכי אהרנפריינ, מי שהיה אז רב בדיאקובר, ולממלא אחרי דבריו — הפרופיסור הרמן שפירא אשר במכללה ההיידלבורגית. אז, לפני פתיחת הישיבה, כמו בקש הרצל, הבקי בטיב הדיפלומטיה ותכסיסיה, אמתלה, לבוא בדברים עם אחד העם ה„שתקן הגדול", ובהפגשו עמו המתיק אמריו לו:

— הכל יודעים, וגם אנכי יודע בי, כי אין אני בקי בטיב תרבותנו העתיקה, אשר היתה לנו סגולה מימי קדם, ועם בקשת הדרכים לחדש אותה, להגדילה ולהאדירה, אין לי עסק. מניח אנ

את פתרון השאלה הזאת לחברי הטובים ממני להתגדר בה. והנה יודע אני כי אתה הבכור להוגי דעות בישראל שבזמננו. על כן זה חפצי, ולפי ידיעתי זה גם חפץ כל אנשי הועידה, כי תשא גם אתה לנו מדברותיך וכי בהבחרך אל „ועד התרבות" תתרצה לעמוד בראשו ולהיות לנו למורה־דרך.

ואחד העם השיב בטוב טעמו:

— תודה רבה גם לך גם לכל אנשי הועידה על הכבוד הגדול, אשר אתם אומרים להנחילני. אבל הלא תדע כי לא בתור ציר אבל בתור עתונאי, בתור עורך „השלוח" בברלין, באתי אל הועידה. כי על כן אינני מן הנואמים אף לא מן הבוחרים וגם אין לי הזכות להבחר.

ובבת־צחוק קלה, שהרצל הצטיין בה. הנעים אף הדגיש את דבריו האחרונים:

— „המלומדים המצויינים" שבכל עם ועם אינם זקוקים להצבעה. הם נבחרים ועומדים. ואתה בחירנו אתה אם תאבה ואם תמאן.

•

אחרי הדברים האלה, בהיות הבחירה אל ועד התרבות, נבחר, יחד עם אליעזר בן יהודה, נחום סוקולוב, דוקטור אהרן קמינקא ודוקטור מרדכי אהרנפריינ, גם אשר גינצבורג — ופני אברהם אליהו ליזברסקי נהרו.

כא

פְּגִישָׁתִי הָאַחֲרוֹנָה עִם אַחַד הָעָם

...בידו האחת אמת־הבנין לבסס את שיטתו על פי כל המדות שתורת דברי הימים נדרשת בהן ועל פי „המלה האחרונה" של הפילוסופיה להשתלשלות המאורעות מן ה„צורך" אל ה„יכולת", ובידו השניה מולג חד החריצים לפורר את כל הפתגמים ואת כל הנעשים מחוץ לעזגה, שהוא עג לו, ל„פירורים" — יושב לו אחד העם שנים מספר במערכת „השלוח" ועושה את מלאכתו אמונה.

ההגיון הקר הוא לו אור לנתיבה, והוא לא יתמרמר ולא יפגע בכבוד אלה האומרים „לימא מתניתין דלא כאחד העם"...

ויהי זה לפלא כי בשעה שקרא את ספורו של הרצל בשם „הארץ העתיקה־החדשה", אף ראה את הפתגם „אם תרצו אין זו אגדה" אשר בראשו, פקעה פתאום סבלנותו, והוא קם וקרא בקול גדול לבני עמו:

— חדלו לכם מבעל החלומות הלזה ואל תשעו אל מקסם השוא, שהוא חוזה לכם, כי הוא עושה את הציונות פלסתר!

או התעורר מכס נורדוי, להגן על כבוד הרצל, ובמאמר המלא עקיצות ולגלוגים, שנדפס בשבועון „די וועלט", קרא תגר על יריבו.

היתה ההתרגשות לא מעטה במחנה הציונים.

קם גם ב„כורת־הדברים" הוינאית זמזום שהיה עד מהרה לשאון.

דוקטור נתן בירנבוים, שחשב כי „כאן מצא בעל חוב לגבות את חובו", וחבר הנקרנים שמסביב לו — אלה המתחכמים שהביטו מאז אחרי הרצל ויתנכלו לחתור תחירות מתחת לכסא כבודו — ששו כי מצאו שעת הכושר „להתכבד בקלונו", בהדגלם בשם אחד העם.

וכנגדי „רובא דמינכר" של התלמידים היהודים במכללות שבווינה, ההולכים אחרי הרצל בעינים עצומות, וגם לנורדוי נותנים הם כבוד וגודל.

היו אלה חסידי הרצל ונורדוי היותר נלהבים כנבוכים. הן עברית אינם יודעים — מאמריו של אחד העם לא היו עוד בעת ההיא מתורגמים אשכנזית — ולהם זרות כל אותן ההוכחות הפי־לוסופיות וההגיוניות, שבהן אומר „אותו האיש" להפוך את כל קערת ציניותו של הרצל על פיה. כי על כן נועצו לבוא אלי ולשחר את פני להרצות להם הרצאה שלמה על אודות שיטתו של אחד העם.

או בהתאסף במוצאי שבת תלמידי המכללות באולם המסעדה של גוטה אשר ברחוב הולנד, לשמוע אל הרצאתי, נקבצו באו גם בירנבוים וחבריו — בחשבם כי אחרי גמר ההרצאה ימצאו עת להשמיע

חוות דעתם. אבל אנכי עשיתי את משלחתי תמימה. כמורה המלמד את שיעורו לתלמידיו, מבלי כל בקורת היותר קלה ומבלי נגוע אף ב„אתא קלילא" בסכסוך שקם בין אחד העם ונורדוי.

אנכי עשיתי את זאת במחשבה תחלה.

באחת כי בכבדי גם את הרצל גם את אחד העם על כל כבוד בשביל כונתם הרצויה לשניהם, גם בהיות מסקנותיהם שונות זו מזו, לא מצאתי הפעם אל נכון להכריע ביניהם.

וזאת שנית כי — כל ישעי וכל חפצי היה לבלי תת לצד שכנגד פתחון פה לוכוח של שטנה.

וכן היה. כי באמור הצד שכנגד לפתוח בוכוח, הגיד להם היושב ראש:

— לא זה המקום ולא זו השעה לוכוחים, אחרי אשר הסכסוך שבין נורדוי ואחד העם איננו עומד על הפרק.

•

בכל זאת נמצאו „אנשים טובים" שהואילו להודיע לאחד העם מה שמצאו לנחוץ להודיע — בהוספת סממנים חריפים משלהם.

ואני בבואי באחד הימים מימי הקיץ לשנת תרס"ב ממריינבד לקרסבד, ובעברי דרך בית הקפה של פופ, ראיתי את אחד העם ואת אבריהם אליהו ליובר סקי כשהם יושבים אל אחד השלחנות שעל הככר אשר לפני בית הקפה. אז בגשתי אליהם נפתעתי כי אמנם ליובר סקי מקבל אותי בסבר פנים יפות, כדרכו מאז, אבל פניו של אחד העם לא רק קרים ככפור אבל ממש כמטיל קרח.

כרגע שערתי כי אנשים בדאים מצאו חפצם להביא את דבתי רעה אליו. ואני בהיות דרכי מנעורי ועד היום הזה להסיר מעלי כל עקשות פה וכל לוזת שפתים וכל משטמת חנם מהרתי לספר באזניו על אודות הרצאתי דברים כהויתם בלי כחל ושרק. ולמשמע דברי הנאמרים באמת ובלבב תמים נמס לאט לאט הקרח — ואנחנו בלינו שעות אחדות בשיחה של ידידות.

•

מאז לא נפגשנו עוד. ואנכי את האמת אגיד כי בכל זאת ובכל זאת, בדעתי את מדתה של „לשון הרע", היה לבי מהסס ימים רבים פן השאירה זאת הדבה אבק־ארסה בקרבו פנימה ילבבו איננו שלם עוד אתי כמלפנים. — כי על כן היתה שמחתי גאמנה בראותי כי על מכתב הברכה, ששלחה אלי אגודת הסופרים שבארץ ישראל ליום מלאות לי שבעים שנה, היה חתום גם שמו.

כב

הוֹפָעָתוֹ שֶׁל הֶרְצְל

(רשימותי בסנקטי אחרי הקונגרס השלישי)

...ביום השבת, עם חשכה, כ„שהרבי" יושב בראש השולחן הערוך לסעודה השלישית, ועיניו עצומות וראשו מתנועע כמטוטלת השעון; וכשמעריציו היושבים סביביו צפופים, ועפעפי עיניהם כמו הפכו זכוכית, בקראם למלאכי מרום, וומרתם יוצאת בנהימה נעימה עד כדי כליון נפש: „יהון הכא בהאי תכא דבי מלכא בגלופין!!!"— חלילה וחלילה לך מבוא בו־ברגע אל אותו החדר ונר דולק בידך. אתה מחלל גם להם גם לך את הקדושה הלוטה באותה העלטה והופפת עליה בכל יפעתה...

אלה הם רזין דרזין. יש הוד ויש יפעה שאינם נגלים אלא לצנועים, זאת אומרת: לאמנים, שעינם מסוגלת לחדור גם מבעד הערפל; ובמקום שעיני החוקרים רואות „חולין", רק חולין, רואים הם גם את טהרת הקודש, שהחולין הללו נעשו עליה...

ואף גם זאת, כי דברים שברגש אינם במדה, אינם במשורה ואינם במשקל. אף לא בחקירה. עוד טרם ימצא מותך לתפוס אותם, כבר תפוס אתה בם, ואין לך מנוס ואין לך מפלט...

היו בחובבי ציון העתיקים, שעמדו לפני הופעתו של הרצל ואבוקה דולקת, אבוקת החקירה המהבהבת, בידם. והם היו עומדים משתאים על הרעש והשאון, שזה „האדם החדש" הקים במחנה.

ואלו לאלו שואלים:

— במה קנה לו את לבב העם הזה?! איזו היא „המלה

החדשה" אשר השמיע הוא ולא השמיעה כבר הקודמים לפניו?!
אמנם הם שמעו ולא ידעו מה הם שומעים, ראו ולא ידעו מה הם רואים.

לא במלה חדשה לוקח הרצל את הלבבות שבי, אבל בטעמו המיוחד לו, אשר בו הוא מדגיש את המלה העתיקה וב„נופך משלו" שהוא מוסיף עליה — וזאת המלה העתיקה יוצאת מבין פתחי פיהו כשהיא הוחדה גם מורטה עד היות לה ברק מרהיב כל עין ומקסים כל אוזן.

ועוד רזי לי, רזי לי: יתר מבמוצא שפתיו ספונה גדולתו בתוקף לוז שדרתו, ביושר־גבו ובזקיפת קומתו, אשר בהם יתיצב גם לפני בני עמו גם לפני הגדולים והשרים שבאומות העולם. כי על כן יותר ממה ששומעים מפיהו השומעים, רואים בו הרואים.

הנה עובדה אחת קטנה לדוגמה:

בעיר פרנקפורט שעל נהר המאין נמצא איש יהודי. סוחר ביינות, והוא ציוני נלהב. האיש הזה הוא בן לאחד הרבנים, אשר באחת העיירות למדינת הונגריה. אביו הוא רב שהזקין באהבת תורה ויראת שמים ובשמירתו עליהן בפני כל רוח שאינה מצויה שיש בה כדי להזיז אף זיז כל שהוא איזה סייג או איזו משמרת למשמרת. ודעת לנבון נקל, כי הציונות בצורתה החדשה היא בעיניו הרבה יתר מפסולה. אולם בימי הקיץ לשנת תרנ"ט, בימים שלפני הקונגרס השלישי, קרה מקרהו, כי בא עירה פרנקפורט לבקר בבית בנו. או הפציר והפציר בו בנו עד אם נאות לנסוע בליויתו בזיליאה.

יושב לו זה הרב בכל ימי הועידה על מושבו, עושה הוא אוניו כאפרכסת להקשיב כל מלה ומלה, מלה אחת לא נעדרה. שב הוא אחרי הקונגרס בלוית בנו עירה פרנקפורט תפוש ברוב מחשבותיו— ובכל הימים האלה לשוא צפה בנו יחיל ודומם להוציא מפיהו הגה. הוא כאלם לא יפתח פיהו.

ויהי ביום השני לשובו מבזיליא פרנקפורטה, והדוקטור הורו־ביץ, רב לעדת היראים שם, מי שהיה בנעוריו חברו בישיבת פרסבורג, בא לבקרו. מעיר הדוקטור הורוביץ אוזן חברו למוסר על

אשר נתן את לבבו להטותו, לנסוע אל ה„כנסיה של פושעי ישראל". שופך הדוקטור הורוביץ קיתון של חרפות וגדופים על ראש מכס גורדוי, בהזכירו לו את חטאו — באותם הימים — לקחת לו אשה נכרית. והרב ההונגרי שומע ומחריש. פניו חלקים ואף עפעף לא יניד. אולם כמעט שאמר הדוקטור הורוביץ לנגוע בכבוד הרצל על „קלותו" במצוות התורה, קפץ זה הישיש, גבה הקומה ורחב הכתפים והדור בשיבתו, ממקומו כנשוך עקרב ויזדקף מלוא קומתו וירם את יד ימינו, ובשאון מפל־אשד קרא:

— בנצוצין קדישין שבשערות זקני אני נשבע, כי שבע ביום אהלל את קדוש־ישראל על שהרצל א י נ נ ו שומר מצוה. אילו היה, חלילה וחלילה, שומר מצוה, כי אז הייתי משוטט ברחובות וקורא בראש כל חוצות בקול גדול, כי הוא הוא ה„משיח"...

למחזה התמונה הזאת ולמשמע הדברים האלה אחזה בו ברגע גם את הדוקטור הורוביץ חלחלה, והוא שואל בקול של הכנעה:

— ומה הוא הדבר אשר דבר?... האומנם כזאת זכזאת שמעת מפיהו?...

— לא כזאת וכזאת שמעתי — השיב הרב הישיש בקול רועד, וכמו נבהל הוא מפני עצמו — אבל כ ז א ת ז כ ז א ת ב ז ח ז י ת י!!!

כג

שְׁרטוּטִים לִדְמוּתוֹ שֶׁל אֶלְעָזָר רוֹקֵחַ

I

בימי הבהלה שבראשית המלחמה, באחד הימים של ימי „שלהי דקיטא" לשנת תרע"ד, באה אלי השמועה המעציבה כי אלעזר רוקח שבק, אחרי שלשים וארבע שנות נדודיו, חיים לכל חי באחת הערים שבגליציה.

אז רשמתי בפנקס זכרונותי את הפתגמים האלה:

בא הזוה מתנבא במחנה לעיר מקדמים את פניו בקולי קולות וכשהוא יוצא את העיר נפטרים ממנו בחשאי.

כשאלעזר רוקח חי היו צללים ואורות משמשים לפניו בערבוביה וכשמת בשעה שהחמה של האנושיות היתה לקויה לא הספידוהו כהלכה.

זה היה גורלו בשלשים וארבע שנות נדודיו מארץ לארץ ומעיר לעיר זואת היתה מנת חלקו בשובו למנוחתו — מנוחת עולם.

אז בימי הבהלה נזרקו הפתגמים האלה דחופים מפי עטי, מבלי בקש סדר למו ומבלי העמד אותם על בורים. ואני בפקדי היום את כל מהותו ואיכותו של אלעזר רוקח בזכרון לפני. בהביאי היום בחשבון את כל מפעליו בחיים וכוללם יחד, יוצאת לי סוף־סוף אחרי כל ההרהורים והפקפוקים, המסקנה האחת, שאין להרהר אחריה ואין לערער עליה, כי כן בשיא־רוחו זכן בשפעת שאיפתו היה האיש הזה דגול מבני גילו.

על כן אמרתי כי כל היודע דבר על אדותיו ודן אותו בשתיקה נקרא חוטא להיסטוריה של תנועתנו הלאומית.

.II

ההרהורים והפקפוקים:

... כשאני יושב על זו המדוכה יש שאני בא במבוכה. כמו יחלוף על פני לפתע פתאום איזה צל להסתולל בי, זתמונה של ענק, שידים אין לו, לנגד עיני.

זה האיש אלעזר רוקח נדמה לי לפעמים כהאי ינוקא הפוסק פסוקיו לאחרים, ועל פי הפסוקים האלה נחתכים פסקי הלכות שיש בכחם להביא מהפכה בעולם המחשבה. והוא בעצמו חדל־אונים הוא להגשים אף רעיון אחד העולה על רוחו.

זה דרכו של בעל דמיון:

יש שהוא בא לפוצץ סלע במזלג של עץ ויש שמכונת־קיטור דרושה לו, כשהוא בא לפרך אגוזים קטנים.

יש שהוא מתברך בלבבו להשביע מחנה גדול של רעבים בפרוסת־לחם שבידו ויש שאי אפשר לו ללוש את הבצק לאפית גלוסקא אחת קטנה אלא אם חמרים חמרים של שקים ממולאים קמח צבורים לפניו.

חותמו של בעל־דמיון חבוק ידים:

בשאיפתו לגדולות יבוז לקטנות: אם אין ביכלתו לבנות לו את ארמונו ממסד ועד הטפחות בתנופת־יד אחת איננו נוקף אף באצבעו הקטנה.

באמת אמרו חכמים „אין חזון לעתידות בלי ערבוב של הזיה", אבל גם זה כלל גדול הוא בתורת החיים כי כל מי שהזיתו קודמת למעשיו אין שום מעשה מתקיים על ידו, וסופו שאי אפשר לו להזיז אף גבעול של קש ממקומו.

ואף גם זאת:

בשעה שבעל המחשבות בונה עולמות ומחריבם בעשרה מאמרות, בונה לו בעל־הדמיון את עולמו במאמר אחד והיה לו

לעולם מלא. בעולמו זה בונה הוא את מקדשו לאליליו אף יוצר לו צעצועים לשחק בם — וככלותו את מעשהו מתכנס הוא בעולמו כמושל יחידי...

בשעה שבעל המחשבות משוטט בכל רחבי עולמותיו להרחיב את השקפתו מצטמצם בעל הדמיון בחללו הצר של עולמו ומגביה בו עוף.

בשעה שהראשון מלמד ולומד, גורר ונגרר, מושך ונמשך, אומר השני למשוך כל אדם אל מחיצתו — והוא איננו נמשך אחריהם אף כמלוא שעל...

ועוד שרטוט אחד קטן ראוי להרשם בספר:

לכל חזון־רוח ומשא־נפש יאיר הכלל הגדול של „וחי בהם ולא שימות בהם" ולאורו יפלסו למו נתיב בין כל המכשולים והמעצורים והחתחתים. לא כן ההזיה. ההוזה ממית את עצמו באהלה של הזיתו ואיננו חי בעולם המעשה בלתי אם חיים־מדומים. רוחות חדשות מנשבות בעולם, סערת הלבבות הולכת וחזקה, הרים מתחול־לים ומולידים שנוי דעות והשקפות, והוא, ההוזה, עומד ומקשקש בפעמון שלו... באים המעשים ומטפחים על פניו, רואה הוא את סירת הדוגה שלו והנה היא טובעת במצולות ים. והוא — יאחז בראש שבולת ויאמר ויחזור ויאמר את שירתו...

אלעזר רוקח בכל גודל ערכו ועומק שאיפתו היה איש שהזיתו קודמת למעשיו. עוד בהיותו בארץ מולדתו, ארץ ישראל, כבר ברא לו עולמו וכבר היתה משאת נפשו מסוימה במצריה. הלא היא, לא פחות ולא יותר, להפוך את קערת „החלוקה" על פיה ולהפוך ביום אחד את כל תושבי ארץ ישראל, מנער ועד זקן, לאברים, לכורמים וליוגבים.

וזה ספר תולדות מחשבתו, מחשבת המהפכה:

מי מאתנו איננו יודע כי החלוקה בצורתה העתיקה לא רק שהיתה מביאה לידי בטלה ולידי שעמום, אבל גם לידי לסטות. הן

בכל מקום שאתה מוצא קופה של צדקה אתה מוצא ממונים עליה. ועל הרוב קופצים אנשי זרוע בראש ונוטלים לעצמם לא רק גדולה, אבל גם את החררה שהעניים מהפכים בה. ואם בכל הארצות כך בארץ תוגרמה, וארץ ישראל בכלל, על אחת כמה וכמה.

כימים ההם היה ה„שוחד" בארץ תוגרמה לא רק ליוצא מן הכלל, אבל לכלל גדול שרוב גופי השלטון היו תלויים בו. והכל יודעים כי במקום שיש שוחד יש עושק רש וגזל משפט — וידם של הרמאים על העליונה.

כל הרוצה לראות תמונה כמו שהיא, תמונה מלאה ותמימה, המתארת את התנהגותם של רוב הממונים על קופת הצדקה שבארץ ישראל ואת קבלתם פני האורחים החדשים, בבואם באניה אל החוף, יבוא ויקרא את הספר „ארץ הצבי" שנדפס ב„השחר" שנה תשיעית.

המחבר הוא יהודי תמים מבני הדור הישן. יהודי החרד על כל סייג לסייג ועל כל משמרת למשמרת שבתורה, ומנחם מנדל מליזשנסק שמו.

בא זה היהודי מארץ ישראל לוינא והיה עומד כל היום בגב כפוף לפני ארגז האותיות, בבית דפוסו של גיאורג ברג, והיה מסדרן ומצרפן עד היותן לספר שלם — והוא היה עושה בשעת הסידור גם תקונים המתאימים אל הדברים כהויתם.

מימי לא ראיתי מחבר תמים כזה שמורא ההפרזה על המדה וההדגשה על הסאה לנגדו תמיד. כסופר סת"ם, הטובל את גופו ש' טבילות לפני כל אות וכל תג, היה מדקדק מנחם מנדל הליזשנסקאי בכל שרטוט ושרטוט שבתמונתו לבל יהי לקוי בחסר או ביתיר.

וכל מי שהיה מסתכל בפניו של זה המחבר והמסדר, בשעה שהפסיק פתאום את מלאכת סידורו לעשות איזה שנוי במבטאיו העוקצים, ברצותו למתוח חוט של רחמים על מדת דינו הקשה, היה רואה את הצער העמוק שבלבו בהיותו אנוס ללמד קטגוריה על יהודים המדקדקים בדברים שבין אדם למקום ומזלזלים בדברים שבין אדם לחברו, על יהודים המבזבזים מהונם לקשור כתרים לקונם והם הם אשר ידם עם הקושרים על האורחים הבאים בסירות

דוגה אל החוף לבוז את יגיעם, לגנוב את מלתחותיהם ולהריק את הנוצות שבכריהם וכסותיהם ואת הפרוטה האחרונה שבכיסיהם.

מנחם מנדל הליזשנסקאי מסר נפשו על קדושת האמת ולא חת מפני כל, אף על פי שידע מאד את היד התקיפה של הממונים האלה וגם ידע כי כל הנוגע בשלטון „החלוקה" ובשלטון החמסנים שעל החוף שולח ידו אל מאורת פתנים וחייו תלויים לו מנגד.

ומנחם מנדל הליזשנסקאי לא היה האחד, אף לא הראשון, בהתאוננו ובהתמרמרו על שלטון העריצים. רבים היו לפניו המתוקנים שבארץ ישראל שלא פעם אחת כבר אמרו לקשור מלחמה על המקולקלים שבהם ולהוציא בלעם מפיהם. אבל כמעט פעם פעם נחבא עד מהרה קול התמרמרותם. ולא מפני שאגת התקיפים אבל מפני צעקת העניים המתפרנסים מן הקופה, שהיו מפחדים תמיד כל היום פן ישמעו הנדיבים שבחוץ לארץ ויקפצו את ידיהם, ואז גם שארית אכלם תכרת מפיהם.

אלה המתאוננים והמתמרמרים נאנחו מקוצר־יד.

ויקם פתאום אלעזר רוקח, איש צעיר־חולם, ובדמיונו הכביר ראה שמים חדשים וארץ חדשה. ויחלום והנה כמעט יניף את ידו וכמעט ירים את קולו, וסביביו נשערה מאד:

מעבר מזה יתקבצו אליו כל הנדיבים שבחוץ לארץ ויקראו לעומתו:

— אוצרות כספנו פתוחים לפניך, ואתה תנה נא תחת ה„חלוקה" חלקת אדמה לכל משפחה ומשפחה שבארץ ישראל לעבדה ולשמרה!

ומעבר מזה ירוצו לקראתו כל היהודים תושבי ארץ ישראל, בנעריהם ובזקניהם, למקטניהם ועד גדוליהם, איש את רעהו ידחקו, וכולם הומים פה אחד:

— הא לך תרמיל הקבצנות שלנו ואתה תן לנו תחתיו את ומחרשה!

III

ואמנם אלעזר רוקח היה הראשון אשר הניח גם אבן־פנה לפתרון חלומו, בקנותה, בתמיכת מונטיפיורי ובתמיכת חבריו־להזיה,

חצי הכפר ג׳יעוני, ועשרים משפחות מכני עירו, עיר צפת, התישבו שם. והנה גם בראותו כי עמלו עולה בתהו, מחוסר־כסף ומחוסר־מכשירים, והמתישבים משתמטים אחד אחד לשוב אל העיר, היה הוא האחד אשר התאזר עוז להקים את הסוכה הנופלת. הוא הוא אשר לקח מטה נודדים בידו, עזב את ארצו ואת משפחתו לבוא אל ארצות הגולה ולרכוש לו תומכים למפעלו.

בא הוא בימים הראשונים לשנת תר״מ לארץ רומניא. היתה לו התחנה הראשונה העיר בוקרסט, בירת הארץ הזאת.

נמצאה בימים ההם שעת הכושר לכל איש שדעתו רחבה ורצונו כביר לחולל בארץ הזאת נפלאות. הן מאז חם מזגם של יהודי רומניה, חם מאד. טבעה של ארץ מושבם הטביע את חותמו עליהם והם נוחים להתפעל למשמע כל מלה שיש לה צלצול חדש. אף כי בימים ההם, בימים שלאחרי הקונגרס הברליני, בימים שתוחלתם למתן שווי־זכויות נוחלה אבדה בידי „מרשיעי ברית״. או היתה רוחם תוססת. ואילו בא באותה שעה אחד מילידי ארץ ישראל. איש אשר יבין לדבר כן, והיה אומר אל אותם האנשים הנרגשים כדברים האלה: אתם רואים כולכם היום כי חסותכם בחסד לאומים משענת קנה רצוץ היא. כי כל הקרבנות שאתם מקריבים על מזבחות זרים כעשן יכלו, כי כל עוד אתם בנים לאם חורגת גם יתרונותיכם יהיו לצנינים בעיניה והיא תוסיף יום־יום להרגיז את האדמה תחתיכם. ובכן שובו לארץ אבותיכם ותמצאו מרגוע לנפשכם ומנוח לכף רגליכם. ואתם דעו נא כי לא באתי להגיד באזניכם תהלתה כי היא „נאה וחסודה״, אבל—לחבבה עליכם כ מ ו ש ה י א. אני יליד ארץ אבותינו תכנתי גם את הקמשונים והחרולים אשר עלו בה מיום אשר יצאתה בניה. אולם גם זאת יודע אני אל נכון כי כרבות בניה לשוב אליה ולעבוד את אדמתה ביד חרוצים כן תחליף כח וכן תחדש נעוריה. כאשר יוסיפו לבוא ולשדד את עמקיה, כאשר ירבו להעביר על פניה את ומחרשה וכאשר יעמיקו לחפור בדקר, כן יחליקו את קמטיה והיא תשוב ותמלא נפש עובדיה דשן״. — אילו היה אומר כדברים האלה בלי כחל ובלי שרק היו רבים, באותה שעה, נשמעים לו.

ואלעזר רוקח בקסם שעל שפתיו, בניבו הנאוה ובנאומו הנעים

אולי היה עוד מפליא לעשות. ואז היה ממלא את תפקידו, תפקיד־משנה, על פי הפצו. הן אילו היו מרבים אנשים בעלי הון ובעלי תרבות לבוא אל הארץ ולהאחז בה היו מוצאים גם־אלה הצעירים שבארץ ישראל המואסים בתרמיל הקבצנות, עבודה ומשלוח יד להשתכר די־מחיתם — וכחם של הממונים על החלוקה והחמסנים שעל החוף היה פוחת והולך מאליו...

אבל רוקח בערבבו את הפרשיות, היה מחליף את המטבע של זהב לפרוטות קטנות ויבזבז את כחו הגדול לדברים שאינם אלא לתשמישי־שעה. ובאמרו להיות מתקן היה מקלקל את השורה. בהתאסף סביבו חבר יהודים לשמוע חדשות מארץ ישראל היתה ראשית מעשהו להעביר לפניהם תמונות מרגיזות כל נפש מהנעשה ב„לשכה השחורה של הקנאים החשוכים" שבארץ ישראל. ורוקח היה חרוץ במלאכתו זאת. דבריו היו קשים כגידים ורכים כחמאה. לא חסרה בם האמת וגם ברק של אגדה מזרחית היה חופף עליהם. ותהי פעולתו פעולה שלימה שהוא היה רוצה בה. השומעים הקשיבו רב קשב ויאמרו אמן לכל אשר יאמר הוא אמן. הם הודו לדבריו כי הממונים על קופת החלוקה ועל בזת־החוף הפכו את ארץ הצבי למערת פריצים, שודדים בצהרים ועושי כל תועבה וכל נבלה וכל זמה — והוא לא ידע כי בהודאתם זו היה הופך הוא בעצמו את כל הקערה על פיה, כי אם כדבריו כן הוא אין הם יכולים ואין הם רוצים להאמין כי על ידי תמיכת המושבה הקטנה בחצי־הכפר ג'יעוני תושע יהודה.

עובדה היא כי מן היום ההוא והלאה היו יהודי רומניא נתבעים לחלוקה ולא נתנו והיו נתבעים לתמיכת המושבה ולא נתנו.

הנה אחרי עמל רב במשך ירחים אחדים, אחרי התקוטטו בעתון „היזעץ" עם הרב אייזיק שור על הפריעו אותו ממעשהו ואחרי אשר מצא לו עזר בעקיבא חשמל. שהיה רצוי לרוב אחיו, עלה ביד רוקח להעמיד בבתי הנדיבים כשלש מאות קופות לתמיכת המושבה במקום הקופות של „רבי מאיר בעל הנס" או כנוספות להן. וכבר הביא רוקח בחשבון את כל אלפי הפרנקים אשר יאסוף ואשר יספיקו לכל צרכי המושבה — אחרי כל אלה בבוא רוקח בלוית חבריו ובבוא

שליחי הכולל גם הם, כעבור ירחים מספר, להריק את הקופות נבהלו גם אלה וגם אלה לראות כי כמעט כל הקופות ריקות. — אז נועצו „הני תרי צדדי" לעשות פשרה ביניהם ולהודיע ברבים על דבר הפשרה הזאת כי מכל הכסף אשר יאסף בשתי הקופות יקחו שליחי הכולל שני שלישים ושליש אחד תקח החברה לתמיכת המושבה. והנה עברו עוד ירחים מספר, ובשתי הקופות גם יחד לא מצאו אלא פרוטות שאינן מצטרפות אפילו לחשבון של מה בכך.

ועוד לא שב אלעזר רוקח ממחשבתו ועוד ידו נטויה: על פי עצת הרב איזיק טויבש הברלדי, מי שהיה אחד הצירים היהודים אשר מקומם היה מאחורי הפרגוד של הקונגרס הברליני, פנה רוקח אל חברת „כל ישראל חברים" הפריזית, שהשפעתה היתה בימים ההם מרובה על יהודי רומניה, בבקשתו כי תתן לו יפוי־כח לאסוף בשמה כסף להחזקת המושבה. והחברה הזאת שדרכה מאז להיות מתונה במשפטה, עשתה אמנם את שלה, כי לא השיבה את בקשתו ריקם אבל שלחה את מכתבו של רוקח, שלא נודע לה מתמול שלשום, ליד המזכיר של סניפה בבוקרסט לעשות בשמה את אשר ימצא לנכון לעשות. ומזכירה, מר רפופורט, גם הוא איננו נמהר במעשהו. לפי דעתו אין שום מעשה, שאחריותה של החברה עליו, יכולה להעשות בלתי אם בהשגחת מזכירה, זה האיש הנאמן לפניה ובידו תפקיד עבודתה.

חשב לו זאת רוקח לפגיעה בכבודו, וב„המגיד", גליון ל"ו־ל"ט, לשנות תר"ם תרמ"א, שפך על מר רפופורט את כל חמתו על אשר הפיר את כל עצותיו ולא נתנהו לעשות „כאדם העושה בשלו". — ויהי גם המאמר הזה לו למוקש...

IV

כשנה תמימה עברה מיום שקראתי את המאמר הנזכר ב„המגיד" עד בואי גם אני אל העיר בוקרסט זעד הפגשי עמו בפעם הראשונה. והפגישה הזאת לא היתה פגישה חטופה. לפנות ערב היה בא אל חדרי אשר במלון „מרכז" והוא שהה שם עד אחרי חצות

הלילה. מלבד ההפסקות הקטנות לאכילת ארוחת־ערבי ולגמיאות הקפה הטורקית מן הכוסות הקטנות, שהביא המלצר פעם בפעם על פי קשקוש הפעמון, שוחחנו יותר משש שעות. זאת אומרת: שש שעות היה הוא המדבר ואנכי השומע: והשריד נשאר לי להערות, שמיעוטן היו צריכות לגופה של השיחה ורובן לא נאמרו אלא מפני הנימוס.

הרצאתו של רוקח היתה נפלאה מאוד. כל האנשים שהיה מעביר לעיני השומעים היו כמו חיים: אתה רואה את כל העויה והעויה שבפניהם ואתה שומע את חתוך דבורם. ואת צליל קולם. גם בהיותו מאריך במקום הראוי לקצר לא היית מרגיש קורטוב של שעמום. וגם דלוגיו מענין לענין היו חביבים עליך.

בכל זאת בהביטי אל השעון וראיתי כי עוד מעט ותעבור השעה השתים עשרה תקפתני פתאום תשוקה זרה להפסיק את שטף שיחתו בהערה הנראית לכאורה שלא מן הענין ואף על פי כן ראויה היתה להאמר:

— בכל אותן השעות שהקשבתי לשיחתך המלבבת מאוד, כן בתוכנה וכן באופן הרצאתה, נוכחתי עד כמה צדקו חכמינו באמרם כי „דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב"... ולי נדמה כי לא רק לדברי קבלה נאמרו הדברים אבל גם לשיחותיהם של תלמידי חכמים. מפיהם ולא מפי כתבם. הרושם שבכתב מטושטש הוא לגבי הרושם שבעל פה. גם הקריאה בין השיטין אינה דומה להסתכלות בפני הנואם ולמשמע צלצול קולו.

— כונתך בהערתך זאת איננה ברורה לי כל צרכה — הגיד רוקח — הן אינני רוצה להאמין כי רק ללטף את לחיי, או כמו שאומרים המליצים הקדמונים „לשית בחלקות לי", אתה אומר. כמדומני שכל מה שהגדת אינו אלא הקדמה שיש בה כדי להמתיק איזה דין קשה שיש בדעתך לחרוץ עלי.

ובהגידו את הדברים האחרונים נעץ עיניו בי במבט של חבה, כאילו היה רוצה להטות את לבבי אליו.

רגעים אחדים היתה מבוכתי. חשבתי שלא מן הנימוס הוא להשמיע היום באזניו את משפטי שאני יודע בו כי תחלתו רכות

וטופו קשות. בכל זאת, אחרי גלילת סיגריה לעישון ואחרי מעט שיעול, החלטתי להגיד כל אשר עם לבבי:

— אם לאמת נורקה הערתי מפי כמו שלא במתכון. ואולי עודנה פסולה היא בחוץ לזמנה. הן זה מעט הכרנו איש את אחיו וטוב היה לי לחשוך את משפטי לעת אחרת. אבל המתחיל בשיחה אומרים לו גמור... דע נא כי עוד בטרם הכרתיך פנים אל פנים כבר ידעתי את שיגך ואת שיחך. הרבה הרבה שמעתי על אודותיך מפי מנחם מנדל הליזשנסקאי, ומפי עקיבא חשמל. ואתה ב ש א י פ ת ך לגדולות יקרת אף נכבדת בעיני... אבל אותו היום שבו קראתי את מאמרך האחרון ב„המגיד", בהודיעך על דבר הפשרה ביניך ובין שליחי הכולל שבבוקרסט, בשפכך את חמתך על המזכיר של חברת „כל ישראל חברים", ובעשותך עוד יתרה להתנצל לפני דוד גורדון כי „לא כגואל ומושיע קמת לישראל, ולא באת לרומניה אלא לשם החוקת המושבה לעשרים המשפחות שבכפר ג'יעוני, היה יום היותר קשה לי... ראיתי כוכב נופל ארצה והוא מפרפר במכתתו וקרני זהרו מתגוללים באשפה. ועוד מעט ויכבה אורו... יודע אנכי מאוד כי כל המחזיק מושבה אחת בארץ ישראל כאילו בנה עולם מלא ליהדות. אבל במה דברים אמורים באיש הבא לבנות עולם מלא והוא אומר, לפי־שעה, להחל מן המסד עד הגיעו אל הטפחות. לא כן המצמצם את כל חוג פעלו בהחזקת איזו קליפה של איזה חומט... וכמדומני שזהו ההבדל בין דברים שבכתב, בין דברים שאולי נפלטו מפי עטך ביום מעונן וזבשעה של קושי־רוח, ובין דברים שאתה אומר אותם על פה. הנה היום נגלית אלי בצורה שלא פללתי אליה. אני רואה לפני איש חי שיש בכוחו להיות רב פעלים. מתוף אתה בנאומיך על העצבים כאמן על מנענעי הפסנתר. גם במרי שיחך אינך מר־נפש. אף ברגע שאתה נאנח מרה רואה כל עין בוחנת את בת הצחוק המסתתרת בין הקמטים שמסביב לשפתיך. זה כוחך להשגיא פעלך... זה כחך לצודד נפשות... אבל הזהר נא לדעת להצפין את הנפשות, שאתה מצודד, ברשתך... ואף גם זאת. השמר לך פן תתענג יותר מדי על כשרונך ויהי גם הוא לך לעצמך לשעשועים... אז ישמש הדבר שאליו אתה נושא את נפשך לכלי־שרת בידך, ואתה

תאבד אותו לדעת בטבעו בשלל הצבעים המזהירים שאתה מכביד על תמונותיך ושאין בהם לפעמים אלא כדי להרהיב לרגע כל אוזן...

פני רוקח נתכרכמו למשמע דברי. ואנכי בעצמי נבהלתי פתאום מפני בולמוס־הדבור שאחזני. אז גמגמתי בלשוני לבקש ממנו סליחה על הואילי ועל הואלי „להעמיק באזמל שבידי"... ואולי התמלטו מפי מלים שיש בהן כדי „לפגוע בכבודו היקר בעיני"...

אולם גמגומי השיב לרוקח את רוחו והוא שחק על תמימותי:

— כדרכך מאז — הגיד בהתול קל — היית שונה היום באזני פרק בתורת הנפש. אחת היא אם הנפש הזאת נפשי היא או נפשו של אחר. תורה היא וללמוד אני צריך. ובין כה וכה יצאת אתה גם ידי חובתך להפטר מחברך אחרי חצות הלילה מתוך דבר הלכה...

V

בהתמהמהי אז בעיר בוקרסט כחודש ימים נפגשתי עם רוקח כמעט יום־יום. על הרוב בביתו של עקיבא חשמל, ופעמים לא מעטות בבית הקפה — ששם כמו קבע לו את דירתו ויהי לו לאכסניה שניה, בשבתו בו כמעט יום־יום מן השעה השלישית אחר הצהרים עד השעה הראשונה אחרי חצות הלילה.

שם, בבית הקפה, היה לו מקצוע מיוחד בפנת צפונית־מערבית אשר באולם הגדול. ספרים אחדים, ספרי פילוסופיה ושירה, הכתובים עברית או צרפתית, מונחים לפניו. גם מספר עתונים אשכנזיים, צרפתיים וערביים, שהביא לו המלצר ברגע בואו, צבורים על שלחנו. מוציא הוא את המשקפים מנרתיקם. משפשפם במטפחתו הלבנה, ומשימם על עיניו. בוחר הוא לו אחד העתונים, אחרי גמיאה אחת קטנה מכוס הקפה הטורקית אשר לפניו, והוא קורא בו בכוונה יתרה. וכן בכל פעם ופעם מדי בחרו לו עתון אחר, ישוב לגמוא עוד גמיאה אחת וישוב ויקרא בו בעיון רב.

יודעים כל מכיריו את מנהגו, ואיש לא יגש אל שלחנו, לבל יפריעהו מקריאתו. רק אחרי השעה החמישית, בהגש לו המלצר כוס הקפה המהולה בחלב, והוא כבר הסיר את המשקפים מעל עיניו

וישיבם אל נרתיקם; אז רק אז, נגשים מיודעיו אחד אחד אל שלחנו והם נכנסים בשיחה אתו.

על הרוב היו עד מהרה המתקבצים מסביב לשלחנו לכנסיה הראויה להתכבד. אז היה לבו של רוקח טוב עליו. וזה האות לשובע־רצונו כי הוא היה מתבל את שיחתו בפתגמים ערביים והיה מחקה את צלצול קולם של הפחות הטורקיים.

יש שהייתי יושב אני במסבה זו והייתי מקשיב לספורי מעשיותיו, שהיו על הרוב מלאי ענין. אז התבוננתי אל פני הדובר ואל פני שומעיו היושבים מסביב לשלחן העגול ועושים אוזניהם כאפרכסת. ועיניהם צפות בים של הזיה. ואהי גם אני רגעים לא מעטים כחולם. אבל — פתאום היתה אתי רוח אחרת ותתקפני איזו ריקניות שלא ידעתי שחרה.

בשבתי במסבתו היה רוקח נוטה אלי שלום, לטפני על הרוב במבטיו, משכני גם כבוד גם אחוה, וגם אנכי כבדתיו. אבל אחרי התחמקי ממבטי עיניו הייתי לפעמים בעיני כבולע בחלומו משמנים אל קרבו והקיץ והנה נפשו יבשה.

באהבתי אותו ובהוקירי את כשרונו האי־מצוי חרה לי עליו על שהוא מבזבז את כחו לריק, על שהוא מתגאה לפני שומעיו בנוי שבשיחתו, ויהי לו הנוי לעיקר וה„פועל יוצא" לטפל.

אז אמרתי אל לבי כי תלמודו לא יביא לעולם לידי מעשה.

ואני אינני מקפח מעודי שכרה של שיחה נאה ואינני מזלזל בערכה. ונהפוך הוא כי נותן אנכי גודל לה, גודל ששיאו מגיע עד לשחקים. אבל אנכי יודע גם להבחין:

יש אגדה אשר לובן־שיש לה, והיא מרוקמה רקמת קרני אור הירח, והיא נחפה בזהרורי כוכבי ליל ובדמדומי דממת השקט. וזאת האגדה המקסימה ביפי דממתה תשים לפעמים את לבב שומעיה כמרקחה ולא אחת תביא גם מהפכה בהגיוני רוחם. אולם אגדה כזו היא מעשיה שתוכה כברה. בהזיה נולדה ובהזיה היא חיה. מעשה בבן מלך ובבת מלכה שלא היו ולא נבראו. מעשה בנמלה שצר היה לה המקום בחללו של אולם ומעשה במחנה של פילים שנכנסו לתוך קופא דמחטא והיו מטיילים רוחים. כל כחה של אגדה כזו

הוא בתמימותה וכל הדרה הוא במערומיה. לא כן אם ההויה וההזיה משמשים בערבוביה. זיו ההזיה מזייף את ההויה. ההרכבה של מין בשאינו מינו ממלאה את שניהם רקבון. ואז יצא שכר השיחה הנאה בהפסדה. היא רק לרגע קטן מסמאה את העינים בברק זהרה וכעבור הרגע הקטן הזה תשאיר אחריה אותה הריקניות המביאה לידי פיהוק...

VI

לבי נוקפי. אולי דקדקתי עם רוקח יתר על המדה. אפשר שבהגיגי בו היו מבצבצים ועולים ברוחי הגיונות שאינם מתאימים בכל פרטיהם לו לבדו, זרק בדרך כלל נאמרו. ואף גם זאת כי כל מסקנה היא בחזקת סכנה. לא בצבת מופתים חותכים היא עשויה אלא על השערה היא בנויה. אין זו הלכה אלא הנחה. ואנכי חלילה לי מהקטן את ערך פעולתו של אלעזר רוקח. איה שוקל את הרגשות אשר עורר בכל ימי נדודיו בלבות האנשים השונים אשר מספרם עולה לאלפים, ומספרם מספר תכונותיהם והלך־דעותיהם? איה תוכן את הנפשות אשר עשה לחבת ציון בלהב אהבתו לעמו ולארצו? הלא גם מיץ מוץ ההזיה יוציא ברוב הימים, באיזו חלקה דשנה אשר באיזו פנה נשכחה, את פריו.— ובכברה אשר דרך סדקיה הפיץ רוקח את זרעוני רוחו היו נמצאים למכביר גם גרעינים מלאים וטובים, דשנים ורעננים. והיה בנשוב רוח גדולה וחזקה במחנה העברים התפזרו גם הם ממחבואיהם, וברדת גשם נדבות על הנפשות היבשות עלו גם הם וישגשגו.

העבודה! אילו בקשו רבים מאלה, אשר ברוב הימים התמכרו בכל נפשם ומאודם לציונות, חשבון למעלות רוחם כי עתה מצאו שרוקח היה מעוררם ומעודדם הראשון.

ובכל זאת אין אני יכול להשתחרר אף לרגע מן ההנחה הקרובה לודאי כי בשעתו היה מוציא רוקח את רוב כחו לבטלה. זאת השבועה שנשבע בלבו בעודו בארץ מולדתו לנקום את נקמתו מאנשי ריבו, מהממונים על החלוקה, היא היא שלוותהו כל ימי חייו תהיא היא שסלפה דרכו. כל מעשה שעשה וכל דבריו שדבר, בכל

הטוב והמועיל שבהם, לא היו משמשים לו אלא אמצעים לעשות באויביו נקמות.

מחזה מפליא לנגד עינינו:

איש שהדם מתגעש בעורקיו וכל תנועה ותנועה שבחיים תרומם גליו, והוא מתעקש לדבר אחד וכמו קפוא הוא על שמריו. איש ששאיפותיו גבהות והוא עושה כל היום גם להזיתו כנפים להגביה עוף — וכל השיא וכל התועפות האלה אינם אלא כדי לעלות אל נקודה אחת ושחורה ולהבקיענה... זאת הנקודה השחורה אשר משקלה, לגבי כובד רעיון הגאולה, משקל שערה דקה מן הדקה, דומה בעיניו להר גבוה ותלול אשר שיאו לעב יגיע.

בימים ההם קם פתאום גלגל חדש לנסר ברקיע ההדות. ומשק כנפיו, אם ברעש ואם בזמזום קל, נשמע כמעט מסוף עולמו של ישראל ועד סופו.

— פתאום?

בבוא העת לבת מלכה, אשר יצועה רופד במשוכת קוצים, להתעורר מתרדמתה ולהקיץ לחיים חדשים, אז לא בן מלך אחד אבל בני מלכים אין מספר יבואו מכל קצוי הארצות ואיים הרחוקים ויזילו עליה טל נשיקותיהם. — ואלה בני המלכים לא נועדו מאתמול, לא ידעו ולא הכירו זה את זה בלתי היום. אבל ברגע אחד נחה על כל אחד ואחד, במקום תפוצתו, איזה רוח לא שערהו מימיו, והוא הוא אשר אסף אותם והוא הוא שקבצם.

כמו בשעה אחת וברגע אחד קמו בכל פנות בית ישראל מתנבאים לשיבת ציון. כמעט בכל השפות שבתפוצות הגולה הטיפו מטיפים, דרשו דרשנים וכתבו כתבנים. עד מהרה וגם „הנצנים נראו בארץ". החלוצים הראשונים, המתוקנים שבתלמידי האוניברסיטות ברוסיה, הרימו דגל של „בית יעקב לכו ונלכה" ויבואו לארץ אבותיהם להאחז בה. — ולא רק לרצות את אבניה ולא רק לחונן את עפרה אבל גם לסקל את אבניה בשארית כחם ולייבש את בצותיה באבק עצמותיהם באו.

במבחר חלבה ודמה עלה לקבוצה זו מחיר ראשית בכורי

אדמתנו — ובכל זאת באו אחריה קבוצה אחרי קבוצה ומושבה אחרי מושבה נוסדה.

בבוא בן המלך במשוכת הקוצים להעיר את בת המלכה מתרדמתה יודעת נפשו מאוד כי גוו נכון למדקרות הסלונים עד זוב דמו...

ולא רק בבית ישראל, אבל גם מחוצה לו קמו מתנבאים לשיבת ציון. איזה שר אנגלי, נוצרי מלידה ומבטן, ושמו לורנס אוליפנט, נסע מדרומה של אפריקה לקושטא — לקחת דברים, בשם בני חבורתו „הנוצרים המטהרים", עם שליט־תוגרמה ולהטות את לבבו כי ישיב את ארץ ישראל לעם בני ישראל.

פרקו של לורנץ אוליפנט פרק בפני עצמו הוא ולדרישה בכל פרטיו ודקדוקיו הוא צריך. על אודותיו ועל אדות „הסערה אשר הקים בצלוחית של מימי העתונים העברים", בעברו דרך אירופה, אחשוך את דברי לעת אחרת. אבל הנה הוא בא בדרך מסעו גם לעיר יאסי אשר ברומניה. והעיר יאסי סואנה. שמואל פינילש, יוסף אבליש הדוקטור נתן קרפל ליפא, ראשי חובבי ציון ברומניה. ואחריהם כמעט כל נכבדי העיר, מ„מגרש האדונים" ועד ה„גשר האדום", כולם מלובשים בבגדי חג וכולם הולכים ובאים אל המלון אשר בו גר השר האנגלי לקבל את פניו בתרועת ששון.

גם ה„אגדה" ממלאה את תפקידה. היא קושרת באצבעותיה הרכות כתרים לראש השר האנגלי. החרדים והאדוקים שבישראל כבר מוצאים המזים במדרש ובספר הזוהר כי אתחלתא דגאולה תבוא לישראל על ידי מי שאינו בן ברית...

ולא רק העיר יאסי אבל כל ערי מושבות היהודים ברומניה היו כמרקחה.

היה אלעזר רוקח גם הוא נבוך. אבד גם הוא לימים מספר את דרכו. אולם כמעט שעבר השאון הראשון וה„סערה" קמה לדממה — יושב הוא במנוחה בבית הקפה שלו, קורא בעתונים האשכנזים הצרפתים והערביים, מגמא את גמיאותיו מכוס הקפה הטורקית

ומחדש את ספורי מעשיותיו על אדות הממונים על החלוקה ועל אדות בזת החוף. וכטוב לבו עליו מתבל הוא את אגדותיו בפתגמים ערביים ומחקה את צלצול קולם של הפחות הטורקיים.

VII

התנועה הציונית הולכת ומתגברת ברומניה. בעיר גלץ מושב החברה הראשית לחבת ציון, וסניפים לה ברוב ערי הארץ.

רוקח בא לעיר יאסי, ושם החל להוציא שבועון עברי בשם „יזרעאל". אחרי כן נקרא לעיר גלץ להיות מזכירה של החברה הראשית ואחד מיועציה ביסוד המושבות הרומניות בארץ ישראל. שם הוסיף להוציא את עתונו העברי בשנוי השם „יזרעאל" לשם „התקוה" ובהוספה יהודית בשם „די האפנונג". אף קרא לו את המורה העברי אביגדור מרמלשטיין מעיר פשמישל אשר בגליציה להיות לו לעוזר בעריכת העתון העברי. — ושם בעיר גלץ החל רוקח לדרוש את דרשותיו ברבים גם מעל הבימה.

הימים ההם היו ימי זוהר, נוגה וברק לרוקח. מעריציו רבו מיום ליום: היו בהם אשר צהלו לקראתו וגודל מושיע נתנו לו. ואף גם זאת כי החברה בגלץ קנתה את חצי הכפר גי־אוני ותיסד בו מושבה בשם „ראש פנה". אולם דעתו של רוקח לא נתקררה. מועקה בסתר נפשו: „ראשי החברה אינם נשמעים לו... לתושבי הארץ מאז ומקדם אינם נותנים משפט הבכורה... ולמלחמה נגד הממונים על החלוקה ונגד החמסנים שעל החוף אינם שמים את לבם..."

אז התקוטט עם ראשי החברה. אז אמר למשוך את מעריצין אל מחיצתו. אבל — המה נשמטו אחד אחד. אין מקשיב למרי שיחו. אין גם אחד.

ויעזוב העזוב את הארץ לנוד לארצות אחרות.

באחד הימים שלפני חג הפסח לשנת תרמ"ז בא אלעזר רוקח לעיר קולומיי, עיר מגורי בימים ההם, ויתאכסן בביתי שבועות אחדים.

בימים הראשונים לבואו היו דברינו מעטים. כמעט כל היום היה כלוא בחדר אשר פניתי לו ולא יצא פתח. שעות רבות התעמק בקריאת הספרים אשר הביא אתו ואשר מצא בביתי, וכל רואה ראה כי רוחו איננה אתו כתמול שלשום, כי כל ישעו להשע לבו ממחשבותיו על אדות משאת נפשו אשר „נהפכה לזרים".

הוא כמו התחמק מפני כל שיחה של יש בכך. וכששאלתיו פעם על אדות המושבות החדשות בארץ ישראל, ואנכי הללתי את מעלליו כי גדולות פעל גם הוא. אז השתוממתי כי פניו היו פתאום לנועמים והוא השיב ברוגז קולו ובחפזה.

— לי אין עסק עם כל המעשה שנעשה. הכל נעשה בעל כרחי ולא על פי תכניתי...

וראה זה פלא:

בימי החג, כשבאו אחדים ממיודעי לבקרני, לכבודי וגם לכבוד האורח הנכבד המתאכסן בביתי, והמה הקיפוהו בשאלות על אדות מצב הענינים בארץ ישראל, או בהריחו ריח סביבה של אנשים חדשים הצמאים לספורי מעשיותיו; אז חדש רוקח את טעמו והנה כהזיתו אז הזיתו עתה — והוא יושב בישיבה ודורש במעשי הממונים על החלוקה והחמסנים שעל החוף, והוא מכביד צבעים על צבעים בשיחתו להפליא כל אוזן.

כמובן חדשו מיודעי אלה את בקוריהם בביתי יום־יום, ולא לכבודי כי אם לכבוד אורחי, וכמובן ארכו בקוריהם לפעמים שעות רבות. והוא היה שש עליהם כי תלמידים מקשיבים היו לו.

אז, באחד הימים ההם, גלה את אזני ואת אזני כל שומעיו כי תכנית חדשה עלתה במחשבה לפניו. הלא היא להוציא עתון חדשי בשפת־יהודית, בשם „דער קאנטשיק" („המצליף") והנה כבר נכון אתו „השער" לעתונו החדש. וזה „השער" מצויר בתמונה „נפלאה":

נשיא הממונים על החלוקה שוכב סרוח על ספסל ארוך, פניו למטה ואחוריו למעלה, ועל גבו עומד איש בריא וחסון וברצועה כפולה־שמונה שבידו מלקה הוא אותו מלקות ארבעים נוסף אחת.

VIII

משנת תרמ"ד ועד יום מותו עברו שלשים שנה, ואנכי שמעתי על אדותיו רבות: שמעתי כי בשנת תרמ"ה, בהזדמן אלעזר רוקח לעיר אודיסה, היה לבן־לויתו של קלונימוס זאב זויסוצקי במסעו לארץ ישראל. שמעתי כי בארץ ישראל שהה זמן לא רב והוא שב לחוץ־לארץ, לנדודיו מארץ לארץ ומעיר אל עיר. שמעתי כי בערים רבות שבהונגריה ובגליציה דרש את דרשותיו. גם היו ערים אשר בהן אמר לקבוע את דירתו, בהחלו להוציא פעם בפעם עתון חדש. הנה כי כן שב להוציא בפיאטרה אשר ברומניה את עתונו ביהודית בשם „די האפנונג", ובעיר בוצץ אשר בגליציה הוציא, בעזרתו התמידית של סופרנו הכי נכבד ש"י עגנון, שהיה עוד בעת ההיא צעיר לימים וכמעט שעוד לא הקיא את החלב שינק משדי אמו, עתון שבועי בשפת יהודית, בשם „דער וועקער" („המעורר"), ובעיר סטניסלוי שבגליציה הוציא, בהשתתפות הסופר אברהם לבנסארט, ירחון עברי בשם „הירדן". אבל אם באשמתו ואם לא באשמתו לא האריכו כל העתונים האלה ימים.

הנה כי כן שמעתי עוד רבות רבות על אדותיו. אבל דבר אחד וקטן היה לחידה בעיני כל יודעיו: הן במשך הימים ההם נהיתה איזו חדשה בעולם היהדות, הן איזה איש ששמו תיאודור הרצל קם וקרא את כל היהודים מכל כנפות הארץ לאספה, והיו קונגרסים בבזיליאה, בלונדון, בהאאג ובווינה, וזה האיש „הנודד הנצחי" לא נדד אף פעם אחת להכיר את „האדם החדש" פנים אל פנים ולא בא אף פעם אחת לאחד הקונגרסים הציוניים; וזה האיש, אלעזר רוקח, היה עומד במנוחה, בערי־נדודיו, ומקשקש לפני שומעיו בפעמון שבידו.

אין חלקי עם פותרי חידות, ורק עובדה אחת אספר בזה:

בימי הקיץ לשנת תרס"ח ואני וראובן ברייניז עומדים על הככר שלפני „באר הצלב" אשר במריינבד ומשוחחים. פתאום ראיתי והנה אלעזר רוקח הולך לקראתנו. ברייניז לא הכיר אותו פנים אל פנים ואז הצגתיו אנכי לפניו. מובן מאליו כי בהיות רוקח

יליד ארץ ישראל וגם תכן ארחה ורבעה היתה ראשית שיחתנו עמו על אדות התקוה הנשקפה לישראל בשובו לארץ אבותיו. אבל רוקח החל להרצות את ספורי מעשיותיו על אדות הממונים על החלוקה ועל אדות בזת החוף.

בריינין הביט בו כמשתומם, ויהי בעיניו כמתעתע אחרי הקיצו משנתו, שנת שבעים שנה של חוני המעגל. אבל אנכי הניעותי אחריו ראש. אנכי נדתי לו — כלאדם הממית את עצמו באהלה של הזיתו ואיננו חי בעולם המעשה בלתי אם חיים מדומים.

ובכל זאת לא מעטה היא הברכה אשר הביא זה ההוזה גם בהזיתו הנאה והאצילה לעמו אשר אהב אהבה נאמנה וטהורה. אין ההיסטוריה מקפחת אפילו שכר הזיה נאה. — וגם זכרו יהי ברוך לדורות.

כד

לְדְמוּתוֹ שֶׁל דָּוִד פְּרִישְׁמַן

...יש אשר בהעמיקי להסתכל בדמותו של פרישמן משתרבבים לנגדי הגוונים, ואנכי איננני גורע עין ממנה עד אם ישובו הגוונים להתלכד והיו לגוון אחד מוזהר, המפיץ ברקים של גאוניות־המחשבה והשירה. אולם כמעט פעם פעם יגיח פתאום איש צעיר מתהדר ממחבואו אחורי הדמות, משתקף בצלם דמות תבניתו, מסלסל בשערו ומצטחק. ואז בהתענגו על יפי מראהו ועל ברק זהרו חומד הוא לו שעשועים באַספו את ברקי גאוניותו אל חפניו, לעשות מהם כדור לשחק בו. והכדור יתפוצץ בידו לאבני בלסטראות אשר ימלא את אַשפתו בהן לכונן אותן על יתר ולירות בסופרים ותיקים, אשר כבר הציבו להם יד ואשר כבר הציבו להם חושבי שמם ציונים בהיכל ספרותנו העברית.

אחד מ„ילדי הפלאים" שאין דוגמתו מצויה בדורות רבים היה פרישמן. לא „חכם לכשירצה" ולא „עילוי", המתין סביבו ניצוצות ניצוצות ועל פיהם נוציא משפט כי בהגדלו ובהתפתחו

יתלכדו הניצוצין הללו לכוכב מזהיר, היה הוא מימיו. עוד בנערותו, כמעט שהיה סיפק בידו להקיא את החלב שינק משדי אמו, כבר מצאנו בו חמאה של תורה; עוד בנערותו בא אל ספרותנו והוא מבוגר כל צרכו, ולא סימני־גאוניות נראו בו אבל גאוניות בכל זהרה. אולם זה הוא הקוץ שבאליה זו: תחת אשר ה„עילויים" בהתפתחם לגאונים מתלבשים באצטלא דרבנן ואת כתונת הפסים שב„עילוייתם" מחביאים הם בארון לזכרון, מצא הוא חפצו־בהיותו לגאון לעשות כל ימיו מעשה „עילוי".

אילו היה עושה בגאוניותו מעשה גאון היה כחו גדול, בהיותו ספוג התרבות העתיקה אשר לעמו והתרבות החדשה אשר למתוקנים שבאומות העולם, ליצור יצירות אשר תהיינה לבני עמו למופת, לדעת להבחין בין הפסולת אשר בה היו רבים מהקודמים לפניו מפטמים אותם ובין גלוסקאות הסולת שהוא מגיש לפניהם, בין הדברים שיש בהם בנותן טעם לפגם ובין הדברים שיש בהם בנותן טעם לשבח. אבל הוא, בבראו לו פתגם כי סתירת גאונים בנין, היה מבזבז את רוב כחו לסתירה לצורך־בנין ואל הבנין לא נשאר לו בלתי אם שריד שיש גם בו כדי להעיד על גאוניות המחשבה והשירה שהיתה בו, על תכנית המגדל הרם והנשא שהוא אמר להקים אבל לא עמד בו עוד הכח להביאו לידי שכלול.

פרישמן היה חביב עלי, אף כבדתיו מאד, עוד טרם התודענו איש אל אחיו.

אמנם חביבותו עלי אז היא היום מעט חשודה גם בעיני, בהיותה נובעת ממקור שיש לפקפק בטהרתו. הן בשנת תרמ"ו, כשהוציא ראובן אשר ברודס בלבוב דו־שבועון ספרותי בשם „היהדות", ואנכי פרסמתי בו רשימה אחת ובדיחות אחדות בתור „מכתבים מווינה", הללני פרישמן במכתבו אל העורך באמרו, כי אני „מבין לא רק דבר אבל גם חצי דבר". ואף אם אין בתהלה אשר כזאת כדי להתפאר הרבה, בכל זאת בצאתה מפי איש אשר במאמרו „מסתרי ספרותנו", שנדפס ב„הבוקר אור", הניף גרזן על סמולנסקין ובמחברתו „תוהו זבוהו" שלח חצים שנונים בצדרבוים, והוא מנופף חרבו, חרב פיפיות, לגזור על ימין ועל

שמאל, היה גם בה כדי לקנות את לבבי להטות אליו חבה. אף חשבתיה כתריס בפני פורעניות, שהיו יכולות להתרגש על ידו באחד הימים גם עלי. אולם הכבוד שרחשתי כבר אז לכשרונו הגאוני, לעושר השפה אשר עשה לו בעוצם ידו, בבראו לו ניבים וצירופי ניבים, אשר לא שערום הקודמים לפניו, להגיונותיו, וסוף כל סוף גם לשובע הנעימות אשר בסגנונו השוטף — הכבוד הזה היה טהור תכלית טהור ותמים תכלית תום.

ברוב הימים נפגשנו פעמים כמעט לאין ספורות, נפגשנו בורשא, בווינא, בברלין, במריינבד ובריכנהאל, ובכל פגישה ופגישה נדמה לי כי גם הוא נוטה אלי חבה יתרה. אולם יש אשר עלה במחשבה לפני, כי הגורמים לחבתנו ההדדית שונים הם. אנכי חבבתיו בהיותו כולו מחמדים ובחברתו השתעשעתי תמיד. בבדיחותיו והלצותיו, שרוחו היה מלא מהן, היו בכל עת גם פלפלא חריפתא גם תבלין של נופת צופים. והוא חבבני לא רק על הצטחקי למשמע שטף מדבריותיו אבל — גם על הבליגי לבלי נסות להשמיע באזניו איזו בדיחה משלי.

כבר בפגישתנו הראשונה תכנתי את רוחו, כי זה דרכו שעשועים לו להשמיע — אבל לא לשמוע.

זאת ל ח ב ה שהיתה פעם פעם מוסיפה והולכת. אבל, אגיד ולא אכחד, כי אשר ל כ ב ו ד הגדול, שהנחלתיו מאז הופיעו במחנה הסופרים, היה פעמים רבות פותח והולך בעיני. לגלוגיו התדירים, כן בכתב וכן בעל פה, על אנשים חיים, אם מעטי־פעלים ואם רבי־פעלים, לא היו עלי אהבה. גם על נשיא בעמו לדעת בצערם של תלמידי חכמים, שהקדישו את כל כחם ועתם להגדיל ולהאדיר את ספרות עמם על פי כשרונותיהם ועל פי טעם בני דורם, בבוא פתאום איש, אפילו הגדול מהם בחכמה, לבטל את כל עמלם תכלית ביטול.

ואת האמת אגיד, כי אף אם כבר בחנתי דרכו, דרך שעשועים, לזרוק אבן גדולה אל תוך המים, בכדי להעלות קצף, בכל זאת כשקראתי, בשהותי במריינבד בימי הקיץ לשנת תרנ"ח, את פיליטונו „מכתב אל ידידתי", שנדפס ב„המגיד החדש" הקרקואי ובו כתוב מפורש „אין בין אנשי הספרות היפה, א י ן א ף א ח ד, שימצא חן

בעיני" חלשה רגע גם דעתי. „האם כל הסופרים העברים, וגם אני בתוכם, כבר קרויים בחייהם מתים? והוא הלא היה בין הממלאים פיהם תהלת ספורי „דמעת עשוקים", שכבר יצא אז במהדורה שניה, וגם על רבים מיתר ספורי שנתפרסמו בעת ההיא הגיד כל שבחי בפני!

עבר רק שבוע אחד וב„המגיד החדש" באה תשובה על מכתבו אל ידידתו. והתשובה היא תשובה שובבה, תשובה של איש, שנכווה פתאום מגחלתו של חברו ובכאב הצרבת נכון הוא לחלק למתנגדו מהלומות באפו או לכל הפחות להריק על ראשו קיתון של שופכין.

הנה ראובן ברייניז, מי שהיה חושב בעת ההיא את עצמו לבורא־תקופה חדשה בספרותנו, או לכל הפחות לארי שבחבורה, היה עושה מעשה ארי, כי התעורר כ„ארי מסבכו" ולא לגעור במחרף מערכות הסופרים העברים הוא בא, אלא לשאוג בו שאגת פרא. הוא אמר להטביעו בזרם של חרפות וגדופים, בהטביעו עליו את החותמות של „כסיל, הולל ולץ מן השוק" במשבצות של זלזולים, שנשים המוזהות בלבנה מצוינות בהם.

חרה לי היטב על ברייניז שמכלל כעס בא לידי שכחה של נימוסי אנשי התרבות, אבל — גם שחקתי בכל פה.

ושחקתי בכל פה, לא בשמחתי לאידו של האחד או של השני. חלילה לי אף מחשוב דבר אשר כזה. כבוד שניהם היה אז יקר בעיני. אבל שחקתי לברייניז על — שהוא בעצמו נוקש בשנונו, שהיה הוא משנן זה לפני זמן לא ר ב ב ר ב י ם לאחרים.

את דברי האחרונים נכון אנכי לבאר עוד ברשימתי זו. לעת כזאת עשיתי מה שעשיתי כי בהפגשי עם אברהם אליהו ליובר־סקי*) ששהה גם הוא אז במרייגבד, הראיתי לו את שני הפיליטונים,

*) הלא הוא אברהם אליהו ליובר־סקי, מי שהיה איש סודו ונאמן ביתו של קלונימוס זאב ויסוצקי, ובהיותו גם נאמן בית ספרותנו העברית ומתמכר בכל מאדו לה ולסופריה, היו על פ י ה ו רוב הסופרים העברים באורוסה, הצרי־כים פרנסה, ובראשם אחר־העם, לפקידים ולסוכנים בבית מסחר התה אשר לויסוצקי. — ואז בהיותו גם הוא במרייגבר ערך בסוף מכתבי לפרישמן אליו דרישת שלום שיש בה עקיצות של חבה. —

בהוספת לצון משלי, כי אף אם ברייגין לא רק אולת אבל גם עולה עשה בישראל, בכל זאת משתוקק אני לדעת איך פרישמן מרגיש את עצמו בשעה שאחרים מודדים לו, אם מעט ואם הרבה, במדה שהוא מודד להם. ובערכי לפרישמן, ששהה אז בבאד־ריינערץ, מכתב, שאלתי את פיהו, בדרך אגב, אם הוא יענה לברייגין, או אם רוצה הוא שאחרים יענו לו. ועל מכתבי זה קבלתי ממנו את התשובה הבאה:

Bad Reinerz, 18 August 1898.

ידידי הנכבד!

לא אשמתי היא כי לא עלתה בידי לעשות את אשר דברתי, כי מעט האדם היושב בזה, וגם זאב גלוסקין בהיותו פה לא היה לי לעזר כאשר אמר, ועתה כאשר איננו, קשה עלי הדבר פי שנים. ואולם עוד אשתדל ועוד אתאמץ ועוד אעשה את כל אשר אמצא לעשות. ואתה היה בטוח וסמוך, כי בעוד ימים אחדים, אשלח את אשר אשלח ישר לעיר מגוריך בוינה; הן דברים כאלה אינם חמץ שעבר עליו הפסח. כל שעה ושעה אשר יבוא המשלוח לידך תהיה שעת הכושר.

ועל דברי ידידנו רבי אברהם אליהו (ליוברסקי) שמחתי מאד. אקוה כי אראה את פניו בקרוב בבאזילאה, ואז אשיב לו כדי רשעתו על דבר אשר יקרא לי רשע, באמרו כי רשעים כמוני אינם חוזרים בתשובה אפילו על פתחה של באזילאה. לפי שעה דבר נא לו שלום בשמי.

ומה הדבר אשר תשאלני: אם אתה תענה לברייגין ואם לא? דברים כאלה אין שואלים את האיש הנוגע בדבר. אם אין לך דברים לענות או הן רק לשוא אומר לך „ענה", ואם יש לך לענות ואינך עונה, אז עתיד אתה ליתן את הדין — לך ולעצמך. אני לכשעצמי איני יודע ואיני מבין איך יוכל איש לכבוש את נבואתו בשעה שהאש, אשר אנחנו קוראים לה „אמת", בוערת בו. כתוב את אשר תכתוב ואת אשר ישים אלהיך בפיך אותה תדבר.

ראה, הנה זה כשלשים מכתבים קבלתי מאנשים שונים בטעמם ובידיעתם וכולם נזדעזעו למקרא מאמרו של ברייגין. ואולם עד

גלוסקין לי, כי אני הוא האחד אשר קראתי והייתי שמח וטוב לב, ובשעה שבא המאמר לידי בקשתי לי את מעט מכירי אשר היו לי בזה ואקרא את המאמר באזניהם, בכדי לעשות להם נחת רוח, להם וגם לי. האמן לי, ידידי, אם עוד דרוש היה לי איזה אות או איזה מופת, בכדי להוכיח עד כמה עומדת עוד ספרותנו על מדרגה שפלה, אז הנה בא ברייזין במאמרו ויהי לי הוא לאות ולמופת. בכל אופן שיהיה, ולו גם צדיק יהיה ברייזין זה בכל דבור ודבור, אין זה הסגנון אשר בו ידובר לסופר שיש לו, אם לא כשרון, אז לכל הפחות צל של כשרון; וצל כשרון הן יש לי. האין זה? בסגנון כזה לא דברתי אני אפילו בשעה שבאתי לכתוב על דבר איזה מלמד בווילנא, שכתב איזה ספור ואשר את שמו כבר שכחתי.

הנה ברייזין זה בא ומבטיח את קוראיו כי כבר קפצה עלי זקנה רוחנית, והוא קם ומקבר אותי בקבר רוחני, וסותם עלי גולל רוחני, ובכן העביר אותי מן העולם, ואני, כמובן, כבר מתי ואינני עוד. אבל בדברים בלבד לא ייעשו מעשים כאלה. אם יקום איש עושה להטים ובולע לעיני רואיו חרב חדה או אוכל עץ גדול וכדומה, אז יודעים אנחנו כולנו כי אחיזת־עינים יש בזה, והחרב וגם העץ עוד ישנם כאשר הם. — דברים כאלה נעשים רק בבתי מרזח לעיני המון נבער מדעת.

ראה, יקירי, יאמרו עלי מה שיאמרו, יאמרו עלי כי חסר כשרונות אני לגמרי, יאמרו עלי כי הקטן מן הסופרים החדשים גדול ממני שבעתים, וכי רק טעות טעו בי שנים אחדות, ואולם דבר אחד לא יטלו ממני, ובדבר האחד הזה אני גדול יותר מכולם יחדו: איש אנכי מאלה אשר הלועז יקרא להם „כאראקטער"; וגם זאת: נשמה יש בקרבי, מה שקורין בלעז „געמיטה", והאנשים האומללים ההם אינם מבינים, כי סוף סוף רק הדבר הזה הוא הסוד אשר לבעלי הכשרונות וכי בזה הם פועלים את פעולתם. יוכל היות כי ברייזין יצדק היום או מחר או באיזה ענין שיהיה, אבל כל מבין יכיר כרגע כי אין הדברים יוצאים מן הלב, ואין זה ישאל איש כמותו לפעול פעולה על קוראיו?

מעברים שונים קבלתי מכתבים וכותביהם שואלים מעמי,

וביניהם גם הד"ר שלמה רובין, כי אענה את ברייגין. והנה מלבד שאין זה דרכי לענות אחרי בקורת, משום שפסול אני לעדות בדבר שנוגע לעצמי, הנה לכל היותר יכולתי עוד לענות איש העושה בשגגה או איש שלכל הפחות איזה צל של אמת נמצא בדבריו. אבל איך אענה לברייגין? איך אענה לאיש אשר במכתביו הפרטיים הוא מנשאני ומנטלני עד לשמים, ובגלוי הוא קורא לי כסיל, הולל, לץ מן השוק, וכדומה? איך אענה לאיש אשר יאמר להוכיחני על דבר שאני מחרף ומגדף, ועוד ועוד, והוא בעצמו משתמש בבטויים כמו אלה? איך אענה לאיש אשר יעשה את עצמו כלא ידע, ש מ כ ת ב י נכתב כעין הקדמה לקונטרסי „מכתבים על דבר הספרות", וכי בטבעו של הדבר הוא לדון בהקדמה רק בכלל ולא על כל פרט ופרט, וכי, בכל אופן שיהיה, בעצם הקונטרס עמלתי לתת גם אותות ומופתים, כמו בכל דברי על בעל „ממקור ישראל", או על מ נ ד ל י מוכר ספרים או על פרץ וכדומה? איך אענה לאיש הקורא במכתבי בפירוש שהדברים נאמרים רק בנוגע לאנשי הספרות היפה, והוא בא ומציין לי את א ח ד ־ ה ע ם וכדומה? איך אענה לאיש העושה עמי מעשים שעשו השופטים עם זולא, כי גוזר הוא את הפסוקים לגזרים ומשמיט את הדברים שהם מטפחים לו על פניו ומנקד במקומם נקודות, ואת הדברים הנחלצים מחבורם וקשורם הוא מביא? איך אענה לאיש האומר להוכיח אותי על דבר שאני אינני מביא ראיות ואותות לדברי ורק סתם אני אומר „בסגנון של אמי וקנתי מנוחתה בגן־עדן" (והוא לא אמת, כי את הראיות והאותות הן אני מביא בעצם מחברתי, ולא עוד אלא שגם המחברת ההיא היתה רק התחלה, ובדעתי ובדעת „אחיאסף" היה אז להוציא מחברת כזו בכל חודש וחודש!), והוא בעצמו בא ומסתפק בזה שהוא אומר: „כ מ ד ו מ ה לי שבאחד הפרורים וכו', כ מ ד ו מ ה לי שבשירי צעירי משוררינו ב י א ל י ק ו ט ש ר נ י ח ו ב ס ק י יש הרבה יותר מקוריות, וכו', כ מ ד ו מ ה לי שבציורי בן א ב י ג ד ו ר ה ו ר ב י ץ ו ל י ו ב צ ק י וכו'?" מה חזית ד„כמדומה לי" שלו עדיף טפי מ„כמדומה לי" שלי, שסוף סוף אני עמל להביא לו גם ראיות ומופתים בעצם המחברת? איך אענה לאיש המתפאר שהוא כותב

בכובד ראש ועל פי יסודות החקירה והבקורת, וזה הוא כובד ראשו ואלה הם יסודות החקירה והבקורת שלו? ואף גם זאת: האם עיני אני ינקר איש כמהו, אם ישתמש במלים „יסודות החקירה והבקורת", בשעה שיסודות כאלה אינם עוד כלל, ובשעה שבחירי המבקרים הגדולים עוד עמלים לברוא איזו אסתטיקה והכל עוד רפוי בידם? — לא, לאיש כמוהו, לברייניז כזה, אין סופר כמוני עונה דברו — ועד כמה קורא כמותו אינו יורד לסוף דעתו של הסופר, רואה אני גם מזה, כי לא הבין כוונת פראזה כמו „חלצי את נעלי המשי אשר ברגליך", שהיא כמו „פערלאָס דיין שטאָלצעס שלאָסס", והיי כאחד ממנו. סופר כמותו אינו יודע כי אין כלל זרות בביטויים כמו „אוריגינליות כגודל עדשה", „צבע פחות מכזית", וכדומה. איש כזה הוא תם יותר מדי, ובשעה שהוא קורא כי בין אנשי הספרות היפה אין אף אחד שימצא חן בעיני הוא חושב כי הארכתי באחד בכוונה יתרה, ואחד הוא דוקא אחד, ואינו מרגיש ואינו יודע כי זה שייך רק לסגנונו של אדם וסגנונו של אדם שייך לטמפרמנט שלו.

חושד אני איש פשוט ותם כזה, כי בשעה שיבוא אליו איש ויכניס את בוהן ידו הימנית בין אצבע ואגודל ויאמר לו: „הרי לך תאנה!" אז לא יתהכם הרבה ויברך מיד „בורא פרי העץ" ואת פיו יפתח לרוחה לאכלה. — יהי אלהים עם אנשים כאלה!

אין אני יודע במה העליתי עלי את אף האיש הנכבד והדובר אמת הלזה, ואולם טבען של נשמות קטנות כאלו ידוע לי היטב. האיש הזה החל לפרש את מוטות כנפיו במלוא רוחב ספרותנו, והרי הוא דואג שעוד ישנם אנשים שיכולים, חלילה, לדחוק את רגלי שכינתו, ולכן הוא אומר להעבירם מן העולם, בכדי שלא יהיה עוד המקום צר לו; ואנשים כאלה חושבים באמת כי אין הדבר צריך אלא לאמירה בעלמא. — הן גם הנשים הטפלות מאמינות כי בשעה שכותבין על דלת חדר היולדת „פלונית בת פלונית איז אין דער היים נישט דא" ביטלו את פלונית בת פלונית והשטן לא יקרב עוד.— יהי אלהים עם אנשים ועם נשים כאלה!

אם יש עם לבבך לכתוב דבר — כתוב. ולו גם יכתוב ברודס, ולו גם יכתבו אחרים. אילו נגע איש כזה בכבוד אחר החביב עלי,

אז יודע אני מה הייתי עושה. — הנה כן כתבו אלי כי רוצים אחדים לכתוב גם „מחאה גלויה". אבל אינני מאמין בנסים כאלה.

הנה עיפתי עתה מאד וגם הגליון מגיע לקצו. היה שלום!

אני שלך

דוד פרישמן.

אז בקבלי את המכתב הזה גדולה היתה מבוכתי. הן תחלתו לגלוג על פגיעה מגוחכה שאיננה כדאית אף להשיב עליה, בהיות זיופה נראה מתוכה, והמשכו עד סופו מלא מרורות, וכמעט היה לזעקה אל חבריו החפצים ביקרו להגנת כבודו המחולל. ואנכי גם אני, כמעט שהתחייבתי בשאלתי אליו, בדרך אגב, להיות בין המשיבים. ואז בשובי אחרי ימים אחדים לווינא בחרתי לי תשובה שלא עלתה לי בעמל רב וגם בעקיצותיה היתה מלטפת: הנה במחברות „ספרי שעשועים" שנערכו על ידי איצי פרנהוף הואיל זה האיש ראובן ברייניז, לפני ירחים אחדים, לפרסם מאמר בשם „הכל יש לנו" ובו זעק זעקה גדולה ומרה, כי „לנו יש הכל, יש סופרים־סוחרים, סופרים־סרסורים וסופרים אברכי משי וכו' וכו', אבל ספרות והדומה לספרות אין לנו" עד כי התרגש העורך איצי פרנהוף, ובהערתו למאמר זה השתומם: „הן יש לנו ברייניז ויצירותיו הספרותיות השקולות כנגד ספרויות רבות". ועתה זאת עשיתי כי לקטתי לי פסוקים מן המאמר „הכל יש לנו" אשר לברייניז וסדרתי אותם זה אחר זה בשורה ארוכה מלמעלה למטה, ולעומת השורה הזאת סדרתי שורה של פסוקים פסוקים מן ה„מכתב אל ידידתי" אשר לפרישמן, ובהתיצבם אלו לעומת אלו היה הרושם כאילו הפסוקים שבמכתב פרישמן, לקוחים הם, אם ביודעים ואם בלא יודעים, ממאמרו של ברייניז, אשר הקדימהו בירחים אחדים. ובכן נמצאים כל החצים השנונים שהיו מכוונים כלפי כותב ה„מכתב אל ידידתי" נופלים ויורדים על ראש כותב המאמר „הכל יש לנו" — בבחינת „יכה יוסי את יוסי".

ואחרי כל אלה לא באה תשובתי לידי פרסום. ברייניז, שהיה גר כבר בימים ההם בברלין, נזדמן לבוא באלו הימים לווינא ובבקרו אותי בביתי, ואנכי הוכחתיו על משובתו ומשוגתו, גם הראיתי לו

את מכתבו של פרישמן אלי, ולא כסיתי ממנו את התשובה, שאני אנוס על פי הנימוס לכתוב, שחר את פני לעצור בעד תשובתי עד אם אודיע בשמו לפרישמן, כי הוא מתחרט חרטה גמורה על פליטות קולמסו „בעידנא דריתחא" — ופרישמן אחרי שמעו מפי את הדברים שבריינין מסר לי, ואחרי ראותו כי בין כל אלה שהרעישו עליו שמים וארץ לענות לבריינין, גם הבטיחו לגול את חרפת בריינין מעליו, אין אף אחד, מבלעדי, שיקיים את דברו, היה מוותר בחפץ לבב גם על תשובתי, אף אם מצא אותה נכונה לפניו.

כה

ד"ר מִיכַל בְּרְקוֹבִיץ

(הערכה לאישיותו *)

למיכל ברקוביץ', לזה האיש המחונן בהגיון חד ונוקב והמצוין במדות־תרומיות של בני עליה יקרי־המציאות; לזה האיש אשר לו נודעת ממני חבה יתרה מאז הפגשי עמו, לפני ארבעים ושתים שנה, בבואו לווינא להקשיב לקח במדעי היהדות בבית מדרש הרבנים ולקח בחקרי לשונות בני שם במכללה הכללית, ועם שגשוג כוחות שנינו, איש איש במקצוע הספרות שעליו סגולתו ובו כל חיי רוחו, שגשגה גם הוקרתנו, הוקרה הבאה בחבה וחבה הבאה בהוקרה, איש לרעהו; לאיש הזה, למיכל ברקוביץ', בבואי היום, להעריכהו הערכה נאמנה ותמימה, מתקשה אני למצוא באוצר דמויותי דמות מסוימה אשר בה יתמזגו הגוונים עד שתיעשנה גם אישיותו הספרותית, גם תכונת רוחו לחטיבה אחת.

בית המדרש לרבנים, שנוסד בימי הקיץ לשנת תרנ"ג בווינא, בירת אוסטריה, היה הראשון בממלכה ההיא. והתלמידים הראשונים שבאו לשם היו כמעט כולם ילידי מדינות ממשלתה. ויהי ההבדל בין ילידי המדינות השונות לא־קטן. רוב התלמידים שנולדו

*) את ההערכה הזאת רשמתי לי, לפני ירחים אחדים, במלאות לברקוביץ שבעים שנה. אולם לראבוני ולדאבון כל מכיריו ומוקיריו שבק בין כה וכה חיים לכל חי. ובכל זאת להוקרת זכרו השארתי פה את רשימתי כמו שהיא.

וחונכו במדינות ביהם ומורביה לא הביאו עמהם, בהכנסם אל בית מדרש הרבנים, הרבה יותר מידיעת בר בי רב דחד יומא בלימודי היהדות. הם לקחו בעיירות מולדתם מעט גם מן הדבש הזה ולוינא לא באו בלתי אם לרדות מן האריות שבחבורת המורים בבית מדרש הרבנים עוד דבש מעט אשר יספיק לעשות ממנו רקיקים טעימים שיש בהם כדי להשביע את הנפשות הרעבות בהיכלי התפלה, בהתכנסן בשבתות וימים טובים לשמוע אל הרנה המסולסלה מפי המנעים זמירות ואל ה„הטפה" המשתפכת מפי ה„רב" אשר בידו הפקידו את „נשמותיהם". לא כן התלמידים הגליצאים. הם „באו לכאן ותלמודם בידם". הם כבר היו במדינת מולדתם מחובשי בית המדרש הישן וכבר נחשבו שם ל„תופשי תורה". והם הם היו בוינא לעמודי התווך אשר כל בית מדרש הרבנים נשען עליהם.

היו בין אלה התלמידים הגליצאים שלשה תלמידי־מופת, אשר איש־איש מהם, כשהוא לעצמו, היה יכול למלאות סוג שלם של גאוני המחשבה. האחד יהודה ליב לנדא, צעיר בן עשרים וחמש שנה, שהתואר „בר אוריין ובר אבהין" איננו הולמו עוד, באשר לו בעצמו כבר יצאו מוניטין בעולם הספרות והשירה, והוא כבר לבוש אצטלא של חוזה חזיונות בת עמו זה כשמונה שנים, בהדפיסו את החזיונות „בר כוכבא", „אחרית ירושלים" ו„הורדוס". הוא בא לוינא ותועפות־דמיון לו: הנה הוא „נועץ קנה בים ומעלה עליו שרטון ובונה עליו כרך גדול שברומי". השני עודנו צעיר בן שמונה עשרה שנה, ויהודה ברגמן שמו. לפי הגיל שלו עוד לא סיפק בידו להראות את עוצם כשרונו המיוחד לו בדבר אשר יאמר עליו כי הוא זה. אבל בפיהו „לשון למודים" עד להפליא, לדעת לחדור לתוך תוכו של התלמוד ונושאי כליו, וכבר נותן הוא אותותיו כי הוא „יורד עד נבכי תהום לדלות ממעמקיו פנינים". והשלישי הוא מיכל ברקוביץ'. הוא כבר בן עשרים ושמונה שנה. הוא כבר היה ספוג־תורה לכל דקדוקיה בבואו מבוריסלב, עיר מולדתו, לעיר לבוב, להיות פנקסן באחד מבתי המסחר ולהתעתד בשעות הפנויות לו לבחינת בגרות בבית ספר תיכוני, וכבר פרסם פיליטונים בשבועון „הזמן" שנערך בקראקא

על ידי ראובן אשר ברודס בחתימת שם „סטודנט מלבוב" וכבר פרסם ספורים אחדים של ברודס ופרישמן בתרגום גרמני — והוא לא היה „נועץ קנה בים" ולא „ירד עד נבכי תהום", אבל הוא היה „הלן בעומקה של הלכה". „תשבו כעין תדורו". בכל הלכה והלכה שהיה עוסק בה היה גם לן בעומקה. כי על כן היתה תמיד, מאז ועד היום הזה, משנתו קב ונקי.

שלשתם, אלה שלשת התלמידים הראשונים בבית מדרש הרבנים שבוינא, ממלאים את תפקידם בחיים עד היום הזה, כמעט בדרך אשר התוו המה למו בנעוריהם ואשר אנה לידם גורלם.

יהודה ליב לנדא, מי שהיה ברבות הימים לפרופיסור ולרב הכולל ביוהאניסבורג שבדרום אפריקה, יושב לו שם על כסא רבנותו להורות ולדון ועל הקתדרה שבאוניברסיטה להשמיע את שעוריו בתולדות תרבותנו — ועל המדוכה שלו לקשור כתרים משובצים אבני חן לספרות העברית. הוא נועץ קנה אחר קנה בים השירה והחזיון ומעלה עליהם את שרטוניו ואת ארמונותיו המרהיבים כל עין ומשיבים כל נפש.

יהודה ברגמן, מי שהיה ברבות הימים לאחד הרבנים היותר מצוינים בברלין, בירת גרמניה, וב„לשון למודים" שבפיהו חדר לתוך תוכם של לבות שומעי לקחו להחזירם להוקרת התרבות היהודית ולאהבת עמם, יושב לו עתה בירושלים — והוא יורד עד נבכי תהום ספרותנו העתיקה והחדשה לדלות ממעמקיו פנינים ב„חקר היהדות".

ומיכל ברקוביץ', מי שהיה ברבות הימים למורה בבית ספר תיכוני, ללמד נערי בני ישראל תורת דתם ודעת קורות עמם, יושב לו בבילין אשר בפולין — והוא עושה מעשהו אמונה ללון וללון בעומקה של כל הלכה והלכה בהלכות העומדות ברומו של עולם היהדות, בכדי לדון עליהן בכובד ראש ולשמור על נקיונן וטהרתן.

מיכל ברקוביץ', לן מעודו בעומקה של תורת שפתנו והוא הדייקן שבדייקנים על טהרתה ונקיונה. גם סגנונו בתרגומיו, כן מגרמנית לעברית כן מעברית לגרמנית, היה קב ונקי, עוד בטרם נשנית אצלנו המשנה של „הכל מתרגמים ותרגומם כשר".

אף מאמריו, כן המדעיים וכן הדנים בשאלות העומדות על

הפרק, שפרסם עד היום בשלש הלשונות, עברית, גרמנית ופולנית, ושהוא לן בעומקן ושולט בהן שליטה תמימה, חדורים הגיון חד וחלק.

אולם החבה היתרה וההוקרה היתרה הנודעת למיכל ברקוביץ', מאז הפגשי עמו ועד היום הזה, ממני, אינן באות מפעולותיו הספרותיות בלבד. אבל באופיו יש קו יחיד ומיוחד העושה אותו לחטיבה מיוחדת. והוא הוא המושך אליו כל הלבבות: מיכל ברקוביץ' הוא צנוע שבצנועים מבלי אשר בקש הוא בעצמו חשבונות רבים לצניעותו.

הוא גם בלכתו בגדולות לא רמו מימיו עיניו. והוא כל מה שטרח ושהוא טורח עד היום הזה לא טרח ואיננו טורח אלא בשביל אחרים, מבלי הדעת אפילו להחזיק טובה לעצמו, כמו כל העולם כולו לא נברא לשמשו, אלא הוא נברא לשמש את כל העולם כולו.

אילו הייתי היום כותב את תולדותיו יכולתי להביא מופתים חותכים לאין ספורות למסקנתי זו. אולם עתה אסתפק באחדים היותר נאמנים:

א) בבית מדרש הרבנים שבוינא היה תלמיד מובהק, גם הוא גליצאי, ושמו דוב וואכשטיין. התחברו בתלמיד זה כל המעלות שמנו חכמי הדור החדש במתעתד להיות רב מודרני בישראל. מלבד ידיעותיו הרחבות בלימודי היהדות היתה חריפותו נודעת לשם. בפילוסופיה היה מגלה עמוקות. ספרו אשר חבר לקבלת התואר דוקטור היה על אודות שיטתו של לייבניץ. אף נשא את נאומיו בקהל משכילים על אודות השיטות היותר חדשות בפילוסופיה. אבל עם דקדוקים קטנטנים בבלשנות לא היה לו מימיו עסק. ביאורי מקראות הם דברים שפילוסוף דש אותם בעקביו. אולם כשעברו ימים רבים אחרי היותו לדוקטור ואחרי קבלו גם סמיכה לרבנות, זמזלו גרם לו לבלי מצוא „אחת הכהונות" באחת הקהלות, מסרה לו הקהלה הוינאית עבודה להעתיק את הכתובות המטושטשות מעל המצבות שבבית הקברות הישן. אז „לא מצא זה „החריף השנון" ידיו זרגליו בבית המדרש", ויהי כנואש. היתה לו ההצלה האחת בפנותו אל חברו מיכל ברקוביץ' והוא הוציאהו ממבוכתו בגלותו

לפניו את הסתומות, אף הורהו דרך תבונות לפענח את כל הנעלמות. וואכשטיין התעמק גם במקצוע החדש שלו, על פי הוראות חברו, ויהי ברבות הימים לאחד המומחים היותר גדולים בישראל. היה למנהל ספרית הקהלה בוינא. אף הוציא ספרים רבים בתולדות הקהלות ותולדות המשפחות, שהם למופת לכל העוסקים במקצוע זה. — ואנכי אינני יודע, אם זכר ולא שכח את מורהו. אבל זאת יודע אנכי אל נכון, כי מורהו לא החזיק טובה לעצמו.

ב) דוד צבי מילר, הפרופיסור למדעי קדם וללשונות המזרח באוניברסיטה הוינאית היה גם פרופיסור בבית מדרש הרבנים. אז כשהיה לו להוציא ספר על „הנביאים וצורות הנבואה הפיוטית" נמלך בברקוביץ׳ תלמידו פעם פעם ובברקוביץ׳ בענוותנותו סנן פעם־פעם מבין שפתיו את הערותיו, אף העירהו על הצורות הפיוטיות שבמזמורי תהלים. והפרופיסור מילר אמנם הזכירהו לשבח גם בספרו גם בישיבת האקדמיה הקיסרית. אף על פי המלצתו הדפיסה האקדמיה על הוצאותיה את ספרו של ברקוביץ׳ על אודות „בנין הבתים בפסוקים שבמזמורי תהלים" ותתן לו את התואר דוקטור. אילו מצא איש אחר שעת הכושר אשר כזאת היה הולך בגדולות, אבל עיני ברקוביץ׳ לא רמו והוא לא החזיק טובה לעצמו — הוא התחבא אל עבודתו בבית ספר תיכוני אשר בעיר ביליץ.

כו

אוֹתִיוֹת דְּרַבִּי זֵרַח

(מרשימותי בפנקסי האמריקאי)

I

חַן הַבֵּן עַל אִמּוֹ וְחֵן הָאָרֶץ עַל יוֹשְׁבֶיהָ.

... הנה הוא בא. בא דודה, אחי אמה, מעבר לים. והוא אורח בביתה.

היא נולדה לאבותיה אחרי בואם למדינת הים, ואת דודה זה לא הכירה עד היום פנים אל פנים. אבל מילדותה שמעה תהלתו.

על אחיה זה היתה גאות אמה, עליה השלום, כל הימים. בו התפארה ובו התברכה אמה תמיד גם לפני בעלה:

— נזר תפארה הוא, איש אשר כזה, לכל משפחה בישראל. גם בתורה גם בחכמה ידו לו רב. ולא רק בני עיירתו נותנים כבוד וגודל לו, אבל גם במרחקים גדול שמו.

— ברכה מרובה באח אשר כזה גם לבנינו יוצאי חלצינו. הלא כה אמר „התנא הקדוש", זכותו יגן עלינו, כי רוב בנים הולכים אחרי אחי האם.

— מאת אשר כזה תפארת לנו גם בשידוכי הבנים והבנות. אבל — עלינו להזהר ולהזהר לבל נעטה, חלילה, עליו כלימה, לבל נתחתן במשפחה שאיננה לפי כבודו...

מפזז אף מכרכר לבב זאת האשה הצעירה בקרבה: „הן לה הכבוד ולה הגדולה לראות את דודה, אחי אמה, את דודה המהולל בפי כל, בביתה!"

רוצה זאת האשה הצעירה לעשות לדודה הזקן נחת־רוח שאין למעלה הימנה. מביאה היא לפניו את מחמדה היקר לה מכל מחמדיה, את ברוך'ל בנה יחידה, את הנער שלחייו מלאות וגם ראשו נמלא תלתלים.

משוטטים מבטי האם הצעירה, המלאים זיו ומפיקים נוגה, מפני דודה אל פני בנה ומפני בנה אל פני דודה — ולא בניבים נבובים תזל אמרתה, אבל מנוגה ברק עיניה ומבת־הצחוק ההולכת ומתפשטת מעל שפתיה על כל פניה מבצבצות ועולות אותיות מזהי־רות והן מצטרפות למלים שיש בהן גם שאלה וגם תשובתה בצדה:

— האומנם כי נערי ייטב בעיניך?!!!

•

עורכת החבורה של בני עיירתו נשף של קבלת פנים לאורחם „הנכבד בנכבדים". נקבצים כמעט כל בני החבורה, הם ונשיהם. צעירים וגם זקנים. מכירים הם כולם, כן אלה אשר חדשים מקרוב באו זכן אלה אשר זה לפני שנים רבות עזבו את התבל העתיקה לבוא אל התבל החדשה, את „הדוד הזקן" אשר לכבודו התאספו היום. אבל לו, לדוד הזקן, כמעט שקשה הוא להכיר את כולם. הנה —

יש בהם אשר פשטו את צורתם הישנה ולבשו צורה חדשה, צורה שהיא לגמרי אחרת.

הנה רבי יוזפ'ל, מי שהיה ימים רבים דיין ומו"ץ בקהלה קדושה של אותה העיירה, עיירת מגורו של „הדוד הזקן".

מה שונו פניו!

לפנים, עוד רבי יוזפ'ל שוכן כבוד בעיירתו, היה איש יהודי גבה־קומה וצנום כעץ יבש. שלד של עצמות שרק עור דק קרום עליהם. פניו חוורים כמו אין בהם אף טפה של דם. וזקנו הצהבהב חד ודק־השער.

והיום, פה במדינת הים, לא תשלוט בו עינא בישא, כמעט שנהפך והיה לאחר. הנה בשרו טפש. לחייו התמלאו. גם אדמימות מהבהבת מתמרת ועולה מבין רקותיו. וכמו גם שער זקנו הצהבהב התעבה מעט. ולא זו אף זו כי זקנו נראה, כאילו חדל מהיות חד...

ומה שונה גם טעמו!

לפנים, עוד הוא דיין ומו"ץ בק"ק זלישצ'יק, אשר בתבל העתיקה, כשראה וכששמע בעלי תריסין מנגחים זה את זה בשקלא וטריא היה הוא מתחמק מפניהם הצדה: „למה לו להכניס ראשו בין הרים גבוהים?!

לפנים, עודו בעיירתו, כשבאה לפניו שאלה היותר קלה בדיני איסור והיתר, שאלה שהיא כעין „ביעא בכותחא", היה מדפדף ומדפדף בספר „פרי מגדים" והיה נוקב ונוקב לרדת עד התהום ולדלות אותה ה„מרגניתא" — וכשלא העלה אפילו חרס בידיו היה מתגנב לעיין בספר „חכמת אדם" ולקחת לו „מן המוכן".

והיום, פה במדינת הים, הנה צמחו לו, לרבי יוזפ'ל, כנפים לעוף עד גבהי שחקים. והכנפים הללו מנסרות ומנסרות משיקות ומשיקות אשה אל אחותה עד אם קולן נשמע מסוף העולם ועד סופו. קראו נא בחלק המודעות של גליונות העתונים היהודאים לערבי שבתות ושם נדפס באותיות גדולות ומזהירות, כי רבי יוזפ'ל הוא לא רק רב, אבל רבן של כל בני הגולה; כי הוא לא רק גאון, אבל גאון הגאונים. ואת אומרת גאון שכל הגאונים ממזרח וממערב, מצפון ומדרום, נקבצים באים אליו לבקש תורה מפיהו, גאון אשר—

באצבעו הקטנה עוקר הוא הרים וטוחנם זה בזה עד היותם לרגבים דקים מן הדקים.

חנה האשה קריינדל, בת דודתו שיינדל, רחבת־הפה וחדת־החוטם, גם היא בין הנאספים והנאספות. לפנים, עוד הוא, הדוד הזקן, בבחרותו, והיא, קריינדל, בבתוליה בית אביה, נפוצה השמועה, בין כל בני משפחתם, כי שתי האחיות, אמו ודודתו, נכונות להתחתן זו בזו. אולם השמועה הזאת היתה נכונה ולא נכונה. אמנם נפש דודתו היתה מלהטת גחלים לקחת את בן אחותה ל„חתן" לבתה. אבל אמו, עליה השלום, התעקשה במיאונה וכל הפצרות שבעולם לא יכלו להעבירנה מדעתה. — אמו, מנוחתה בגן עדן, היתה מימיה שוקקה ל„אוז שמן שנוצותיו לבנות" וקריינדל בת אחותה היתה נערה שחרחורת, נערה כחושה ורזה כאגס שנתייבש.

והיום, פה במדינת הים, נצבת קריינדל בת דודתו שיינדל לנגד עיניו, והיא אשה גוצה, נפוחת בשר ומעט כרסנית. ולא רק פניה השתנו, אבל גם את טעמה שנתה. הנה שער ראשה שכבר הפך לבן קצוץ, תבנית „ראש נער". פניה השזופים וחוטמה החד ממולאים פיח לבן, ושפתיה העבות אשר לפיה הרחב קרועים בפוך־אדמדם. על רגליה פוזמקאות של משי דק, מראה בשר, ונעלים של עור מבהיק. גם שמלתה, חסרת השרוולים ורבת־המחשוף ממעל לחזה, קצרה היא עד ממעל לברכיה. והיא מתנפחת כברבור אבוס, והיא מתגנדרת, והיא קורצת בעיניה על כל סביביה. ולא רק כי תסובב ב„מבטי־חן" את האורח החדש, את בן דודתה, אבל — כמו תאמר להתנות אהבים גם עם גאון הגאונים, עם רבי יוזפ'ל שליט"א.

חנה עוד... חנה עוד...

*

זה ה„דוד הזקן", זה האורח החדש, נודע בשערים לאיש חכם ויודע תורה. וזאת תהלתו כי מעולם לא התגאה בתורתו וחכמתו על הצבור. על כן היה אז אהוב ורצוי לכל בני עיירתו. וכל הנאספים פה, מנער ועד זקן, קראו אותו, עוד בהיותם בעיירת מולדתם, בפניו ושלא בפניו, ב„ריש" נוספת על שמו — ר' זרח.

והיום בהתאסף בני החבורה לנשף קבלת הפנים, נעוצות עיני

כולם בפני ר' זרח ש ל ה ם בחבה יתרה. לא תשבענה עיניהם מהסתכל בקלסתר פניו. הלא — הוא הוא אותו ר' זרח בצורתו האצילה שהיה חביב עליהם מילדותם.

משתוקק כל אחד ואחד לשאת חן מלפני „הדוד הזקן", מתחרה איש־איש ברעהו לעשות לו נחת־רוח שאין למעלה ממנה. ור' זרח עומד משתומם: בניצוצות הללו הנתזים מכל העינים ומתלכדים למבט אחד המזהיר בנגהו, ובבת הצחוק של אושר המרחפת על השפתים ומתפשטת על כל פנים רואה הוא אותה תשוקה נסתרה, תשוקה לוהטת, המתבטאת כעין שאלה שגם תשובתה בצדה:

— האומנם כי ארץ־מושבנו, ארץ אמריקה, תיטב בעיניך?!

•

ור' זרח בהרימו את כוסו לחיי הנאספים, השיב בקצרה:

— כאשר תחון וכאשר תאהב האם הצעירה, בת אחותי, את בנה־יחידה, כן מחוננים וכן אוהבים אתם, בני ארצי ומולדתי, את הארץ החדשה שהיתה לכם סגולה מכל ארצות הגולה, ואני קורא היום גם לבת אחותי גם לכם:

באהבתכם חיו!!!

II

בָּרוּךְ׳ל נֶכֶד אֲחוֹתִי.

... לברוך׳ל הנער, בנה־יחידה של בת אחותי, — כה מספר ר' זרח — יאתה תהלה. הנה טרם מלאו לו שש שנים וכבר מקשקשת לשונו קיש־קיש „עברית בעברית". ולא רק שהוא יודע לקרוא את הכלב הקטן בשם „כלבלב" ואת החתול הקטן בשם „חתולתול", אבל — שמעו וכן תמהו — הוא מרצה על פה מעשה בכלבלב וחתולתול מהחל ועד כלה. וצלצול קולו כקול המצלתים, וכמו תטופנה שפתיו „מור ואהלות וכל ראשי בשמים".

שומעים אבא ואמא את הרצאתו ונפשם מתמוגגת בתענוגים. מקשיבים השכנים והשכנות ופיהם מלא תהלתו. מאזין גם אנכי ואני משתומם. הן אם לאמת לא תצליח לשוני, לשון האיש שהזקין

בלמדנותו, לקשקש ב„לשון־הקודש" קשקוש כל כך שוטף וכל כך מצלצל... בכל זאת לא תמלא נפשי מתורתו. הן ולאו ורפיא בידי. במוחי מנקר ומנקר אותו היתוש המטרידני מעודי גם בהויות דאביי זרבא. ואני מהרהר ומהרהר, מפקפק ומפקפק:

— המשנה הראשונה שמלמדי למדני „כד הוינא טליא" היתה אותה המשנה במסכת בבא מציעא, פרק אלו מציאות, המתחלת ב„אבדת אביו ואבדת רבו", ז„בתר רישא" „סיפא" אזיל: „היו אביו ורבו בבית השבי, פודה את רבו ואחר כך את אביו". זאת אומרת (במשמעותה) שאם לא היה לו די כסף לפדות את שניהם פודה הוא את רבו, ואת אביו הוא מניח בבית השבי. וזאת היא הלכה שגם טעמה בצדה: „שאביו מביאו לחיי העולם הזה ורבו מביאו לחיי עולם הבא". ואני שונה עוד בלשון משנה אחרת: „שאביו הכניסהו אל הפרוזדור ורבו מכניסו אל הטרקלין". — ואני הזקן שקנה את חכמתו בבית המדרש הישן אינני יכול להשלים עם נפשי כי זה רבו שלמד אותו את החכמה הנפלאה של „מעשה בכלבלב וחתולתול" מביאו לחיי עולם הבא. ולי הגבר שלמד „מסכת דרך ארץ" נדמה שאין זה מן הנימוס להכניס ב„כלבלב וחתולתול" אל הטרקלין... ולבבי יתחמץ בקרבי בעלות על רוחי מחשבה אשר כזו: „אילו היו, בל אפתח פה לשטן, אביו ורבו של ברוך'ל בבית השבי, ויד ברוך'ל אינה משגת לפדות את שניהם, האומנם כי היה פודה את רבו זה ואת אביו היה מניח בעניו בבית השבי?!"

מעמיקה בת אחותי להסתכל בפני, בפני דודה הזקן. ועינה של אמא חרוצה היא ושנונה היא... מכירה היא על נקלה ועד מהרה כי תורתו של ברוך'ל בנה לא תפיק ממני רצון רב. כי מצאתי בה איזו נימה ואיננה כשרה לפני תכלית כשרות... בהיות יראת כבודי על פניה אין היא מעיזה לפתוח שפתיה עמי... מסתובבת היא סביבי סחור־סחור. נפשה שוקקה להציל מרשמי פני פשר דבר...

אולם גם את זאת נפשה יודעת מאד כי אם יש בפי דברים להגיד לה לא אכחד אותם תחת לשוני.

פותח אני עד מהרה בשיחתי, לאמר:

— ברוך'ל הוא בן־יקיר, נער שעשועים, דגול מבני גילו. גם

מוחו חריף וגם לשונו מלוטשה. למשמע שכל מליו ראוי הוא לברך עליו ברכת הנהנין. הן גם ספורי מעשיות של חול יוצאים מבין שפתיו לבושים בגדי מועד. בכל זאת... לי, לדוד הזקן, נוח היה אילו התחיל ללמוד „חומש", אילו ערכו אבותיו משתה לקרואים והוא ישמיע באזניהם את „דרשתו", כמנהגם של אבותינו ואבות אבותינו מדור־דור.

שמעה האם הצעירה את דברי, דברי דודה הזקן, וכל פניה נתמלאו אורה. — וכמו עיני הרואות ואזני המקשיבות אל רעד לבבה בהשגשגו:

— האח, משתה לקרואים! האח, ברוך'ל בנה יעמוד לפניהם וישמיע „דרשה" באזניהם!

אז, בהחשבי לדעת כי ברוך'ל כבר איננו בר בי רב דחד יומא, כי כבר למד לשונו לקשקש עברית בעברית, ולא נאה לו לדרוש ככל הנערים על „אלף ועירא" של „ויקרא". היתה עצתי שילמוד על פה את הפרשה הראשונה של ספר בראשית, ודרשתו תהי אותה הדרשה של רבי יצחק על מה שהתחיל את התורה מ„בראשית" ולא מ„החודש הזה לכם".

והנה בא. בא היום הגדול. בקסם שעל שפתיו לקח הנער את לבות כל הקרואים שבי. נשים צעירות ואנשי־שיבה העתירו נשיקותיהם על מצחו.

עתה ידעתי גם אנכי את חובתי. הן אם על פי עצת הדוד הזקן התחיל הנער, נכד אחותו ללמוד „חומש" ואם על פי עצתו עשתה בת אחותו משתה לקרואים, הלא החובה על אותו הדוד הזקן להגיש את ה„דרשן" הקטן אל מושבו ולהשמיע באזניו דברים אחדים אשר יהיו לו לזכרון כל ימי חייו — ואשר יהיו ראויים להאמר גם לפני הגדולים הקרואים אל המשתה.

ואלה הדברים אשר דברתי באזניו:

ברוך'ל חביבי! היום החלות לקרוא ספורי מעשיות בשפה „די צחה ודי רעננה" — אף אם נמצאים הם בספר עתיק בעתיקים לספר לדור אחרון באחרונים את כל הקורות בדור קדמון בקדמונים.

ואתה דע לך, בני, כי על הספורים האלה טבוע חותם אשר יקום בזהרו עד אחרון על עפר יקום.

זה לך האות: נער עברי כי יקרא בהם טהורים הם ותמימים הם לעיניו כטוהר תום ילדותו ועל פי דרכו ועל פי רוח מבינתו יחזה בם מחזה משיב נפש. ובה במדה שיגדל הנער ישגשג וישגשג המחזה עמו, ייף וייף עד אם ייראה לנגד עיניו בכל נעמו ובכל הדרו.

ראה זה קראת היום את הספור הראשון על אודות בריאת העולם. ולעיניך נגול מחזה מתנוסס בשלל צבעים מרהיבי עין: מסביב־מסביב תוהו ובוהו. אין ואפס. אפלה נדחת על פני תהום עמוק עד לאין שיעור ולאין גבול. והנה פתאום מרחף ובא רוח ממרום והוא אמר „יהי אור" ויהי אור. וכה באו עוד ששת ימים תכופים זה אחר זה, ויום אחר יום נגלים פלאים על גבי פלאים. הנה ממעל פרושה מפה מראה תכלת ובה שזורים שמש וירח וכוכבים אשר הוד להם ויפעה להם. ומתחת נראים טפלי מים המשתרעים ומשתפכים לרחבם ולעומקם. ועל היבשה, אשר מבינות לטפלי המים, נראים שטיחים ירקרקים מראה עשב ואילנות מלבלבים המתנוססים בכותרות עלים ירוקים שעל ראשיהם. ובטפלי המים שורצים ועל השטיחים זוחלים כל נפש חיה למינה... האומנם, ברוך־ל בני, כי זה מחזה מקסים כל נער בנעמו וביפיו?... אולם כאשר תגדל וכאשר תחפוץ וכאשר יהי בך הכח להעמיק חקור בסוד היצירה כן תפקחנה עיניך וכן תחזינה בה נפלאות על נפלאות... ואתה בן אדם תראה את עצמך לא רק כבריה התיכון בכל אשר מסביב לך אבל גם כבחיר היצורים אשר בידו נתן הכח להטביע על היצירה גם את חותמו הוא. והיה כי תשמור על נפשך להחזיקנה בתומתה ובטהרתה, והיה כי „תדון דין אמת לאמתו", ואת אומרת, אם לא תהדר פני שוע בריבו עם דל ואם תשפוט את כל בן אדם על פי האמת הטהורה והתמימה, תגיע למדרגה היותר גבוהה: „אתה תהי שותף לאדון עולם במעשי בראשית".

את הדבר הזה הגדתי לך, ברוך־ל חביבי, בתור בן אדם, ועתה אגיד לך עוד דבר בתור יהודי:

לפני ימים לא רבים מת בעיר הבירה למדינת דינמרק „גדול" בישראל. זאת אומרת גדול בעמים, אשר בו ישראל יתפאר.

הנה זה האב בחכמה, זה הראש והראשון במבקרי קורות התבל, אשר בעינו החדה היה חודר אל כל פנה נסתרה שבנפש האדם והיה מגלה צפונות ועמוקות מני דור ודור, זה האיש ששמו גיאורג ברנדס, ממעי יהודה יצא.

מתימרים אנחנו היהודים בכבודו.

והוא?!

הוא רושם בספר זכרונותיו אחת הקורות אותו בימי ילדותו והוא מספר אותה לדור:

— „בבית אבותי לא ראיתי כל אות וכל זכר ליהדות. הולך אני פעם לטייל ברחובות העיר, בלוית העלמה השומרת עלי, רצים לקראתי נערים וקוראים אחרי: „יהודי! יהודי!" שומע אני את הקריאה הזאת ואינני יודע מה היא. שואל אנכי מפי השומרת פשר דבר. מגבבת השומרת אי־אלו דברים אשר אנכי לא אדע פתרונם. אירע לי המאורע הזה עוד פעם ועוד פעם. ואנכי, בשאלי פעם פעם את השומרת מבקשת היא פעם בפעם אמתלה אחרת להשתמט מפני התשובה הנכונה. משער אני בנפשי כי זה דבר אשר היא מפחדת להגיד לי מה הוא. שב אנכי אל ביתי ואני מאיץ ואני מפציר באמי להגיד לי מה זה „יהודי". מצטחקת אמי ואומרת: „זאת היא בריה משונה!" מתעקש אני ומציק אני לאמי להראות לי פני יהודי. מצטחקת אמי עוד פעם והיא מנשאת אותי על זרועותיה לנגד הראי ואומרת: „ראה זה יהודי הוא!" — ונבהלתי מאד".

ואותה הבהלה שנבהל בפני עצמו בימי ילדותו חדרה מבעד לכל יצורי גוו ותחרידהו כל ימי חייו.

אז בהגדלו השתקף בראי של עמים רבים בעמי התבל והעמיק מבטו לגלות את הנקודה המרכזית אשר ממנה יתד וממנה פנה לכל עלילותיהם ולכל קורותיהם מימי דור ודור. אולם הראי של עמו היה מכוסה לעיניו בוילון עב ושחור. וכמו היה ירא להשתקף בו. גם בימי זקנתו, כשהערים לפעמים אחד העתונאים, השואפים לחדשות, לגשת אליו בשאלתו על דבר יחסו אל היהדות, היה הוא

מתחמק מפני כל תשובה נכונה והיה מגמגם בלשונו ממש כאותה השומרת בימי ילדותו.

אין בנו איש אשר יאבה ואשר יוכל לשית על גבר אשר כזה חטאת. איש יהודי שלא ראה מימיו חיים של בני עמו, שמנהגינו הקדומים, אשר בהם אצורים גם קורות הצער גם קורות־השמחה של אלפי שנים, זרים לו; איש יהודי אשר האוצרות העתיקים של תרבותנו, כן בימים עברו וכן בימינו אנו, סתומים וחתומים לפניו; יהודי אשר כזה אם ישתקף בראי עמו רואה הוא לפניו צלם דמות פני מת, שלד של עצמות יבשות — והוא נבהל מפני עצמו. ואף אם לא „יחליף את אדרכמונו", באשר אין לו מה להחליף ובמה להחליף, נשאר כל ימי חייו „יהודי של בהלה וחרדה".

„יהודים של בהלה וחרדה" כאלה לא מעטים הם בתוכנו. והם „גדולים בישראל" אשר אנחנו מתגאים בהם, והם — נבהלים מפני עצמם ונבהלים גם מפנינו.

ואותך, ברוך'ל בני, אני מברך כי כשתגדל תהי לגדול בישראל אשר עמך יתפאר בך ו א ת ה ת ת פ א ר ב ו. והיה כי תשתקף בראי לא את צלמך בלבד תראה, אבל אתה תחזה מאחוריך את כל אותה ה„שיירא" של גאונינו, גאוני קדמאי וגאוני בתראי בכל מקצועות החכמה והמדע, ואתה תחשוב את עצמך לטבעת אחת אשר עליך להכשירנה כי תהי ראויה להדבק באותה „שרשרת הזהב", להגדילה ולהאדירה.

III

בְּפִי מִדְרָשׁ וּבְפִי חֲרוּשָׁת.

— מפי, מפי איש חדש מקרוב בא, רוצים אתם לשמוע משפט על הנעשה בקהל היהודים אשר בתבל החדשה? הבה אספר לכם את אשר חזיתי זה אמש ואת אשר חזיתי זה היום:

אמש — ואנכי בקומה השניה למלון המרכזי אשר ברחוב ברודוויי.

זאת הקומה היא היותר מקושטה בכל קומות המלון. בבואך אל הפרוזדור כבר תצעדנה רגליך צעוד וטפוף על שטיחים פרסיים

הפרושים על הרצפה וכבר תחזינה עיניך הדר הפרחים המוזהבים המשוחים על הקירות מסביב ועל התקרה ממעל. ומן הפרוזדור תכנס אל אולם גדול ורחב־ידים כאל טרקלין אשר לארמון רוזנים.— ושם באולם יאפפך קסם של אור החשמל, מראה לבנת־כסף, המשתפך מן הפנסים התלויים ויורדים מעל התקרה ומן אגסי העששיות הקטנות התחובות בקירות מסביב.

באותו האולם הגדול נמצא היום מחנה־לא־קטן של מלצרים גלוחי זקן וגלוחי שפם, הלבושים מעילים שחורים קצוצי־כנפים וחזיות שחורות חשופות־חזה — להבליט לעין רואים את לבנת־השלג אשר לכתנותיהם המגוהצות.

ובו באולם, אשר בערב שלפני היום הזה היה ערוך נשף־חשק ומשתה־עליזים, ואלה הפנסים והעששיות היו שולחים את קרניהם על בחורי־חמד ובחורות־עגבים, בצאתם שלובי זרוע במחול, ואלה המלצרים היו „רוקדים כנגדם" לשרת לפניהם; בו באולם שופכים היום הפנסים והעששיות את שטף אורם על ראשי עדת יהודים־חרדים, בהתאספם הם ונשיהם, בניהם ובנותיהם, לנשף־כבוד וסעודת מצוה — והמלצרים מסתובבים לנגדם הלוך וסבוב ומיחלים לפקודתם.

לעדה הזאת, עדת יראים וכן שלמים, הוכנה היום סעודה כהלכה, סעודה כדת־אמריקה, סעודה שיש בה משמנים ומעדנים ומטעמים. וגם „מזג־גנובים" לא יחסר.

והסעודה סעודה „כשרה" היא לכל דקדוקיה ופרטיה. — הן המשגיח על „כשרותה" הוא רב אמריקאי מן החרדים שבחרדים; הן הוא הוא המדקדק עם זקנו, זרוק־השיבה, „כחוט השערה" — להעביר עליו את המספרים על־פי הדין המפורש ב„שולחן ערוך".

הקרואים, הם ונשיהם, בניהם ובנותיהם, יושבים משפחה־משפחה מסביב לשולחנות עגולים ומכוסים לוחות־שיש, הממלאים את האולם. ולאורך קיר המזרח מסודרים כסאות־רפודים לאנשי־סגולה המכבדים את מקומם, לשבת במערכה — לימינו ולשמאלו של אותו „חתן דנן", אשר לכבודו ערוך המשתה ובשלו כל התכונה הזאת.

הלא אלה הם אנשי הסגולה מן השרידים, ילידי רוסיה, שבבחרותם היו תלמידי הישיבה אשר בעיירה מיר. הם הם העושים היום „משתה פרידה" לראש הישיבה של עיירה זו ולבן לויתו, אחרי התמהמהם באמריקה ירחים מספר. והם הם אשר קראו אל המשתה את כל ילידי עיירת מיר והסביבה שהתישבו בתבל החדשה ובה הציבו למו יד.

ואני בהעיפי עיני על שני היהודים האלה, על ראש־הישיבה ובן־לויתו, על אלה היחידים בנאספים אשר מימיהם שמרו על זקנם לבלי שלוח בו יד, וכשהיתה נושרת אחת משערותיו היו נזהרים להטמינה בין הדפים של איזה ספר, כמעט שהתעורר בי לבי לחומלה עליהם. לי נדמה כי לשטף אור החשמל ממצמצים עפעפיהם — ובגשת עליהם מלצר יהודי גלוח זקן וגלוח שפם מרכינים הם את ראשיהם, וכמו עוצמים עיניהם מהסתכל בפניו.

זה הראש לישיבת־מיר, היושב בתוכנו, צעיר הוא לימים רבים מאלה שהיו לפנים בחורי הישיבה הזאת, הנותנים היום כבוד וגודל לו. הוא, זה ראש הישיבה, הוא ממלא מקומו של ממלא־מקום־רבם. ולעיני אלה השרידים מופיעה באותו מעמד זאת הצורה המזהירה של אותו הרבי, זכרו לברכה, אשר מפיהו בקשו תורה, ומסביב לצורה זו מרחפים תמונות וצללים של אישים ומעשים שהיו ושנעשו על ידי חבריהם ועל ידם בימי בחרותם — בימים שהם כל־כך רחוקים וכל כך קרובים אליהם.

הלא הוא הוא הרושם הניכר והבולט גם בנאומיהם של אלה השרידים. את ראש הישיבה היושב בתוכם הם מכבדים באשר הוא ה„נכד" של הסבא ש ל ה ם, באשר הוא הסוכך על זכרונותיהם העתיקים, באשר הוא השומר הנאמן על אותו הכרם אשר בו היו ה ם נטועים ובו התפתחו אף שגשגו.

לא כן הזקנים והזקנות שבקרואים. בזכרונם מימי נעוריהם, בעודם בעיירת מולדתם, עוד חיה ועוד קימת כיום הזה אותה הישיבה העתיקה אשר בה היו בחורים למאות הוגים בתורה יומם ולילה ובזכותם העולם קיים. לפניהם אין דור ראשון ואין דור שלישי בשרשרת הזהב ההולכת ונמשכת מדור דור עד אחרון על עפר יקום.

זה היהודי ארוך הזקן וכפוף־הראש היושב בקיר המזרח הוא ראש־ישיבה ש ל ה ם ואלה הבחורים אשר למענם הוא בא לאמריקה לבקש כופר־פדיום „ארוחות־ימים־של־אז" הם הבחורים ש ל ה ם „ההוגים בתורה יומם ולילה ובזכותם העולם קיים".

הנה אל שולחן קטן אשר אל מול מושבו של גדליה בובליק, נשיא המשתה, יושבת לה אשה זקנה כפופת־גב ושער ראשה לוטה במטפחת. — אחרי כן נודעתי כי היא אלמנת מי שהיה סנדלר בעיירה מיר, ובבית הכנסת לחייטים היה הוא מקריא והיה הוא מפרש, יום יום בין מנחה למעריב, את אגדות הש"ס שב„עין יעקב" באזני הבאים להתפלל.

אז בפתוח נשיא המשתה בנאומו אין הזקנה גורעת ממנו עין. היא נועצת מבטיה בפתחי פיהו, חוטפת וחוטפת מהם כל מלה ומלה וכוססת אותה בלחש בין שפתיה. ואני אינני יודע מה היא הצורה אשר לבשו המלים „קפיטול שברומא", „פונציוס ופילטוס" ושאר „השמות הקדושים" שנזרקו מפי הנואם בשטף מדברותיו, אחרי החטפם ואחרי הכססם בין שפתי אותה הזקנה. אולם את זאת חזיתי ואספרה: בהחל הנואם לתאר את מצב בחורי הישיבה הסובלים חרפת רעב נראו בעפעפי הזקנה, אשר אורם כמעט חשב להדעך, שתי דמעות גדולות ונוצצות שהיו נושרות ונופלות אל תוך קמטי פניה. — ובהגד הנואם כי במחיר מאה וארבעים וארבעה דולרים לשנה, זאת אומרת במחיר שנים עשר דולר לחודש, יש ביד כל איש יהודי וכל אשה יהודיה „לשכור" לו או לה אחד מבחורי הישיבה שילמוד בעדו או בעדה תורה, זאת אומרת שה„משכיר" ילמוד וזכות תורתו תעמוד ל„שוכר", אז היתה זאת האשה היהודיה כפופת־הגב הראשונה אשר, אחרי הכססה את מספר הדולרים בין שפתיה התירה אחד הכפתורים הרכוסים בחולצתה ממעל לחזה, נתנה כף ידה הימנית אל סתר המקום הפתוח, הוציאה ממחבואו כיס של עור הקשור אל פתיל הסובב את צוארה והוא תלוי ויורד עד מתחת לחולצתה, פתחה את חרצובות הכיס, הפכה את שטרי הכסף שהוציאה משם פנים ואחור, ואחרי בחינה מדויקה היתה מונה אותם אחד אחד

בידים רועדות — ובעינים מפיקות נוגה היתה ממהרת להניח את סכום הכסף לשנה תמימה על השולחן אשר לפני היושב־ראש.

•

אחד היהודים היושב לשמאלי, איש קר־הכבד, מוצא ברגע הזה אל נכון לספר באוזני „מעשה שהיה“:

— לפנים בישראל היו היהודים שבמדינות ביהם ומורביה למופת באהבת־תורה ויראת שמים שבהם, והישיבות אשר הם החזיקו ברוב קהלותיהם היו נודעות לשם ולתהלה. הנה כי כן היתה ישיבה מפוארה בקהלת ניקלשפורג בימי „רבי שמלקה הניקולשפורגי“ ובקהלת לייפניק בימי הגאון רבי ברוך תאומים פרנקל ואחריו בימי הגאון רבי שלמה קווטש. אולם הישיבה היותר מהוללה היתה בקהלת בוסקוביץ בימי הגאון רבי נחום טריביטש, בעל „כסף משנה“ על „יד החזקה“ להרמב“ם. ולבחורי הישיבה שבקהלת בוסקוביץ יצא שם בכל תפוצות ישראל ביראתם הקודמת לחכמתם. ויהי הפעם ואחד מפרנסי הקהלה, העשיר הגדול שבהם, חש בנפשו שאיננו שלם בגופו, והיה חושש שמא קשה יהיה לו לשבת בתענית שמונה שבועות תכופים זה אחר זה בכל יום שני ויום חמישי של שובבי“ם ת“ת. אז קרא לאחד הבחורים מבחורי הישיבה, נתן על ידו „אגרא דתעניתא“ כיד עשרה טובה עליו. ונפשו מצאה לה מרגוע. „הנה הבחור יתענה בעדו!“

יוצא זה הבחור מאת פני הפרנס שמח וטוב לב. מהפך הוא ומהפך בשטר הכסף הנתון לו. משתקף הוא ומשתקף בו. שטר גדל־ערך אשר כזה לא היה בידו אף לא ראה אותו מעודו ועד היום הזה. חש הוא בנפשו כי רעבה היא. זה ימים רבים לא אכל לשובע. תוקף עליו יצרו, וכמו להכעיסהו דוקא ביום השני לסדר „שמות“. מתגנב הוא לבוא אל אחת המסעדות ולתת פקודתו למלצר שישים לפניו ארוחה היותר שמנה. — „הפעם, זאת הפעם, אך הפעם רוצה הוא לשבור רעבונו תכלית־שברון!!!“

ויהי בהודע הדבר לאותו הפרנס נמלא הוא חמה, והוא היה ממהר לרוץ אל ראש הישיבה ולהתאונן באזניו על ה „נ ב ל ה“ אשר אותו הבחור עשה בישראל. אז כשהזמין ראש הישיבה את

הבחור הזה להוכיחהו היה אותו הבחור טוען וחוזר וטוען בתומתו:

— „אנכי אינני יודע בנפשי כל עון אשר חטא. הן הפרנס נתן לי אגרא דתעניתא לשבת בתענית בעדו ולא בעדי. ואנכי את חובתי עשיתי באמונה. אמנם בעדו התעניתי, אבל כשאני לעצמי אכלתי".

זהו מעשה שהיה — מסיים אותו היהודי בבת־צחוק קרה ככפור — ואנכי ירא פן יעשה זה הבחור שבישיבת מיר כחברו בישיבת בוסקוביץ. בעד האשה היהודיה ישב על מושבו לפתוח שפתיו בלמודים וכשהוא לעצמו ישב ויפהק.

— לי — השיבותי אנכי אל הדובר אלי ברוגז קולי — לא תחלל במהתלותיך את הקדושה החופפת על המחזה אשר חזיתי. לבי בי הומה למראה הדמעות הגדולות שהיו נוצצות בעיני זאת אלמנת הסנדלר כששמעה שאחד מבחוריה אשר בישיבה שלה ירעב ללחם. ונפשי בי מתרוממת למראה „הקרבן הגדול" אשר הביאה ברעדת־גיל להשביעהו...

•

ועוד מחזה אחד קטן — הגדול אלי:

מבין היושבים אל קיר המזרח קם על רגליו איש שהדרת־שיבה חופפת עליו, וכפת־המשי שעל קדקדו כמו מרפרפת היא על תלתלי־שער מראה־כסף. איש שזקנתו איננה מביישת את בחרותו, ולחייו עודן מלאות, ומצחו הרחב עודנו חלק, ועיניו עודן נוצצות בברק נגהן. הלא הוא צבי הירש מאסליאנסקי, מי שהיה גם הוא אחד מבחורי הישיבה שבעיירת מיר. והוא בקולו שעודנו חוצב להבות ועוד בו אותו הקסם לרכך בנועם־נאומו כל נוקשה, לפשט כל עקמימיות ולהמתיק כל מר, היה מספר אחד מזכרונותיו היותר יקרים לו:

„באחד מימי השבתות, אחר הצהרים, „הפתיהר" המשגיח על הישיבה בשבתו במסבת חבריו והיה מקריא לפניהם חיה מפרש להם פרקי תנ"ך בביאורו של בן מנחם. אז בעמדו אחרי כן כפוף־ראש כ„פושע" לפני ראש הישיבה, נמוך־הקומה, צנום־הגוף ובעל העינים הממלטות כדודי־אש, היה ראש הישיבה מצליף בכף ידו

הקטנה והרכה על לחיו הימנית צליפה קלה שיש בה משום ספק־מכה ספק לטיפה... לא עברו ימים רבים ו„הירשלי", בחור הישיבה, היה לאשר היה, היה ל„מאסליאנסקי", למפתיע את כל שומע בהטפתו לשיבת ציון; אז נפגש עם מי־שהיה רבו בעיר לודז, בביתו של הרב דמתא, של הגאון רבי אליהו חיים מייזל. ואותו ראש הישיבה היה מחבק את „הירשי'לה שלו" בידיו הקטנות והרכות ועל אותה הלחי אשר עליה ה צ ל י ף לפנים, שם היום כחותם את נשיקת פיהו, נשיקה עצומה מאד וחמה מאד".

שכני היושב לשמאלי, זה היהודי קר־הכבד, היה קורץ בעיניו אלי להביט אל השולחן הקטן אשר לימיננו.

אל השולחן ההוא ישבו שתי נשים זקנות, אשר בבתוליהן בית אבותיהן, בעיירה מיר, היו חברות נאמנות זו לזו. עתה דוחפות זו את זו, באין רואים, במרפקיהן, והדם אשר כמעט כבר קרוש הוא מתמר ועולה בשארית־חומו אל פניהן. וכמו תאמרנה אשה אל אחותה: „הלא זה הוא הירשילה שלנו, אותו בחור הישיבה יפה העינים ובעל התלתלים השחורים, שכל הבחורות שבעיירתנו היו נושאות אליו גם את עיניהן גם את נפשותיהן!"

על שפתי שכני היושב לשמאלי רחפה בת־צחוק קרה ככפור. אולם — אנכי הייתי תפוש במחשבותי על אדות היחס של התלמידים מלפנים אל רבם ועל אדות היחס של ראש הישיבה מלפנים אל תלמידיו.

•

ואת אשר חזיתי היום? בעוד ראשי סחרחר ומלא המחזות שעברו אמש לנגד עיני, באתי היום לפני הצהרים אל הישיבה היותר גדולה והיותר מהוללה, הנקראת על שם הגאון רבי יצחק אלחנן. את אשר חזיתי ואת אשר שמעתי שם נכון אני לתאר לעת אחרת, והיום רוצה אני להגיד רק את זאת כי שמעתי שם ומירות עתיקות מפיות צפרים חדשות וכי ראיתי שם יפיפותו של ניו־יורק באהלי־מיר. אולם בכל ההערצה אשר לבי היה מלא למראה עיני ולמשמע אזני תקפתני מחשבה שאיננה נותנת דמי לי ואינני יכול להשתחרר ממנה. הלא היא:

לשלש מפלגות נפלגו היהודים באמריקה, למפלגת המתקנים, למפלגת השמרנים ולמפלגת החרדים. אמריקה היא ארץ של בתי חרושת. נמצאים למתקנים שני בתי חרושת לראביים בסינסינאטי ובניו־יורק. נמצא בניו־יורק לשמרנים בית־חרושת לרבניהם. — ולבי בי מהסס פן יהיו ברבות הימים גם בתי המדרש למפלגת החרדים לבתי חרושת...

IV

אֵלֶּה בְּצוֹנְנִים וְאֵלֶּה בְּרוֹתְחִים.

... בשבתי אמש בדד בחדרי, ואין איש אתי לשאול את פיהו אם הדין נותן כי לא רק כל מקום שאסור משום מראית עין אבל גם כל מקום שאסור משום משמע־אוזן אפילו בחדרי חדרים אסור, הוריתי היתר לעצמי לרשום בפנקסי שני מאורעות שאירעו בזמנים שונים לשני אנשים יהודים שונים, בהפלג אניתם בים — ולהאיר עליהם בפנס־החשמל שבידי.

א

בימים מאד־קדומים היה באחת הארצות מארצות הקדם איש־עברי ה„ירא את אלהי השמים אשר עשה את הים ואת היבשה". ויהי האיש ההוא לחידה סתומה בהלך־נפשו ומעלות־רוחו: „אם אותו אלהי השמים אשר עשה את הים ואת היבשה בוחר בו לציר־שלות, ברוח הוא מלפניו מן היבשה אל הים!"

ויהי סער גדול מאד וחזק מאד בים. הים זועף. הוא שולח באניה את כל משבריו וגליו לטלטל אותה טלטלה נוראה. עוד אחת מעט והוא יהפוך את האניה על פיה. אז נבהלו המלחים, נחפזו להטיל את כל הכלים אשר באניה — וגם התרמיל אשר בו חבויים הטלית והתפלין וסדור־התפלה של זה האיש העברי בתוכם — אל הים.

ותהי הזעקה גדולה ומרה.

רק האיש העברי הוא האחד אשר לא חת ולא זע. הוא ירד אל ירכתי הספינה, בחר לו אחת הפנות, השתטח עליה פרקדן מלוא קומתו, בשומו את שתי כפות ידיו מתחת למראשותיו — וישכב

וירדם.

נבהל רב־החובל להקיצהו מתרדמתו. והוא גוער בו בנזיפה שיש בה גם תחנונים:

— מה לך נרדם?! האינך רואה כי התהום פותח לועו לבלענו אותנו כולנו חיים?! אנחנו כולנו כבר זעקנו אל אלהינו... קום גם אתה וזעק אל אלהיך —אולי יתעשת הזא ולא נאבד.

אולם זה האיש לא ינוע ולא יזוז ממשכבו. ובפהקו בכל פה משיב הוא אמריו לו:

— לא לי לזעוק ולא לי להתחנן אליו. תפלתי תועבה. הלא מלפניו אני בורח.

עוטרים אותו גם רב החובל גם המלחים וגם כל יורדי הים באניה זו, סביב סביב, והם מקיפים אותו בשאלותיהם:

— מה מלאכתך ומאין תבוא, מה ארצך ואי־מזה עם אתה?... ומה זאת עשית?... אנה יברח איש ואיפה יבקש מפלט לו מפני אלהיו?...

והוא, כשהוא חוזר ומשתטח על משכבו, משיב להם בשפתים רפות, וכמו יאמר להפטר מהם ומהמונם:

— מה לכם העמק ומה לכם הרבות שאלה? שאוני והטילוני אל הים, והים יעמוד מזעפו. הן יודע אני כי בשלי כל הסער הגדול הזה.

•

בלבותם של דגי הים נטועה טינה נושנה על שליט־השליטים בין בים ובין ביבשה. „הן אותם עשה לא־מושל־בם. הגדולים בולעים את הקטנים, התקיפים את החלשים, ולית דין ולית דיין. גם ליצורי היבשה עשה אותם הפקר. כל הרוצה לצוד אותם יבוא ויפרוש מכמורת, יבוא ויצודד. ועוד יתרה עשה! כי לבעבור הכעיסם ולבעבור הרעימם יצר אותם אלמים — ואף לצעוק חמס ולהגיש עצומותיהם לפני מישהו אין בלשונם מלה!"

ובכן עתה בהודעם כי בא אליהם אחד היצורים מיצורי היבשה „המתפרץ מפני קונו מבלי עשות רצונו זבורת מלפניו", והוא מבקש

לו מפלט בקהלם, חזו נקם, אף ששו לקראתו בהרימם לעומתו את סנפיריהם ובקשקשם לפניו בקשקשותיהם:

— „האח! בא חבר־לדעה, בא את־להתקוממות!

והנה הגדול שבהם. דג־כרסני, ממהר לשחות לקראתו, והוא מתנפח לפניו, וכמו יאמר לו:

— גם אני יודע פרק בהכנסת אורחים. ביתי, זאת אומרת כרסי, פתוח לרווחה לפני כל אח־להתקוממות. בו תמצא גם אתה לך מחבוא־סתרים מפני כל רודף. ובחביון ביתי ייטב לך כל„תינוק בירך אמו".

ואותו ה„מכניס־אורחים" לא יתמהמה אף לרגע. הוא ימהר יחיש מעשהו, הוא פוער פיהו ובולע אל קרבו את חברו־לדעה כולו כמו שהוא, על תלבשתו ועל סנדליו. — רק כי הכובע והכפה שעל ראשו חסרו לו. בהתגוללו מעל האניה אל תוך הים הוסרו מעל קדקדו, אבדו ואינם.

שוהה זה „הבורח" במחבואו שלשה ימים ושלשה לילות. חי בעל הדירה, זאת אומרת בעל הכרס, עם דיירו־אורחו חיי־אחת, כמעט עד כדי נשיקה. חלק כחלק יאכלו. גם יש אשר המכניס־אורח מודיע לאורחו חבה יתרה. כי כאשר יצליח לצודד דג רך ושמן מגרס הוא רק את ראשו ואת זנבו ואת הנתח הטוב ישים לפני אורחו. והוא, המכניס־אורח, ישבע נחת בראותו את אורחו ה„מתקומם" לועס בשיניו את כל דג ודג, מבלי להבחין בין טמא לטהור — ואחרי אכלו עודנו מלקק בלשונו את שפתיו. כי ע ל כ ן מ ת ק ו מ ם ה ו א...

אולם הלעולם חוסן מתקומם המתחבא בכרס־מאפליה?

אז בהיות הבוקר, בוקר יום רביעי, נבהל פתאום בעל הדירה, זאת אומרת בעל הכרס, למראה עיניו ולמשמע אזניו, כמעט עד להשתגע:

הנה דיירו־אורחו, אותו איש היבשה המתפרץ מפני קונו ובורח מלפניו אל תוך הים, תוחב את סנדליו המסומרים אל תוך מעי בעל הדירה שלו, בקומו לעמוד על רגליו, והוא ממצמץ בעיניו אל מול רקיע השמים „שמבחוץ", ובלי כובע על ראשו ובלי טליתו ותפליו פותח הוא שפתיו לערוך ת פ ל ה ח ד ש ה... ואף גם זאת כי

בעודנו מסתתר במחבואו מפני קונו מעמיד הוא את פניו כאילו מעולם לא נפל דבר ביניהם והוא אינני מתחטא לפניו, אבל מתרפק הוא עליו כילד־שעשועים על אב חנון... ואם מעט לך הלא הוא עוד מוצא בנפשו עוז להביא את דבת בני־גילו רעה אל אביהם־מחוללם כי המה „משמרים הבלי שוא וחסדם יעזובו"...

ובעל הדירה, זאת אומרת בעל הכרס, אמנם רב חסד הוא, אבל איננו ארך־אפים. הלא גם בהתרגזו ובהתקצפו איננו גוזר על דיירו כליה, אבל זה משפטו חרוץ הוא להוציאהו בטרם רגע מדירתו.

אז ממהר הוא כחץ מקשת לשחות עד לחוף הים, נותן את זנבו אל חכו עד כדי הקאה — וכבולעו כך פולטו אל היבשה.

•

ואני בבואי היום בבוקר אל היכל התפלה אשר למתקנים, המתפללים בגילוי ראש, בלי עטיפת הטלית ובלי הנחת התפלין, ותפלתם תפלה קצוצה, אמרתי לנפשי: „הלא אלה המה מבני בניהם של אותו „הסבא המוקא", אשר את תרמילו שבו היו חבויים הטלית והתפלין וסדר התפלה הטילו המלחים אל תוך הים, ובהתגוללו גם הוא אחרי כן מעל האניה אל התהום הוסרו הכובע והכפה מעל קדקדו; הלא אלה הם מבני בניהם של אותו „הסבא" אשר דמו הקר כמעט שנקרש בשהותו שלשה ימים ושלשה לילות במעי הדגה. כי על כן גם בעורקיהם נוזל דם־דגים וגם „השירות והתשבחות" שלהם, השאולות ממנגינות לא־להם, קרות הן ככפור..."

— אל תהי נמהר במשפטך עליהם — שומע אני פתאום קול מאחורי — כמעט כולם ישרים הם בלבותם, והמה משכילים אל דל. רחמנים בני רחמנים הם. גם יש בהם אנשי מדע המגלים עמוקות בחקר שרידי מחמדינו מימי קדם. ולא זו אף זו כי יש בהם כיום הזה יהודים נאמנים לעמם, אשר כל לבם וכל נפשם נתונים לו לקומם הריסותיו ולהשיבו לתחיה בארץ־אבות.

— באמונה שלמה, שגם אני רוצה בה — השיבותי לקול הקורא אלי — מאמין אנכי כי כל דבריך על אודותם כנים הם. ואני, לא על שאינם אוחזים מנהגי אבותיהם בידיהם תלונתי. אף אין לי

יפוי־כח לדרוש מהם חשבון על שהם נוהגים קלות ראש גם בדברים שרוב גופי תורתנו תלויים בם. אבל קובל אני עליהם על העיזם לחשוב גם את אבותיהם שומרי־אמונים מדור־דור גם את אחיהם החיים ביניהם כולם היום ו„תלמודם בידם", ל„משמרים הבלי שוא", ועל המירם את השריד האחרון של מחמדינו מימי קדם, את שפת עמם, בשפת עם־זר. ונפשי בי הומה ולבבי בי יתחמץ בראותי כי — הם דנים את היהדות בצוננים.

ב.

ובימים מאוחרים, מאד־מאוחרים, היה באחת הארצות מארצות הצפון איש יהודי, אשר יותר מאשר הוא ירא את „אלהי השמים אשר עשה את הים ואת היבשה" אוהב הוא אותו. ויהי גם האיש ההוא נפלא בכל דרכיו: בו לא בחר אלהיו להיות לו לציר שלוח מאתו להגיד לאחרים פשעם, אבל הוא חושב את עצמו לבחירו עושה רצונו. והנה גם הוא בורח. אבל הוא איננו בורח מלפני אלהי השמים אשר עשה את הים ואת היבשה כי אם בכדי להתקרב אליו. — הוא בורח מפני אלה האומרים לפתוח לפניו כל השערים אם רק את השער האחד, „זה השער לה'" יסגור בעדו; הוא בורח מפני אלה החושבים אותו למורד ב„מלכות ההפקר" בהורותו לבני עמו תורת־חסד. והוא בורח מארצו וממולדתו ומבית אביו לרדת הים באניה ולבוא אל ארץ החופש, אשר בה לא יהי אנוס לבוא אל אחד המחבואים אשר באחד המרתפים כשנפשו שוקקה לעשות רצון קונו — לאהבה אותו ולדבקה בו בהגותו בתורתו ובהעמידו לה תלמידים הרבה.

ויהי האיש ההוא אחד הלומדים המצוינים, הממלאים כרסם תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי, ספרי וספרא, תוספתא ומכילתא, „ראשונים" גם „אחרונים"; ויהי האיש ההוא אחד מאלה החושבים את התפלה ל„חיי שעה" ואת התורה ל„חיי עולם"; ויהי בבוקר של אחד הימים, בהפלג אניתו בים, הוא יורד אל ירכתי הספינה לבחור לו אחת הפנות ושם עוטף הוא את טליתו ומניח את תפליו. אז ממהר הוא להגיד פסוקי דזמרה, נחפז הוא לגמור אמירת קריאת

שמע ותפלת שמונה עשרה; ואז, בהמירו תפליו של רש"י בתפלין דרבנו־תם, מוציא הוא מתרמילו אחת המסכתות להגות בה.

אולם הנה השטן מרקד. דוקא בשעה שהוא מעמיק בלמודו לרדת עד נבכי תהום של סוגית „תקפו כהן" היתה סערה בים.

אמנם בתחלה, בהיותו תפוש במחשבותיו, לא שעה אל הים ואל תעתועיו. אבל כשזה הים הוסיף להראות את אותותיו ואת מופתיו, והסער הולך וגדול, הולך וחזק, הוא מניע כבכבדה גם אותו גם את המסכתא אשר לפניו, כבר התקצף עליו על שהוא מבטלו מלמודו.

ויהי כאשר קרב אליו רב החובל להגיד מה שיש בפיהו להגיד לא פנה הוא עוד אל דבריו ולא שמע להם. כי החלטתו כבר גמורה הוא מלפניו: הוא ממהר לקחת את מקלו אל ידו, וכשהוא עודנו מעוטף בטליתו וטוטפות־דרבנו־תם על קדקדו נחפז הוא לעלות במעלות אל ראש האניה, ובהרימו את מקלו אל מול הים גוער הוא בו לאמר:

— הסכת נא ושמע, אתה ים אוקינוס! אם תשתוק עד ארגיעה מעלינו מוטב, אשים גם אנכי יד לפה, ואם לאו, אם תעמוד במרדך לטלטל אותנו טלטלה־טלטלה, אביא לך ראיה ממאמר בתלמוד ירושלמי, אשר בו מכללא איתמר וממאמר במכילתא אשר בו בפירוש איתמר כי לא ים אבל נהר אתה ככל הנהרות ולא לך המשפט ולא לך הזכות להעביר את גליך על האניה ולהסתער עליה!

•

אז בבוא זה היהודי הנפלא בדרכיו אל היבשה, היו ליצני־הדור חומדים להם לצון. הם העבירו קול במחנה כי כל דגי הים „אמרו קשר". לא היה בהם דג אשר יתרצה לבלוע אל קרבו איש מעוטף בטליתו ובטוטפות על קדקדו, וכרסו עמוס משא כבד של שני התלמודים ונושאי כליהם, מלבד ספרי וספרא, תוספתא ומכילתא, ראשונים ואחרונים — והם הם אשר הכבידו את אכפם על הים לעמוד מזעפו.

שמע זאת זה היהודי וישחק גם הוא. — במלי דבדיתותא מוצא גם הוא חפץ. מאז נתהה לבו אחריהן.

קם אחד הפרופיסורים אשר בבית המדרש לרבנים, מיסודו של שכטר, ובהשמיעו את שיעורו באזני תלמידיו הוכיח כי על פי המסקנות החדשות שבחדשות בחקרי הלשון יש באותו המאמר שבתלמוד ירושלמי ביאור אחר, לגמרי אחר, וכי בהרבה מהדורות של המכילתא נמצאת גירסה אחרת, לגמרי אחרת, שבה אין אף זכר למלה „אוקינוס".

שמע זאת זה היהודי ולבו גבה אף רחב: „לתורתנו אין חקר. שבעים פנים לה..."

אולם כששמע כי יש באנשים החושבים אותו ל„בעל מופת" התעבר אף התקצף:

— לא בעל מופת ולא בן בעל מופת אנכי... לא קסם בישראל... רק האחד היחיד והמיוחד הוא „עושה נפלאות לבדו".

•

ואני, בהפגשי היום לפנות־ערב עם אותו היהודי הנפלא בכל דרכיו, טיילנו ארוכות וקצרות בדברים העומדים ברומו של עולם היהדות והאנושות; ואני השתוממתי לראות לפני איש אשר לא רק הלכות אבל גם הליכות עולם לו, איש אשר לבו ער ופתוח לכל דעה חדשה ועיניו פקוחות על כל דרכי בני אדם להגיד משפטו עליהם ברוח קרה, אף אם לא כמחשבותיהם מחשבותיו. רק בהסב שיחתנו על זרם ה„חסידות" המתפרץ גם אל התבל החדשה, כי רבים הם „נכדים ונכדי נכדים" הנוהרים אליה בימים האחרונים, וסביבם כבר נקבצו אנשי שלומם, וכבר הקימו להם בתי כנסיות לתפלה, אז התעורר פתאום ה„מתנגד הותיק" שבלבו, אז גז חיש ויעף הגיונו הקר והוא התרגז באמרו:

— „החסידות החדשה" זמורת זר היא בכרם בית ישראל... אש זרה מתלקחת במחויקים בה... כי על כן משנים הם את טעמם בתפלותיהם וכי על כן גם הכידודים המתמלטים מדקודיהם הם ניצוצות הנחזים מאודים עשנים כשהלהבה כבר גוססת...

— אל תהי נמהר במשפטך עליהם — נסיתיו אליו דבר להרגיעו — אין את נפשי להגיד הפעם משפטי על ה„חסידות" כשהיא לעצמה, אבל כמעט כל המוזיקים בה שומרי אמונים הם.

והאחוה השוררת ביניהם היתה למופת. גם יש בהם כיום הזה הוגי דעות אשר „שיבת ציון" היתה למשאת נפשם.

— גם אילו האמנתי לרגע בכל דבריך על אודותם כי כנים הם — השיב הוא לי — אין לבי ואין נפשי אליהם. אף זאת האחוה, שבה הם מתפארים כל היום תמיד, לא תשביעני רצון רב. לאחוה המסוימה במצריה, בין איש לאיש־סודו, ואיננה מקיפה את כל בית ישראל, יש רק ערך של חבר אנשים המפרכסים זה את זה. ואני לא רק על שאבם את אמונתם ממקור לא־להם תלונתי, אבל גם על העיזם לחשוב את אבותיהם מדור־דור, שרק מפי גאוני התלמוד ונושאי כליהם היו חיים, ל„חנוטים". ונפשי בי הומה ולבבי בי יתחמץ בראותי כי — הם דנים את היהדות ברותחים.